राष्ट्रिय जनगणना २०७८

जनसाङ्ख्यिक प्रतिवेदन

तुलसीपुर उप-महानगरपालिका

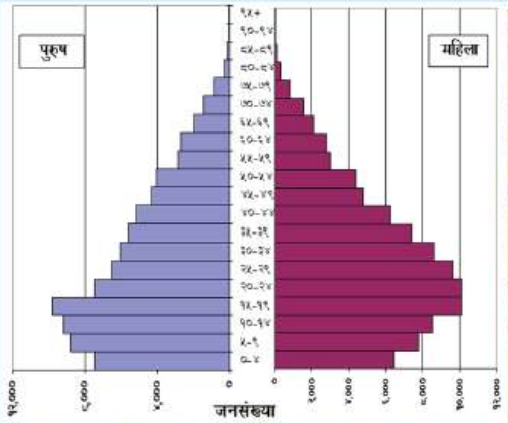

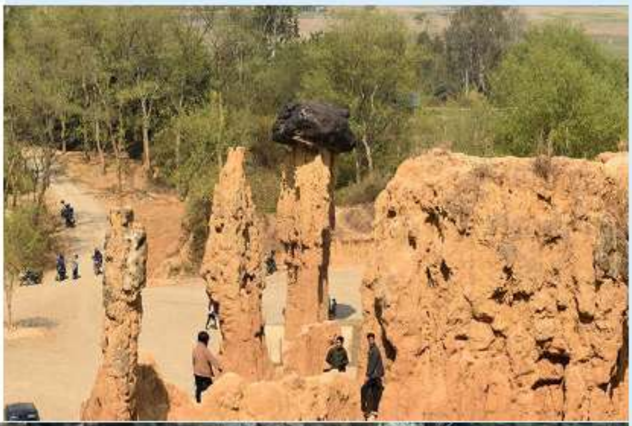

नेपाल सरकार
राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय
थापाथली काठमाडौं

तुलसीपुर उप-महानगरपालिका

राष्ट्रिय जनगणना २०७८, जनसाङ्ख्यिक प्रतिवेदन, तुलसीपुर उप-महानगरपालिका

प्रकाशकः
राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय
रामशाहपथ, थापाथली, काठमाडौं, नेपाल
फोन नं.: +९७७-१५३६५३२३, ०१५३२९४०६, ०१५३४५९४७
फ्याक्सः +९७७-१५३२७७२० । पो.ब.नं.: ११०३१
वेवसाइटः www.nsonepal.gov.np, www.censusnepal.cbs.gov.np
इमेलः info@nsonepal.gov.np, popcen@nsonepal.gov.np
प्रथम संस्करणः ..... प्रति
प्रकाशन वर्षः २०८१

नेपाल सरकार
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय

फोन ४२४५९४६, ४२४५९४७, ४२४५९४८, ४२४५८४८, ४२४१८०१, ४२२८४०६
फ्याक्स: ९७७-१-४२२७७२०
पो.ब.नं. ११०३१
रामशाहपथ
थापाथली, काठमाडौं

पत्र संख्या:

च.नं.:-

मन्तव्य

नेपालमा जनगणनाको इतिहास एक शताब्दीभन्दा लामो रहेको छ । प्रथम जनगणनाको प्रारम्भ सँगसँगै नेपालको तथ्याङ्कीय पूर्वाधारको पनि औपचारिक प्रारम्भ भएको विश्वास गरिन्छ। जनगणनाको मुख्य उद्देश्य जनसङ्ख्याको आकार, संरचना, वितरण, वृद्धिदर र घरपरिवारसँग जोडिएका सामाजिक तथा आर्थिक सूचकका लागि आधार तथ्याङ्क उपलब्ध गराउनु हो । तथ्यमा आधारित नीति, योजना तथा कार्यक्रम निर्माणको लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहसम्मका खण्डीकृत तथ्याङ्क जनगणनाबाट प्राप्त हुन्छ । बालबालिका, युवायुवती, प्रौढ र वृद्धवृद्धासँग सम्बन्धित लिङ्ग, उमेर, जातजाति, भाषा, धर्म, शिक्षा, विवाह, अपाङ्गता र बसाइँसराइ जस्ता जनसाङ्ख्यिक सूचकको प्रमुख स्रोत जनगणना नै हो । यसबाहेक निर्दिष्ट उमेर समूहका व्यक्तिले गर्ने आर्थिक काम, कामको प्रकार, अवधि, मृत्यु, महिलाको प्रजनन आदि विषयसँग सम्बन्धित तथ्याङ्कको आधिकारिक र प्राथमिक स्रोत पनि जनगणना नै हो ।

राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयले आफ्नो स्थापना कालदेखि नै देशभित्र र देशबाहिरसमेत लाखौंको सङ्ख्यामा रहेका प्रयोगकर्ताको आवश्यकता, माग, पृष्ठपोषण र सुझावको कदर गर्दै खण्डीकृत र विषयकेन्द्रित विविध तथ्याङ्क निरन्तर उत्पादन तथा आपूर्ति गर्दै आएको छ । नीति तथा योजना तर्जुमा र निर्णय निर्माण प्रक्रियामा तथ्याङ्कको माग निरन्तर बढिरहेको सन्दर्भमा तथ्याङ्क उत्पादक निकायका सामु नीतिनिर्माता र निर्णकर्ताले आवश्यकता बोध गरेको गुणस्तरीय तथ्याङ्क उत्पादन गरी उपलब्ध गराउने चुनौती रहेको छ। यस्तो चुनौतीले प्रयोगकर्तामैत्री तथ्याङ्क उत्पादन, आपूर्ति तथा उच्चतम प्रयोगका लागि अवसरको ढोका पनि खोलिदिएको छ ।

राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयले विगत एक वर्षयता जनगणनाबाट प्राप्त तथ्याङ्कको सरल भाषामा विश्लेषणसहित विषयगत एवम् जनसाङ्ख्यिक प्रतिवेदन तयार गर्ने कार्यक्रम निरन्तर रूपमा भइरहेको छ । यसै सिलसिलामा कार्यालयले तुलसीपुर उपमहानगरपालिकाको जनसाङ्ख्यिक प्रतिवेदन तयार गरी हस्तान्तरण गर्न पाउँदा अत्यन्तै खुसी लागेको छ। राष्ट्रिय जनगणनाको नवीनतम तथ्याङ्कमा आधारित यस प्रतिवेदनले उपमहानगरपालिकालाई विभिन्न नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न सहज हुने नै छ ।

प्रतिवेदनमा पछिल्लो राष्ट्रिय कृषिगणनाबाट प्राप्त स्थानीय तहको प्रमुख तथ्याङ्क र सूचकसमेत समावेश गरिएको हुँदा यसभित्र विषयगत दायरा फराकिलो रहेको छ । प्रतिवेदन तयार गर्ने कार्यमा संयोजन तथा समन्वय गर्नुहुने सामाजिक तथ्याङ्क महाशाखाका उपप्रमुख तथ्याङ्क अधिकारीसहित जनसङ्ख्या शाखाको सिंगो टोलीको विज्ञतापूर्ण परिश्रमका निम्ति विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु। प्रतिवेदन तयारीको विभिन्न चरणहरूमा समन्वय, सहयोग तथा सुझाव प्रदान गर्नुहुने तुलसीपुर उपमहानगरपालिका नगर प्रमुख श्री टिकाराम खड्का, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत श्री गेहेन्द्र बहादुर डाँगी, नगरपालिकाका विभिन्न शाखाका प्रमुख लगायतका कर्मचारी तथा आर्थिक सहयोग गर्ने द एसिया फाउण्डेसनका साथसाथै कार्यक्रम संयोजन गर्ने अपिल मेडियाप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

यो प्रतिवेदन अरू स्थानीय तहको लागि पनि एक नमुनाको रूपमा रहने छ। यसको संरचनामा आधारित भई इच्छुक अन्य स्थानीय तहले आआफ्नो जनसाङ्ख्यिक प्रतिवेदन तयार गर्न अग्रसर हुने विश्वास लिएको छु।

भविष्यमा यस प्रतिवेदनको सुधार र परिमार्जनका लागि विज्ञ पाठकहरूबाट प्राप्त हुने रचनात्मक सुझावको राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय सदैव सम्मान र स्वागत गर्दछ ।

मिति : २०८१ भाद्र

गोकर्णमणि दुवाडी
प्रमुख तथ्याङ्क अधिकारी (सचिव)

फोन नं.: ०८२-५२०२३३

दमकल: ०८२-५२०३०५

तुलसीपुर उपमहानगरपालिका

तुलसीपुर, दाङ

लुम्बिनी प्रदेश, नेपाल

पत्रसङ्ख्या :-

चलानी नं. :-

मिति : २०८१ । ०५ । ०१

मन्तव्य

तथ्याङ्कले कुनै पनि देश तथा समाजको हैसियत बताउछ भनिन्छ । तथ्याङ्क यस्तो एउटा विन्दु हो, जसका आधारमा अघिपछि, दायाँबायाँ कतातिरको यात्रा गर्ने भन्ने कुराको निर्क्यौल गर्न सहज हुन्छ । त्यसैले तथ्याङ्कलाई नीति, योजना र विकासको आधार विन्दुका रुपमा लिइन्छ ।

यसै क्रममा राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय (एनएसओ)ले राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ का आधारमा तुलसीपुर उपमहानगरपालिकाको जनसांख्यिक प्रतिवेदन तयार गरेको छ । यो प्रतिवेदनले उपमहानगरका जनगणनाबाट प्राप्त सबै तथ्याङ्कहरुलाई एकिकृत गर्ने काम गरेको छ । यो तथ्याङ्कीय प्रतिवेदनबाट उपमहानगरलाई विकास, सामाजिक सुरक्षा, लक्षित वर्गका कार्यक्रम आदि तय गर्ने एउटा आधार प्राप्त भएको छ । यस अघि कतिपय अवस्थामा तथ्याङ्कको अभावमा वैज्ञानिक ढंगले कार्यक्रमको खाका बनाउन समेत भएको अपठयारोलाई यो प्रतिवेदनले सहज बनाइदिने विश्वास गरेका छौं ।

जनसांख्यिक प्रतिवेदन मुलत जनगणनाका तथ्याङ्कमा केन्द्रित छ । तथ्याङ्कका स्रोत र संकलन गरेको समयका आधारमा कहिलेकाँही केही तथ्याङ्कहरु तलमाथि पर्न सक्छन् । तर मुल कुरा हामीसँग अब एउटा आधार खडा भएको छ । डिजिटल रुपमा रहेको यो प्रतिवेदनमा वडा तहसम्मका घर तथा घरपरिवारका तथ्याङ्क र जनसांख्यिक विवरण समेटिएको हुनाले सबै वडाहरुले आफ्नो यथार्थ विवरण के छ भन्ने कुरा स्पष्ट भएको छ । यो तथ्याङ्कले अब आफ्नो वडालाई कसरी राम्रो बनाउने, अहिलेका सूचकहरुलाई कसरी सुधार गरेर लैजाने भनेर योजना बनाउन पनि सहयोग गर्नेछ भन्ने मलाई विश्वास लागेको छ ।

हामी निर्वाचित भएर आएको करिब २ वर्ष ६ महिना पुग्न लागेको छ । हाम्रो कार्यकालको बाँकी अवधीमा उपमहानगरपालिकाको अवस्थालाई कस्तो बनाएर जाने भन्ने विषयमा पनि तथ्याङ्कीय प्रतिवेदनले सोच्न बाध्य बनाएको छ । हामीले कार्यकाल सकेर जाँदै गर्दा उपमहानगरको शैक्षिक अवस्था राम्रो हुनुपर्यो, स्वास्थ्यको अवस्था अहिले भन्दा राम्रो हुनुपर्यो । रोजगारीको अवस्था, महिला सशक्तिकरणको अवस्था, व्यवस्थित बसोबासको कुरा थप गुणस्तरीय हुनु पर्दछ । समग्रमा उपमहानगरको सेवा प्रवाह अझ राम्रो बनाउन सबै तत्पर हुनुपर्दछ । यी कामहरु गर्नका लागि हामीसँग तथ्याङ्क उपलब्ध भएको छ । अहिलेको तथ्याङ्कका आधारमा नीति, योजना र बजेट विनियोजन गरेर भौतिक र सामाजिक दुवै विकासमा फड्को मार्नु पर्दछ । अढाइ वर्षपछि उपमहानगरपालिकामा अर्को सर्वेक्षण गर्दा अवस्था यो भन्दा राम्रो भए मात्र हाम्रो कार्यकाल सफल भएको मानिनेछ । त्यसैले तथ्याङ्कको प्रयोगबाट वैज्ञानिक नीति, योजना र बजेट विनियोजन गरौं । यी कामका लागि नेपाल सरकारले गर्ने गरेको सबै भन्दा ठुलो सर्वेक्षण जनगणनाबाट प्राप्त तथ्याङ्क हामीसँग उपलब्ध भएका छन् । यो कामका लागि समन्वय गर्ने अपिल मिडिया, सहयोग गर्ने द एशिया फाउण्डेसन र तथ्याङ्कीय प्रतिवेदन तयार गर्ने राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

....

टिकाराम खड्का

नगरप्रमुख

तुलसीपुर उपमहानगरपालिका, दाङ ।

टिकाराम खड्का

नगर प्रमुख

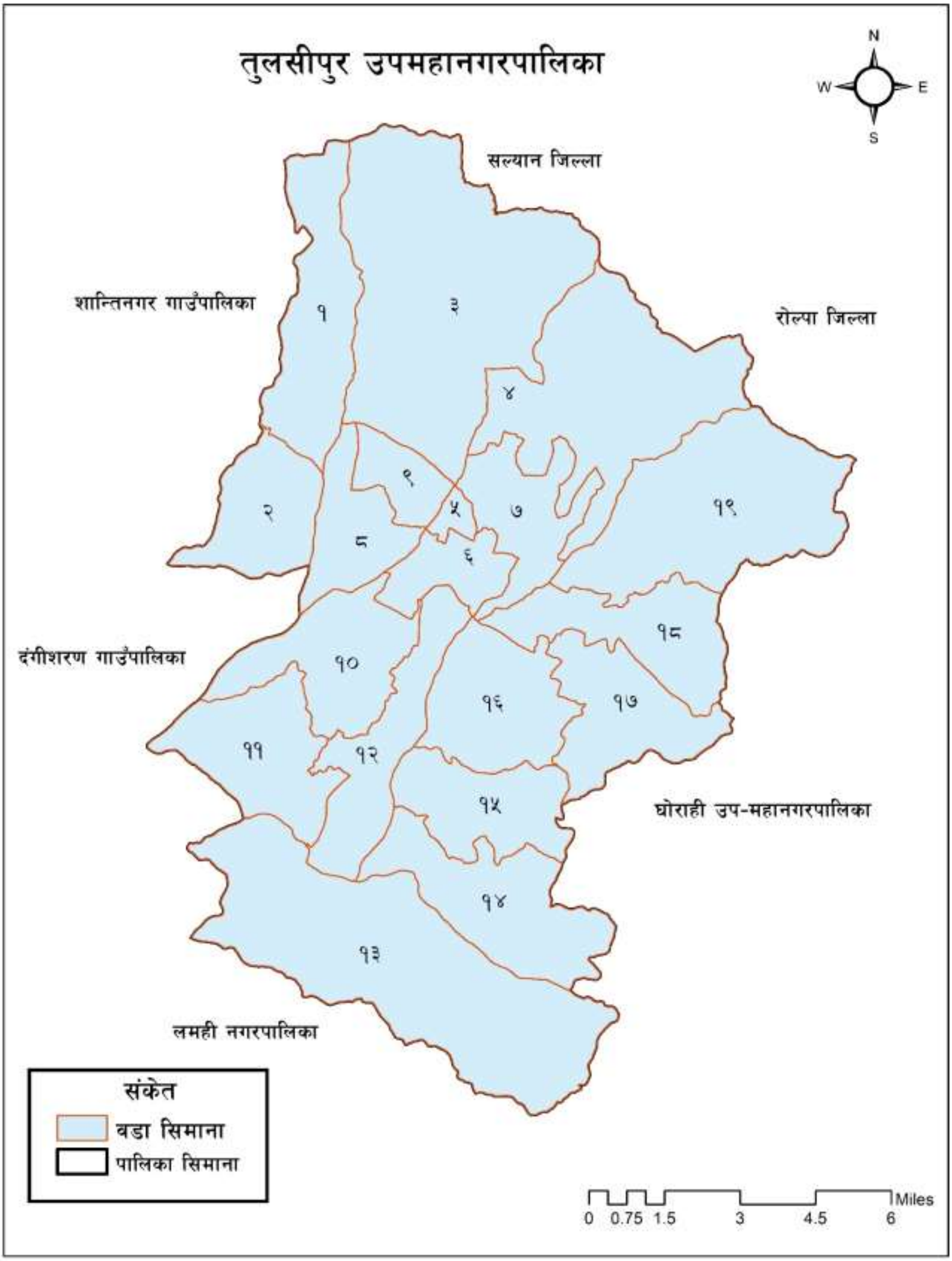
तुलसीपुर उपमहानगरपालिका
N
W
E
S
सल्यान जिल्ला
शान्तिनगर गाउँपालिका
रोल्पा जिल्ला
दंगीशरण गाउँपालिका
घोराही उप-महानगरपालिका
लमही नगरपालिका
१
२
३
४
५
६
७
८
९
१०
११
१२
१३
१४
१५
१६
१७
१८
१९
संकेत
वडा सिमाना
पालिका सिमाना
0
0.75
1.5
3
4.5
6
Miles

विषयसूची

तालिका सूची xiii

चित्र सूची xv

नक्सासूची xvii

तथ्याङ्कमा तुलसीपुर उप-महानगरपालिका xix

खण्ड १: परिचय १

१.१ परिचय १

खण्ड २: जनसांख्यिक विवरण २

२.१ जनसङ्ख्या र लैङ्गिक अनुपात २

२.२ उप-महानगरपालिकाको वि.सं. २०६८ र २०७८ को जनसाङ्ख्यिक स्थिति ३

२.३ सहरी तथा ग्रामीण जनसङ्ख्या ७

२.४ उप–महानगरपालिकाको वडागत लैङ्गिक अनुपात ८

२.५ परिवारको संरचना ११

२.६ महिला परिवारमुली ११

२.७ परिवारमुलीसँगको नाताअनुसार जनसङ्ख्या १२

३.८ उमेरगत जनसङ्ख्या १३

२.९ उमेर समूहअनुसार जनसङ्ख्याको संरचना (Population structure by age group) १५

२.१० बृहत् उमेर समूह र विशेष उमेरअनुसारको जनसङ्ख्या १७

२.११ उमेरअनुसार परिवारमुलीको सङ्ख्या १८

खण्ड ३: जातजाति, भाषा तथा धर्मसम्बन्धी विवरण २०

३.१ उप–महानगरपालिकामा जातजातिको अवस्था २०

३.२ जातजातिअनुसार साक्षरतादर २३

३.३ मातृभाषाको अवस्था २३

३.४ धर्मसम्बन्धी विवरण २५

३.५ दोस्रो भाषाअनुसारको जनसङ्ख्या २६

३.६ पुर्खाको भाषाअनुसारको जनसङ्ख्या २७

३.७ नेपालमा बसोबास गर्ने विभिन्न देशका नागरिकको जनसङ्ख्या २८

खण्ड ४: वैवाहिक अवस्थासम्बन्धी विवरण ३०

४.१ जनसङ्ख्याको वैवाहिक स्थिति ३०

४.२ पहिलो विवाह गर्दाको उमेर ३१

४.३ विवाहको औसत उमेर ३२

४.४ एकल महिलाको अवस्था ३३

खण्ड ५: ज्येष्ठ नागरिक ३६

५.१ ज्येष्ठ नागरिक र लैङ्गिक अनुपात ३६

५.२ वडाअनुसार साठी वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्या ३७

५.३ सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्राप्त गर्न योग्य ज्येष्ठ नागरिक ३७

५.४ बुढ्यौली जनसङ्ख्या ३८

खण्ड ६: बालबालिकाको स्थिति ४०
६.१ बालबालिकाको जनसङ्ख्या तथा लैङ्गिक अनुपात ४०
६.२ बाल-आश्रित अनुपात ४०
६.३ बाल विवाह ४१
६.४ बालबालिकाको साक्षरतादर ४२
६.५ अध्ययनरत तथा स्कुल बाहिर रहेका बालबालिकाको विवरण ४३
६.६ बालश्रमको विवरण ४४
६.७ जन्मदर्ताको अवस्था ४६
खण्ड ७: अपाङ्गता भएका व्यक्तिको स्थिति ४८
७.१ अपाङ्गता भएका व्यक्तिको जनसङ्ख्या र लैङ्गिक अनुपात ४८
७.२ वडाअनुसार अपाङ्गता विद्यमानतादर ४८
७.३ अपाङ्गताको प्रकारसम्बन्धी विवरण ४९
७.४ अपाङ्गता भएका व्यक्तिको साक्षरतादर ५०
७.५ अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आर्थिक काममा संलग्नताको अवस्था (१० वर्ष वा सोभन्दा माथिका) ५१
खण्ड ८: जनसङ्ख्याको शैक्षिक स्थिति ५३
८.१ साक्षरतादर (५ वर्ष वा सोभन्दा माथिल्लो उमेरका) ५३
८.२ वडाअनुसार साक्षरतादर ५४
८.३ साक्षर जनसङ्ख्याले उत्तीर्ण गरेको तहसम्बन्धी विवरण ५६
८.४ पाँच वर्षदेखि २५ वर्षसम्मका हाल स्कुल गइरहेका वा विगतमा स्कुल गएको जनसङ्ख्याको विवरण ५८
८.५ अध्ययन गरेको विषयक्षेत्र ५९
खण्ड ९: बसाइँसराइसम्बन्धी विवरण ६२
९.१ जन्मस्थानको आधारमा जनसङ्ख्या ६२
९.२ जन्मेको देश ६४
९.३ पछिल्लोपटक बसाइँ सरेको स्थानको आधारमा जनसङ्ख्या ६४
९.४ पछिल्लोपटक मुलुकभित्रकै अर्को स्थानबाट यस स्थानमा बसोबास गर्न आउनुको कारण ६६
९.५ यसअघिको बसोबास भएको देश ६७
९.६ विदेशबाट यस स्थानमा बसोबास गर्न आउनुको कारण ६८
खण्ड १०: प्रजननसम्बन्धी विवरण ७०
१०.१ जीवनकालभरि जन्माएका बच्चाको सङ्ख्याअनुसारको महिला ७०
१०.२ महिलाको उमेर समूहअनुसार जीवितै जन्मिएका, जीवितै जन्मिएर मरेका र हालसम्म जीवित बच्चाहरूको सङ्ख्या ७१
१०.३ विगत १२ महिनामा जीवितै बच्चा जन्माएका महिलाहरूको सङ्ख्या र जीवितै जन्मिएका बच्चा ७२
१०.४ उमेरगत प्रजननदर **(Age-Specific Fertility Rate**) ७२
खण्ड ११: आर्थिक क्रियाकलापसम्बन्धी विवरण ७४
११.२ आर्थिक क्रियाकलापसम्बन्धी विवरण ७५
११.३ आर्थिक कामको पेसागत वर्गीकरण अनुसारको जनसङ्ख्या ७७
११.४ आर्थिक कामको औद्योगिक क्षेत्र वर्गीकरणअनुसारको जनसङ्ख्या ७८
११.५ कृषि तथा गैरकृषि क्षेत्रमा संलग्न जनसङ्ख्या ८०
११.६ आर्थिक काममा संलग्नताको प्रकार अनुसारको विवरण ८१

११.७ घरायसी तथा गैरघरायसी क्षेत्रानुसार आर्थिक काममा संलग्नताअनुसार जनसङ्ख्या........ ८२

खण्ड १२: घरको संरचना तथा प्रयोग ८४

१२.१ घरको मुख्य प्रयोग ८४

१२.२ घरको तला ८५

१२.३ घरको आयु ८५

१२.४ घरको स्वामित्व ८६

१२.५ घरको जग ८८

१२.६ घरको बाहिरी गारो ९०

१२.७ घरको छानो ९२

१२.८ घरको भुइँ ९४

१२.९ घरको गुणस्तरीयता वर्गीकरणअनुसार परिवारको वितरण ९६

खण्ड १३: पारिवारिक सेवा सुविधा तथा पहुँच ९८

१३.१ परिवारमा खानेपानीको मुख्य स्रोत ९८

१३.२ परिवारमा खाना पकाउन अक्सर प्रयोग गरिने इन्धन........ १००

१३.३ परिवारमा बत्ती बाल्न अक्सर प्रयोग गरिने स्रोत........ १०२

१३.४ परिवारले प्रयोग गर्ने शौचालय १०३

१३.५ परिवारमा उपलब्ध साधन/सुविधा १०५

१३.६ सम्पन्नताको वर्गीकरणअनुसार परिवारको वितरण १०७

१३.७ आवासीय घर निर्माणमा सरकारी अनुदानप्राप्त परिवार १०८

१३.८ बैंक तथा वित्तीय संस्थामा बैंक खातासम्बन्धी विवरण........ १०९

१३.९ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा वा तालिम........ १०९

१३.१० बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिएको विवरण........ ११०

१३.११ घर, जग्गामा महिलाको स्वामित्व........ ११०

१३.१२ कृषि बाहेकका साना घरेलु व्यवसाय सञ्चालन गर्ने परिवारको विवरण........ १११

खण्ड १४: अक्सर विदेश बस्ने जनसङ्ख्या........ ११३

१४.१ परिवारमा अनुपस्थित विदेश........ ११३

१४.२ परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको उमेर समूहअनुसारको विवरण ११३

१४.३ अक्सर विदेश बसोबास गर्ने व्यक्तिको देशअनुसारको विवरण ११४

१४.४ परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको विदेश जानुको कारणअनुसारको विवरण........ ११५

१४.५ परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको गएको देश र जानुको कारण अनुसारको विवरण........ ११५

१४.६ परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको जाँदाको अवस्थामा उत्तीर्ण गरेको तहअनुसारको विवरण........ ११७

खण्ड १५: मृत्युसम्बन्धी विवरण........ ११९

१५.१ मृत्युसम्बन्धी विवरण ११९

१५.२ मृत्यु भएका व्यक्तिको उमेर समूहअनुसारको विवरण ११९

१५.३ विगत १२ महिनामा मृत्यु भएको कारण १२०

१५.४ पन्ध्र देखि ४९ वर्षका महिलाको मृत्यु हुँदाको अवस्था........ १२१

खण्ड १६ : कृषिसम्बन्धी विवरण........ १२२

१६.१ कृषिसम्बन्धी विवरण १२२

१६.२ जग्गाको उपभोग..१२२

१६.३ जग्गाको उपयोग..१२३

१६.४ पशुपन्छीको विवरण..१२३

खण्डः १७ सारांश तथा निष्कर्ष..१२५

अनुसूचीहरू..१३३

अनुसूची १ः वडाअनुसार महिलाको नाममा घर, जग्गा र दुबै हुने परिवार..१३४

अनुसूची २ : परिवारको संरचनागत विवरण..१३४

अनुसूची ३ः अक्सर बसोबास, स्वदेश अनुपस्थित र विदेश अनपस्थित विवरण..१३५

अनुसूची ४ : उमेर समूहअनुसारको जनसङ्ख्या..१३६

तालिका सूची

तालिका १ : उप-महानगरपालिकामा रहेका प्रमुख १० ओटा जातजाति तथा ५ ओटा मातृभाषा र धर्म १
तालिका २ : परिवार सङ्ख्या, जनसङ्ख्या तथा लैङ्गिक अनुपात २
तालिका ३ : उप-महानरपालिका, नेपालको अन्य स्थान र विदशेमा अक्सर बसोबास गर्ने जनसङ्ख्या ५
तालिका ४: वडाअनुसार अक्सर बसोबास, अनुपस्थित स्वदेश र अनुपस्थित विदेशको विवरण ५
तालिका ५ : वडाअनुसार सहरी तथा ग्रामीण जनसङ्ख्या वितरण ७
तालिका ६: परिवारको संरचनागत विवरण ११
तालिका ७: परिवारमुलीसँगको नाताअनुसारको विवरण १२
तालिका ८ : उमेरगत (Single Year) जनसङ्ख्या १३
तालिका ९ : उप-महानगरपालिकामा उमेर समुहअनुसार जनसङ्ख्या १६
तालिका १०: विशेष उमेर समूहअनुसारको जनसङ्ख्या १७
तालिका ११ : उमेर समूहअनुसार परिवारमुलीको सङ्ख्या र प्रतिशत १८
तालिका १२: उप–महानगरपालिकामा जातजातिअनुसारको जनसङ्ख्या २०
तालिका १३ : जातजातिको समूहगत विवरण २२
तालिका १४: १०० भन्दा बढी सङ्ख्यामा भएका जातजातिको साक्षरतादर २३
तालिका १५ : उप–महानगरपालिकामा बोलिने मातृभाषा अनुसारको जनसङ्ख्या २४
तालिका १६ : उप–महानगरपालिकामा धर्मअनुसारको जनसङ्ख्या २५
तालिका १७ : उप–महानगरपालिकामा बोलिने दोस्रो भाषाअनुसारको जनसङ्ख्या २६
तलिका १८: उप–महानगरपालिकामा बोलिने पुर्खाको भाषा अनुसारको जनसङ्ख्या २८
तालिका १९: उप-महानगरपालिकामा बसोबास गर्ने विभिन्न देशका नागरिकको जनसङ्ख्या २९
तालिका २० : तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा १० वर्षमाथिको जनसङ्ख्याको वैवाहिक अवस्था ३०
तालिका २१ : दश वर्ष वा सोभन्दा माथिका जनसङ्ख्याको पहिलो विवाह गर्दाको उमेर ३२
तालिका २२: वडाअनुसार पहिलो विवाह गर्दाको औसत उमेर ३३
तालिका २३ : वडाअनुसार एकल महिलाको अवस्था ३४
तालिका २४: वडाअनुसार ज्येष्ठ नागरिकको सङ्ख्या र लैङ्गिक अनुपात ३६
तालिका २५: वडाअनुसार बुढ्यौली जनसङ्ख्या र सूचकाङ्क ३८
तालिका २६: वडाअनुसार बालबालिकाको जनसङ्ख्या र लैङ्गिक अनुपात (०-१७ वर्ष) ४०
तालिका २७: वडाअनुसार बालविवाहको अवस्था ४२
तालिका २८: अध्ययनरत तथा स्कुल बाहिर रहेका बालबालिकाको विवरण ४३
तालिका २९: वडाअनुसार बालश्रमको अवस्था ४५
तालिका ३०: अपाङ्गतासम्बन्धी विवरण ४८
तालिका ३१: अपाङ्गताको प्रकारअनुसारको जनसङ्ख्या वितरण ४९
तालिका ३२: वडाअनुसार अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आर्थिक काममा संलग्नताको अवस्था ५१
तालिका ३३ : साक्षरतादरसम्बन्धी विवरण ५३
तालिका ३४ : साक्षर जनसङ्ख्याले उत्तीर्ण गरेको तह ५७
तालिका ३५ : पाँच वर्षदेखि २५ वर्षसम्मका हाल स्कुल गइरहेका वा विगतमा स्कुल गएको जनसङ्ख्याको विवरण ५८
तालिका ३६ : अध्ययन गरेको क्षेत्रअनुसारको विवरण ५९
तालिका ३७: जन्मस्थानको आधारमा जनसङ्ख्या ६२
तालिका ३८: विदेशमा जन्म भएकाहरूको जन्म भएको देशअनुसारको जनसङ्ख्या वितरण ६४
तालिका ३९: पछिल्लोपटक बसाइँ सरेको स्थानको आधारमा जनसङ्ख्या ६५
तालिका ४० : यस महानगरपालिकामा बसोबास गर्न आउनुको कारण ६६
तालिका ४१ : यसअघि विदेशमा बसोबास हुनेले बसोवास गरेको देश ६८
तालिका ४२ : यसअघिको बसोबास विदेश हुनेको यस पालिकामा बसोवास गर्न आउनुको कारण ६८

तालिका ४३ : १५ वर्षदेखि ४९ वर्षको महिलाले हालसम्म जीवित जन्माएको बच्चाको सङ्ख्या र महिलाको उमेर समूहको आधारमा जनसङ्ख्या ७०
तालिका ४४: १५ देखि ४९ वर्षको महिलाले अहिलेसम्म जन्माएका जीवित बच्चा, जीवित जन्मेर मरेका बच्चा र अहिलेसम्म जीवित रहेका बच्चाको सङ्ख्या ७१
तालिका ४५: १५ वर्ष देखि ४९ वर्षका महिलाले विगत १ वर्षमा जीवित जन्माएको बच्चाको सङ्ख्याको आधारमा उमेर समूहअनुसार महिलाको सङ्ख्या..... ७२
तालिका ४६ : उमेर–विशिष्ट प्रजननदर ७३
तालिका ४७ : आर्थिक काम गरेको अवधिको आधारमा जनसङ्ख्याको वितरण (१० वर्ष वा सोभन्दा बढी) ७४
तालिका ४८: आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्नता अनुसारको जनसङ्ख्या (१० वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरका) ७५
तालिका ४९ : आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याको मुख्य पेसा अनुसारको विवरण (१० वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरका) ७७
तालिका ५०: आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याको मुख्य औद्योगिक क्षेत्र अनुसारको विवरण (१० वर्ष वा सो भन्दा बढी उमेरका) ७८
तालिका ५१ : वडाअनुसार कृषि तथा गैरकृषि काममा संलग्न जनसङ्ख्या.. ८०
तालिका ५२.: रोजगारीको अवस्थाअनुसार आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याको विवरण ८२
तालिका ५३ : घरायसी तथा गैरघरायसी क्षेत्रानुसार आर्थिक काममा संलग्नताअनुसार जनसङ्ख्या विवरण.. ८२
तालिका ५४: घरको मुख्य प्रयोग अनुसारको विवरण (% मा).. ८४
तालिका ५५: घरको तला अनुसारको विवरण (% मा).. ८५
तालिका ५६ : घरको आयु अनुसारको विवरण (% मा).. ८६
तालिका ५७: घरको स्वामित्वअनुसार पारिवारिक विवरण ८७
तालिका ५८ : घरको जगअनुसार पारिवारिक वितरण ८९
तालिका ५९ : घरको बाहिरी गारोअनुसार पारिवारिक वितरण.. ९१
तालिका ६०: उप–महानगरपालिकामा घरको छानोको प्रकारअनुसार परिवारको विवरण.. ९३
तालिका ६१: घरको भुइँको बनोटअनुसार परिवारको विवरण.. ९४
तालिका ६२ : वडाअनुसार परिवारले प्रयोग गर्ने घरको गुणस्तरीयता वर्गीकरण ९६
तालिका ६३ : खानेपानीको स्रोतअनुसार परिवारको वितरण.. ९८
तालिका ६४ : खाना पकाउन अक्सर प्रयोग गरिने इन्धनअनुसार परिवारको विवरण.. १००
तालिका ६५ : बत्ती बाल्ने स्रोतको आधारमा परिवारको वितरण.. १०२
तालिका ६६ : परिवारले प्रयोग गर्ने शौचालयको प्रकार १०४
तालिका ६७ : परिवारमा उपलब्ध सेवा सुविधाको अवस्था १०६
तालिका ६८ : सम्पन्नताको पञ्चमकअनुसार परिवारको वितरण १०७
तालिका ६९: आवासीय घर निर्माणमा सरकारी अनुदानप्राप्त परिवारको विवरण (% मा).. १०८
तालिका ७० : बैक तथा वित्तीय संस्थामा बैंक खाता सम्बन्धी विवरण (% मा) १०९
तालिका ७१ : प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा वा तालिम लिएको परिवार तथा जनसङ्ख्या विवरण (% मा).. ११०
तालिका ७२: बैक तथा वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिएका परिवारको विवरण (% मा) ११०
तालिका ७३: क्षेत्रअनुसार साना घरेलु व्यवसाय सञ्चालन गर्ने परिवारको वितरण १११
तालिका ७४: परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका परिवारको सङ्ख्या ११३
तालिका ७५ : परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिहरूको विदेश जाँदाको उमेर तथा लिङ्गअनुसारको विवरण ११३
तालिका ७६: परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको लिङ्ग तथा देशअनुसारको विवरण ११४
तालिका ७७: परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको लिङ्ग तथा कारण अनुसारको विवरण ११५
तालिका ७८ : परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको विदेश गएको देश तथा कारणअनुसारको विवरण.. ११६
तालिका ७९: परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको जाँदाको अवस्थाको शैक्षिक तह.. ११७
तालिका ८० : मृत्यु भएका व्यक्तिको उमेर समूह अनुसारको विवरण.. ११९
तालिका ८१ : मृत्यु भएका व्यक्तिको मृत्युको कारण.. १२०
तालिका ८२: कृषक सङ्ख्या, चलन गरेको जग्गाको क्षेत्रफल, कित्ता सङ्ख्या र सिंचित क्षेत्रफल १२२
तालिका ८३ : कृषक परिवारले चलन गरेको जग्गाको उपभोग.. १२२
तालिका ८४ : कृषक परिवारले चलन गरेको जग्गाको उपयोग १२३

तालिका ८५: पाल्तु चौपाया र पन्छीको सङ्ख्या र कृषक परिवार १२३

चित्र सूची

चित्र १ : उप-महानगरपालिको कुल जनसङ्ख्यामध्ये वडागत वितरण (२०६८ र २०७८)........ ४
चित्र २ : सहरी तथा ग्रामीण जनसङ्ख्या वितरण ७
चित्र ३ : उप–महानगरपालिकामा वडाअनुसारको लैङ्गिक अनुपात ९
चित्र ४: वडाअनुसार महिला परिवारमुली भएको परिवार प्रतिशतमा १२
चित्र ५ : उप-महानगरपालिकाको जनसङ्ख्या पिरामिड १६
चित्र ६ : लैङ्गिक रूपमा परिवारमुली (% मा) (कुल परिवार सङ्ख्याको) १९
चित्र ७ : उप-महानगरपालिकामा रहेको प्रमुख १० जातजातिको विवरण (% मा) २२
चित्र ८ : उप-महानगरपालिकामा १००० भन्दा बढी व्यक्तिले बोल्ने मातृभाषाको विवरण (% मा) २५
चित्र ९ : उप–महानगरपालिकामा धर्मअनुसारको विवरण (% मा) २६
चित्र १० : दश वर्षमाथिको जनसङ्ख्याको वैवाहिक अवस्था ३१
चित्र ११: दश वर्ष वा सोभन्दा माथिका जनसङ्ख्याको पहिलो विवाह गर्दाको उमेर (% मा) ३२
चित्र १२: वडाअनुसार विवाह गर्ने औसत उमेर ३३
चित्र १३: वडाअनुसार एकल महिलाको प्रतिशत ३५
चित्र १४: ६० वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्या प्रतिशत ३७
चित्र १५: वडाअनुसार ६८ र सोभन्दा माथिका जनसङ्ख्या (प्रतिशत) ३८
चित्र १६: वडाअनुसार बाल आश्रित अनुपात ४१
चित्र १७: वडाअनुसार बालबालिकाको साक्षरतादर ४३
चित्र १८: वडाअनुसार बालश्रम (गैरघरायसी क्षेत्र) ४६
चित्र १९: वडाअनुसार जन्मदर्ताको अवस्था ४७
चित्र २० : वडाअनुसार अपाङ्गता विद्यमानतादर ४९
चित्र २१ : अपाङ्गताको प्रकारअनुसारको जनसङ्ख्या (% मा) ५०
चित्र २२: अपाङ्गता भएका व्यक्तिको साक्षरतादर ५१
चित्र २३: उप–महानगरपालिकाको २०६८ र २०७८ को साक्षरतादर (% मा) ५३
चित्र २४: वडाअनुसार साक्षरतादर (% मा) ५६
चित्र २५ : उप-महानगरपालिकाका साक्षर पुरूष तथा महिलाले उत्तीर्ण गरेको तह (% मा) ५७
चित्र २६: अध्ययन गरेको विषयक्षेत्र अनुसारको विवरण ६१
चित्र २७ : उप-महानगरपालिकाको जन्मस्थानको आधारमा जनसङ्ख्या (% मा) ६३
चित्र २८: वडाअनुसार अर्को स्थानीय तह वा जिल्लामा जन्म भई यस महानगरपालिकामा बसोबास गर्ने जनसङ्ख्या (% मा) ६४
चित्र २९ : पछिल्लोपटक बसाइँ सरेको आधारमा जनसङ्ख्या वितरण ६५
चित्र ३० : अर्को पालिका र अर्को जिल्लाबाट यस पालिकामा बसोबास गर्न आउनुको कारण (% मा) ६७
चित्र ३१ : विदेशबाट यस पालिकामा बसोबास गर्न आउनुको कारण (% मा) ६९
चित्र ३२ : अवधिका आधारमा आर्थिक काममा सक्रिय र निष्क्रिय जनसङ्ख्या (%) ७४
चित्र ३३ : आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याको मुख्य पेसा अनुसारको विवरण प्रतिशतमा ७७
चित्र ३४ : औद्योगिक क्षेत्रअनुसार आर्थिक काममा संलग्न जनसङ्ख्या (%) ७९
चित्र ३५ : वडाअनुसार गैरकृषि क्षेत्रका आर्थिक काममा संलग्न जनसङ्ख्या (%) ८१
चित्र ३६: प्रमुख प्रयोगअनुसार घरको वितरण (%) ८५
चित्र ३७ : उमेर समूहअनुसार घरको आयु (%) ८६
चित्र ३८ : घरको स्वामित्वअनुसार पारिवारिक विवरण ८८
चित्र ३९: घरको जगअनुसार पारिवारिक वितरण ९०
चित्र ४०: घरको बाहिरी गारोअनुसार पारिवारिक वितरण ९२
चित्र ४१: उप-महानगरपालिकामा घरको छानोको प्रकारअनुसार परिवारको विवरण (% मा) ९४
चित्र ४२: घरको भुइँको बनोटअनुसार परिवारको विवरण (% मा) ९६
चित्र ४३: वडाअनुसार न्यून गुणस्तरका घर भएका परिवार प्रतिशतमा ९७

चित्र ४४: खानेपानीको स्रोतअनुसार परिवारको वितरण....१००
चित्र ४५ : खाना पकाउन अक्सर प्रयोग गरिने इन्धनअनुसार परिवारको विवरण (% मा)....१०१
चित्र ४६: बत्ती बाल्ने स्रोतको आधारमा परिवारको वितरण १०३
चित्र ४७ : परिवारले प्रयोग गर्ने शौचालयको प्रकार....१०५
चित्र ४८: घरपरिवारमा उपलब्ध सेवा सुविधाको अवस्था १०७
चित्र ४९ : सम्पन्नताको वर्गीकरणअनुसार परिवारको वितरण (प्रतिशत) १०८
चित्र ५०: घर र जग्गामा महिलाको स्वामित्व (%) १११
चित्र ५१ : कृषिबाहेक साना घरेलु व्यवसाय सञ्चालन गरेका परिवार (%).... ११२
चित्र ५२: विदेशमा अनुपस्थित पुरूष र महिलाको उमेर समूह अनुसारको वितरण....११३
चित्र ५३ : पुरूष र महिलाको शीर्षस्थ तीन गन्तव्य देश/क्षेत्र (%) ११४
चित्र ५४: उप–महानगरपालिकाबाट परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिहरूको विदेश जाने प्रमुख कारण.... ११६
चित्र ५५: परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको जाँदाको अवस्थाको शैक्षिक तह ११७
चित्र ५६ : मृत्यु भएका पुरूष तथा महिलाको विवरण (% मा)....११९

नक्सासूची

नक्सा १ : तुलसीपुर उप–महानगरपालिकाको वडाअनुसारको जनसङ्ख्या वितरण ६

नक्सा २ : उप-महानगरपालिकाको वडाअनुसार जनघनत्व १०

नक्सा ३ : उप-महानगरपालिकाका वडाअनुसार साक्षरतादर ५५

तथ्याङ्कमा तुलसीपुर उप-महानगरपालिका

विवरण	तथ्याङ्क
परिवार संख्या	४६०१८
जम्मा जनसङ्ख्या	१७९,७५५
पुरुष	८४,७६४ (४७.२%)
महिला	९४,९९१ (५२.८%)
औषत परिवार संख्या	३.९१
लैङ्गिक अनुपात	८९.२
वार्षिक जनसङ्ख्या वृद्धिदर	२.२९
१६ देखि ४० वर्षका युवाको जनसङ्ख्या	४५.१
ज्येष्ठ नागरिक (६० वर्ष माथि)	८.५
६८ वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसंख्या	४.४
६५ वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसंख्या	५.४
बालबालिका (०-१७)	३३.४
अनुपस्थित विदेश (जना)	१४,८५१
एकल परिवार	६३.३
संयुक्त परिवार	३६.७
महिला परिवारमुली	३८.२
साक्षरतादर	८३.१
पुरुष	८९.६
महिला	७७.५
बालबालिकाको साक्षरता दर	९८.६
विवाहित	६३.७
पुरुष	६०.६
महिला	६६.४
बालविवाह	१६.९
एकल महिला	६.८
आश्रित बालबालिका अनुपात	३९.६
आश्रित ज्येष्ठ नागरिक अनुपात	५.४
अपाङ्गता	१.६
जन्मदर्ता (५ वर्ष मुनिका)	७७.०
घरको स्वामित्व	
आफ्नै	८६.४
भाडामा	१३.०
घरको जग	
माटो जडित इँटा/ढुङ्गा	५०.७
सिमेन्ट जडित इँटा/ढुङ्गा	२५.५
घरको छाना	

विवरण	तथ्याङ्क
जस्ता/टिन/च्यादर	५५.८
सिमेन्ट/ढलान	४१.१
परिवारमा खानेपानीको मुख्य स्रोत	
घर परिसर भित्र र बाहिरको धारा/पाइप	६१.५
ढाएिको इनार कुवा	१९.८
परिवारमा खाना पकाउन अक्सर प्रयोग गरिने इन्धन	
एल.पी.ग्यास	५१.८
काठ/दाउरा	४०.८
परिवारमा बत्ती बाल्न अक्सर प्रयोग गरिने स्रोत	
बिजली	९५.५
कृषि बाहेकका साना घरेलु व्यवसाय सञ्चालन गर्ने परिवार	८.१४
शौचालय नभएको परिवार	१.१
महिलाको नाममा घर, जग्गा वा दुवै हुने परिवार	२९.२
कृषि क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या प्रतिशत	४४.७
गैर कृषि आर्थिक काममा संलग्न जनसंख्या प्रतिशत	५५.२
आर्थिक काममा संलग्नता	
गैर घरायसी क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या प्रतिशत	२३.०
घरायसी क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या प्रतिशत	३४.१
आर्थिक काम नगर्ने	४२.८
आर्थिक काममा संलग्नता (बालश्रम)	
गैर घरायसी क्षेत्रमा संलग्न बालबालिका प्रतिशत	१४.४
घरायसी क्षेत्रमा संलग्न बालबालिका प्रतिशत	७.३

खण्ड १ः परिचय

१.१ परिचय

उप-महानगरपालिकाको पृष्ठभूमि

दाङ जिल्लामा रहेका कुल १० ओटा स्थानीय तहमध्ये दुईओटा उप–महानगरपालिका (घोराही र तुलसीपुर), एउटा नगरपालिका (लमही) र सातओटा गाउँपालिका रहेका छन् । यस उप–महानगरपालिकाको गठन साबिक तुलसीपुर नगरपालिका, हलवार, टरिगाउँ, उरहरी, पवननगर, मानपुर, बिजौरी, डुरुवा र फूलबारी गाउँ विकास समितिलाई गाभेर भएको हो । यसमा कुल १९ ओटा वडाहरू रहेका छन् । दाङ जिल्लाको मध्य भागमा अवस्थित यस उप–महानगरपालिका महाभारत पर्वत शृङ्खला र चुरेको बिचमा पर्दछ । दाङ जिल्लामा रहेको विमानस्थल पनि यसै पालिकामा रहेको छ । कुल क्षेत्रफल ३८४.८ वर्ग किलोमिटर रहेको यस स्थानीय तहको करिब ७० प्रतिशत भूभाग समथर रहेको छ भने बाँकी भूभाग पहाडी प्रकृतिको छ । खेतीयोग्य जमिन, खोलानाला, वनजंगल, चरण क्षेत्र, बजार, घना एवम् छरिएका बस्ती आदिको विविधता यस उप–महानगरपालिकाको विशेषता हो ।

धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक सम्पदाका दृष्टिकोणले पनि यो उप–महानगरपालिका समृद्ध रहेको छ । नेपालका अन्य प्रमुख नगरमा जस्तै यहाँ पनि पर्यटकीय स्थल, मठमन्दिर, गुम्बा, मस्जिद, चर्च रहेका छन् । यस उप–महानगरपालिकामा जातजाति, भाषा, धर्म र संस्कृतिको विविधता रहेको छ ।

तुलसीपुर नामकरणः
थारुहरूको भाषामा वस्तीलाई पुर्वा भनिन्छ । यही तुलसी पुर्वालाई पर्वतेहरूले भन्नु पर्दा तुलसीपुर भने गर्दथे (गर्दछन) भने थारुहरूले तुलसीपुर्वा भन्दथे । यस ठाउँमा थारुहरूको बोलवाला हुँदासम्म तुलसीपुर्वा भनिन्थ्यो भने पर्वतेहरूको बोलवाला हुन थालेपछि तुलसीपुर भन्न थालियो ।[1]

तुलसीपुर नगरपालिकाको गठनः साबिक तुलसीपुर पञ्चायतमा तत्कालिन अमृतपुर पञ्चायतका सबै क्षेत्र गाभिएर वि.सं. २०४९ मा तुलसीपुर नगरपालिकाको गठन भएको ।

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकाको गठनः नेपाल सरकारको मिति २०७३ वैशाख २२ को निर्णय र वि.सं. २०७३ फागुन २७ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार गठन भएको ।

सिमानाः
पूर्वमा घोराही उप–महानगरपालिका
पश्चिममा शान्तिनगर गाउँपालिका र दंगीशरण गाउँपालिका
उत्तरमा सल्यान जिल्लाको कपुरकोट तथा त्रिवेणी गाउँपालिका
दक्षिणमा लमही नगरपालिका

तालिका १ : उप-महानगरपालिकामा रहेका प्रमुख १० ओटा जातजाति तथा ५ ओटा मातृभाषा र धर्म

क्र.सं.	प्रमुख १० जाति	%	क्र.सं.	जातजाति	%	क्र.सं.	प्रमुख भाषा	%	क्र.सं.	प्रमुख धर्म	%
१	क्षेत्री	३५.३	६	परियार/दमाई	३.७	१	नेपाली	७६.०	१	हिन्दु	९६.८
२	थारु	२१.३	७	सन्यासी/दशनामी	२.३	२	थारु	२०.६	२	क्रिस्चियन	१.१
३	ब्राह्मण पहाड	१२.२	८	ठकुरी	१.९	३	मगर ढुट	१.१	३	बौद्ध	०.८
४	मगर	९.०	९	मिजार/सार्की	१.७	४	हिन्दी	०.६	४	प्रकृति	०.७
५	विश्वकर्मा/कामी	७.५	१०	ब्राह्मण तराई	०.९	५	मगर खाम	०.४	५	इस्लाम	०.६

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०७८

[1] तुलसीपुर उपमहानगरपालिका, तुलसीपुर उपमहानरपालिका नगरपार्श्वचित्र, पृ. १

खण्ड २: जनसांख्यिक विवरण

२.१ जनसङ्ख्या र लैङ्गिक अनुपात

वि.सं. २०७८ को राष्ट्रिय जनगणनानुसार तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा ४६०१८ परिवार र कुल जनसङ्ख्या १७९,७५५ रहेको छ। कुल जनसङ्ख्यामा पुरुष ८४,७६४ (४७.२%) र महिला ९४,९९१ (५२.८%) रहेका छन्। यहाँको औसत परिवार सङ्ख्या ३.९१ जना रहेको छ अर्थात् १०० ओटा परिवारमा ३९१ जना अक्सर बसोबास गर्ने सदस्य रहेका छन्। यस उप–महानगरपालिकाको लैङ्गिक अनुपात ८९.२ रहेको छ। यस अनुपातले प्रति १००० जना महिला बराबर ८९२ जना पुरुष रहेका छन् भन्ने देखिन्छ।

यस उप–महानगरपालिकामा २० ओटा संस्थागत परिवारहरूमा कुल १९२२ जनसङ्ख्या रहेको देखिन्छ जसमध्ये १५५४ जना पुरुष र ६३८ जना महिला रहेका छन्। स्मरणीय छ कि संस्थागत परिवारमा सेना र प्रहरीको ब्यारेकमा बस्ने सेना तथा प्रहरी, छात्राबासमा बस्ने विद्यार्थी, बालगृहमा बस्ने बालबालिका, कारागारमा बस्ने कैदी, वृद्धाश्रममा बस्ने वृद्धवृद्धा आदि समावेश भएका हुन्छन्।

वि.सं. २०६८ मा तुलसीपुर नगरपालिकामा ३१,२४३ परिवार र कुल १४१,५२८ जनसङ्ख्या रहेको थियो।

जनघनत्व सम्बन्धमा यस उप–महानगरपालिकामा प्रतिवर्ग किलोमिटर क्षेत्रफलभित्र ४६७ जना मानिस बसोबास गर्दछन्। पछिल्लो जनगणना २०७८ अनुसार यस उप–महानगरपालिकाको वार्षिक जनसङ्ख्या वृद्धिदर २.२९ प्रतिशत रहेको छ (तालिका २)।

तालिका २: परिवार सङ्ख्या, जनसङ्ख्या तथा लैङ्गिक अनुपात

क्षेत्र	२०६८			२०७८								वार्षिक जनसङ्ख्या वृद्धिदर
	परिवार सङ्ख्या	जनसङ्ख्या	वडाको प्रतिशत	परिवार सङ्ख्या	जनसङ्ख्या			वडाको प्रतिशत	औसत परिवार	लैङ्गिक अनुपात	जनघनत्व	
					जम्मा	पुरुष	महिला					
तुलसीपुर	३१,२४३	१४१,५२८	१००	४६,०१८	१७९,७५५	८४,७६४	९४,९९१	१००	३.९१	८९.२	४६७	२.२९
वडा नं.												
१	९९३	४,३६१	३.१	१२३२	४६६०	२१३४	२५२६	२.६	३.७८	८४.५	२३४	०.६४
२	९०५	४,३१२	३.०	११८२	४८७७	२३५५	२५२२	२.७	४.१३	९३.४	३७४	१.१८
३	१,६६३	७,४७९	५.३	२००३	८०२५	३८२९	४१९६	४.५	४.०१	९१.३	१४४	०.६८
४	१,८१६	८,१२६	५.७	२३३८	९२६०	४३४०	४९२०	५.२	३.९६	८८.२	२५५	१.२५
५	२,७८६	११,६४८	८.२	३६०८	१३६४७	६५४०	७१०७	७.६	३.७८	९२.०	८४०५	१.५२
६	३,३१३	१२,९६९	९.२	६०७३	२१६५६	१०२५५	११४०१	१२.०	३.५७	८९.९	२८८०	४.९२
७	२,४२५	१०,८१७	७.६	३५२६	१३८६८	६४६२	७४०६	७.७	३.९३	८७.३	१०८८	२.३८
८	१,२२९	५,६४१	४.०	२२०८	८७९५	४२१९	४५७६	४.९	३.९८	९२.२	८२०	४.२६
९	१,१६९	४,९२५	३.५	३७७३	१३४६४	६३५१	७११३	७.५	३.५७	८९.३	२२५७	९.६५
१०	१,३४७	६,४९७	४.६	१६००	६५८७	३११०	३४७७	३.७	४.१२	८९.४	३८२	०.१३
११	१,७९४	८,६६१	६.१	२१५०	८९०९	४१९६	४७१३	५.०	४.१४	८९.०	५१५	०.२७
१२	१,७७१	८,८३८	६.२	२६७३	१०८९७	५१८८	५७०९	६.१	४.०८	९०.९	६९१	२.०१
१३	१,२२७	५,४८९	३.९	१४८०	५९०८	२७३३	३१७५	३.३	३.९९	८६.१	११३	०.७१
१४	१२६६	६,०४०	४.३	१६२७	६,४१५	२,९८२	३४३३	३.६	३.९४	८६.९	३१२	०.५८

क्षेत्र	२०६८			२०७८									वार्षिक जनसङ्ख्या वृद्धिदर
	परिवार सङ्ख्या	जनसङ्ख्या	वडाको प्रतिशत	परिवार सङ्ख्या	जनसङ्ख्या			वडाको प्रतिशत	औसत परिवार	लैङ्गिक अनुपात	जनघनत्व	
					जम्मा	पुरुष	महिला					
१५	१४६९	६,९३९	४.९	१९२८	७,८५०	३,६०९	४२४१	४.४	४.०७	८५.१	५४८	१.१८
१६	१५३५	७,६०३	५.४	१९०७	७,९२९	३,७७०	४१५९	४.४	४.१६	९०.६	४६३	०.४०
१७	१५५३	७,२६१	५.१	२२९२	९,३१२	४,३८७	४९२५	५.२	४.०६	८९.१	५८०	२.३९
१८	१६५७	७,६७१	५.४	२३८४	९,४६२	४,४९३	४९६९	५.३	३.९७	९०.४	५८३	२.०१
१९	१३२५	६,२५१	४.४	२०३४	८,२३४	३,८११	४४२३	४.६	४.०५	८६.२	२४१	२.६४

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८ र २०७८

२.२ उप-महानगरपालिकाको वि.सं. २०६८ र २०७८ को जनसाङ्ख्यिक स्थिति

वि.सं. २०६८ र २०७८ को तुलना गर्दा यस उप–महानगरपालिकाका केही वडाहरूमा जनसङ्ख्या घटेको र केही वडामा बढेको देखिन्छ । विगत १० वर्षमा जनसङ्ख्या बढेका वडाहरू क्रमश: ६, ७, ८, ९, १७ र १९ हुन् । बाँकी सबै वडामा जनसङ्ख्या घटेको छ । वडा तहमा सर्वाधिक (१२.०%) जनसङ्ख्या वडा नं. ६ मा छ भने सबैभन्दा कम (२.६%) जनसङ्ख्या वडा नं. १ मा रहेको देखिन्छ । वडा विशेषमा जनसङ्ख्या घटबढ हुनुमा विविध कारण अन्तरनिहीत हुनसक्छन् । तिनको बेग्लै अध्ययन हुनसक्छ ।

lrq ९ pk-dxfgu/kflnsf]sh hg;ªVofDfÙo]j8fut lj t/0f -@)^* / @)&*_

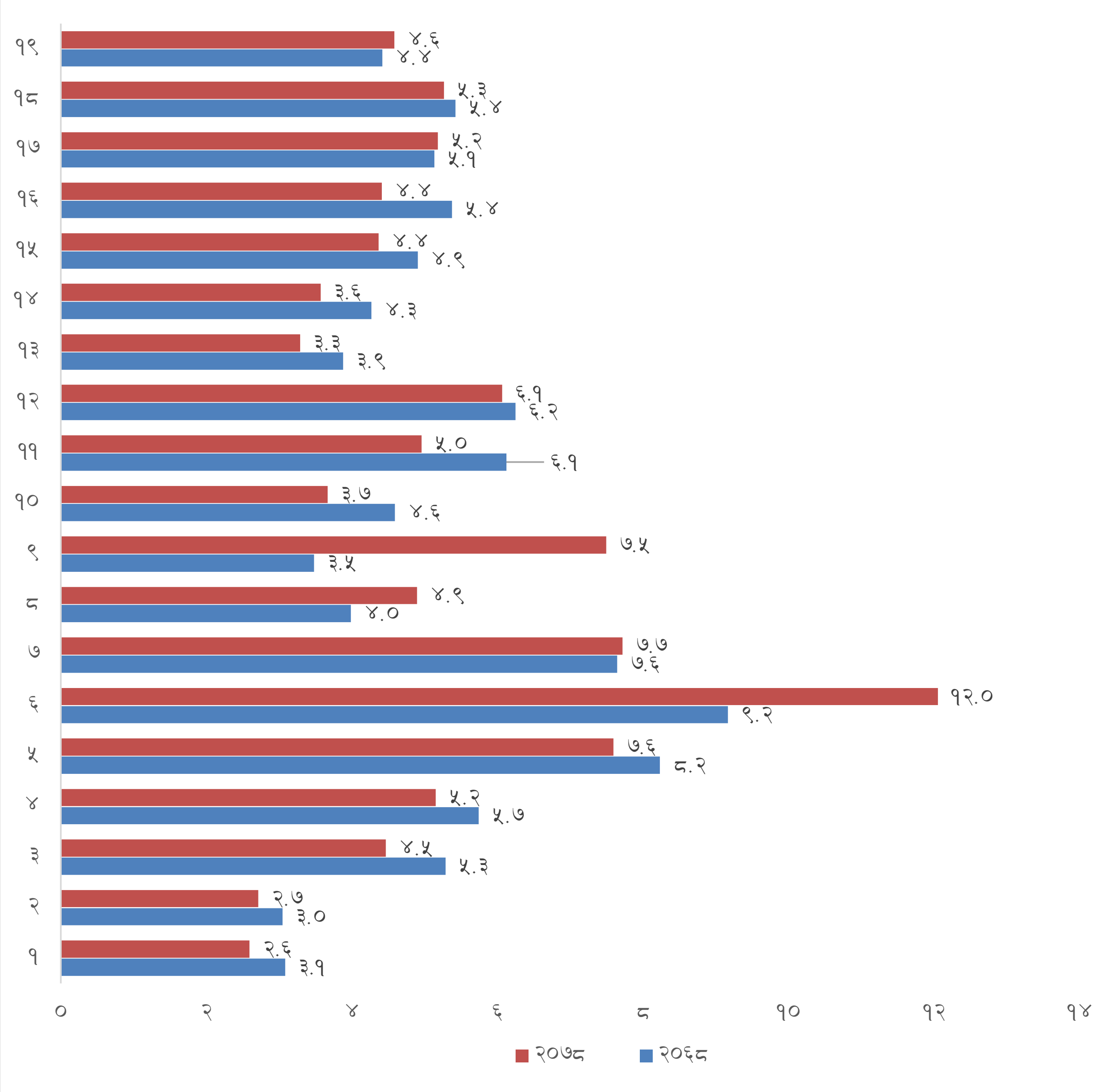

२.२.१ अक्सर बसोबासः तुलसीपुर उप-महानगरपालिका, नेपालभित्रै अरू स्थान र विदेश

तुलसीपुर उप–महानगरपालिका स्थायी बसोबास भई अक्सर नेपालभित्रै अन्यत्र बसोबास गर्नका लागि ५,१७१ परिवारवाट कम्तीमा एक जना गएको देखिएको छ। उक्त परिवारबाट ९७५७ जना व्यक्ति नेपालभित्रै अन्यत्र बसोबास गरेको पाइएको छ। त्यसैगरी यस स्थानका १२,०९६ परिवारबाट कम्तीमा जना व्यक्ति विदेशमा अक्सर बसोबास गर्न गएको देखिएको छ। उक्त परिवारबाट १४८५१ जना गएका छन्। नेपालभित्रै अनुपस्थित रहने पुरुष र महिलाको अनुपात हाराहारी नै देखिन्छ भने विदेशमा अनुपस्थित रहनेमा महिलाभन्दा पुरुष करिब ८ गुणा रहेको छ (तालिका ३)।

तालिका ३: उप-महानगरपालिका, नेपालको अन्य स्थान र विदशेमा अक्सर बसोबास गर्ने जनसङ्ख्या

अक्सर बसोबासको स्थान	परिवार सङ्ख्या	जनसङ्ख्या		
		जम्मा	पुरूष	महिला
तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा अक्सर बसोबास गर्ने	४६०१८	१७९७५५	८४७६४	९४९९१
नेपालको अन्य स्थान बसोबास गर्ने	५१७१	९७५८	६०६६	३६९२
विदेशमा अक्सर बसोबास गर्ने	१२०९६	१४८५१	१३०८९	१७६२

तालिका ४: वडाअनुसार अक्सर बसोबास, अनुपस्थित स्वदेश र अनुपस्थित विदेशको विवरण

वडा	अक्सर बसोबास			अनुपस्थित स्वदेश			अनुपस्थित विदेश		
	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला
१	४६६०	२१३४	२५२६	४६५	२५२	२१३	५२१	४५३	६८
२	४८७७	२३५५	२५२२	३२६	१८७	१३९	२८७	२५९	२८
३	८०२५	३८२९	४१९६	२४७	१६२	८५	७०४	६१६	८८
४	९२६०	४३४०	४९२०	२४६	१५५	९१	१०३२	९१९	११३
५	१३६४७	६५४०	७१०७	५२३	३२२	२०१	८८७	७५९	१२८
६	२१६५६	१०२५५	११४०१	१४५२	९२३	५२९	१६६५	१४०३	२६२
७	१३८६८	६४६२	७४०६	६०३	३६५	२३८	१२५५	१०९६	१५९
८	८७९५	४२१९	४५७६	३७४	२५२	१२२	६०४	५२४	८०
९	१३४६४	६३५१	७११३	७३४	४९३	२४१	१२१७	१०५८	१५९
१०	६५८७	३११०	३४७७	४९३	३०८	१८५	५०१	४३२	६९
११	८९०९	४१९६	४७१३	६४९	३६४	२८५	७९५	६९५	१००
१२	१०८९७	५१८८	५७०९	४९२	३३८	१५४	७३१	६४५	८६
१३	५९०८	२७३३	३१७५	३३६	१९३	१४३	६५३	५७६	७७
१४	६४१५	२९८२	३४३३	४५६	२७०	१८६	५६४	५३४	३०
१५	७८५०	३६०९	४२४१	५४९	३५९	१९०	६४८	५९२	५६
१६	७९२९	३७७०	४१५९	६७४	४१५	२५९	६५९	६०९	५०
१७	९३१२	४३८७	४९२५	४५८	३००	१५८	७१२	६२९	८३
१८	९४६२	४४९३	४९६९	४६४	२७६	१८८	७५४	६७३	८१
१९	८२३४	३८११	४४२३	२१७	१३२	८५	६६२	६१७	४५
जम्मा	१७९७५५	८४७६४	९४९९१	९७५८	६०६६	३६९२	१४८५१	१३०८९	१७६२

नक्सा १: तुलसीपुर उप–महानगरपालिकाको वडाअनुसारको जनसङ्ख्या वितरण

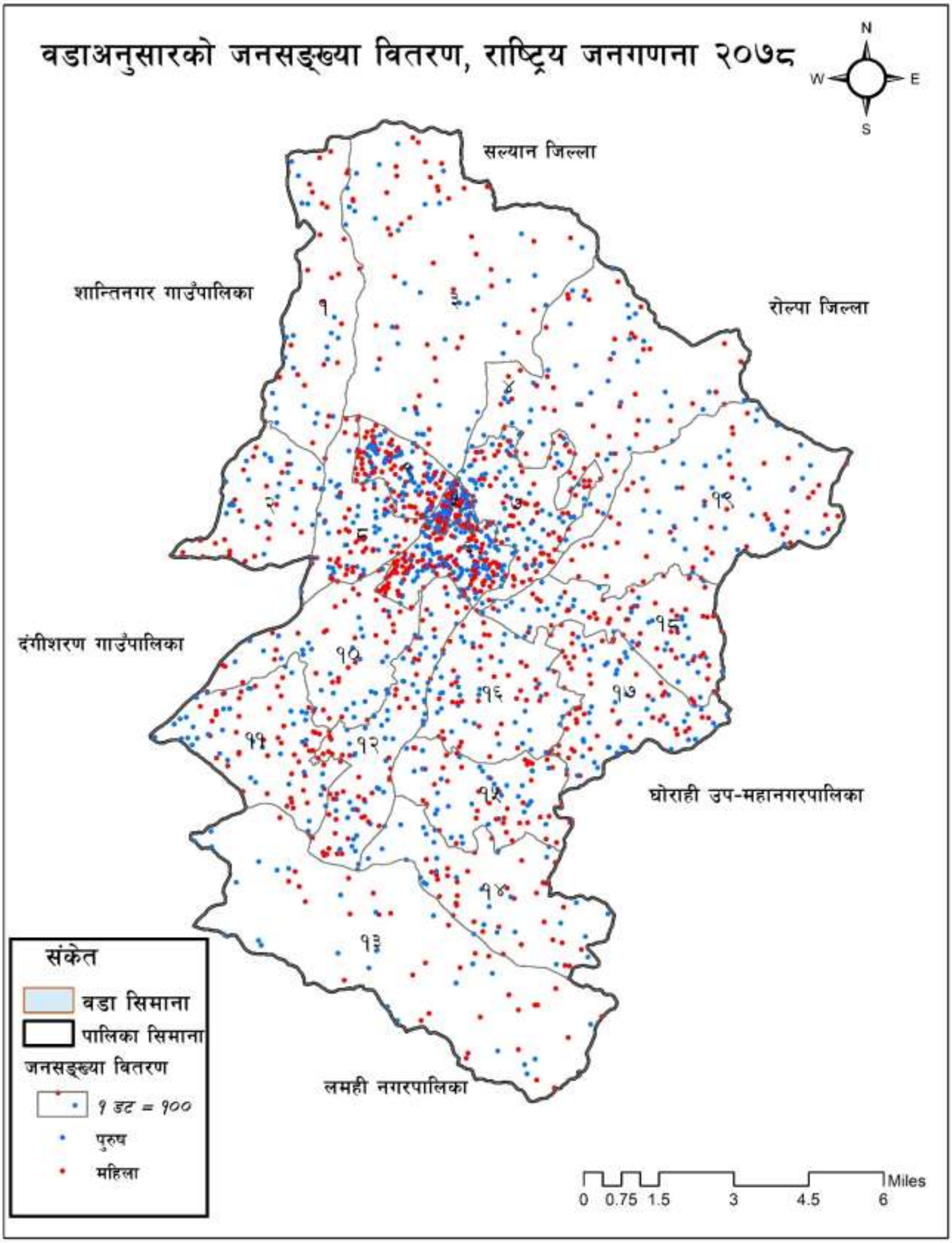

२.३ सहरी तथा ग्रामीण जनसङ्ख्या

विगतमा नगरपालिकालाई सहरी क्षेत्रका रूपमा र गाउँपालिकालाई ग्रामीण क्षेत्रका रूपमा स्वतः वर्गीकरण गरी सहरी तथा ग्रामीण जनसङ्ख्या निकाल्ने अभ्यास रहेको थियो। राष्ट्रिय जनगणना २०७८ का विषयगत नतिजा प्रकाशन गर्ने सिलसिलामा सहरी तथा ग्रामीण क्षेत्रको वर्गीकरणमा नयाँ अवधारणा अनुशरण गरिएको छ। यसअनुसार नगरपालिकामा पनि सहरी, अर्धसहरी र ग्रामीण प्रकृतिका वडाहरू हुनसक्छन् भने गाउँपालिकामा पनि कुनै वडा सहरी, कुनै अर्धसहरी र कुनै ग्रामीण प्रकृतिका हुनसक्दछन्। यसै वस्तुतथ्यलाई अङ्गीकार गर्दै राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयले वि.सं. २०८० मा सहरी तथा ग्रामीण क्षेत्रको श्रेणीगत वर्गीकरण नामक प्रतिवेदन प्रकाशन गरेको छ र यसमा देशका ७५३ ओटै स्थानीय तहका वडाहरूलाई निश्चित आधारमा सहरी, अर्धसहरी र ग्रामीण वडाका रूपमा वर्गीकरण गरेको छ।

यस तुलसीपुर उप-महानगरपालिकाको समग्र जनसङ्ख्यालाई सहरीकरणको अवस्थानुसार वर्गीकृत गर्दा सर्वाधिक (५२.८%) जनसङ्ख्या अर्धसहरी क्षेत्रमा बसोबास गर्दछ भने सहरी क्षेत्रमा बस्ने जनसङ्ख्या २७.१ प्रतिशत रहेको छ। उप-महानगरपालिकामा अझै पनि २०.१ प्रतिशत बासिन्दाको ग्रामीण प्रकृतिको क्षेत्रमा बसोबास रहेको छ (चित्र १)।

चित्र २: सहरी तथा ग्रामीण जनसङ्ख्या वितरण

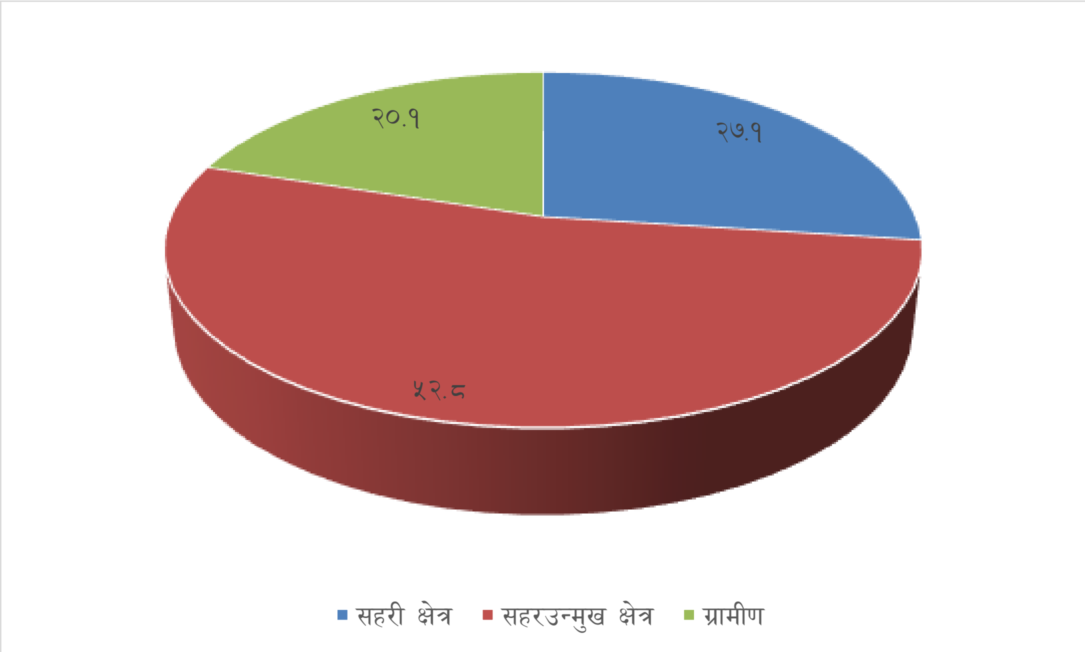

वडास्तरमा सहरी, अर्धसहरी र ग्रामीण जनसङ्ख्या तुलना गर्दा पर्याप्त विषमता विद्यमान रहेको देखिन्छ। वडा नं. ५, ६, ९ र १९ पूर्णतः सहरी क्षेत्र हुन् र शतप्रतिशत जनसङ्ख्यालाई सहरी जनसङ्ख्यामा गणना गरिएको छ।

वडा नं. २, ७, ८, १०, ११, १२, १४, १५, १६, १७, १८ अर्धसहरी क्षेत्रका रूपमा रहेका छन् र यी वडामा बसोबास गर्ने जनसङ्ख्यालाई अर्धसहरी क्षेत्रमा गणना गरिएका छन्। वडा नं. १, ३, ४, १३ र १९ ग्रामीण प्रकृतिका वडाहरू हुन् र यहाँ बसोबास गर्ने जनसङ्ख्यालाई ग्रामीण जनसङ्ख्यामा गणना गरिएको छ।

तालिका ५ : वडाअनुसार सहरी तथा ग्रामीण जनसङ्ख्या वितरण

वडा	जम्मा	सहरी	अर्ध सहरी	ग्रामीण
१	४,६६०	०	०	४,६६०
२	४,८७७	०	४,८७७	०
३	८,०२५	०	०	८,०२५
४	९,२६०	०	०	९,२६०
५	१३,६४७	१३,६४७	०	०

वडा	जम्मा	सहरी	अर्ध सहरी	ग्रामीण
६	२१,६५६	२१,६५६	०	०
७	१३,८६८	०	१३,८६८	०
८	८,७९५	०	८,७९५	०
९	१३,४६४	१३,४६४	०	०
१०	६,५८७	०	६,५८७	०
११	८,९०९	०	८,९०९	०
१२	१०,८९७	०	१०,८९७	०
१३	५,९०८	०	०	५,९०८
१४	६,४१५	०	६,४१५	०
१५	७,८५०	०	७,८५०	०
१६	७,९२९	०	७,९२९	०
१७	९,३१२	०	९,३१२	०
१८	९,४६२	०	९,४६२	०
१९	८,२३४	०	०	८,२३४
तुलसीपुर	१७९,७५५	४८,७६७	९४,९०१	३६,०८७

२.४ उप–महानगरपालिकाको वडागत लैङ्गिक अनुपात

यस उप–महानगरपालिकामा वडागत रूपमा हेर्दा लैङ्गिक अनुपातमा उल्लेखनीय विषयमता रहेको देखिन्छ । उप–महानगरपालिकाको लैङ्गिक अनुपात ८९.२ सँग तुलना गर्दा १० ओटा वडाको ८९.२ भन्दा कम छ भने बाँकी ९ ओटा वडाको लैङ्गिक अनुपात उप-महानगरपालिकाको समग्र अनुपातभन्दा माथि रहेको छ। वडामध्ये सबैभन्दा उच्च लैङ्गिक अनुपात वडा नं. २ मा ९३.४ छ भने सबैभन्दा न्यून वडा नं. १ मा ८४.५ रहेको छ (चित्र ३)।

चित्र ३ : उप–महानगरपालिकामा वडाअनुसारको लैङ्गिक अनुपात

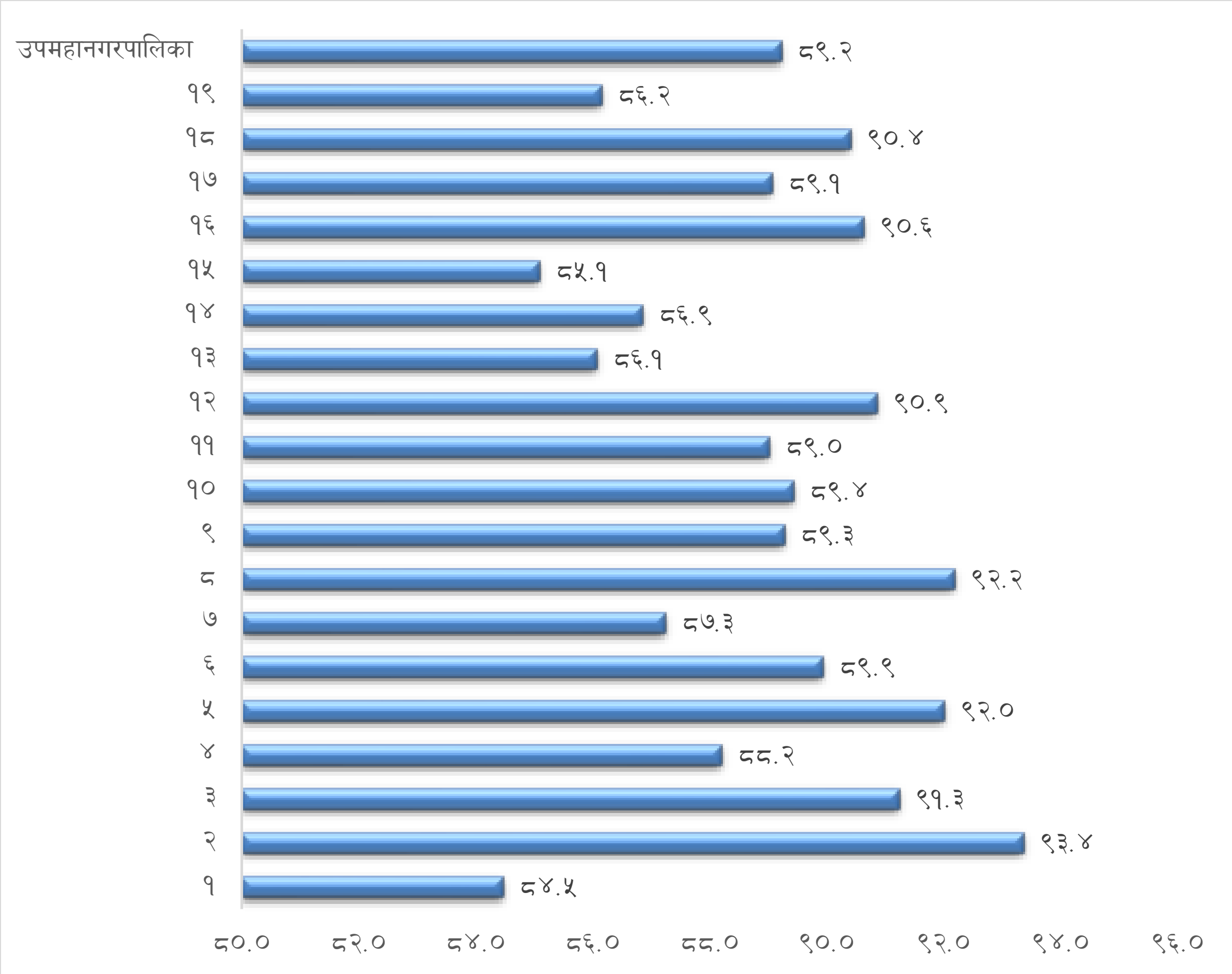

नक्सा २: उप-महानगरपालिकाको वडाअनुसार जनघनत्व

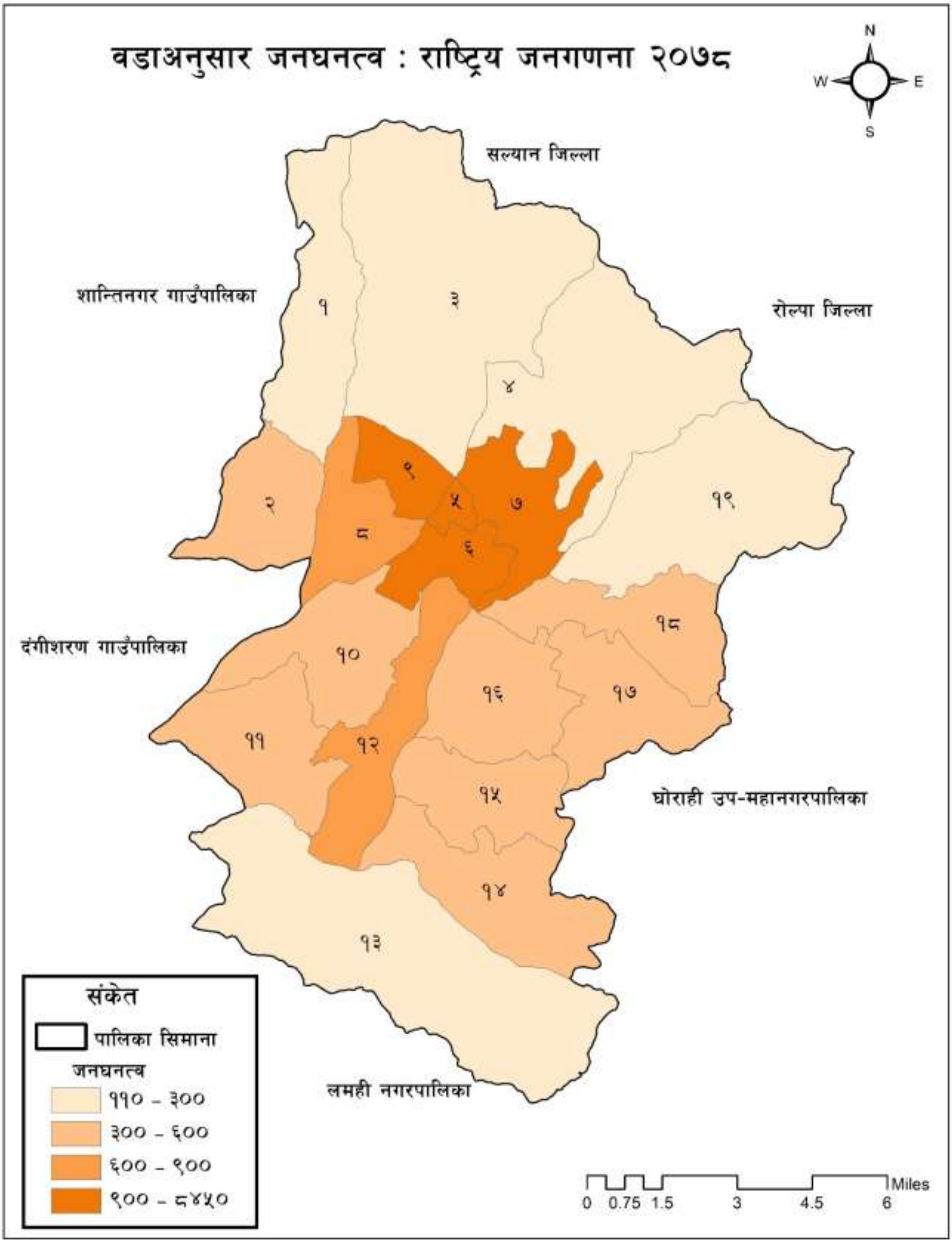

२.५ परिवारको संरचना

परिवारको बनावटलाई गत जनगणनामा दुई प्रकारमा वर्गीकृत गरेर विवरण सङ्कलन गरिएको थियो । पहिलो एकल परिवार र दोस्रो संयुक्त परिवार । प्रयोगकर्ताको सुविधाको लागि एकल र संयुक्त परिवारको अवधारणा यहाँ प्रस्तुत गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ ।

एकल परिवार भन्नाले एकै घरमा बसोबास गर्नुका साथसाथै देहायको शर्त पूरा भएको हुनुपर्दछ ।

क) बाबु, आमा (दुई जना) र अविवाहित छोरा/छोरी भएको परिवार,
ख) श्रीमान्–श्रीमती मात्र भएको परिवार,
ग) परिवारमा एकजना मात्र सदस्य भएको,
घ) अविवाहित दाजुभाइ दिदीबहिनी मात्र भएको परिवार सम्झनुपर्छ ।

एकल परिवारको यस परिभाषाभित्र नपर्ने सम्पूर्ण परिवार संयुक्त परिवारमा पर्दछन् ।

परिवारको संरचनाले खास भूगोल वा प्रशासनिक क्षेत्रको सामाजिक स्वरूप र पारिवारिक आयाममा भइरहेका परिवर्तनहरूलाई प्रतिविम्बित गर्दछ । कुनै व्यक्ति वा परिवारको सोच, पृष्ठभूमि, परम्परा, पेसा, व्यवसाय, आवश्यकता, सामाजिक वातावरण र बाध्यता लगायतका कारणले पनि परिवारको संरचना निर्देशित हुने गर्दछ ।

तुलसीपुर उप-महानगरपालिकाको तथ्याङ्क केलाउँदा ६३.३ प्रतिशत परिवारको बनावट एकल प्रकृतिको छ भने बाँकी ३६.७ प्रतिशत परिवारको संरचना संयुक्त परिवारको जस्तो छ । यहाँको कुल जनसङ्ख्यामध्ये ४८.८ प्रतिशत एकल परिवारमा बसोबास गर्दछन् भने बाँकी ५१.२ प्रतिशत जनसङ्ख्या संयुक्त परिवारभित्र अक्सर बसोबास गर्दछन् (तालिका ६) ।

तालिका ६: परिवारको संरचनागत विवरण

विवरण	एकल (Nuclear) परिवार	संयुक्त परियार	जम्मा
परिवार	२९१३८	१६८८०	**४६०१८**
%	६३.३	३६.७	१००.०
जनसङ्ख्या	९२,०८९	८७,६६६	**१७९,७५५**
%	४८.८	५१.२	१००

२.६ महिला परिवारमुली

परिवारभित्रै अक्सर बसोबास भएको सदस्यमध्येबाट घरपरिवारको महत्वपूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्ने, परिवार सञ्चालनको लागि आवश्यक चाँजोपाँजो मिलाउने र पारिवारिक विषयमा निर्णय लिने व्यक्ति नै परिवारमुली हो । परिवारमुली पुरुष वा महिला जो पनि हुनसक्दछ । महिला सशक्तीकरणमा केन्द्रित राज्यका नीति र संघसंस्थाको आधारभूमिबाट हेर्दा कुन स्थानमा कति महिला परिवारमुली छन् भन्ने सवाल महत्वपूर्ण हुन्छ ।

जनगणनाबाट सङ्कलन गरिएका जनसाङ्ख्यिक विवरणले केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्मको जनसाङ्ख्यिक, सामाजिक एवम् आर्थिक नीति तथा योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा विशेष भूमिका खेल्ने हुँदा तथ्याङ्क गुणस्तरीय हुनुपर्ने अपेक्षा राखिन्छ । गुणस्तरीय तथ्याङ्क प्राप्तिको एउटा सर्त भनेको उत्तरदाताको परिपक्वता र इमान्दारी पनि हो । परिवारमुली नै उत्तरदाता हुँदाको अवस्थामा परिवारका सदस्य र परिवारको विवरण जति सत्यतथ्यको नजिक हुन्छ त्यो अरू सदस्य उत्तरदाता भएको खण्डमा त्यति वस्तुगत नहुन पनि सक्दछ । परिवारमुलीको उमेर, साक्षरता र अभिभावकीय सक्षमताले सिंगो परिवारको अवस्थालाई सकारात्मक वा नकारात्मक प्रभाव पार्दछ ।

जनगणनाबाट प्राप्त तथ्याङ्कअनुसार यस उप-महानगरपालिकाका कुल १७९७५५ जनसङ्ख्यामध्ये प्रत्येकको परिवारमुलीसँगको नाता सम्बन्धको विश्लेषण गर्दा २५.६ प्रतिशत व्यक्ति स्वयम् परिवारमुली रहेको देखियो । कुल ४६०१८ परिवारमध्ये २८४३१ (६१.८%) परिवारमा पुरुष परिवारमुली देखिन्छ भने बाँकी १७५८७ (३८.२%) परिवारमा महिला परिवारमुली रहेका छन् । वडा नं. ९ मा करिब ५५ प्रतिशत परिवारमुली महिला रहेको देखिन्छ । यसका पछाडि रहेका सम्भावित सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक वा जनसाङ्ख्यिक -बसाइँसराइ, परिवारको संरचाना आदि) कारण थप अध्ययनका लागि राम्रो विषय हुनसक्छ ।

चित्र ४: वडाअनुसार महिला परिवारमुली भएको परिवार प्रतिशतमा

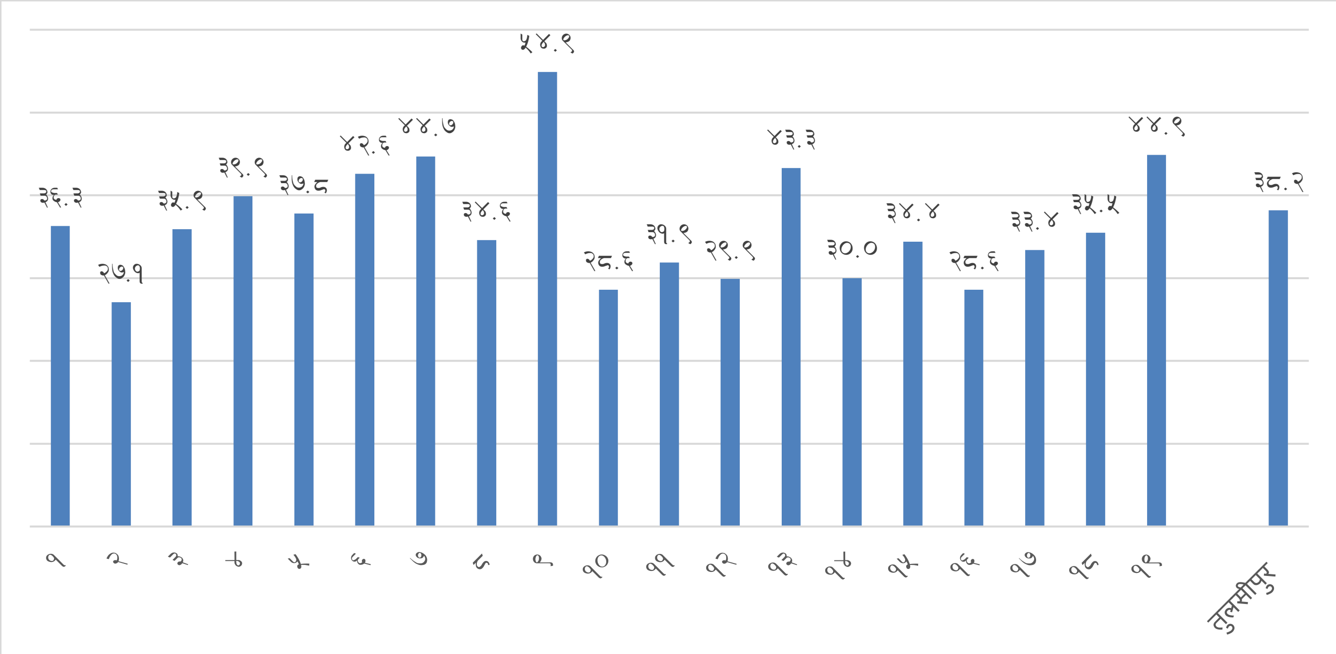

२.७ परिवारमुलीसँगको नाताअनुसार जनसङ्ख्या

परिवारमुलीसँगको नाताअनुसार सबैभन्दा ठुलो समूह (२७.५%) छोराबुहारीको छ भने दोस्रो (१६.९%) र तेस्रो ठुला (१५.३%) समूह क्रमशः श्रीमान्/श्रीमती र छोरी/ज्वाइँको रहेको छ । नातिनातिनीको हिस्सा ८.१ प्रतिशतसहित चौथो क्रममा छ भने परिवारमुलीसँग बाबुआमा नाता पर्ने व्यक्ति २.३ प्रतिशत रहेका छन् (तालिका ७) ।

तालिका ७ : परिवारमुलीसँगको नाताअनुसारको विवरण

विवरण		जम्मा		पुरुष		महिला	
सङ्ख्या / %		सङ्ख्या	%	सङ्ख्या		सङ्ख्या	%
	जम्मा	१७९७५५	१००.०	८४७६४	१००.०	९४९९१	१००.०
परिवारमुलीको नाता	परिवारमुली	४६०१८	२५.६	२८४३१	३३.५	१७५८७	१८.५
	श्रीमान्/श्रीमती	३०४२३	१६.९	४५९३	५.४	२५८३०	२७.२
	छोरा/बुहारी	४९३९०	२७.५	३९०९९	४६.१	१०२९१	१०.८
	छोरी/ज्वाइँ	२७५८८	१५.३	१४२	०.२	२७४४६	२८.९
	बुवा/आमा	४२२३	२.३	१३६७	१.६	२८५६	३.०
	सासु ससुरा	१५८६	०.९	५१३	०.६	१०७३	१.१
	दाजुभाइ/ दिदीबहिनी	२९०१	१.६	१५७७	१.९	१३२४	१.४
	नाति/ नातिनी	१४५०८	८.१	७५४४	८.९	६९६४	७.३
	अन्य	२६७६	१.५	१२२५	१.४	१४५१	१.५
	घरेलु कामदार	८३	०.०	५७	०.१	२६	०.०
	नाता नपर्ने	३५९	०.२	२१६	०.३	१४३	०.२
	नखुलेको	१७९७५५	१००.०	८४७६४	१००.०	९४९९१	१००.०

२.८ उमेरगत जनसङ्ख्या

समग्र जनसङ्ख्याभित्र कुन उमेरको जनसङ्ख्या कति छ भन्ने प्रश्न महत्वपूर्ण हुन्छ । कुल जनसङ्ख्यामा बालबालिका (बाल आश्रित जनसङ्ख्या), युवा, प्रौढ र वृद्धवृद्धा (जेष्ठ नागरिक आश्रित जनसङ्ख्या) हुने हुनाले उमेरगत जनसङ्ख्याको वितरण विश्लेषण गर्नु उपयुक्त मानिन्छ । एकल उमेर समूहको जनसङ्ख्याबाट प्रयोगकर्ताले आफ्नो आवश्यकतानुसार विभिन्न उमेर वर्गमा विभाजन गरेर विश्लेषण गर्न सहज हुन्छ। जनगणनाबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई एकल उमेरअनुसार ० देखि १०० र सोभन्दा माथि गरी कुल १०१ ओटा समूहमा उपलब्ध गराइएको छ ।

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा एकल उमेर समूहअनुसार सर्वाधिक (२.५%) जनसङ्ख्या १८ वर्ष उमेर समूहको छ भने त्यसपछिका चार स्थान क्रमशः २० (२.३%), १६ (२.३%), १५ (२.१%) र १४ (२.१%) नं. वडा रहेका छन् (तालिका ८) ।

तालिका ८ः उमेरगत (Single Year) जनसङ्ख्या

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
जम्मा	१७९७५५	१००.०	८४७६४	१००.०	९४९९१	१००.०
०	२११०	१.२	११२२	१.३	९८८	१.०
१	२५२६	१.४	१३४९	१.६	११७७	१.२
२	३०२८	१.७	१६३०	१.९	१३९८	१.५
३	३०३४	१.७	१६२८	१.९	१४०६	१.५
४	३२१४	१.८	१७३४	२.०	१४८०	१.६
५	३१४६	१.८	१७०२	२.०	१४४४	१.५
६	३२९४	१.८	१७३६	२.०	१५५८	१.६
७	३२३३	१.८	१६६८	२.०	१५६५	१.६
८	३६०५	२.०	१९५९	२.३	१६४६	१.७
९	३३०९	१.८	१७४३	२.१	१५६६	१.६
१०	३५२०	२.०	१८५७	२.२	१६६३	१.८
११	३०७८	१.७	१५८८	१.९	१४९०	१.६
१२	३७६८	२.१	१९७०	२.३	१७९८	१.९
१३	३५२५	२.०	१८२२	२.१	१७०३	१.८
१४	३८४०	२.१	१९६८	२.३	१८७२	२.०
१५	३८५६	२.१	१९२०	२.३	१९३६	२.०
१६	४१२१	२.३	२०१७	२.४	२१०४	२.२
१७	३७८४	२.१	१९२८	२.३	१८५६	२.०
१८	४५७९	२.५	२२९५	२.७	२२८४	२.४
१९	३५७७	२.०	१६६०	२.०	१९१७	२.०
२०	४१५४	२.३	१८१९	२.१	२३३५	२.५
२१	३५०६	२.०	१५३५	१.८	१९७१	२.१
२२	३५५४	२.०	१५१५	१.८	२०३९	२.१
२३	३२४१	१.८	१३०१	१.५	१९४०	२.०
२४	३१४८	१.८	१३०४	१.५	१८४४	१.९
२५	३४९२	१.९	१३६८	१.६	२१२४	२.२
२६	३४३९	१.९	१३९८	१.६	२०४१	२.१
२७	२६५७	१.५	१०९९	१.३	१५५८	१.६
२८	३७६५	२.१	१५१९	१.८	२२४६	२.४

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
२९	२८३०	१.६	११५९	१.४	१६७१	१.८
३०	३७४५	२.१	१५०६	१.८	२२३९	२.४
३१	२३०२	१.३	९६५	१.१	१३३७	१.४
३२	३१२२	१.७	१२८७	१.५	१८३५	१.९
३३	२८६१	१.६	११८७	१.४	१६७४	१.८
३४	२६६५	१.५	११२३	१.३	१५४२	१.६
३५	३३६५	१.९	१३७७	१.६	१९८८	२.१
३६	२६७०	१.५	११६९	१.४	१५०१	१.६
३७	२०५१	१.१	८८३	१.०	११६८	१.२
३८	२९९८	१.७	१३१५	१.६	१६८३	१.८
३९	१९६२	१.१	८६६	१.०	१०९६	१.२
४०	३४४२	१.९	१५१४	१.८	१९२८	२.०
४१	१६५७	०.९	७८८	०.९	८६९	०.९
४२	२५१२	१.४	११४६	१.४	१३६६	१.४
४३	२०३०	१.१	८९१	१.१	११३९	१.२
४४	१७४१	१.०	८१२	१.०	९२९	१.०
४५	२४८४	१.४	११८५	१.४	१२९९	१.४
४६	१९३४	१.१	९०५	१.१	१०२९	१.१
४७	१३०६	०.७	६२१	०.७	६८५	०.७
४८	१९११	१.१	८७७	१.०	१०३४	१.१
४९	१४७९	०.८	७३४	०.९	७४५	०.८
५०	२६०७	१.५	११९५	१.४	१४१२	१.५
५१	१३३८	०.७	६४६	०.८	६९२	०.७
५२	१६२९	०.९	८०१	०.९	८२८	०.९
५३	१४७७	०.८	७१२	०.८	७६५	०.८
५४	१४०२	०.८	६९१	०.८	७११	०.७
५५	१५२९	०.९	७२९	०.९	८००	०.८
५६	१३६६	०.८	६९०	०.८	६७६	०.७
५७	८८७	०.५	४५३	०.५	४३४	०.५
५८	१२४८	०.७	६०२	०.७	६४६	०.७
५९	८५७	०.५	३९८	०.५	४५९	०.५
६०	१८२६	१.०	८६०	१.०	९६६	१.०
६१	८५०	०.५	४३२	०.५	४१८	०.४
६२	११५१	०.६	६००	०.७	५५१	०.६
६३	८४३	०.५	४०७	०.५	४३६	०.५
६४	८२०	०.५	३९०	०.५	४३०	०.५
६५	१०३५	०.६	४९२	०.६	५४३	०.६
६६	८५९	०.५	४०५	०.५	४५४	०.५
६७	६९१	०.४	३५१	०.४	३४०	०.४
६८	८२०	०.५	४०१	०.५	४१९	०.४
६९	६७२	०.४	३२३	०.४	३४९	०.४
७०	९७४	०.५	४३९	०.५	५३५	०.६

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
७१	५८८	०.३	३०७	०.४	२८१	०.३
७२	५९६	०.३	२८९	०.३	३०७	०.३
७३	४१०	०.२	१९२	०.२	२१८	०.२
७४	४३३	०.२	२०७	०.२	२२६	०.२
७५	४१४	०.२	१९६	०.२	२१८	०.२
७६	४२२	०.२	२१९	०.३	२०३	०.२
७७	३५०	०.२	१७८	०.२	१७२	०.२
७८	३२९	०.२	१५०	०.२	१७९	०.२
७९	१७७	०.१	९०	०.१	८७	०.१
८०	१९२	०.१	८६	०.१	१०६	०.१
८१	९४	०.१	५५	०.१	३९	०.०
८२	१०३	०.१	४७	०.१	५६	०.१
८३	११३	०.१	४७	०.१	६६	०.१
८४	९३	०.१	४५	०.१	४८	०.१
८५	६८	०.०	२५	०.०	४३	०.०
८६	५५	०.०	२९	०.०	२६	०.०
८७	३६	०.०	१८	०.०	१८	०.०
८८	५८	०.०	२८	०.०	३०	०.०
८९	२८	०.०	१७	०.०	११	०.०
९०	३८	०.०	१६	०.०	२२	०.०
९१	१३	०.०	६	०.०	७	०.०
९२	२०	०.०	१०	०.०	१०	०.०
९३	१०	०.०	३	०.०	७	०.०
९४	१४	०.०	७	०.०	७	०.०
९५	१०	०.०	३	०.०	७	०.०
९६	६	०.०	३	०.०	३	०.०
९७	४	०.०	३	०.०	१	०.०
९८	५	०.०	१	०.०	४	०.०
९९	६	०.०	१	०.०	५	०.०
१०० +	१९	०.०	५	०.०	१४	०.०

२.९ उमेर समूहअनुसार जनसङ्ख्याको संरचना (Population structure by age group)

जनसङ्ख्याको संरचनाभित्र विभिन्न उमेर समूहका पुरुष र महिलाको अनुपात के कसरी वितरण भएको छ सोको तथ्याङ्क समेटिएको हुन्छ । त्यसैगरी जनघनत्व, जातजाति जस्ता विषय पनि यसभित्र पर्दछन् । यस तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा पुरुषको तुलनामा महिलाको जनसङ्ख्या अधिक रहेको विषय माथिका उपखण्डमा विश्लेषण गरिसकिएको छ । जनसङ्ख्या पिरामिडबाट उमेर समूहअनुसार पुरुष र महिलाको वितरण कस्तो छ भन्ने सूचना सहजै प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

पुरुष र महिला दुवैका जनसङ्ख्या ० देखि १९ वर्षसम्म क्रमशः बढेको देखिन्छ । त्यसपछि पुरुषको जनसङ्ख्या क्रमशः एउटा निश्चित प्रवृत्तिमा रहेर ८५–९० उमेर समूहसम्मै घटिरहेको देखिन्छ । महिलाको जनसङ्ख्या १५–१९ र २०–२४ मा करिब उस्तै रहेको छ भने त्यसपछि एउटा निश्चित प्रवृत्तिमा ८५–९० वर्षसम्म निरन्तर घटिरहेको छ । वैदेशिक रोजगारी र

अध्ययनसमेतको उद्देश्यले विदेशिने पुरुषको सङ्ख्या ठुलो भएकोले २० वर्षदेखि लगभग ६० वर्षसम्म नै जनसङ्ख्या संरचनामा प्रत्येकजसो पुरुषको तुलनामा महिलाको सङ्ख्या अधिक रहेको स्पष्ट देखिन्छ (चित्र ५)।

चित्र ५ : उप-महानगरपालिकाको जनसङ्ख्या पिरामिड

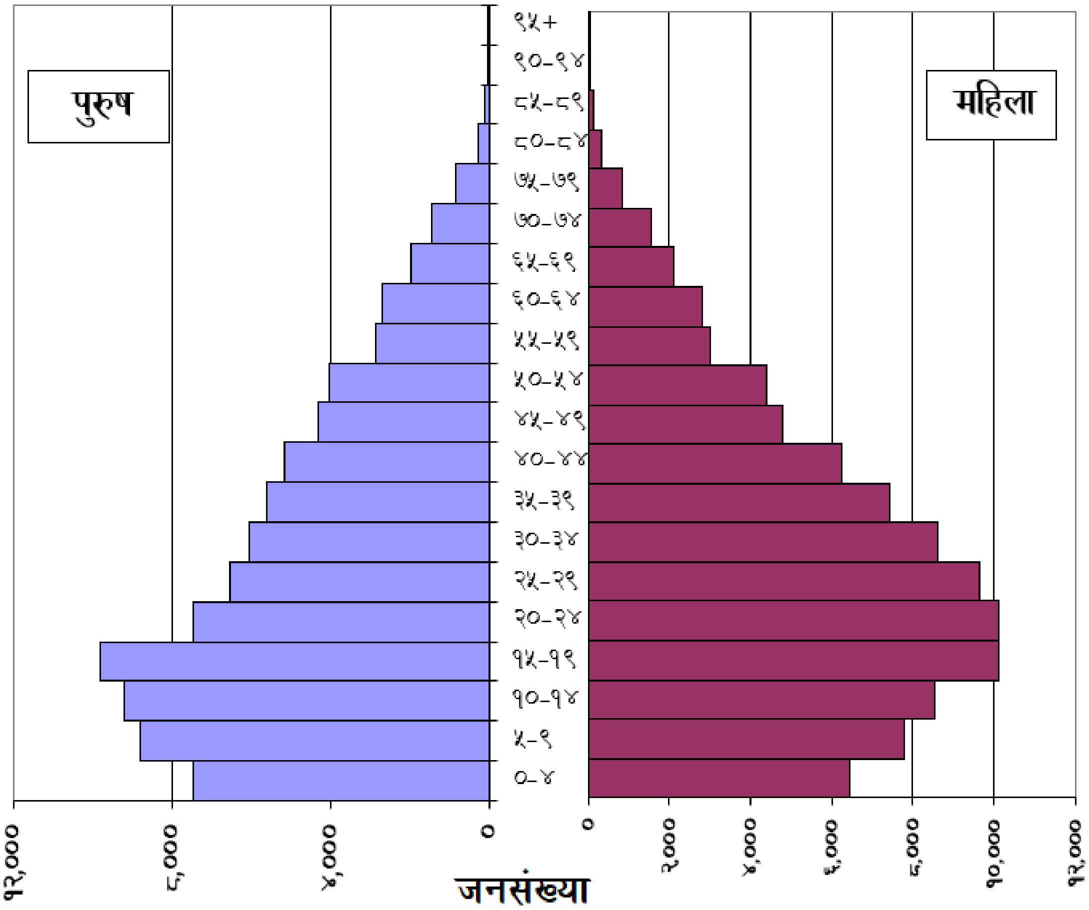

तालिका ९ : उप-महानगरपालिकामा उमेर समूहअनुसार जनसङ्ख्या

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
तुलसीपुर उपमहानगरपालिका						
जम्मा	१७९७५५	१००.०	८४७६४	१००.००	९४९९१	१००.०
००-०४ वर्ष	१३९१२	७.७४	७४६३	८.८०	६४४९	६.७९
०५-०९ वर्ष	१६५८७	९.२३	८८०८	१०.३९	७७७९	८.१९
१०-१४ वर्ष	१७७३१	९.८६	९२०५	१०.८६	८५२६	८.९८
१५-१९ वर्ष	१९९१७	११.०८	९८२०	११.५९	१००९७	१०.६३
२०-२४ वर्ष	१७६०३	९.७९	७४७४	८.८२	१०१२९	१०.६६
२५-२९ वर्ष	१६१८३	९.००	६५४३	७.७२	९६४०	१०.१५
३०-३४ वर्ष	१४६९५	८.१८	६०६८	७.१६	८६२७	९.०८
३५-३९ वर्ष	१३०४६	७.२६	५६१०	६.६२	७४३६	७.८३
४०-४४ वर्ष	११३८२	६.३३	५१५१	६.०८	६२३१	६.५६

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
४५-४९ वर्ष	९११४	५.०७	४३२२	५.१०	४७९२	५.०४
५०-५४ वर्ष	८४५३	४.७०	४०४५	४.७७	४४०८	४.६४
५५-५९ वर्ष	५८८७	३.२८	२८७२	३.३९	३०१५	३.१७
६०-६४ वर्ष	५४९०	३.०५	२६८९	३.१७	२८०१	२.९५
६५-६९ वर्ष	४०७७	२.२७	१९७२	२.३३	२१०५	२.२२
७०-७४ वर्ष	३००१	१.६७	१४३४	१.६९	१५६७	१.६५
७५-७९ वर्ष	१६९२	०.९४	८३३	०.९८	८५९	०.९०
८०-८४ वर्ष	५९५	०.३३	२८०	०.३३	३१५	०.३३
८५-८९ वर्ष	२४५	०.१४	११७	०.१४	१२८	०.१३
९०-९४ वर्ष	९५	०.०५	४२	०.०५	५३	०.०६
९५+ वर्ष	५०	०.०३	१६	०.०२	३४	०.०४

२.१० बृहत् उमेर समूह र विशेष उमेरअनुसारको जनसङ्ख्या

नीति निर्माण र योजना तर्जुमाको लागि विभिन्न उमेर समूहअनुसारको जनसङ्ख्या आवश्यक पर्दछ। एक वर्षमुनिका शिशुको सङ्ख्या खोप व्यवस्थापन, जन्मदर्ताको अभिलेख तुलना लगायतको लागि उपयोगी हुनसक्छ। पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको जनसङ्ख्याले पूर्वप्राथमिक र प्राथमिक तहका सम्भाव्य सङ्ख्याको आँकलन गर्न तथा त्यस उमेरभित्र दिनुपर्ने खोपका लागि आवश्यक पर्दछ। त्यस्तै १४ वर्ष र सोभन्दा मुनिको जनसङ्ख्याले विद्यालय गइरहेका वा विद्यालयबाहिर रहेको जनसङ्ख्या र परिवारमा आश्रित जनसङ्ख्याबारे सूचना उपलब्ध हुन्छ। अठार वर्षभन्दा मुनिको जनसङ्ख्याले कुल बालबालिकाको जनसङ्ख्या थाहा हुन्छ। पुरुष र महिलाको ६८ वर्षभन्दा माथिको जनसङ्ख्या सामाजिक सुरक्षा भत्ताको लागि आवश्यक बजेट व्यवस्थापनका लागि महत्वपूर्ण हुन्छ।

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा १ वर्षभन्दा मुनिको जनसङ्ख्याले कुल जनसङ्ख्यामा १.२ प्रतिशत अंश ओगटेको छ जब कि ५ वर्षभन्दा कम उमेरको जनसङ्ख्या ७.७ प्रतिशत रहेको छ। नागरिकता प्राप्त गर्न योग्य उमेर १६ वर्ष हो। यस उप–महानगरपालिकामा १६ वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्या ७१ प्रतिशत रहेको छ। महिलाहरूको प्रजनन उमेर १५ देखि ४९ वर्ष हो। यस उमेरका महिलाको जनसङ्ख्या उप–महानगरपालिकाको कुल महिलामध्ये ६०.० प्रतिशत रहेको देखिन्छ। नेपाल सरकारले दिने सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्राप्त गर्न योग्य ६८ वर्ष र सोभन्दा माथिको ज्येष्ठ नागरिकको हिस्सा ४.४ प्रतिशत रहेको छ (तालिका १०)।

तालिका १०: विशेष उमेर समूहअनुसारको जनसङ्ख्या

उमेर समूह	तुलसीपुर उप-महानगरपालिका		दाङ	
	जम्मा	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत
१ वर्षभन्दा कम	२११०	१.२	९११७	१.४
५ वर्षभन्दा कम	१३९१२	७.७	५६१०२	८.३
०-१४ वर्ष	४८२३०	२६.८	१८२९०२	२७.१
१६ वर्ष वा सोभन्दा माथि	१२७६६९	७१.०	४७७५११	७०.७
०-१८ वर्ष	६४५७०	३५.९	२४३१६४	३६.०
१५-५९ वर्ष	११६२८०	६४.७	४३३६५६	६४.२
६० वर्ष वा सोभन्दा माथि	१५२४५	८.५	५८४३५	८.७
१५-४९ वर्षका महिला (कुल महिलामध्ये)	५६९५२	६०.०	२०८७४६	५८.९
६८ वर्ष वा सोभन्दा माथि	७८६१	४.४	२८०२६	४.२

उमेर समूह	तुलसीपुर उप-महानगरपालिका		दाङ	
	जम्मा	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत
१६-२४ वर्ष	३३६६४	१८.७	१२६२१५	१८.७
१६-४० वर्ष	८१०३०	४५.१	३०२४६८	४४.८
जम्मा	१७९७५५	१००	६७४९९३	१००

२.११ उमेरअनुसार परिवारमुलीको सङ्ख्या

परिवारमुलीको उमेर, शिक्षा, पेसा र साक्षरताले सिङ्गो परिवारको व्यवस्थापन र दैनिक जीवनयापनलाई निर्देशित गर्दछ । जनगणनामा परिवारमुली कम्तीमा पनि १० वर्ष उमेर पूरा भएको र परिवारमा अक्सर बसोबास गर्ने व्यक्ति नै हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता राखिएको थियो । परिवारमुलीले नै घरपरिवारको महत्वपूर्ण विषयमा निर्णय गर्ने र दैनिक व्यवहारका चाँजोपाँजो मिलाउने भएकोले मुलीको उमेर र लैङ्गिक हिसावले अरू पारिवारिक सवाललाई तदनुरूप दिशानिर्देश गर्दछ ।

यस उप–महानगरपालिकामा उमेर समूहअनुसार परिवारमुलीलाई विभाजन गरेर हेर्दा सबैभन्दा धेरै (२७.२%) ३०–३९ वर्षका देखिन्छन् । दोस्रो (२२.९%), तेस्रो (१६.३%) र चौथो (१५.५%) ठुलो उमेर समूह क्रमशः ४०–४९, ५०–५९ र २०–२९ रहेका छन् । वृद्ध उमेर (७० वर्ष र सोभन्दा माथि) का परिवारमुलीको हिस्सा ५.० प्रतिशत रहेको छ । परिवारमुलीको जिम्मेवारी वहन गर्न बाध्यता भएका १४ वर्षभन्दा कम उमेरका बालबालिकाको हिस्सा ०.१३ प्रतिशत रहेको छ ।

लैङ्गिक रूपमा परिवारमुलीको सङ्ख्यालाई विश्लेषण गर्दा असमान प्रवृत्ति रहेको देखिन्छ । उदाहरणका लागि ३० देखि ३९ वर्ष उमेर समूहका पुरुष परिवारमुलीको हिस्सा २३.० प्रतिशत छ भने सोही उमेरका महिला परिवारमुलीको हिस्सा ३४.० प्रतिशत रहेको छ । यहाँ तथ्याङ्कले एउटा रोचक प्रवृत्ति प्रस्तुत गरेको छ । चौधवर्षभन्दा कम, १५–१९, २०–२९ र ३०–३९ उमेर समूहमा महिला परिवारमुलीको प्रतिशत उच्च छ । चालिस वर्षभन्दा माथिको उमेर समूहमा पुरुष परिवारमुलीको अनुपात महिलाको तुलनामा निकै उच्च रहेको देखिन्छ (तालिका ११, चित्र ५) ।

तालिका ११ : उमेर समूहअनुसार परिवारमुलीको सङ्ख्या र प्रतिशत

उमेर समूह	जम्मा परिवार		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
जम्मा	४६०१८	१००	२८४३१	६१.८	१७५८७	३८.२
१४ वर्ष भन्दा कम	५८	०.१३	३०	०.१	२८	०.२
१५-१९	१०२५	२.२३	४६६	१.६	५५९	३.२
२०-२९	७१४८	१५.५३	२८८२	१०.१	४२६६	२४.३
३०-३९	१२५३२	२७.२३	६५५२	२३.०	५९८०	३४.०
४०-४९	१०५७२	२२.९७	७२५९	२५.५	३३१३	१८.८
५०-५९	७५१८	१६.३४	५७८४	२०.३	१७३४	९.९
६०-६९	४८५७	१०.५५	३७४७	१३.२	१११०	६.३
७० माथि	२३०८	५.०२	१७११	६.०	५९७	३.४

चित्र ६: लैङ्गिक रूपमा परिवारमुली (% मा) (कुल परिवार सङ्ख्याको)

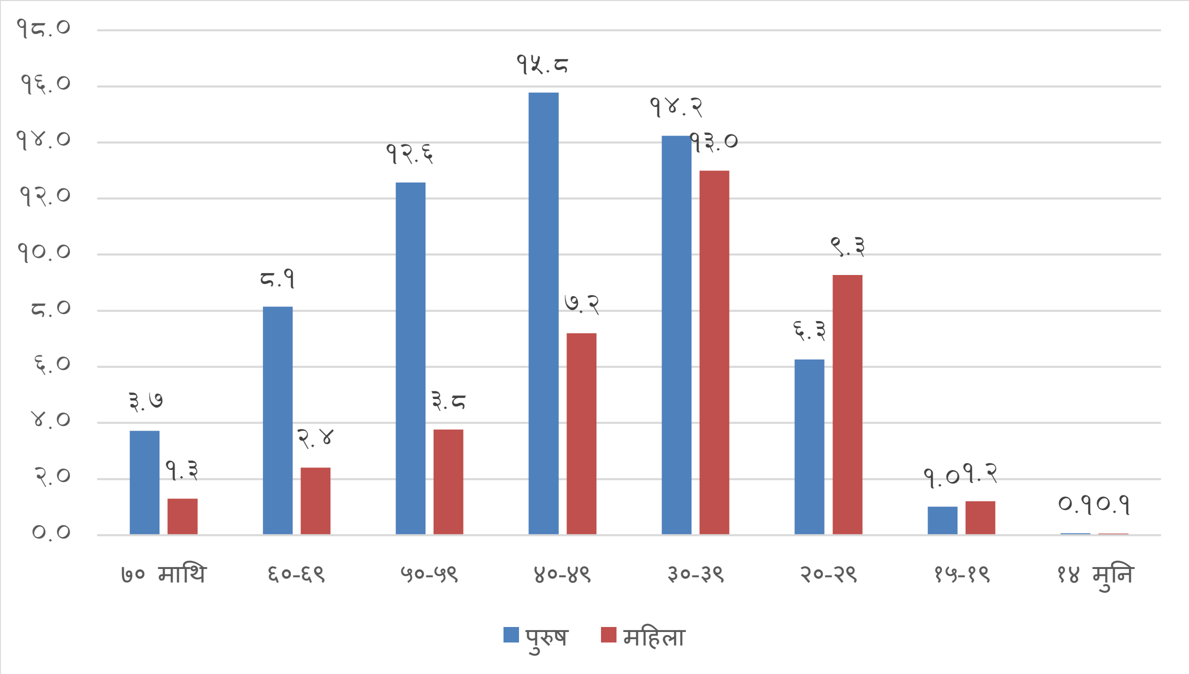

खण्ड ३ : जातजाति, भाषा तथा धर्मसम्बन्धी विवरण

३.१ उप–महानगरपालिकामा जातजातिको अवस्था

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा जातजातिगत विविधता रहेको छ । यहाँ ब्राह्मण, क्षेत्री, थारु, मगर, विश्वकर्मा, परियार, सन्यासीलगयात ४० भन्दा बढी जातजातिको उपस्थिति रहेको छ यद्यपि कुनै कुनै जातजातिको सङ्ख्या १०० भन्दा कम पनि रहेको छ । यहाँ सर्वाधिक (३५.३%) क्षेत्री रहेका छन् भने दोस्रो ठुलो (२१.३%) जनसङ्ख्या थारु जातिको रहेको छ । तेस्रो (१२.२%), चौथो (९% र पाँचौं (७.५%) मा क्रमशः ब्राह्मण–पहाड, मगर र विश्वकर्मा/कामी रहेका छन् । त्यसैगरी छैठौं (३.७%) मा परियार/दमाई, सातौं (२.३%) मा सन्यासी/दशनामी, आठौं (१.९%) मा ठकुरी, नवौं (१.७%) मा मिजार/सार्की र दशौं (०.९%) मा ब्राह्मण–तराई रहेका छन् (तालिका १२, चित्र ७) ।

तालिका १२: उप–महानगरपालिकामा जातजातिअनुसारको जनसङ्ख्या

जातजातिको नाम	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
जम्मा	१७९७५५	१००.०	८४७६४	१००.०	९४९९१	१००.०
क्षेत्री	६३३६५	३५.३	२९५४२	३४.९	३३८२३	३५.६
थारू	३८३२५	२१.३	१८४२८	२१.७	१९८९७	२०.९
ब्राह्मण - पहाड	२१९९०	१२.२	१०४८५	१२.४	११५०५	१२.१
मगर	१६२५४	९.०	७५६९	८.९	८६८५	९.१
विश्वकर्मा/कामी	१३४७९	७.५	६३१८	७.५	७१६१	७.५
परियार/दमाई	६६८९	३.७	३०६९	३.६	३६२०	३.८
सन्यासी/दसनामी	४१७०	२.३	१९४५	२.३	२२२५	२.३
ठकुरी	३३४२	१.९	१५६०	१.८	१७८२	१.९
मिजार/सार्की	३११६	१.७	१४६७	१.७	१६४९	१.७
ब्राह्मण-तराई	१५५०	०.९	७४६	०.९	८०४	०.८
नेवाः (नेवार)	१४५९	०.८	६६४	०.८	७९५	०.८
गुरुङ	८३५	०.५	३७६	०.४	४५९	०.५
मुसलमान	७९४	०.४	४१४	०.५	३८०	०.४
सुनुवार	६०१	०.३	२६९	०.३	३३२	०.३
कुमाल	५१५	०.३	२४६	०.३	२६९	०.३
सोनार	३७४	०.२	१७२	०.२	२०२	०.२
बादी	३७४	०.२	१७८	०.२	१९६	०.२
गाइने	२१९	०.१	१०७	०.१	११२	०.१
बनियाँ	२०८	०.१	१०७	०.१	१०१	०.१
चमार/हरिजन/राम	१९८	०.१	९९	०.१	९९	०.१
छन्त्याल/छन्तेल	१९५	०.१	९७	०.१	९८	०.१

जातजातिको नाम	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
यादव	१५९	०.१	९७	०.१	६२	०.१
घर्ती/भुजेल	१४०	०.१	६६	०.१	७४	०.१
तामाङ	११५	०.१	४५	०.१	७०	०.१
कथबनियाँ	११४	०.१	५४	०.१	६०	०.१
राई	८८	०.०	३५	०.०	५३	०.१
हलुवाई	४२	०.०	२५	०.०	१७	०.०
हजाम/ठाकुर	३९	०.०	१६	०.०	२३	०.०
कलवार	३३	०.०	२२	०.०	११	०.०
याक्थुङ/लिम्बु	२८	०.०	९	०.०	१९	०.०
पुन	२६	०.०	१४	०.०	१२	०.०
राजबंशी	२४	०.०	१८	०.०	६	०.०
थकाली	२०	०.०	८	०.०	१२	०.०
कोइरी/कुसवाहा	१८	०.०	८	०.०	१०	०.०
धानुक	१४	०.०	८	०.०	६	०.०
शेर्पा	१४	०.०	५	०.०	९	०.०
लोहार	१४	०.०	८	०.०	६	०.०
बिन	१३	०.०	६	०.०	७	०.०
माझी	१२	०.०	१२	०.०	०	०.०
कोरी	१०	०.०	५	०.०	५	०.०
अन्य	१४९	०.१	७९	०.१	७०	०.१
विदेशी	४७२	०.३	२९३	०.३	१७९	०.२
नखुलेको	१५९	०.१	७३	०.१	८६	०.१

चित्र ७ : उप-महानगरपालिकामा रहेको प्रमुख १० जातजातिको विवरण (% मा)

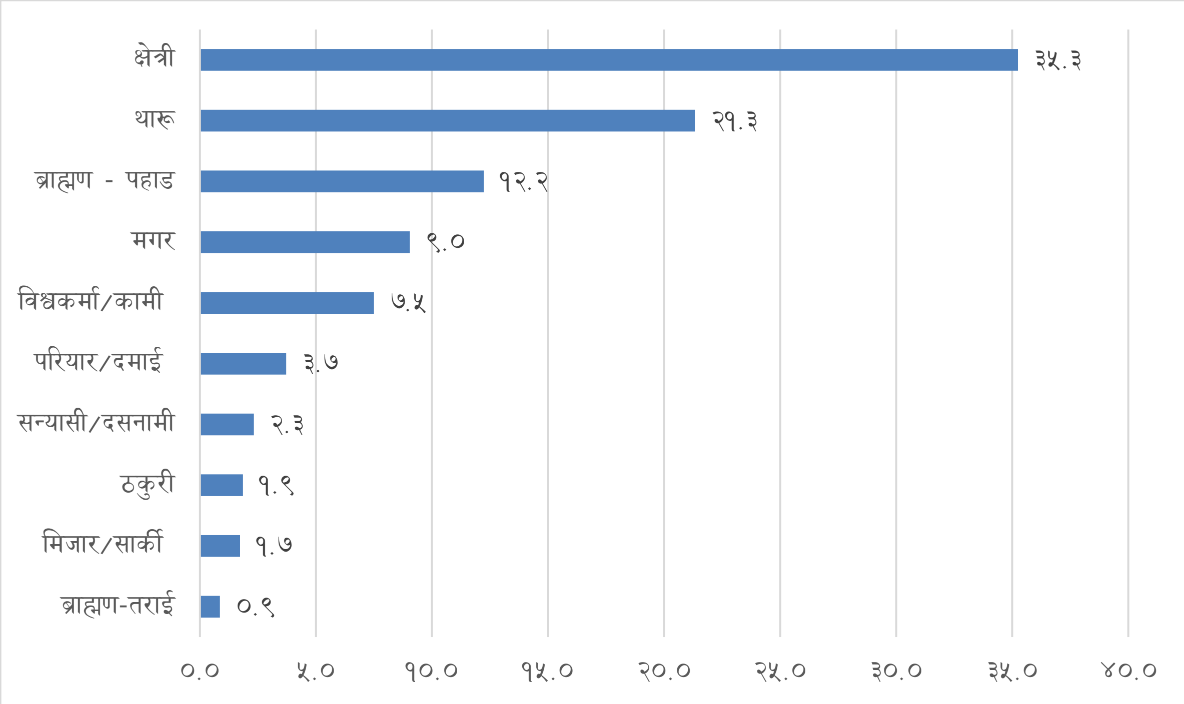

यस उप–महानगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्यालाई विभिन्न ८ ओटा समूहमा समूहीकृत गर्दा सर्वाधिक हिस्सा पहाडी जातजाति (५१.७%) को रहेको छ। दोस्रो, तेस्रो, चौथो र पाँचौं ठुलो हिस्सा क्रमशः तराई जनजाति (२१.३%), पहाडी दलित (१३.३%), पहाडी जनजाति (११.३%) र तराई जातजाति (१.५%) को रहेको छ। धार्मिक/भाषिक समूहको अंश ०.४ प्रतिशत रहेको छ भने नखुलेका र विदेशीसमेतको हिस्सा ०.४ प्रतिशत रहेको छ (तालिका १३)।

तालिका १३ मा जातजाति र उनीहरूको साक्षरतादरलाई पनि तुलनायोग्य बनाउने उद्देश्य राखिएको छ। पहाडी जातजाति र तराई जातजातिको साक्षरतादरमा सामान्य अन्तर छ। पहाडी जातजातिको भन्दा तराई जातजातिको साक्षरतादर २.४ प्रतिशत विन्दुले उच्च रहेको छ। पहाडी दलित र तराई दलितका बिचमा पनि यस प्रकारको अन्तर स्पष्ट देखिन्छ। तराई दलितको भन्दा पहाडी दलितको साक्षरतादर ४.३ प्रतिशत विन्दुले उच्च रहेको छ। जातजातिको समूहअनुसारको साक्षरतादरमा अत्यन्त ठुलो अन्तर पहाडी जनजाति र तराई जनजातिमा रहेको देखिन्छ। तराई जनजातिको साक्षरतादर ७४.८ प्रतिशत छ भने पहाडी जनजातिको साक्षरतादर १०.२ प्रतिशत विन्दुले बढी अर्थात् ८५.० प्रतिशत रहेको छ।

तालिका १३: जातजातिको समूहगत विवरण

जातजाति समूह	जनसङ्ख्या	%	साक्षरतादर
जम्मा	१७९७५५	१००	८३.१
पहाडी जातजाति	९२८६७	५१.७	८६.६
तराई जातजाति	२६३२	१.५	८९.०
पहाडी जनजाति	२०३३८	११.३	८५.०
तराई जनजाति	३८३६९	२१.३	७४.८
पहाडी दलित	२३८७७	१३.३	८०.९
तराई दलित	२३२	०.१	७६.६
धार्मिकभाषिक/ समूह	८०४	०.४	८२.४
अन्य/विदेशी/ नखुलेको	६३६	०.४	७५.८

३.२ जातजातिअनुसार साक्षरतादर

तुलसीपुर उप-महानगरपालिकाको समग्र साक्षरतादर ८३.१ प्रतिशत रहेको छ । यो सबै वडा, सबै लिङ्ग र सबै जातजातिका बासिन्दाको औसत साक्षरतादर हो । नीतिनिर्माताका लागि खण्डीकृत साक्षरतादर विशेष उपयोगी हुने गरेको छ । जसरी वडास्तरमा साक्षरतादर समान हुँदैन त्यसरी नै जातजातिका तहमा हेर्दा साक्षरतादरमा उल्लेखनीय भिन्नता रहेको देखिन्छ । यसका पछाडि खास समाज वा समुदायको मूल्य–मान्यता र आर्थिक–सामाजिक अवस्थाका साथसाथै सरकारको लगानी, नीति तथा कार्यक्रमको योगदानसमेत रहेको हुन्छ ।

तुलसीपुर उप-महानगरपालिकाभित्र अक्सर बसोबास गर्ने विभिन्न जातजातिको साक्षरतादर यस खण्डमा तुलना गरिएको छ । कम्तीमा १०० जना जनसङ्ख्या भएको जातजातिको साक्षरता स्थितिलाई मात्र यहाँ तुलना गरिएको छ । यस उप-महानगरपालिकामा उच्च साक्षरतादरका आधारमा प्रमुख पाँच जातजाति क्रमशः बनियाँ (९१.५%), यादव (९०.७%), ब्राह्मण तराई (९०.३%), ठकुरी (८९.०%) र ब्राह्मण पहाड (८८.८%) रहेका छन् । उप-महानगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्यामा दोस्रो ठूलो स्थान रहेका थारु जनजातिको साक्षरतादर ७४.८ प्रतिशत रहेको छ जुन उप-महानगरपालिकाको औसतभन्दा ८.३ प्रतिशत विन्दुले न्यून हो (तालिका १४) ।

तालिका १४: १०० भन्दा बढी सङ्ख्यामा भएका जातजातिको साक्षरतादर

क्र.सं.	जातजाति	जम्मा	पढ्न लेख्न जानेको	साक्षरता दर	क्र.सं.	जातजाति	जम्मा	पढ्न लेख्न जानेको	साक्षरता दर
१	क्षेत्री	५८४४५	५०२१८	८५.९	१५	कुमाल	४९०	३५५	७२.४
२	थारू	३५४५९	२६५३१	७४.८	१६	सोनार	३३९	२८०	८२.६
३	ब्राह्मण – पहाड	२०५३४	१८२३४	८८.८	१७	बादी	३४५	२६१	७५.७
४	मगर	१४८७०	१२६४२	८५	१८	बनियाँ	२००	१८३	९१.५
५	विश्वकर्मा/कामी	१२२६७	१०००१	८१.५	१९	गाइने	१९५	१६०	८२.१
६	परियार/दमाई	६१०३	४९५९	८१.३	२०	छन्त्याल/छन्तेल	१८५	१५७	८४.९
७	सन्यासी/दसनामी	३८६८	३२५२	८४.१	२१	यादव	१५०	१३६	९०.७
८	ठकुरी	३०९६	२७५५	८९	२२	चमार/हरिजन/राम	१७३	१३१	७५.७
९	मिजार/सार्की	२८५३	२२२७	७८.१	२३	नखुलेको	१४८	१२३	८३.१
१०	ब्राह्मण-तराई	१४४९	१३०८	९०.३	२४	घर्ती/भुजेल	१२६	१०७	८४.९
११	नेवाः (नेवार)	१३७६	१२०८	८७.८	२५	कथबनियाँ	११०	९७	८८.२
१२	गुरुङ	७८१	६८६	८७.८	२६	तामाङ	१००	८४	८४
१३	मुसलमान	७१२	५८५	८२.२	जम्मा		१६५८४३	१३७८७४	८३.१
१४	सुनुवार	५४८	४६५	८४.९					

३.३ मातृभाषाको अवस्था

यस उप–महानगरपालिकामा जातिगत विविधता सँगसँगै भाषिक विविधता पनि रहेको छ । यहाँ अक्सर बसोबास गर्ने कुल जनसङ्ख्याले १८ ओटाभन्दा बढी मातृभाषा व्यवहार गरेको देखिन्छ । कुल जनसङ्ख्यामा नेपाली मातृभाषा हुने जनसङ्ख्याको हिस्सा ७६ प्रतिशत रहेको छ । दोस्रो ठूलो (२०.६ %) मातृभाषा थारु रहेको छ भने मगर ढुट भाषालाई मातृभाषाको रूपमा व्यवहार गर्ने जनसङ्ख्या १.१ प्रतिशत रहेको छ । मगर खाम मातृभाषा हुने जनसङ्ख्या ०.४ प्रतिशत रहेको छ । हिन्दी मातृभाषा हुने जनसङ्ख्या ०.६ प्रतिशत रहेको छ । अन्य मातृभाषीको सङ्ख्या तुलनात्मक रूपमा यस उप–महानगरपालिकामा न्यून देखिन्छ (तालिका १५) ।

तालिका १५: उप–महानगरपालिकामा बोलिने मातृभाषा अनुसारको जनसङ्ख्या

मातृभाषा	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
जम्मा	१७९७५५	१००.०	८४७६४	१००.०	९४९९१	१००.०
नेपाली	१३६५५२	७६.०	६३८८४	७५.४	७२६६८	७६.५
मैथिली	१०७	०.१	६८	०.१	३९	०.०
भोजपुरी	३४८	०.२	१९९	०.२	१४९	०.२
थारु	३७०७८	२०.६	१७८२१	२१.०	१९२५७	२०.३
तामाङ	४७	०.०	१८	०.०	२९	०.०
नेपालभाषा (नेवारी)	४८१	०.३	२१७	०.३	२६४	०.३
मगर ढुट	२०६६	१.१	९५८	१.१	११०८	१.२
उर्दु	८०	०.०	४४	०.१	३६	०.०
अवधी	३२५	०.२	१७८	०.२	१४७	०.२
गुरुङ	३१५	०.२	१४९	०.२	१६६	०.२
राजवंशी	१८	०.०	१८	०.०	०	०.०
हिन्दी	९९०	०.६	५६०	०.७	४३०	०.५
मगर खाम	७४२	०.४	३३७	०.४	४०५	०.४
बंगला	१३	०.०	७	०.०	६	०.०
कुमाल	३०८	०.२	१५९	०.२	१४९	०.२
छन्त्याल	१५८	०.१	७८	०.१	८०	०.१
खस	२७	०.०	१४	०.०	१३	०.०
संस्कृत	३२	०.०	१९	०.०	१३	०.०
अन्य	६८	०.०	३६	०.०	३२	०.०

चित्र ८ : उप-महानगरपालिकामा १००० भन्दा बढी व्यक्तिले बोल्ने मातृभाषाको विवरण (% मा)

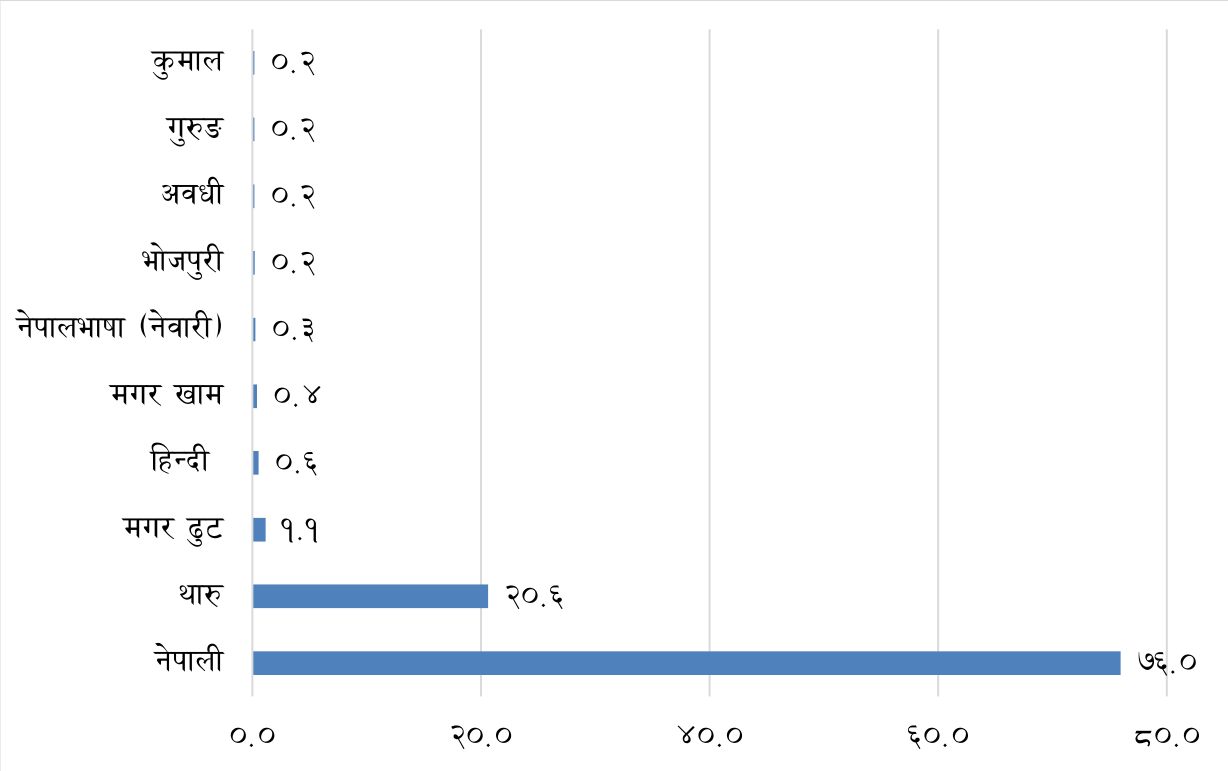

३.४ धर्मसम्बन्धी विवरण

नेपालका जनगणनाहरूमा धर्मसम्बन्धी प्रश्नले निरन्तरता पाउँदै आएको छ । धर्म मानिसहरूको आस्था, पहिचान, संस्कृति र सभ्यतासँग जोडिएको विषय हो । समाज वा कुनै भौगोलिक क्षेत्र कुन हदमा बहुधार्मिक रहेको छ भन्ने सूचना धर्मसम्बन्धी तथ्याङ्कबाट मिल्दछ । यस उप–महानगरपालिकाको जनसङ्ख्याले ७ ओटा धर्म अवलम्बन गरेको देखिन्छ । कुल जनसङ्ख्यामध्ये ९६.८ प्रतिशतले हिन्दु धर्म अवलम्बन गरेको देखिन्छ भने बौद्धमार्गीहरूको हिस्सा ०.८ प्रतिशत रहेको छ । इस्लामको हिस्सा ०.६ प्रतिशत र क्रिस्चियन धर्म अनुशरण गर्नेको सङ्ख्या १.१ प्रतिशत रहेको छ । प्रकृति धर्म अनुशरण गर्ने जनसङ्ख्या ०.७ प्रतिशत देखिएको छ । किराँत र बहाई धर्म मान्ने जनसङ्ख्याको सङ्ख्या न्यून रहेको देखिन्छ । यहाँ अवलम्बनमा रहेका हरेक धर्ममा पुरुष र महिलाको अनुपात समान नरहेको देखिन्छ किनभने एउटै परिवारभित्र पनि पुरुष र महिलाको धार्मिक आस्था र मान्यता स्वाभाविक रूपमा फरक हुनसक्दछ ।

तालिका १६ : उप–महानगरपालिकामा धर्मअनुसारको जनसङ्ख्या

धर्म	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
जम्मा	१७९७५५	१००	८४७६४	१००	९४९९१	१००
हिन्दु	१७३९४६	९६.८	८१९७९	९६.७	९१९६७	९६.८
बौद्ध	१४६६	०.८	६९५	०.८	७७१	०.८
इस्लाम	१०८२	०.६	५९७	०.७	४८५	०.५
किराँत	१५	०.०	७	०.०	८	०.०

धर्म	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
क्रिस्चियन	२०५६	१.१	९५०	१.१	११०६	१.२
प्रकृति	११८६	०.७	५३५	०.६	६५१	०.७
बहाई	४	०.०	१	०.०	३	०.०

चित्र ९: उप–महानगरपालिकामा धर्मअनुसारको विवरण (% मा)

३.५ दोस्रो भाषाअनुसारको जनसङ्ख्या

समाजमा विभिन्न मातृभाषा बोल्ने समुदायका व्यक्ति हुने भएकोले आफ्नो परिवार र समभाषी समुदायभित्र मातृभाषाको व्यवहार गरे पनि फरक समुदायका व्यक्तिसँग र अवस्थाअनुसार एकै परिवारभित्र समेत दोस्रो भाषा बोल्ने जनसङ्ख्या हुन्छ । नेपाल बहुभाषिक देश भएको हुँदा स्थान विशेषमा पनि बहुभाषिक व्यक्तिहरूले बसोबास गरेका हुनसक्छन् । यस्तो अवस्थामा कुनै पनि वडा वा स्थानीय तहमा मातृभाषाबाहेक दोस्रो भाषा बोल्ने जनसङ्ख्या रहेको हुन्छ ।

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा आफ्नो मातृभाषाबाहेक अरू कुनै पनि दोस्रो भाषा नबोल्ने जनसङ्ख्या ७५.२ प्रतिशत रहेको छ । दोस्रो (अर्थात् सम्पर्क भाषा) भाषा नेपाली हुने जनसङ्ख्या २३.८ प्रतिशत रहेको छ भने ०.५ प्रतिशत जनसङ्ख्याले थारु भाषालाई दोस्रो भाषाको रूपमा व्यवहार गरेको देखिन्छ। यसका अलावा मैथिली (०.१%), मगर ढुट (०.१%), उर्दु (०.१%) र हिन्दी (०.१%) भाषा पनि दोस्रो भाषाको रूपमा प्रयोग भएको देखिन्छ ।

तालिका १७ : उप–महानगरपालिकामा बोलिने दोस्रो भाषाअनुसारको जनसङ्ख्या

दोस्रो भाषा	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
जम्मा	१७९७५५	१००.०	८४७६४	१००.०	९४९९१	१००.०
दोस्रो भाषा नभएका	१३५२१४	७५.२	६३२१३	७४.६	७२००१	७५.८
नेपाली	४२६९८	२३.८	२०६२४	२४.३	२२०७४	२३.२

दोस्रो भाषा	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
मैथिली	६०	०.०	२६	०.०	३४	०.०
भोजपुरी	३२	०.०	१४	०.०	१८	०.०
थारु	८३९	०.५	४३६	०.५	४०३	०.४
तामाङ	१२	०.०	५	०.०	७	०.०
नेपालभाषा (नेवारी)	८३	०.०	३६	०.०	४७	०.०
मगर ढुट	१०२	०.१	५२	०.१	५०	०.१
उर्दु	१२४	०.१	६२	०.१	६२	०.१
अवधी	८१	०.०	४२	०.०	३९	०.०
याक्थुङ/लिम्बु	१४	०.०	८	०.०	६	०.०
गुरुङ	१५	०.०	७	०.०	८	०.०
बैतडेली	२०	०.०	८	०.०	१२	०.०
हिन्दी	२५१	०.१	१२९	०.२	१२२	०.१
मगर खाम	६८	०.०	२७	०.०	४१	०.०
साम्पाङ	२९	०.०	१६	०.०	१३	०.०
अंग्रेजी	४४	०.०	२५	०.०	१९	०.०
संस्कृत	४४	०.०	२३	०.०	२१	०.०
अन्य	२५	०.०	११	०.०	१४	०.०
जम्मा	१७९७५५	१००.०	८४७६४	१००.०	९४९९१	१००.०

३.६ पुर्खाको भाषाअनुसारको जनसङ्ख्या

पुस्तान्तरण सँगसँगै भाषामा परिवर्तन हुनु स्वाभाविक मानिन्छ । कतिपय भाषा बोल्ने मानिसको जनसङ्ख्या मिश्रित समाजको कारण र भूमण्डलीकरणका कारणले परिवर्तन हुँदै जान्छ । सामान्यतः पछिल्लो पुस्ताले आफ्नो पुर्खाको भाषा बिर्सिंदै जाने वा कम बोल्ने गरेको पाइन्छ । भाषाको संरक्षण र सम्बर्धनमा पुर्खाको भाषासम्बन्धी तथ्याङ्कको ठूलो महत्व रहन्छ ।

यस उप-महानगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्यामध्ये आफ्नो पुर्खाले बोल्ने भाषा नेपाली हुने जनसङ्ख्या ७३.० प्रतिशत रहेको छ भने २१.२ प्रतिशत जनसङ्ख्याको पुर्खाले थारु भाषा बोल्ने गरेको देखिन्छ । मातृभाषासम्बन्धी उपखण्डमा थारु मातृभाषा बोल्ने जनसङ्ख्या २०.६ प्रतिशत देखिएको छ । यसबाट पुस्तान्तरण हुँदै जाँदा थारु भाषा ०.६ प्रतिशत बिन्दुले अघिल्लो जनगणनाको अवधिसम्म कम व्यवहार गर्ने गरेको देखियो ।

त्यस्तै पछिल्लो जनगणनामा मगर ढुट मातृभाषा हुने १.१ प्रतिशत जनसङ्ख्या देखिन्छ (तालिका १८) जब कि पुर्खाको पालामा यो भाषा २.३ प्रतिशत जनसङ्ख्याले बोल्ने गरेको थियो । यसरी खास स्थानमा विभिन्न भाषा बोल्ने मानिसको सङ्ख्यामा हुने उतारचढावलाई पुर्खाको भाषासम्बन्धी तथ्याङ्कले उजागर गर्दछ । भाषाको संरक्षण र सम्बर्धनमा समर्पित संघसंस्थाको लागि यो तथ्याङ्क विशेष उपयोगी हुनसक्छ ।

तालिका १८: उप–महानगरपालिकामा बोलिने पुर्खाको भाषा अनुसारको जनसङ्ख्या

पुर्खाको भाषा	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या		सङ्ख्या		सङ्ख्या	
जम्मा	१७९७५५	१००.०	८४७६४	१००.०	९४९९१	१००.०
नेपाली	१३१२९३	७३.०	६१४०४	७२.४	६९८८९	७३.६
मैथिली	१७७	०.१	१०१	०.१	७६	०.१
भोजपुरी	५८६	०.३	३१७	०.४	२६९	०.३
थारु	३८०७६	२१.२	१८३०१	२१.६	१९७७५	२०.८
तामाङ	८०	०.०	३१	०.०	४९	०.१
नेपालभाषा (नेवारी)	८३७	०.५	३७१	०.४	४६६	०.५
मगर ढुट	४०६३	२.३	१८८५	२.२	२१७८	२.३
उर्दु	१४७	०.१	८३	०.१	६४	०.१
अवधी	५५१	०.३	२७३	०.३	२७८	०.३
गुरुङ	४५१	०.३	२१९	०.३	२३२	०.२
बैतडेली	२३	०.०	८	०.०	१५	०.०
राई	१६	०.०	६	०.०	१०	०.०
राजवंशी	१८	०.०	१८	०.०	०	०.०
हिन्दी	१०३६	०.६	५७२	०.७	४६४	०.५
सुनुवार	१०	०.०	५	०.०	५	०.०
मगर खाम	१३१४	०.७	६१०	०.७	७०४	०.७
बंगला	१५	०.०	९	०.०	६	०.०
कुमाल	३१२	०.२	१६०	०.२	१५२	०.२
छन्त्याल	१६८	०.१	८३	०.१	८५	०.१
खस	१०३	०.१	५४	०.१	४९	०.१
संस्कृत	३७७	०.२	१९७	०.२	१८०	०.२
मुसलमान	४१	०.०	२०	०.०	२१	०.०
अन्य	६१	०.०	३७	०.०	२४	०.०

३.७ नेपालमा बसोबास गर्ने विभिन्न देशका नागरिकको जनसङ्ख्या

जनगणनाको अवधिमा नेपालभित्र अक्सर बसोबास गर्ने सबै व्यक्तिहरूको गणना गरिन्छ। यहाँ बुझ्नैपर्ने अर्को यथार्थ यो छ कि विदेशस्थित नेपाली कुटनीतिक नियोगभित्र बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूलाई पनि नेपालको जनसङ्ख्यामा गणना गरिन्छ भने नेपालस्थित विदेशी कुटनीतिक नियोगभित्र बसोबास गर्ने व्यक्तिलाई नेपालको जनगणनामा समावेश गरिँदैन । जनगणनाको तथ्याङ्क सङ्कलनको अवधिभित्र पर्यटक भई वा अन्य उद्देश्यले नेपालमा आएका तर अक्सर बसोबास नभएका कुनै पनि विदेशी नागरिकलाई नेपालको जनगणनामा गणना गरिँदैन ।

पछिल्लो बाह्रौं राष्ट्रिय जनगणनाअनुसार नेपालमा कुल १७९७५५ जना विदेशी नागरिकले अक्सर बसोबास गरेको देखिन्छ जसलाई नेपालको कुल जनसङ्ख्या २९,१६४,५७८ भित्र समावेश गरिएको छ । यस उप–महानगरपालिकाको कुल १,७९,७५५ जनसङ्ख्यामध्ये ४६४ जना (१.४%) भारतीय र ८ जना अन्य देशका नागरिकसमेत गरी कुल ४७२ जना विदेशी नागरिक रहेको देखिन्छ (तालिका १९) ।

तालिका १९: उप–महानगरपालिकामा बसोबास गर्ने विभिन्न देशका नागरिकको जनसङ्ख्या

नागरिक	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	%	**सङ्ख्या**	%	**सङ्ख्या**	%
नेपाली	१७९२८३	९८.६	८४४७१	९८.८	९४८१२	९८.३
भारतीय	४६४	१.४	२८९	१.२	१७५	१.७
अन्य	८	०.०	४	०.०	४	०.०
जम्मा	१७९७५५	१००.०	८४७६४	१००.०	९४९९१	१००.०

खण्ड ४ः वैवाहिक अवस्थासम्बन्धी विवरण

४.१ जनसङ्ख्याको वैवाहिक स्थिति

जनगणनामा १० वर्ष र सोभन्दा माथिको प्रत्येक व्यक्तिलाई निजका वैवाहिक अवस्थाबारे प्रश्न सोधिएको थियो । वैवाहिक स्थितिसम्बन्धी प्रश्नबाट कुनै व्यक्ति विवाहित वा अविवाहित के हो भन्ने सूचनाका साथसाथै विवाहितमध्ये कुनै व्यक्तिको अवस्था विधुर/विधवा, पारपाचुके वा छुट्टिएको कुन हो भन्ने तथ्याङ्क उपलब्ध हुन्छ ।

यस उप–महानगरपालिकामा १० वर्ष वा सोभन्दा माथिको कुल जनसङ्ख्या १४९२५६ रहेको छ र त्यसमध्ये विवाह नभएको जनसङ्ख्या ३१.७ प्रतिशत रहेको छ । लैङ्गिक रूपमा हेर्दा १० वर्षमाथिका महिलाको कुल सङ्ख्या ८०७६३ मध्ये २७.२ प्रतिशत अविवाहित रहेका छन् भने अविवाहित पुरुषको सङ्ख्या करिब १० प्रतिशत विन्दुले बढी अर्थात् ३७ प्रतिशत रहेको छ ।

विवाहित जनसङ्ख्या ६३.७ प्रतिशत छ । विवाहित जनसङ्ख्यामा जीवनमा एकपटक मात्र विवाह गरेका वा श्रीमान्/श्रीमतीसँग पारपाचुके भएर पुनः विवाह गरेको जनसङ्ख्यासमेत समावेश भएको हुन्छ । दश वर्ष र सोभन्दा माथिको कुल जनसङ्ख्या ६८४९३ मध्ये ६०.६ प्रतिशत विवाहित छन् भने विवाहित महिलाको सङ्ख्या ६६.४ प्रतिशत रहेको छ ।

विधुर/विधवाको जनसङ्ख्यामा गणना हुनका लागि पति वा पत्नीमध्ये एकजनाको मृत्यु भइसकेको र जीवित पति वा पत्नीले पुनर्विवाह नगरी बसेको अवस्था हुनुपर्दछ । यस उप–महानगरपालिकामा विधुर/विधवाको अंश समग्रमा ४.० प्रतिशत, पुरुषतर्फ २.० प्रतिशत र महिलातर्फ ५.८ प्रतिशत रहेको छ । विधुर महिलालाई राज्यले एकल महिलाको रूपमा स्वीकार गरेको र तोकिएअनुसारको मासिक निर्वाह भत्ता उपलब्ध गराउँदै आएको छ । स्थानीय तहका लागि पनि यो तथ्याङ्क महत्वपूर्ण मानिन्छ ।

कानुनी रूपमा पति र पत्नी अलग भएको अवस्था पारपाचुके हो । कुनै धार्मिक सम्प्रदायमा परम्पराअनुसार पति पत्नी पारपाचुकेकै हैसियतमा अलग भएको जनसङ्ख्यासमेत पारपाचुकेमै गत जनगणनामा समावेश गरिएको छ । यस उप-महानगरपालिकामा पारपाचुके भएको जनसङ्ख्या समग्रमा ०.२ प्रतिशत छ । पारपाचुके हुनका लागि पुरुष र महिला बराबरै सङ्ख्यामा हुने हुनाले लैङ्गिक रूपमा पनि यो मान बराबर हुने गर्दछ ।

छुट्टिएको जनसङ्ख्या यस उप–महानगरपालिकामा ०.४ प्रतिशत रहेको छ (तालिका २०) । वैवाहिक जीवनमा पति र पत्नीबिच मनोमालिन्य भई छुट्टै बसेको तर वैधानिक रूपमा पारपाचुके नभएको अवस्थामा रहेका जनसङ्ख्यालाई छुट्टिएकोअन्तर्गत गणना गरिएको छ ।

तालिका २०ः तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा १० वर्षमाथिको जनसङ्ख्याको वैवाहिक अवस्था

वैवाहिक स्थिति	जम्मा	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	महिला	प्रतिशत
१० वर्ष वा सोभन्दा माथि	१४९२५६	१००.०	६८४९३	१००.०	८०७६३	१००.०
विवाह नभएको	४७२५७	३१.७	२५३२३	३७.०	२१९३४	२७.२
विवाहित	९५११२	६३.७	४१५१७	६०.६	५३५९५	६६.४
विधुर/विधवा	६०२७	४.०	१३७१	२.०	४६५६	५.८
पारपाचुके	२८०	०.२	१०७	०.२	१७३	०.२
छुट्टिएको	५८०	०.४	१७५	०.३	४०५	०.५

चित्र १० : दश वर्षमाथिको जनसङ्ख्याको वैवाहिक अवस्था

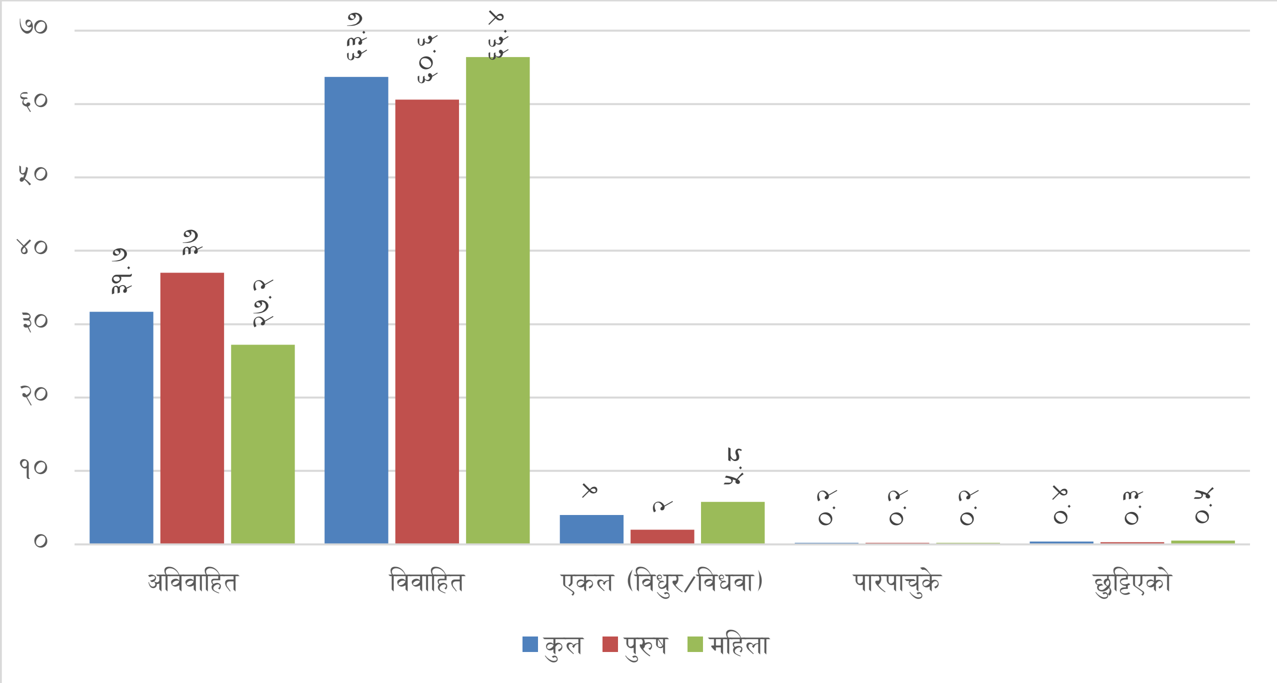

४.२ पहिलो विवाह गर्दाको उमेर

उमेरअनुसार १० वर्ष वा सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्याले फरक फरक उमेरमा पहिलो विवाह गरेको हुन्छ । सामाजिक संरचना र परम्परा, पारिवारिक अवस्था, वैयक्तिक चाहना, बाध्यतालगायतका कारणले पुरुष र महिलाको विवाह गर्ने उमेर फरक फरक हुन्छ । कतिपय व्यक्तिले एकपटक भन्दा बढी विवाह गरेका हुनसक्दछन् तर जनगणनामा व्यक्तिको पहिलोपटक कुन उमेरमा विवाह भएको थियो सोही तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण गरिन्छ ।

कानुनले २० वर्ष नपुगी विवाह गर्न नपाइने भए तापनि समाजमा कानुनी उमेर हद नपुगी विवाह भइरहेको देखिन्छ र यसलाई तथ्याङ्कले पनि पुष्टि गरेको छ । यस उप–महानगरपालिकामा १२८ जना (0.1%) व्यक्तिको १० वर्ष पनि नपुगी विवाह भएको देखिन्छ । स्मरणीय यो छ कि आजभन्दा छ सात दशकअघि नेपाली समाजमा केटा र केटीको सानै उमेरमा पनि विवाह हुने गर्दथ्यो । वि.सं. २०७८ को जनगणनाबाट यस उप-महानगरपालिकामा १०–१४ वर्ष उमेर समूहका ६.३ प्रतिशत जनसङ्ख्याको विवाह भएको देखिन्छ । यस उमेर समूहमा पुरुषतर्फ यो अनुपात २.५ प्रतिशत छ भने महिलातर्फ ६.६ प्रतिशत विन्दुले बढी अर्थात् ९.१ प्रतिशत रहेको छ ।

यस उप–महानगरपालिकाका १० वर्ष र सोभन्दा माथिको ३५.६ प्रतिशत जनसङ्ख्याको १८–२० वर्षभित्र पहिलो विवाह भएको देखिन्छ । पहिलो विवाह हुने दोस्रो ठुलो उमेर समूह १५–१७ वर्षको रहेका छ जहाँ २६.३ प्रतिशत जनसङ्ख्या रहेको छ । तर, यस उमेर समूहलाई लैङ्गिक रूपमा हेर्दा १५.६ प्रतिशत पहिलोपटक विवाह हुने पुरुष छन् भने ३४.१ प्रतिशत महिला छन् । त्यसैगरी २१–२४ वर्ष उमेर समूहमा २०.२ प्रतिशत जनसङ्ख्याले पहिलो विवाह गरेको देखिन्छ ।

पुरुष वा महिला परिपक्व भइसक्ने उमेर अर्थात् २५–२९ वर्षभित्र पहिलोपटक विवाह गर्ने जनसङ्ख्या ८.९ प्रतिशत रहेको छ । यस उमेर समूहमा पुरुषतर्फको हिस्सा १५.० प्रतिशत छ भने महिलातर्फको हिस्सा ४.४ प्रतिशत मात्र रहेको छ । पुरुष र महिला दुवैको पहिलो विवाह हुने उमेर २० वर्ष पूरा भएपछि क्रमशः घट्दै गएको छ (तालिका २१, चित्र ११) ।

तालिका २१ : दश वर्ष वा सोभन्दा माथिका जनसङ्ख्याको पहिलो विवाह गर्दाको उमेर

उमेर समूह	जम्मा	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	महिला	प्रतिशत
जम्मा	१०१९९९	१००.०	४३१७०	१००.०	५८८२९	१००.०
दश वर्षमुनि	१२३	०.१	१९	०.०	१०४	०.२
१०-१४	६४५२	६.३	१०७२	२.५	५३८०	९.१
१५-१७	२६७७७	२६.३	६७२२	१५.६	२००५५	३४.१
१८-२०	३६२८१	३५.६	१४८८१	३४.५	२१४००	३६.४
२१-२४	२०५८५	२०.२	११९७२	२७.७	८६१३	१४.६
२५-२९	९०६९	८.९	६४९२	१५.०	२५७७	४.४
३०-३४	१७७७	१.७	१४४५	३.३	३३२	०.६
३५-३९	३९५	०.४	३०३	०.७	९२	०.२
४०-४४	१०९	०.१	८७	०.२	२२	०.०
४५-४९	२४	०.०	१९	०.०	५	०.०
५०-५४	६	०.०	५	०.०	१	०.०
५५+	११	०.०	९	०.०	२	०.०
नखुलेको	३९०	०.४	१४४	०.३	२४६	०.४

चित्र ११: दश वर्ष वा सोभन्दा माथिका जनसङ्ख्याको पहिलो विवाह गर्दाको उमेर (% मा)

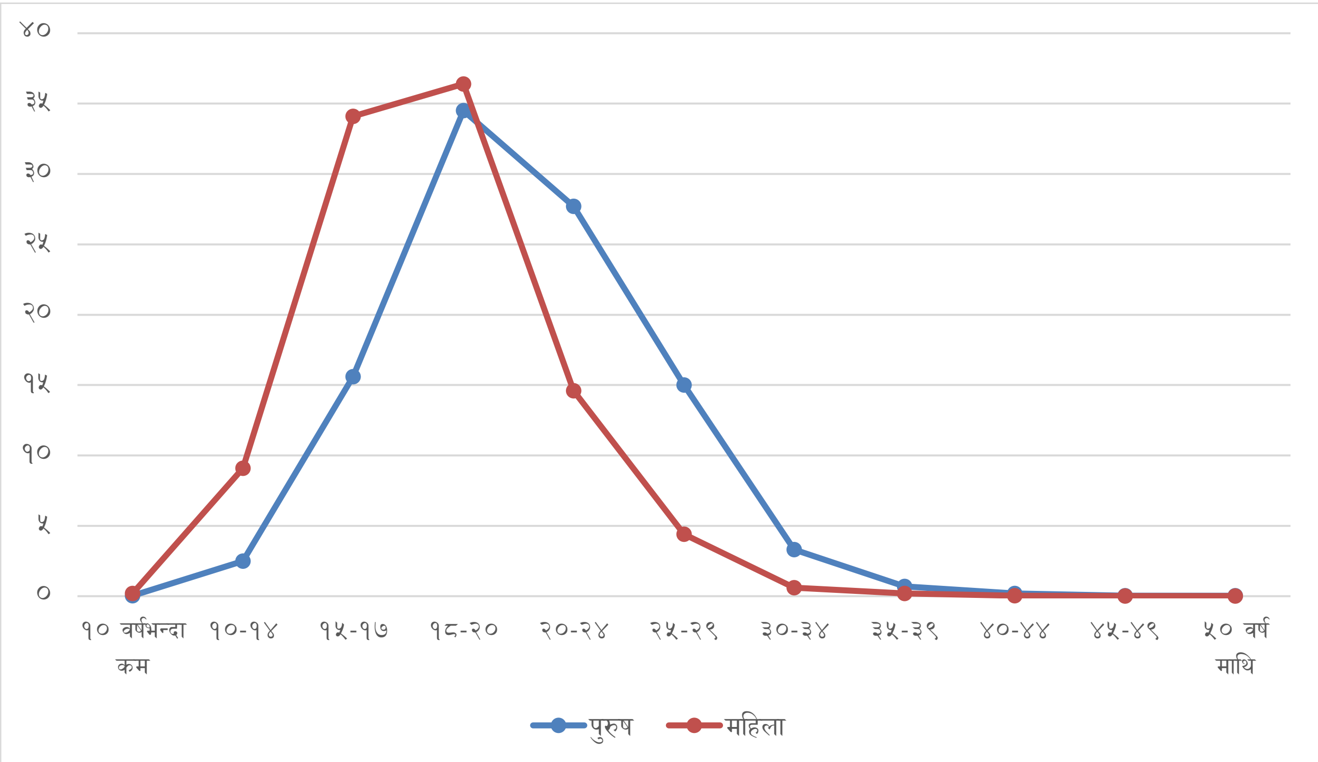

४.३ विवाहको औसत उमेर

विवाह गर्ने उमेर समुदाय, समाज, भूगोल, परम्परा, पारिवारिक अवस्था आदिसँग अन्तरसम्बन्धित हुन्छ। राज्यले जारी गरेको कानुनले पनि वैवाहिक उमेरको सीमालाई धेरै हदसम्म नियन्त्रण गरेको हुन्छ। विवाहित जनसङ्ख्यामध्ये तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा विवाह भएका पुरुष तथा महिलाको औसत उमेर १९.४ वर्ष रहेको छ। यहाँका विवाहित पुरुषको औसत

उमेर महिलाको भन्दा १.७ प्रतिशत विन्दुले माथि अर्थात् २१ वर्ष रहेको छ भने विवाहित महिलाको औसत उमेर १८.३ वर्ष रहेको देखिन्छ ।
यहाँका सबै वडाहरूमा विवाहित पुरुष र महिलाको औसत उमेरमा उल्लेखनीय ठूलो भिन्नता छैन तथापि वडा नं. ६ मा विवाहित पुरुष र महिलाको औसत उमेर अन्य वडाहरूमा भन्दा बढी छ। यहाँ पुरुषको औसत २२.५ वर्ष छ भने महिलाको १८.७ प्रतिशत रहेको छ (तालिका २२, चित्र १२)।

तालिका २२: वडाअनुसार पहिलो विवाह गर्दाको औसत उमेर

वडा	जम्मा	पुरुष	महिला
१	१९.२	२१.२	१७.८
२	१९.२	२०.५	१८.१
३	१९.४	२१.२	१८.०
४	१९.१	२०.७	१८.०
५	१९.७	२१.५	१८.४
६	२०.३	२२.५	१८.७
७	१९.६	२१.२	१८.४
८	१९.३	२०.८	१८.१
९	१९.३	२१.०	१८.१
१०	१९.३	२०.५	१८.४

वडा	जम्मा	पुरुष	महिला
११	१९.४	२०.५	१८.६
१२	१९.७	२१.१	१८.६
१३	१९.१	२०.९	१७.८
१४	१९.०	२०.०	१८.२
१५	१९.०	२०.२	१८.१
१६	१९.२	२०.४	१८.३
१७	१९.४	२१.०	१८.३
१८	१९.४	२१.०	१८.१
१९	१९.१	२०.४	१८.१
तुलसीपुर	१९.४	२१.०	१८.३

चित्र १२: वडाअनुसार विवाह गर्ने औसत उमेर

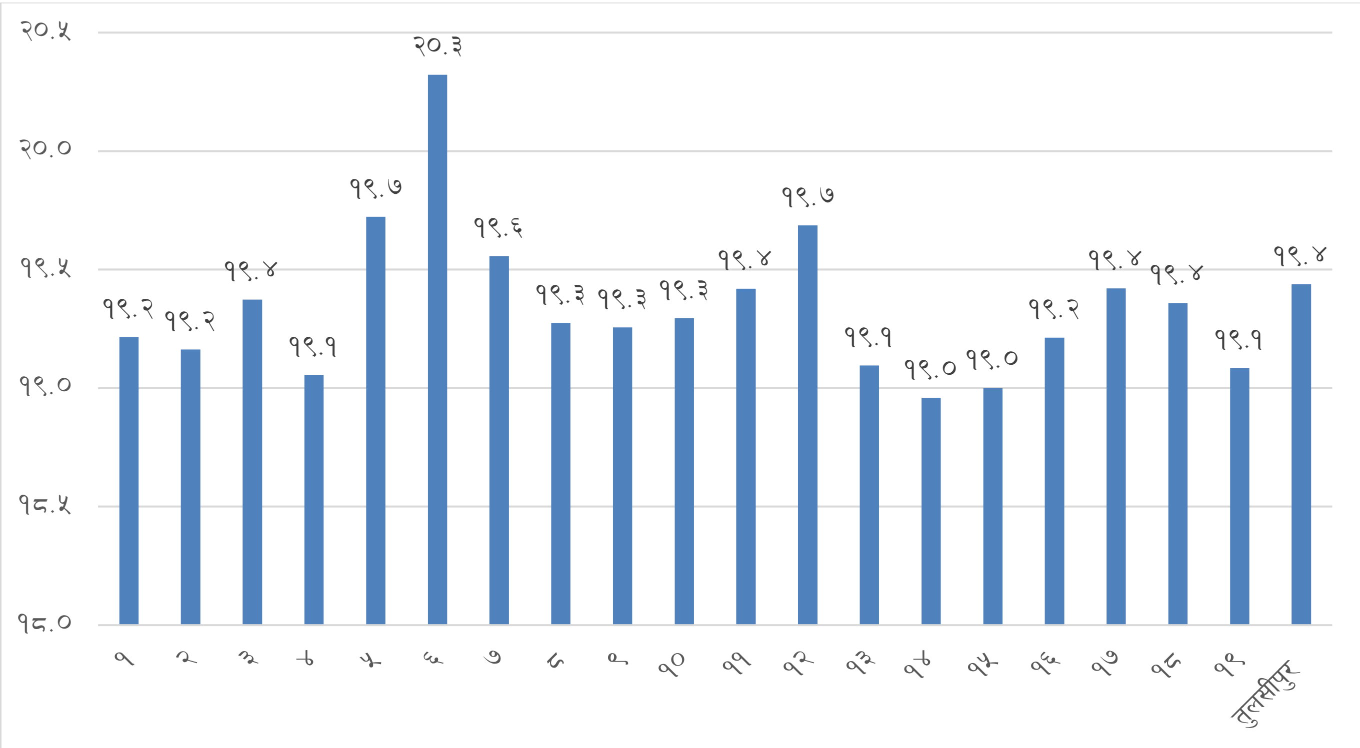

४.४ एकल महिलाको अवस्था

राज्यले एकल महिलालाई सामाजिक सुरक्षाको प्रबन्ध गरेको छ । समाज पनि बिस्तारै एकल महिलाका समस्या र मुद्दाप्रति सकारात्मक हुँदै गएको देखिन्छ। नीतिनिर्माता र निर्णयकर्तालाई एकल महिलाको तथ्याङ्क उपयोगी हुने गरेको छ। एकल महिलाको

तथ्याङ्कले वैयक्तिक, पारिवारिक र सामाजिक संरचनाको बारेमा यथेष्ट सूचना प्रवाह गर्दछ । यहाँ एकल महिलाको परिभाषा प्रस्तुत गर्नु मनासिब ठानिएको छ ।

एकल महिलामा गणना हुनका लागि कुनै महिला विधवा, पारपाचुके भएको, श्रीमान्सँग छुट्टिएर बसेको, ३५ वर्षभन्दा माथिको उमेरसम्म विवाह नगरी बसेको र श्रीमान बेपत्ता भएका वा हराएका हुनुपर्दछ । तर, राष्ट्रिय जनगणनमा श्रीमान बेपत्ता भएका वा हराएका महिलाको विवरण सङ्कलन नगरिएको कारणले यस प्रतिवेदनमा अघिल्ला चार प्रकारका महिलाहरूलाई एकल महिलाको रुपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस उप-महानगरपालिकामा एकल महिलाको कुल जनसङ्ख्या ५४९६ रहेको छ जुन कुल महिला जनसङ्ख्या ८०७६३ को ६.८ प्रतिशत हो । वडा तहमा एकल महिलाको सङ्ख्या अध्ययन गर्दा वडा नं. १ र वडा नं. १७ प्रत्येकमा ९.२ प्रतिशत रहेको छ । एकल महिलाको दोस्रो ठुलो (८.३%) सङ्ख्या वडा नं. ४ मा रहेको छ । सबैभन्दा कम (४.८%) एकल महिला वडा नं. १८ मा रहेका छन् (तालिका २३, चित्र १३) ।

नगरपालिकाका ७ ओटा वडाहरू (५, ६, ८, ९, १५, १६ र १८) मा यस नगरपालिकाकामा रहेका एकल महिलाको औसत विद्यमानतादर (६.८%) भन्दा कम विद्यमानतादर छ भने बाँकी १२ ओटा वडाहरूमा सोभन्दा उच्च अनुपातमा एकल महिला रहेका छन् ।

तालिका २३: वडाअनुसार एकल महिलाको अवस्था

वडा	एकल महिला	जम्मा महिला	एकल महिला
१	१९५	२,११२	९.२
२	१५०	२,१५९	६.९
३	२५३	३,४९९	७.२
४	३४७	४,२०४	८.३
५	३५३	६०४५	५.८
६	५५४	९,९१२	५.६
७	५०४	६३१९	८
८	२२८	३८३७	५.९
९	३२९	५९६५	५.५
१०	२४१	३०३२	७.९

वडा	एकल महिला	जम्मा महिला	एकल महिला
११	३३०	४००८	८.२
१२	३४६	४८८३	७.१
१३	२११	२६६५	७.९
१४	२१७	२८७२	७.६
१५	१९९	३५४२	५.६
१६	१७३	३५६७	४.९
१७	३८७	४२२२	९.२
१८	२०३	४२५०	४.८
१९	२७६	३६७०	७.५
तुलसीपुर	५४९६	८०७६३	६.८

चित्र १३: वडाअनुसार एकल महिलाको प्रतिशत

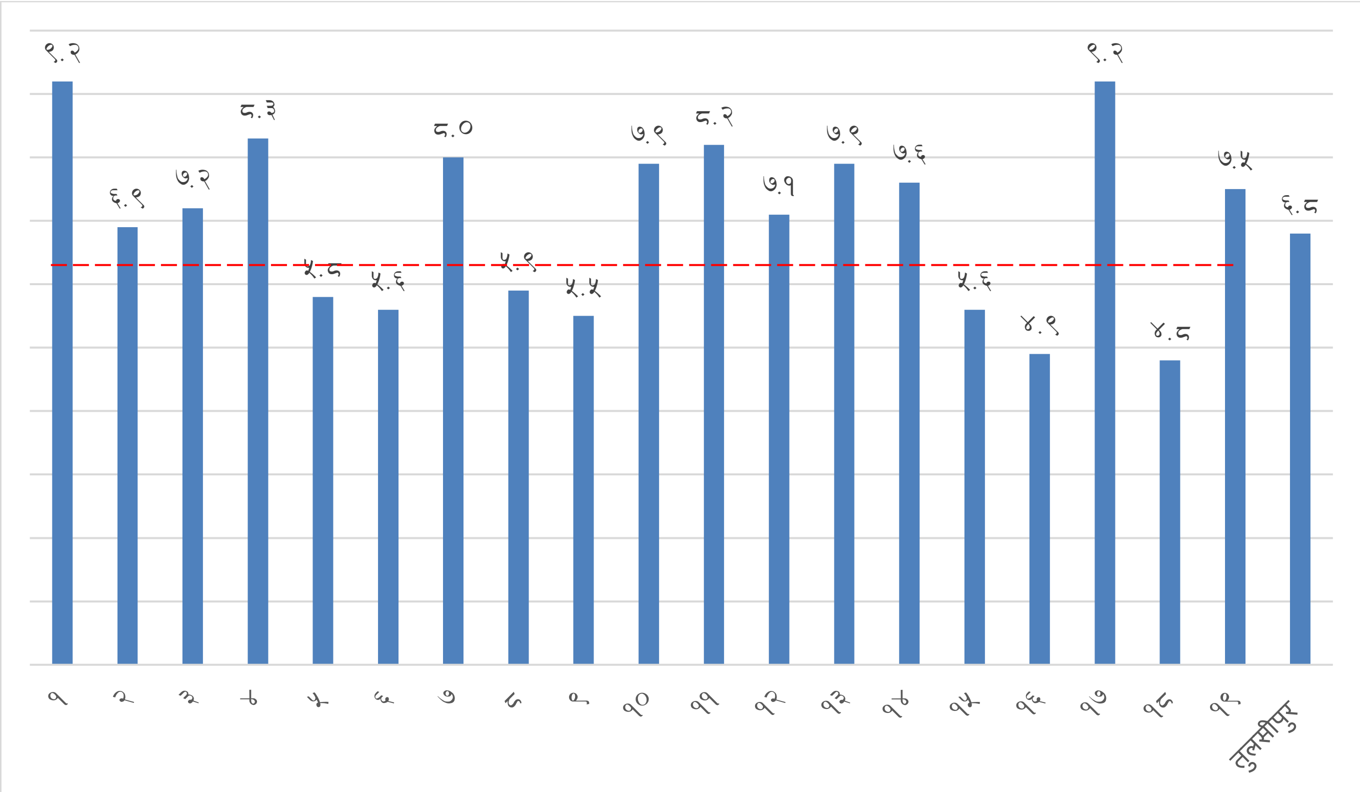

खण्ड ५: ज्येष्ठ नागरिक

५.१ ज्येष्ठ नागरिक र लैङ्गिक अनुपात

ज्येष्ठ नागरिक परिवार एवम् समाजका अभिभावक हुन् । हरेक व्यक्तिले आफ्नो जीवनकालमा यो अवस्थालाई अनुभव गर्नैपर्दछ । राज्यले पनि सामाजिक सुरक्षा भत्तालगायतका नीति तथा कार्यक्रममार्फत ज्येष्ठ नागरिकको पक्षपोषण गरेको देखिन्छ । आश्रित जनसङ्ख्याको गणना गर्दा ज्येष्ठ नागरिकको सङ्ख्या आवश्यक पर्दछ । ज्येष्ठ नागरिकको सङ्ख्याले जनसङ्ख्याको बनावट र जीवन प्रत्याशासमेतलाई प्रतिविम्बित गर्दछ ।

तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा ६० वर्ष वा सोभन्दा माथि (ज्येष्ठ नागरिक) को कुल जनसङ्ख्या १५,४२५ रहेको छ जुन यहाँको कुल जनसङ्ख्या १७९,७५५ को ८.५ प्रतिशत हुन आउँछ । ज्येष्ठ नागरिकको लैङ्गिक अनुपात ९३.९ रहेको छ । यसलाई १००० महिला ज्येष्ठ नागरिकका माझमा ९३९ जना पुरुष ज्येष्ठ नागरिक रहेका छन् भन्ने अर्थमा बुझिन्छ । वडा तहमा हेर्दा अनुपातका दृष्टिले सबैभन्दा धेरै (११.१%) ज्येष्ठ नागरिक वडा नं. १ मा रहेका छन् भने सबैभन्दा न्यून (५.०%) अनुपात वडा नं. ९ मा रहेको छ (तालिका २५) । सङ्ख्यात्मक हिसाबले सबैभन्दा धेरै अर्थात् १४६४ जना ज्येष्ठ नागरिक वडा नं. ६ मा रहेका छन् भने सबैभन्दा कम ५१५ जना वडा नं. १ मा रहेका छन् ।

ज्येष्ठ नागरिकको उच्चतम (१०४.२) लैङ्गिक अनुपात वडा नं. १२ मा रहेको छ । यसको अर्थ यस वडामा ६० वर्ष वा सोभन्दा माथिका प्रत्येक १००० वृद्धाहरूमा १०४२ जना वृद्धहरू रहेका छन् । ज्येष्ठ नागरिकको न्यूनतम लैङ्गिक अनुपात वडा नं. १९ मा ८३.३ रहेको छ ।

तालिका २४: वडाअनुसार ज्येष्ठ नागरिकको सङ्ख्या र लैङ्गिक अनुपात

वडा	जम्मा जनसङ्ख्या	पुरुष	महिला	६० वर्ष वा माथिका ज्येष्ठ नागरिक	६० वर्ष र माथि उमेर	लैङ्गिक अनुपात
१	४,६६०	२५१	२६४	५१५	११.१	९५.१
२	४,८७७	२१४	२५२	४६६	९.६	८४.९
३	८,०२५	३७३	४१०	७८३	९.८	९१.०
४	९,२६०	४६२	४९३	९५५	१०.३	९३.७
५	१३,६४७	३९९	३८८	७८७	५.८	१०२.८
६	२१,६५६	६८६	७७८	१,४६४	६.८	८८.२
७	१३,८६८	५८२	६४१	१,२२३	८.८	९०.८
८	८,७९५	३६६	३८६	७५२	८.६	९४.८
९	१३,४६४	३०४	३७३	६७७	५.०	८१.५
१०	६,५८७	३१५	३२५	६४०	९.७	९६.९
११	८,९०९	४३४	४६४	८९८	१०.१	९३.५
१२	१०,८९७	४९१	४७१	९६२	८.८	१०४.२
१३	५,९०८	२७०	२७१	५४१	९.२	९९.६
१४	६,४१५	३२१	३०९	६३०	९.८	१०३.९
१५	७,८५०	३९०	४०६	७९६	१०.१	९६.१
१६	७,९२९	३८७	३९२	७७९	९.८	९८.७
१७	९,३१२	४१६	४५९	८७५	९.४	९०.६
१८	९,४६२	४२७	४२६	८५३	९.०	१००.२
१९	८,२३४	२९५	३५४	६४९	७.९	८३.३
जम्मा	१७९,७५५	७,३८३	७,८६२	१५,२४५	८.५	९३.९

५.२ वडाअनुसार साठी वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्या

तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा ६० वर्ष र सोभन्दा माथिको समग्र जनसङ्ख्या अनुपात ८.५ प्रतिशत रहेको छ। वडा तहमा हेर्दा यो सर्वाधिक (११.१%) वडा नं. १ मा रहेको छ भने सबैभन्दा न्यून (५.०%) वडा नं. ९ मा रहेको छ (चित्र १४)।

चित्र १४: ६० वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्या प्रतिशत

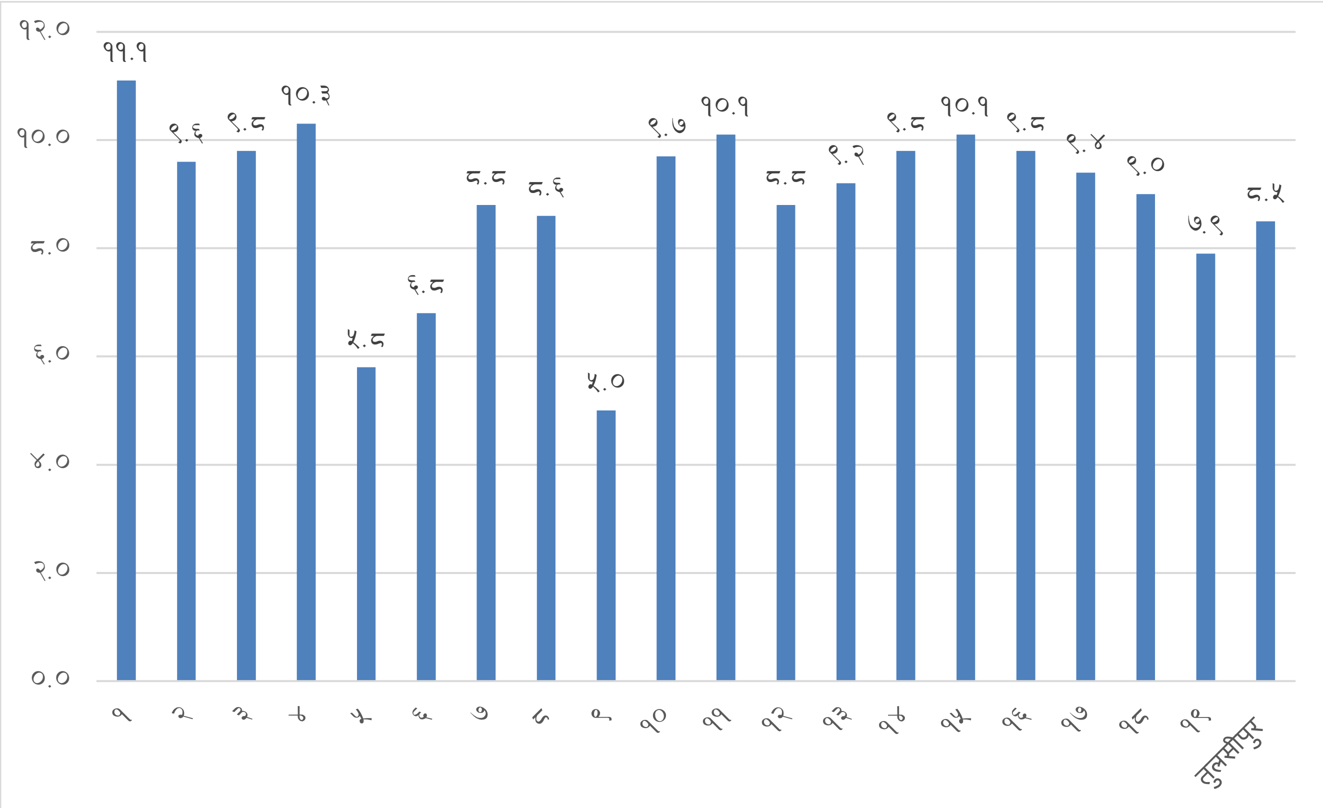

५.३ सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्राप्त गर्न योग्य ज्येष्ठ नागरिक

नेपाल सरकारले ६८ वर्ष उमेर पूरा भएका सबै ज्येष्ठ नागरिकलाई मासिक रूपमा सामाजिक सुरक्षा भत्ता उपलब्ध गराउँदै आएको छ। यस तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा ६८ वर्ष वा सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्या ४.० प्रतिशत रहेको छ। वडास्तरमा ज्येष्ठ नागरिकहरूको अनुपात फरक फरक रहेको छ। वडा नं. ९ मा यो अनुपात २.६ प्रतिशत मात्र रहेको छ भने वडा नं. १ मा ज्येष्ठ नागरिक भत्ता प्राप्त गर्न योग्य जनसङ्ख्या ५.१ प्रतिशत रहेको छ। अधिकांश वडामा ज्येष्ठ नागरिकको अनुपात ४ प्रतिशतभन्दा माथि रहेको छ (चित्र १५)।

चित्र १५: वडाअनुसार ६८ र सोभन्दा माथिका जनसङ्ख्या (प्रतिशत)

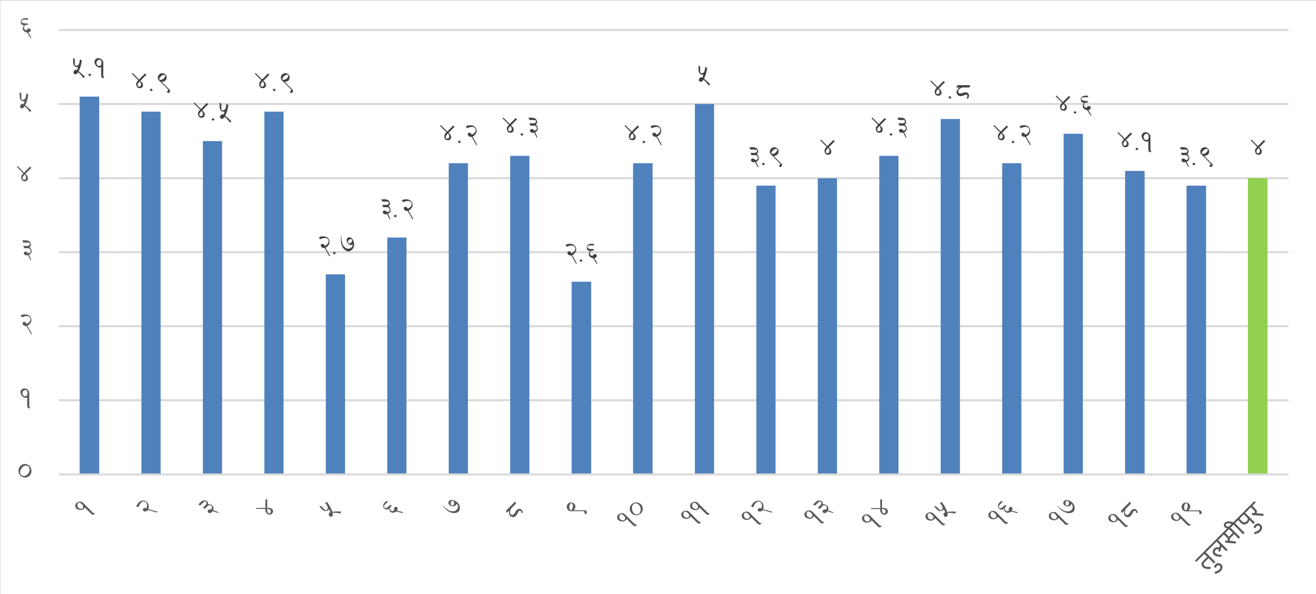

५.४ बुढ्यौली जनसङ्ख्या

विश्वव्यापी रूपमा ६५ वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्यालाई बुढ्यौली जनसङ्ख्याका रूपमा लिइन्छ । यस्तो तथ्याङ्कबाट बुढ्यौली जनसङ्ख्याको स्वास्थ्य, जीवनशैली, आर्थिक सक्रियता लगायतका विषयमा पर्याप्त सूचना प्राप्त हुन्छ । बुढ्यौली सूचकाङ्क निकाल्नका लागि पनि यो तथ्याङ्क आवश्यक छ। बुढ्यौली सूचकाङ्क निकाल्नको लागि १४ वर्ष र सोभन्दा कम उमेरको कुल जनसङ्ख्याले ६५ वर्ष र सोभन्दा माथिको कुल जनसङ्ख्यालाई भाग गरेर प्रतिशतमा रूपान्तरण गरिन्छ। बुढ्यौली सूचकाङ्क बढ्नु भनेको उक्त क्षेत्रको जनसङ्ख्या बुढ्यौली उन्मुख हुदै गएको वा भएको भन्ने जनाउँछ।

तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा कुल ९७५५ जना (५.४%) ६५ वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्या रहेको छ। त्यसै गरी १४ वर्ष र सोभन्दा माथिको कुल जनसङ्ख्या ४८,२३० रहेको छ। यी दुई तथ्याङ्कबाट बुढ्यौली सूचकाङ्क ०.२०२ हुन आउँछ (तालिका २५)। यसलाई प्रतिशतमा अभिव्यक्त गर्दा २०.२ हुन आउँछ जसको सरल अर्थ यो हुन्छ कि १४ वर्ष र सोभन्दा मुनिका १००० बालबालिकामध्ये २०२ जना ६५ वर्ष वा सोभन्दा माथिका बुढाबुढी रहेका छन्।

यस उप-महानगरपालिकामा बुढ्यौली जनसङ्ख्या अनुपात सर्वाधिक (६.९%) वडा नं. १ मा रहेको छ भने सबैभन्दा कम (३.४%) वडा नं. ९ मा रहेको छ। तर, बुढ्यौली सूचकाङ्क सबैभन्दा धेरै (२६.२%) वडा नं. ११ मा र सबैभन्दा कम (११.७%) वडा नं. ९ मा रहेको देखिन्छ (तालिका २५)।

तालिका २५: वडाअनुसार बुढ्यौली जनसङ्ख्या र सूचकाङ्क

वडा	जम्मा जनसङ्ख्या	०-१४ वर्ष	६५ +	बुढ्यौली सूचकाङ्क	६५ + %
१	४,६६०	१,३०१	३२३	२४.८	६.९
२	४,८७७	१,२६५	३०९	२४.४	६.३
३	८,०२५	२,३६१	५००	२१.२	६.२
४	९,२६०	२,५७८	५९६	२३.१	६.४
५	१३,६४७	३,७००	५१५	१३.९	३.८
६	२१,६५६	५,४३६	९३५	१७.२	४.३
७	१३,८६८	३,७१४	७८४	२१.१	५.७
८	८,७९५	२,४२३	४९७	२०.५	५.७
९	१३,४६४	३,९५३	४६२	११.७	३.४
१०	६,५८७	१,५७९	३९९	२५.३	६.१

वडा	जम्मा जनसङ्ख्या	०-१४ वर्ष	६५ +	बुढ्यौली सूचकाङ्क	६५ + %
११	८,९०९	२,२७१	५९६	२६.२	६.७
१२	१०,८९७	२,७६७	६२७	२२.७	५.८
१३	५,९०८	१,६८३	३२८	१९.५	५.६
१४	६,४१५	१,७४१	३८८	२२.३	६.०
१५	७,८५०	२,०५८	४९७	२४.१	६.३
१६	७,९२९	२,०२६	४७५	२३.४	६.०
१७	९,३१२	२,३८९	५७४	२४.०	६.२
१८	९,४६२	२,५६७	५३८	२१.०	५.७
१९	८,२३४	२,४१८	४१२	१७.०	५.०
तुलसीपुर	१७९,७५५	४८,२३०	९,७५५	२०.२	५.४

खण्ड ६: बालबालिकाको स्थिति

६.१ बालबालिकाको जनसङ्ख्या तथा लैङ्गिक अनुपात

नेपालको कानुनले १८ वर्ष उमेर पूरा नभएका सबैलाई बालबालिका स्वीकार गरेको छ । विश्वका विभिन्न देशहरूका बिच बालबालिकासम्बन्धी तथ्याङ्को तुलना गर्दा पनि यही १८ वर्षको सीमालाई आत्मसात गरेको देखिन्छ । बालबालिका समग्र जनसङ्ख्यामा आश्रित जनसङ्ख्या हो र कुनै पनि देशको जनसङ्ख्या संरचनाको एक महत्वपूर्ण हिस्सा पनि हो । तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा कुल ५९,९९१ जना बालबालिका रहेका छन् जुन यहाँको कुल जनसङ्ख्याको ३३.४ प्रतिशत हुन आउँछ ।

उप-महानगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्यामा हेर्ने हो भने १७.३ प्रतिशत बालक र १५.९ प्रतिशत बालिका रहेका छन् । यहाँ बालबालिकाको समग्र लैङ्गिक अनुपात १०९.४ रहेको छ । यसको सरल अर्थ यो छ कि प्रति १००० बालिकामा १०९४ जना बालकहरू रहेका छन् । यस उप-महानगरपालिकाका १९ ओटा वडाहरूमा बालबालिकाको लैङ्गिक अनुपात फरक फरक रहेको छ तापनि वडा नं. १ बाहेक बाँकी १८ ओटै वडामा लैङ्गिक अनुपात १०० भन्दा माथि रहेको छ । लैङ्गिक अनुपात उच्च भएको तीन ओटा वडाहरू क्रमश: वडा नं. ९ (११७.१), वडा नं. ४ (११३.६) र वडा नं. १६ (११३.३) हुन् (तालिका २६) ।

तालिका २६: वडाअनुसार बालबालिकाको जनसङ्ख्या र लैङ्गिक अनुपात (०-१७ वर्ष)

वडा	पुरुष	महिला	जम्मा	लैङ्गिक अनुपात
१	७७१	८१४	१,५८५	९४.७
२	८२२	७३५	१,५५७	१११.८
३	१,५३०	१,३६६	२,८९६	११२.०
४	१,७०५	१,५०१	३,२०६	११३.६
५	२,४३४	२,२१८	४,६५२	१०९.७
६	३,६५३	३,२३२	६,८८५	११३.०
७	२,४३३	२,२१३	४,६४६	१०९.९
८	१,५७०	१,४०५	२,९७५	१११.७
९	२,७२१	२,३२४	५,०४५	११७.१
१०	१,०६०	९५५	२,०१५	१११.०
११	१,४३७	१,३७७	२,८१४	१०४.४
१२	१,८०३	१,६७१	३,४७४	१०७.९
१३	१,०५२	१,०२२	२,०७४	१०२.९
१४	१,०८७	१,०२६	२,११३	१०५.९
१५	१,२३३	१,२३२	२,४६५	१००.१
१६	१,३२६	१,१७०	२,४९६	११३.३
१७	१,५३४	१,४२५	२,९५९	१०७.६
१८	१,६७६	१,४९४	३,१७०	११२.२
१९	१,४९४	१,४७०	२,९६४	१०१.६
तुलसीपुर	३१,३४१	२८,६५०	५९,९९१	१०९.४

६.२ बाल-आश्रित अनुपात

बालबालिकालाई कुनै पनि देशको भविष्यका रूपमा लिइन्छ । यससँगै गाँसिएको अर्को पाटो भनेको बालबालिका कुल आश्रित जनसङ्ख्या (बालबालिका र बृद्धवृद्धा) को सबैभन्दा ठुलो हिस्सा हुन् । बाल-आश्रित अनुपात निकाल्नको लागि बालबालिकाको खास स्थानको जनसङ्ख्यालाई सोही स्थानको १५ देखि ६४ वर्षसम्मको कुल जनसङ्ख्याले भाग गर्ने प्रचलन रहेको छ । तुलसीपुर उप-महानगरपालिकाको समग्र बाल-आश्रित अनुपात ३९.६ प्रतिशत रहेको छ ।

वडास्तरमा बाल-आश्रित अनुपात न्यूनतम ३४.३ प्रतिशत (वडा नं. १०) देखि अधिकतम ४५.७ प्रतिशत (वडा नं. ३) सम्म रहेको छ । बाल-आश्रित अनुपात ४० प्रतिशतभन्दा बढी भएका वडाहरूमा १, ३, ४, ८, ९, १३, १४, १८ र १९ रहेका छन् । बाँकी वडाहरूको बाल-आश्रित अनुपात ३४ देखि ३९.६ प्रतिशतसम्म रहेको छ (चित्र १६) ।

चित्र १६: वडाअनुसार बाल आश्रित अनुपात

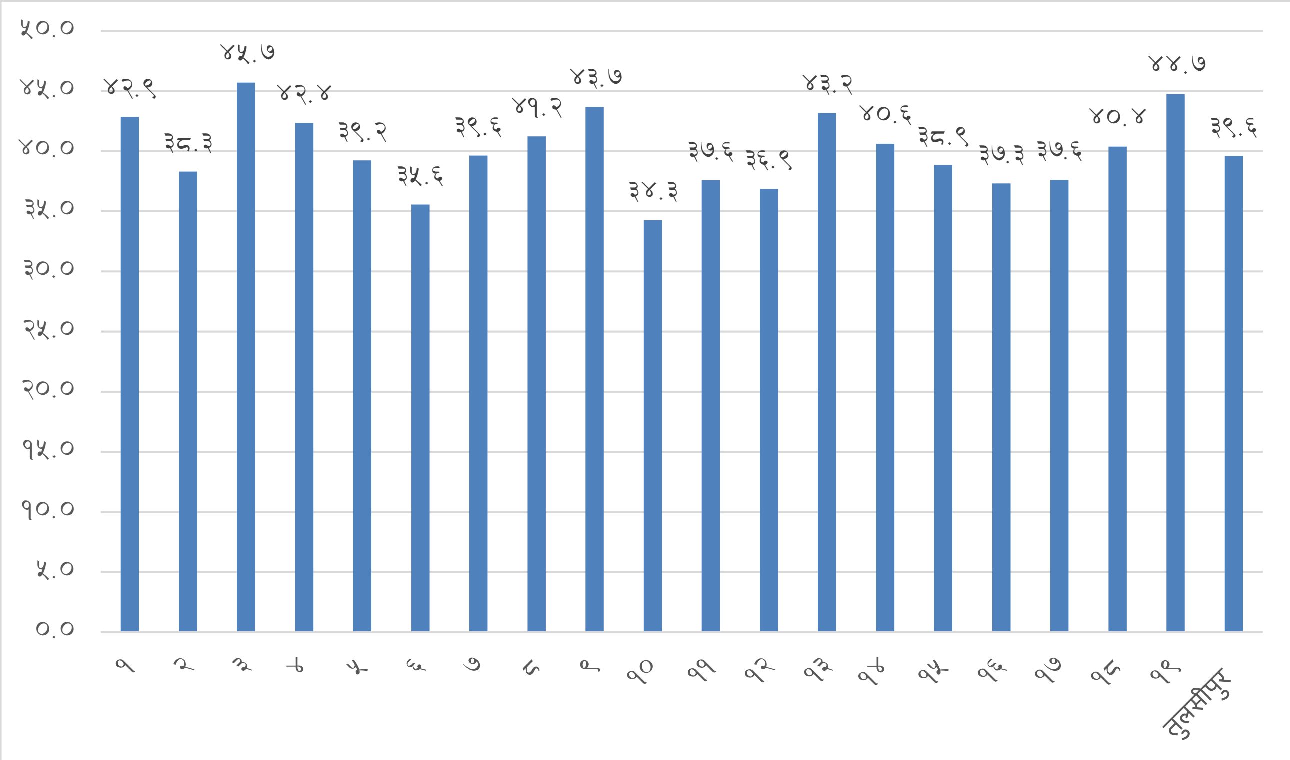

६.३ बाल विवाह

समाजको अभ्यासमा रहेको भए तापनि बाल विवाहलाई वैयक्तिक, सामाजिक र कानुनी तीनओटै दृष्टिकोणबाट सकारात्मक मानिदैन । बालक वा बालिकाको वृद्धि र व्यक्तित्व विकासमा बाल विवाह बाधक हुनसक्ने भएकोले यसलाई हतोत्साहित गर्ने उद्देश्यले कानुनी व्यवस्थासमेत गरिएको छ । बाल विवाह केन्द्रदेखि सबै स्थानीय तहका वडास्तरसम्म विद्यमान रहेको तथ्याङ्कबाट देखिएको छ । बाल विवाहको तथ्याङ्क प्रस्तुत गर्नुअघि यहाँ बाल विवाहको अवधारणाबारेमा स्पष्ट हुनु जरूरी छ ।

सामान्यतः कानुनले बालबालिकाअन्तर्गत गणना हुने उमेरभित्र विवाह भएको अवस्था नै बाल विवाह हो । विवाह बन्धनमा बाँधिने पुरुष वा महिला दुवैजना १८ वर्षभन्दा मुनि भएको अवस्थामा वा ती दुईमध्ये एक जना १८ वर्षभन्दा कम उमेरको भए पनि बाल विवाहमै गणना हुन्छ । तालिका २७ मा १८ वर्ष उमेर नपुग्दै विवाह भएका बालबालिकाको तथ्याङ्क विश्लेषण गरिएको छ । बाल विवाहको विश्लेषण गर्दा जोडिएर आउने अर्को प्रमुख विषय कानुनले तोकेको उमेर हद पूरा नभई विवाह गरेका व्यक्तिहरूको बिचमा भएको विवाह पनि हो । नेपालमा कानुनले २० वर्ष पूरा नभएका केटा र केटीलाई विवाहका लागि अयोग्य मानेको छ । तसर्थ, १८ र १९ वर्षको उमेरमा विवाह भएको जनसङ्ख्याको अनुपात पनि यहाँ विश्लेषण गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासअनुसार गणनाको समयमा २० देखि २४ वर्षको उमेर समूहभित्र रहेका पुरुष र महिलालाई उनीहरूको पहिलोपटक विवाह हुँदा उमेर कति थियो भन्ने आधारमा बाल विवाहको विद्यमानतादर निकाल्ने गरिएको छ । तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा १८ वर्षभन्दा कम उमेरमा विवाह हुने पुरुष र महिलाको समग्र अनुपात १६.९ प्रतिशत रहेको छ । सोही उमेर समूहका महिलामध्ये १८ वर्ष उमेर नपुगी विवाह हुनेको अनुपात २४.२ प्रतिशत छ भने पुरुषका हकमा यो मान ७.१ प्रतिशत रहेको छ । यसबाट यस उपमहानगरमा पुरुषको तुलनामा महिलाहरूको विवाह उल्लेखनीय रूपले छिटो हुने गरेको देखिन्छ ।

कानुनअनुसार बालबालिका नरहेका तर विवाह गर्नका लागि कानुनी उमेर हद पूरा नभएका अर्थात् १८ र १९ वर्ष उमेरमा विवाह हुने पुरुष र महिलाको अनुपात पनि यस नगरपालिकामा निकै माथि रहेको देखिन्छ । समग्रमा १८–१९ वर्ष उमेर समूहमा विवाह हुने जनसङ्ख्याको अनुपात ९.८ प्रतिशत छ । पुरुषका हकमा यो मान ४.७ प्रतिशत छ भने महिलाको हकमा १० प्रतिशत विन्दुले बढी अर्थात् १४.७ प्रतिशत रहेको छ (अनुसूची) । विकसित देशमा पहिलो विवाह गर्ने औसत उमेर तुलनात्मक रूपले माथि रहने

गरेको देखिएको छ । यस हिसाबले उप-महानगरपालिकामा कम उमेरमै विवाह हुने युवायुवतीको अनुपात उच्च छ र यसले कानुनी व्यवस्थाको समयसापेक्ष पुनरावलोकनको आवश्यकता बोध गराएको छ ।

सम्पन्नताको पञ्चमकअनुसार बाल विवाह (उपरोक्त अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासअनुसार) विश्लेषण गर्दा पहिलो अति विपन्न वर्गमा २३.९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने पाँचौं पञ्चमक अर्थात् अति सम्पन्न वर्गमा ७.३ प्रतिशत मात्र रहेको देखिन्छ । मध्यम पञ्चमकमा रहने वर्गमा बाल विवाहको विद्यमानतादर समग्रमा १७.० प्रतिशत रहेको छ । स्मरणीय छ कि यहाँ पनि बालकको तुलनामा बाल विवाहमा पर्ने बालिकाको हिस्सा अत्यधिक रहेको छ (तालिका २८) ।

तालिका २७: वडाअनुसार बालविवाहको अवस्था

विवरण	बाल विवाह		जनसंख्या (२०-२४ वर्ष)		बाल विवाह		
	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	जम्मा
तुलसीपुर	५२८	२४५४	७४७४	१०१२९	७.१	२४.२	१६.९
वडा							
१	८	७२	१८५	२४२	४.३	२९.८	१८.७
२	१६	६४	१९६	२८१	८.२	२२.८	१६.८
३	१७	११०	२९८	४०६	५.७	२७.१	१८
४	२६	१५०	३६०	५१८	७.२	२९	२०
५	३६	१९२	६५७	८२५	५.५	२३.३	१५.४
६	३२	१७८	९७२	१२५३	३.३	१४.२	९.४
७	३३	१४२	५५९	७७६	५.९	१८.३	१३.१
८	३०	११९	३४९	४७१	८.६	२५.३	१८.२
९	४४	२२६	६२४	९३२	७.१	२४.२	१७.४
१०	२१	९२	२५५	३९२	८.२	२३.५	१७.५
११	२६	१०४	३८०	४५७	६.८	२२.८	१५.५
१२	२५	११९	४५०	५८७	५.६	२०.३	१३.९
१३	१८	११५	२०५	३१८	८.८	३६.२	२५.४
१४	३२	११५	२४४	३४४	१३.१	३३.४	२५
१५	४५	१३७	३०१	४४०	१५	३१.१	२४.६
१६	३०	१२३	३४१	४४२	८.८	२७.८	१९.५
१७	३०	११८	३९७	५०३	७.६	२३.५	१६.४
१८	२३	१३९	३८५	५१५	६	२७	१८
१९	३६	१३९	३१६	४२७	११.४	३२.६	२३.६
सम्पन्नताको पञ्चम वर्गीकरण र बाल विवाहको स्थिति							
अति विपन्न	११५	४४८	१०४९	१३०९	११	३४.२	२३.९
विपन्न	१६१	६७३	१७८६	२५१७	९	२६.७	१९.४
मध्यम	१२६	५३९	१६८८	२२२६	७.५	२४.२	१७
सम्पन्न	१०१	६२३	१७२४	२६२७	५.९	२३.७	१६.६
अति सम्पन्न	२५	१७१	१२२७	१४५०	२	११.८	७.३

६.४ बालबालिकाको साक्षरतादर

जनगणनामा ५ वर्ष र सोभन्दा माथिको सम्पूर्ण जनसङ्ख्यालाई साक्षरतासम्बन्धी प्रश्न सोधिएको थियो । बालबालिकाको अन्य सूचकजस्तै साक्षरतादर पनि योजना तथा नीतिनिर्माणको चरणमा र तिनको मूल्याङ्कनमा महत्वपूर्ण हुने गर्दछन् । हाम्रो जस्तो

विकासोन्मुख देशमा ५ वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्याको समग्र साक्षरतादरभन्दा बालबालिकाको साक्षरतादर सामान्यतः उच्च हुने गर्दछ । यस्तो हुनुको सम्भावित कारणमा पुरानो पुस्ताले नयाँ पुस्ताले जस्तो सहज रूपमा विद्यालय जाने अवसर पाएको हुँदैन । पछिल्ला चार पाँच दशकमा बालबालिकालाई विद्यालय पठाउने प्रचलन व्यापक हुँदै गएको छ र सरकारले प्राथमिक शिक्षालाई अनिवार्य घोषणा गरेको छ । तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा बालक तथा बालिकाको समग्र साक्षरतादर ९८.६ प्रतिशत रहेको छ ।

वडागत रूपमा बाल साक्षरतादरलाई तुलना गर्दा सर्वाधिक (९९.६%) साक्षरतादर वडा नं. २ मा रहेको छ । दोस्रोदेखि पाँचौं स्थानसम्म उच्च बाल साक्षरतादर भएका वडाहरूमा क्रमशः वडा नं. १५ (९९.४%), वडा नं. १८ (९९.३%), वडा नं. ४ (९९.३%) र वडा नं. १२ (९९.२%) रहेका छन् । बालबालिकाको साक्षरतादर सर्वाधिक न्यून (९६.६%) वडा नं. ६ मा रहेको देखिन्छ (चित्र १७) ।

चित्र १७ मा बालबालिकाको वडागत साक्षरतादर नगरपालिकाको औसतभन्दा तल वा माथि रहेको सङ्केत गर्नका लागि रातो रङ्गको खण्डित रेखाद्वारा सङ्केत गरिएको छ । यस रेखाले वडा नं. ५, ७, ८, ९, ११, १४ र १६ मा बालबालिकाको साक्षरतादर औसतभन्दा कम रहेको देखाएको छ भने बाँकी १२ ओटा वडाको औसत साक्षरतादर नगरपालिकाको समग्रभन्दा माथि वा बराबर रहेको देखिन्छ ।

चित्र १७: वडाअनुसार बालबालिकाको साक्षरतादर

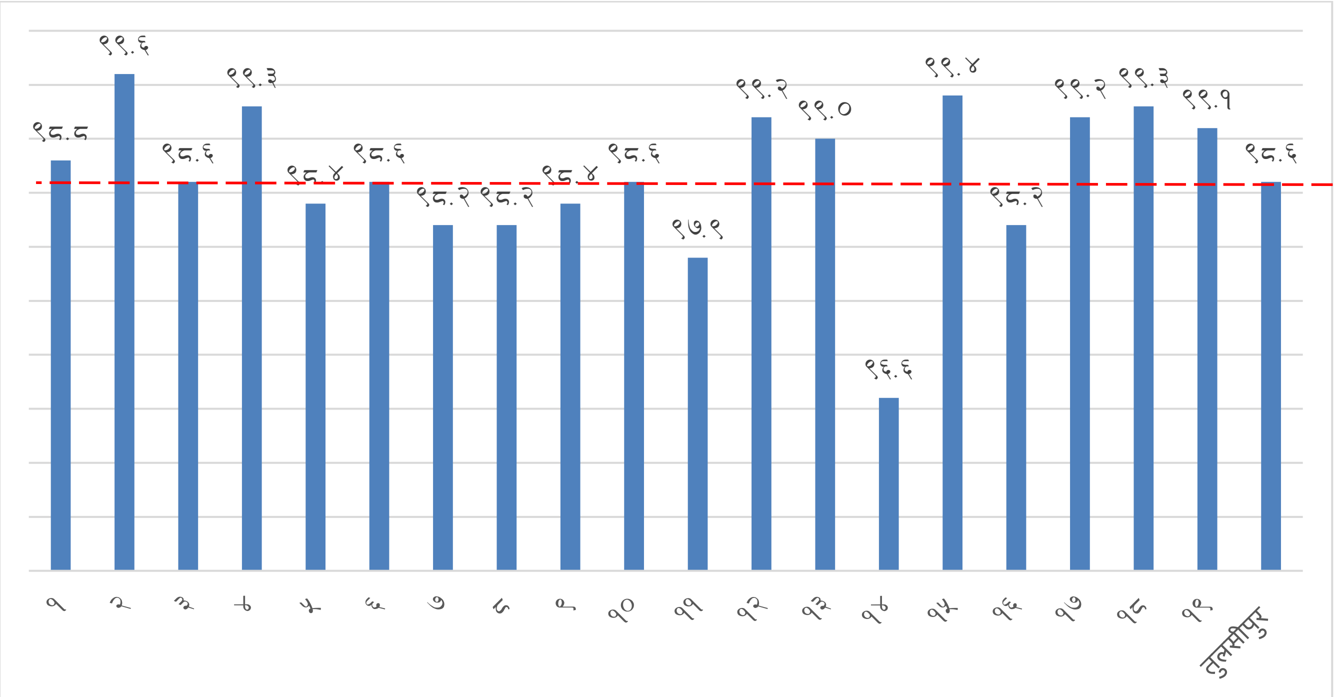

६.५ अध्ययनरत तथा स्कुल बाहिर रहेका बालबालिकाको विवरण

राष्ट्रिय जनगणनामा ५ वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिलाई अध्ययन गर्न हाल स्कुल गइरहनुभएको छ भनी सोधिएको प्रश्नमा प्राप्त उत्तरको विश्लेषण गर्दा यस उप-नगरपालिकाका ५ देखि १७ वर्षसम्मका कुल ४६,०७९ जनामध्ये ४३,४१२ (९४.२%) जना हाल स्कुल गइरहेको देखिन्छ भने ४.७ प्रतिशत विगतमा गएको तर हाल स्कुल नगएको तथ्याङ्कले देखाएको छ । कहिल्यै स्कुल नगएका बालबालिकाको हिस्सा १.० प्रतिशत रहेको छ । कहिल्यै पनि स्कुल नगएका ५ देखि १७ वर्षसम्मका सर्वाधिक (१.६%) बालबालिका वडा नं. ११ मा रहेका छन् । त्यसैगरी हाल स्कुल गइरहेका सर्वाधिक अर्थात् ९५.६ प्रतिशत बालबालिका वडा नं. ६ मा रहेका छन् (तालिका २८) ।

तालिका २८: अध्ययनरत तथा स्कुल बाहिर रहेका बालबालिकाको विवरण

वडा	०-१७ वर्षका बालबालिका					५-१७ वर्षका बालबालिका		
	जम्मा	हाल स्कुल गइरहेका	विगतमा स्कुल गएका	कहिल्यै स्कुल नगएका	नखुलेको	स्कुल गइरहेका %	विगतमा स्कुल गएका %	स्कुल नगएका %
१	१,२१३	१,१५२	४९	५	७	९५.०	४.०	०.४
२	१,१८०	१,११०	६५	५	०	९४.१	५.५	०.४
३	२,२२०	२,०९४	११४	१२	०	९४.३	५.१	०.५
४	२,४४९	२,२९६	१३३	२०	०	९३.८	५.४	०.८
५	३,६४६	३,४४७	१४३	४९	७	९४.५	३.९	१.३
६	५,४६४	५,२२६	१६५	४६	२७	९५.६	३.०	०.८
७	३,६२९	३,३९५	१७२	५१	११	९३.६	४.७	१.४
८	२२५१	२,१४८	६४	३४	५	९५.४	२.८	१.५
९	३,९००	३,७२६	१४२	२८	४	९५.५	३.६	०.७
१०	१५५२	१,४६४	६९	१८	१	९४.३	४.४	१.२
११	२०८७	१,८७९	१७३	३३	२	९०.०	८.३	१.६
१२	२६४०	२,४५६	१६७	१७	०	९३.०	६.३	०.६
१३	१५९८	१,४८८	९५	१५	०	९३.१	५.९	०.९
१४	१६०५	१,४७४	१११	२०	०	९१.८	६.९	१.२
१५	१७५५	१,६६७	७७	११	०	९५.०	४.४	०.६
१६	१८८१	१,७६१	८८	२८	४	९३.६	४.७	१.५
१७	२२८१	२,१६५	९६	२०	०	९४.९	४.२	०.९
१८	२४५४	२,३२२	११३	१८	१	९४.६	४.६	०.७
१९	२२७४	२,१४२	११२	१९	१	९४.२	४.९	०.८
तुलसीपुर	४६०७९	४३,४१२	२१४८	४४९	७०	९४.२	४.७	१.०

६.६ बालश्रमको विवरण

बालश्रमका विभिन्न अवस्था, प्रकार र अवधारणा प्रचलित छन् । संयुक्त राष्ट्रसंघ बालकोषका अनुसार प्रत्येक १० जनामा १ जना बालबालिका बालश्रम गर्न बाध्य छन् । जो बालबालिका उनीहरूको उमेरका हिसाबले कुनै काम गर्न शारीरिक रूपमा सबल छैनन् अथवा कामको प्रकृति र परिस्थितिअनुसार कुनै काम जोखिमपूर्ण छ, त्यस्तो काममा संलग्न भएका रहेछन् भने त्यो स्थिति बालश्रममा पर्दछ । तर, बालबालिकाको शारीरिक र मानसिक विकासमा सकारात्मक योगदान गर्ने काम जस्तो कि हलुका प्रकृतिका घरायसी काम र विद्यालय बिदा हुँदाको अवस्थामा गरिएका कुनै सरल कामबाहेक बालश्रमले उनीहरूको स्वास्थ्य, सुरक्षा र मानसिक विकासमा क्षति पुऱ्याउँदछ ।[2]

तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा समग्र बालश्रम विद्यमानतादर घरायसी क्षेत्रमा ७.३ प्रतिशत र गैरघरायसी क्षेत्रमा १४.४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यहाँ बालश्रम गर्दा कति समय काम गरेको आधारमा हिसाबकिताब गरिएको छ भन्ने सवाल बुझ्नु मनासिब हुन्छ । जनगणनामा आर्थिक कामको बारेमा १० वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्यालाई मात्र प्रश्न सोधिएको थियो । उनीहरूले गणनाको दिनदेखि अघिल्लो १२ महिनामा कम्तीमा १ दिन काम गरेको भए त्यसलाई पनि श्रम गरेको मानिने प्रावधान राखिएको थियो । अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार विगत एक हप्तामा कम्तीमा एक घण्टा नाफा वा आम्दानी हुने काम गरेका बालबालिकालाई बालश्रमको रुपमा मान्ने चलन छ ।

वडागत रूपमा हेर्दा तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा गैरघरायसी क्षेत्रको सर्वाधिक (१६.०%) बालश्रम विद्यमानतादर वडा नं. ८ मा देखिन्छ भने घरायसी क्षेत्रमा अधिकतम (१४.९%) बालश्रमदर वडा नं. ११ मा रहेको छ (तालिका २९) ।

[2] हेर्नुहोस् https://www.unicef.org/protection/child-labour

तालिका २९: वडाअनुसार बालश्रमको अवस्था

वडा	अघिल्लो १२ महिनामा कम्तीमा एक दिन आर्थिक काममा संलग्नता बालश्रम					बालश्रम प्रतिशत	
	जम्मा	गैरघरायसी क्षेत्र	घरायसी क्षेत्र	उल्लेख नभएको	काम नगर्ने	गैरघरायसी क्षेत्र	घरायसी क्षेत्र
१	७५०	१००	४७	०	६०३	१३.३	६.३
२	७७६	१०९	३३	०	६३४	१४.०	४.३
३	१,३७३	२०१	६६	०	१,१०६	१४.६	४.८
४	१,६११	२२२	१९१	०	१,१९८	१३.८	११.९
५	२३७१	३५९	१०१	०	१९११	१५.१	४.३
६	३,५७९	५३५	९०	०	२,९५४	१४.९	२.५
७	२३१४	३६०	७३	१	१८८०	१५.६	३.२
८	१४१५	२२६	८२	०	११०७	१६.०	५.८
९	२४८६	३७३	२८८	०	१८२५	१५.०	११.६
१०	१०२४	१४६	६८	०	८१०	१४.३	६.६
११	१३५७	१७८	२०२	०	९७७	१३.१	१४.९
१२	१७१२	२३७	१६७	०	१३०८	१३.८	९.८
१३	१०२३	१२७	८५	०	८११	१२.४	८.३
१४	९५९	१३४	१२२	०	७०३	१४.०	१२.७
१५	१०६७	१२१	१४२	०	८०४	११.३	१३.३
१६	११९६	१५४	१६९	०	८७३	१२.९	१४.१
१७	१४४९	२०३	८१	१	११६४	१४.०	५.६
१८	१५९७	२४१	६६	१	१२८९	१५.१	४.१
१९	१४३३	२२४	७१	०	११३८	१५.६	५.०
तुलसीपुर	२९४९२	४२५०	२१४४	३	२३०९५	१४.४	७.३

चित्र १८: वडाअनुसार बालश्रम (गैरघरायसी क्षेत्र)

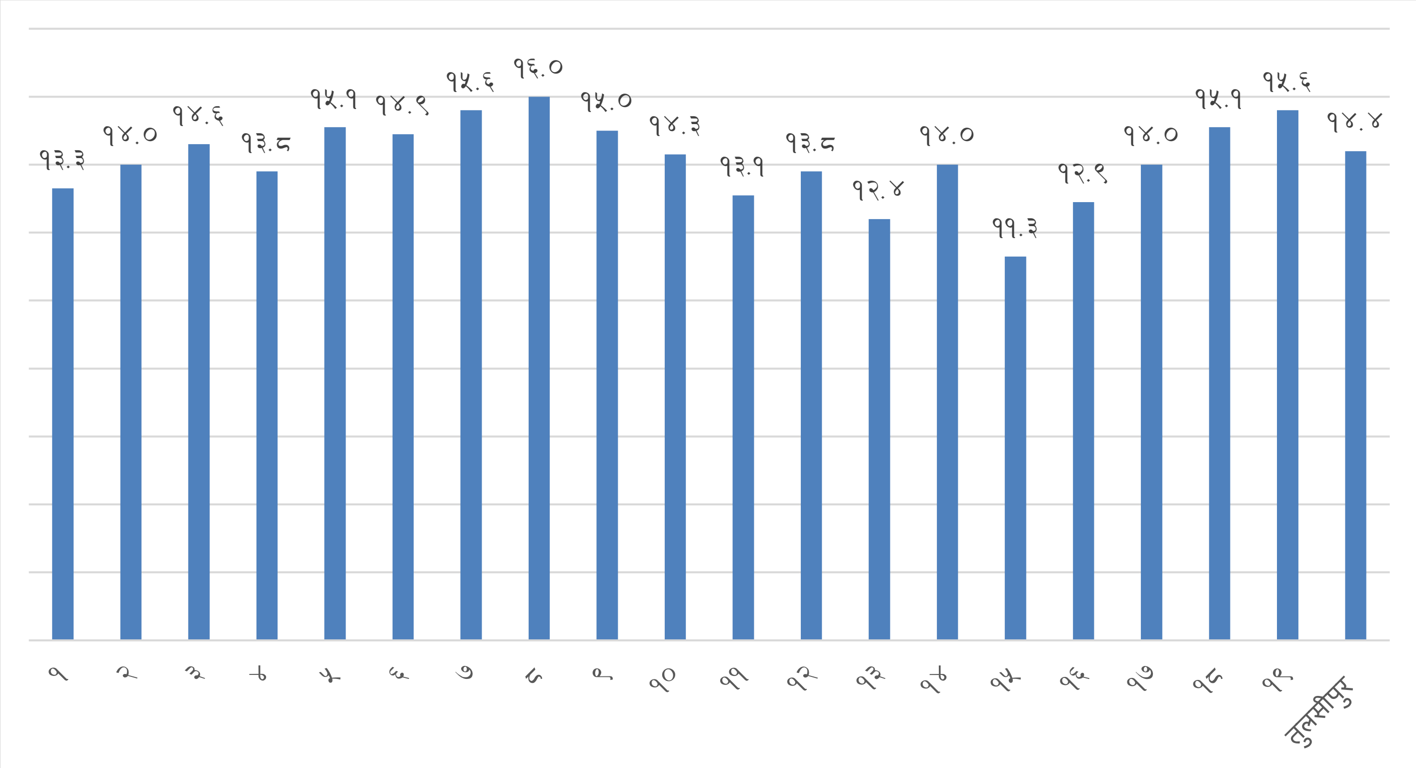

६.७ जन्मदर्ताको अवस्था

नेपालमा जन्मदर्तालाई बालबालिकाको संवैधानिक हक हो । पछिल्लो जनगणनामा ५ वर्षमुनिका प्रत्येक बालबालिकाको जन्मदर्ता गरिएका छ वा छैन भन्ने प्रश्न सोधिएको थियो । राज्यप्रदतत्त कैयन् सुविधामा जन्मदर्ताको अत्यन्तै महत्व रहेको हुँदा यो प्रश्न राखिएको थियो । सरकारले विभिन्न नीति तथा कार्यक्रममार्फत जन्मदर्तालाई अभियानका रूपमा सञ्चालन गरिरहेको छ ।

तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा ५ वर्ष वा सोभन्दा कम उमेरका बालबालिकाहरूको समग्र जन्मदर्ताको अवस्था ७७.० प्रतिशत रहेको छ । वडा तहमा तुलना गर्दा जन्मदर्ताको अधिकतम (८५.३%) उपलब्धि वडा नं. ८ ले हासिल गरेको देखिन्छ । दोस्रोदेखि पाँचौं स्थानसम्म क्रमशः वडा नं. १९ (८३.४%), वडा नं. २ (८२.६%), वडा नं. ९(८१.७%) र वडा नं. १५ (८०.७%) रहेका छन् (चित्र १९) ।

नगरपालिकाको औसत जन्मदर्ता ७७.० प्रतिशतभन्दा कम वा बढी जन्मदर्ता स्थिति रहेका वडाहरुलाई खण्डीकृत रातो रङ्गको रेखाले सङ्केत गरिएको छ । यसअनुसार वडा नं. ६, ७, ११, १३, १६ र १७ मा जन्मदर्ताको स्थिति समग्र नगरपालिकाभन्दा कम रहेको छ भने बाँकी वडाहरुमा यो मान औसतभन्दा माथि रहेको छ ।

चित्र १९: वडाअनुसार जन्मदर्ताको अवस्था

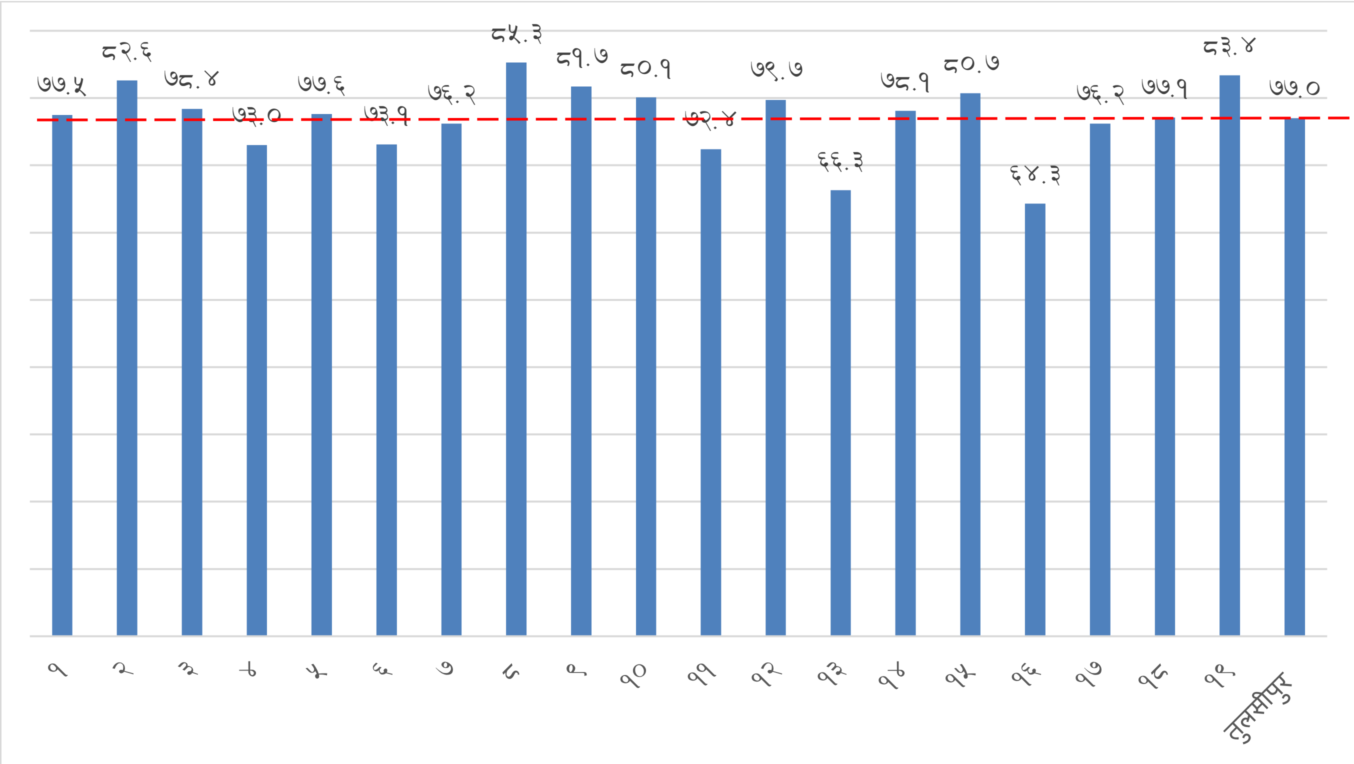

खण्ड ७: अपाङ्गता भएका व्यक्तिको स्थिति

७.१ अपाङ्गता भएका व्यक्तिको जनसङ्ख्या र लैङ्गिक अनुपात

सामाजिक तथ्याङ्कलाई विभिन्न वर्गमा खण्डीकृत गर्ने सन्दर्भमा अपाङ्गता भएको जनसङ्ख्या पनि महत्वपूर्ण मानिन्छ । समावेशी विकास र अवसरमा समान पहुँचका लागि जुनसुकै शारीरिक तथा मानसिक क्षमता भएका व्यक्तिहरुका लागि राज्यले नीति, योजना तथा कार्यक्रम अगाडि ल्याउने सिलसिलामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको जनसङ्ख्या अपरिहार्य हुन्छ । मूलतः प्राकृतिक वा मानवसिर्जित कारणले नै मानिसमा अपाङ्गता हुनसक्दछ । त्यसबाहेक जन्मजात अपाङ्गता पनि हुने गर्दछ । शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, राज्य सञ्चालन, सामाजिक सुरक्षालगायतका क्षेत्रमा अपाङ्गता भएका जनसङ्ख्याको बेग्लै पहुँच र सहभागिता सुनिश्चितता गर्नका लागि अपाङ्गता भएको जनसङ्ख्याको वडा तहसम्मको तथ्याङ्क आवश्यक पर्दछ ।

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा कुल १७९७५५ जनसङ्ख्यामध्ये २९५६ जनामा अपाङ्गता रहेको छ । यो उप–महानगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्याको १.६ प्रतिशत हुन आउँछ र यसैलाई यस उप-महानगरपालिकाको अपाङ्गता विद्यमानतादर मानिन्छ । यहाँ पुरूष र महिलाको अपाङ्गताको आँकडामा भिन्नता रहेको छ । कुल जनसङ्ख्यामा १.९ प्रतिशत पुरूषमा अपाङ्गता रहेको छ भने महिलामा यो मान १.४ प्रतिशत रहेको छ । (तालिका ३०) । व्यक्तिमा अपाङ्गताको प्रकार, गहनता र असर फरक फरक हुन्छ । सरकारले पनि अपाङ्गताको गहनताअनुसार फरक फरक रंगका अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण गरेको सन्दर्भमा अपाङ्गताको प्रकारअनुसारको जनसङ्ख्या नीतिनिर्माताका लागि विशेष उपयोगी हुन्छ ।

तालिका ३०: अपाङ्गतासम्बन्धी विवरण

अपाङ्गताको अवस्था	जम्मा		पुरुष		महिला		लैङ्गिक अनुपात प्रति १०० महिलामा पुरुषको सङ्ख्या
	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	
जम्मा जनसङ्ख्या	१७९७५५	१००.०	८४७६४	१००.०	९४९९१	१००.०	८९.२
अपाङ्गता नभएको	१७६७४३	९८.३	८३१३०	९८.१	९३६१३	९८.५	८८.८
उत्तर नलेखिएको	५६	०.०	२८	०.००	२८	०.०	१००.०
अपाङ्गता भएको	२९५६	१.६	१६०६	१.९	१३५०	१.४	११९.०

७.२ वडाअनुसार अपाङ्गता विद्यमानतादर

राज्यले अपाङ्गता भएको जनसङ्ख्याको लागि विशेष हक र सामाजिक सुरक्षाको नीति लिएको छ र तदनुरूप कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । अपाङ्गतासम्बन्धी स्थानीय नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन गर्नका लागि यसप्रकारको खण्डीकृत तथ्याङ्क अपरिहार्य मानिन्छ । नेपालमा अपाङ्गतासम्बन्धी तथ्याङ्कको सबैभन्दा ठुलो प्राथमिक स्रोत जनगणना नै हो ।

तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा अपाङ्गता विद्यमानतादर १.६ प्रतिशत रहेको छ । वडा तहमा तुलना गर्दा वडा नं. १५ मा सर्वाधिक अर्थात ३.३ प्रतिशत जनसङ्ख्यामा अपाङ्गता विद्यमान छ भने दोस्रो क्रममा संयुक्त रूपमा वडा नं. १ र ३ रहेका छन् जहाँ यसको मान ३.० प्रतिशत रहेको छ । तेस्रो क्रममा वडा नं. ४ रहेको छ जहाँ २.० प्रतिशत जनसङ्ख्यामा कुनै न कुनै प्रकारको अपाङ्गता रहेको छ । सबैभन्दा न्यून अपाङ्गता विद्यमानतादर वडा नं. ५ मा छ जहाँ जनसङ्ख्याको ०.८ प्रतिशतमा मात्र अपाङ्गता रहेको छ (चित्र २०) ।

चित्र २० : वडाअनुसार अपाङ्गता विद्यमानतादर

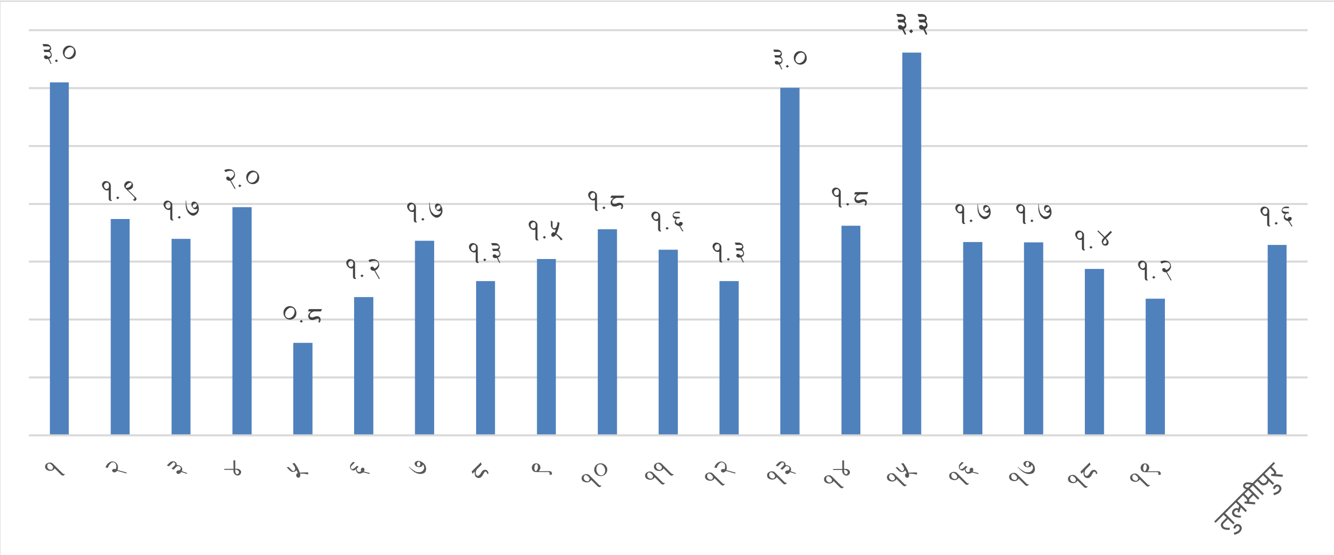

७.३ अपाङ्गताको प्रकारसम्बन्धी विवरण

गत बाह्रौं राष्ट्रिय जनगणनामा अपाङ्गताको प्रकारलाई यसअघिका जनगणनामा झैं विभिन्न १२ ओटा वर्गमा विभाजन गरी त्यसैअनुरूप तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो। अपाङ्गताको प्रकारमध्ये यस उप-महानगरपालिकामा सबैभन्दा धेरै (३७.८%) शारीरिक अपाङ्गता रहेको छ। दोस्रो र तेस्रोमा क्रमशः न्यून दृष्टियुक्त (१४.२%) र बहिरोपन (११.१%) रहेका छन्। कतिपय मानिसमा बहुअपाङ्गता हुने गर्दछ। यस उप–महानगरपालिकामा बहुअपाङ्गता हुने जनसङ्ख्या ९.९ प्रतिशत रहेको छ।

खास प्रकारको अपाङ्गता विद्यमानतादर पुरुष र महिलामा भिन्न हुनु स्वाभाविकै हो। उदाहरणका लागि शारीरिक अपाङ्गताको दर पुरुषका हकमा ४०.९ प्रतिशत छ भने यो महिलामा ६.८ प्रतिशत विन्दुले कम अर्थात् ३४.१ प्रतिशत मात्र छ। संयोगवश बहिरोपनको विद्यमानतादर पुरुष र महिला दुवैमा ११.१ प्रतिशत रहेका छ। न्यून दृष्टियुक्त अपाङ्गता पुरुषतर्फ १४.२ प्रतिशत छ भने महिलातर्फ १६.९ प्रतिशत रहेको छ (तालिका ३१, चित्र २१)।

तालिका ३१: अपाङ्गताको प्रकारअनुसारको जनसङ्ख्या वितरण

अपाङ्गताको अवस्था	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या		सङ्ख्या		सङ्ख्या	
जम्मा	२९५६	१००	१६०६	१००	१३५०	१००
शारीरिक अपाङ्गता	१११८	३७.८	६५७	४०.९	४६१	३४.१
न्यून दृष्टियुक्त	४२१	१४.२	१९३	१२.०	२२८	१६.९
पूर्ण दृष्टिविहीन	१३२	४.५	६७	४.२	६५	४.८
बहिरोपन	३२९	११.१	१७९	११.१	१५०	११.१
सुस्तश्रवण	२४२	८.२	१२९	८.०	११३	८.४
श्रवण दृष्टिविहीन	४६	१.६	२०	१.२	२६	१.९
स्वर र बोलाइ	२०४	६.९	११७	७.३	८७	६.४
मानसिक वा मनोसामाजिक	८०	२.७	४१	२.६	३९	२.९

अपाङ्गताको अवस्था	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या		सङ्ख्या		सङ्ख्या	
बौद्धिक अपाङ्गता	५७	१.९	३२	२.०	२५	१.९
अनुवंशीय रक्तश्राव (हेमोफेलिया)	२०	०.७	११	०.७	९	०.७
अटिजम्	१५	०.५	९	०.६	६	०.४
बहुअपाङ्गता	२९२	९.९	१५१	९.४	१४१	१०.४

*चित्र २१ : अपाङ्गताको प्रकारअनुसारको जनसङ्ख्या -Ü df_*

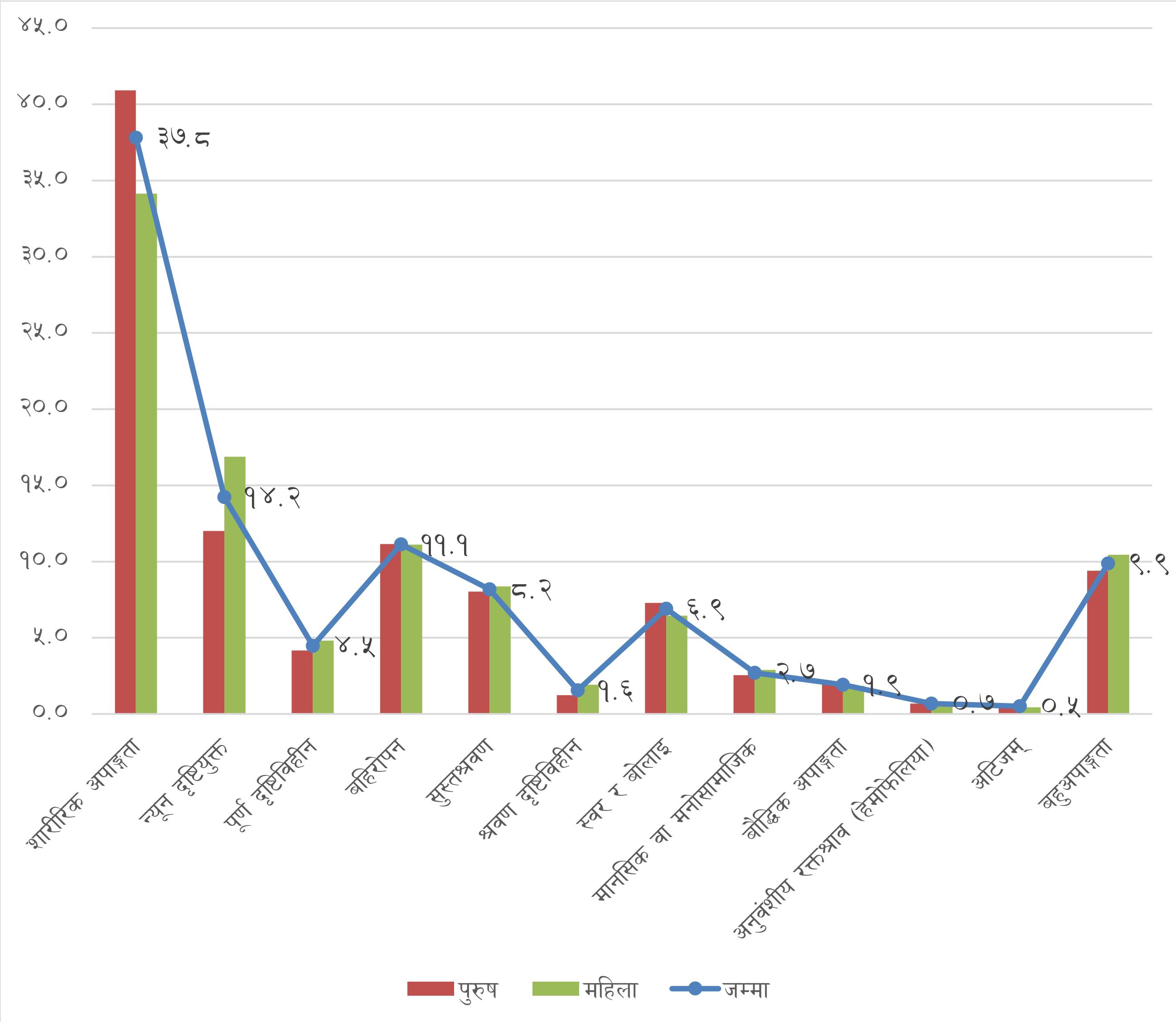

७.४ अपाङ्गता भएका व्यक्तिको साक्षरतादर

अपाङ्गताले कुनै पनि मानिसको दैनिकीलाई असर पार्दछ । अपाङ्गताको प्रकारअनुसार यस्ता असरको गहनता फरक फरक हुने गर्दछ । कुनै व्यक्तिमा अपाङ्गता छ भने उसको कार्यक्षमतामा अपाङ्गताको कारण सीमितता पैदा हुन्छ फलस्वरूप सामान्य मानिसको जस्तो प्रभावकारी कार्यसम्पादन नहुने वा गर्न नसक्ने स्थिति पैदा हुन्छ । हाम्रो जस्तो विकासका पूर्वाधार कमजोर, अपर्याप्त र अपांगमैत्री विरलै हुने देशमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको साक्षरता पनि स्वाभाविक रूपमा प्रभावित हुन्छ ।

तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको समग्र साक्षरतादर ५५ प्रतिशत रहेको छ। वडास्तरमा हेर्दा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको उच्चतम (८१.१ %) साक्षरतादर वडा नं. ५ मा रहेको छ भने न्यूनतम (३८.७ %) साक्षरतादर वडा नं. १० मा रहेको छ।

चित्र २२: अपाङ्गता भएका व्यक्तिको साक्षरतादर

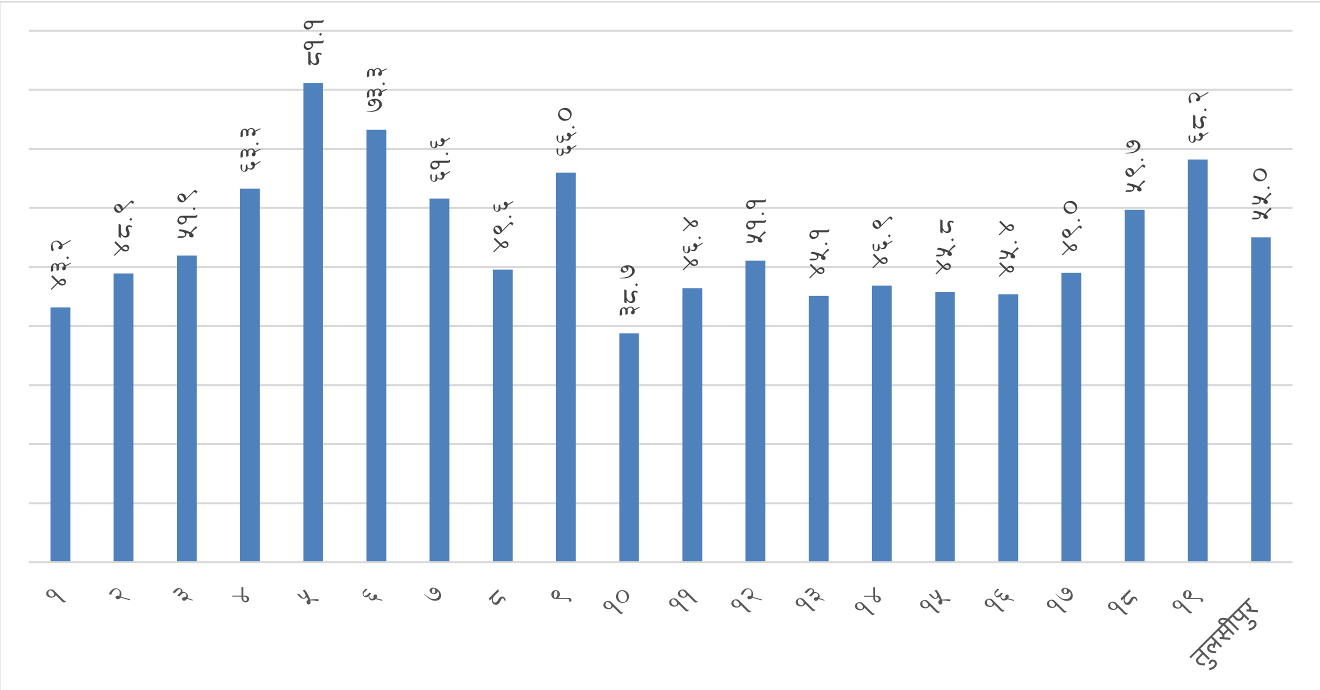

७.५ अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आर्थिक काममा संलग्नताको अवस्था (१० वर्ष वा सोभन्दा माथिका)

अघिल्लो खण्डमा उल्लेख गरिसकिएको छ कि अपाङ्गताका कारण कुनै व्यक्तिको कार्यक्षमतामा असर पर्न सक्छ। अपाङ्गतामैत्री वातावरण भएन भने उनीहरू विकासका अवसर, सहभागिता र लाभहरूबाट वञ्चित हुने वा सीमित मात्रामा मात्र लाभान्वित हुने सम्भावना रहन्छ। दिगो विकास लक्ष्यले कोही पनि पछाडि नछुट्न् भन्ने जुन नारा अगाडि सारेको छ त्यो अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि समेत लागु हुन्छ।

तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको घरायसी क्षेत्रको आर्थिक काममा संलग्नता १९.०७ प्रतिशत रहेको छ भने गैरघरायसी क्षेत्रमा उनीहरूको संलग्नतादर २९.२८ प्रतिशत रहेको छ। दुवै क्षेत्रमा उनीहरूको समग्र संलग्नतादर ४८.३ प्रतिशत रहेको छ। वडास्तरमा हेर्दा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको आर्थिक काममा समग्र संलग्नतादर सर्वाधिक (७४.३%) वडा नं. १ मा देखिन्छ भने सबैभन्दा कम (३३.८%) वडा नं. १७ मा रहेको छ (तालिका ३२)।

तालिका ३२: वडाअनुसार अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आर्थिक काममा संलग्नताको अवस्था

वडा	आर्थिक काममा संलग्न अपाङ्गता भएका व्यक्ति					आर्थिक काममा संलग्न %		
	गैरघरायसी क्षेत्र	घरायसी क्षेत्र	नखुलेका	काम नगरेका	जम्मा	गैरघरायसी क्षेत्र	घरायसी क्षेत्र	जम्मा
१	१८	८३	०	३५	१३६	१३.२४	६१.०३	७४.३
२	१७	२२	०	४६	८५	२०.००	२५.८८	४५.९
३	१८	४६	०	६०	१२४	१४.५२	३७.१०	५१.६
४	२३	७०	०	७९	१७२	१३.३७	४०.७०	५४.१
५	४०	७	०	५१	९८	४०.८२	७.१४	४८.०
६	६६	३१	०	१२२	२१९	३०.१४	१४.१६	४४.३
७	४१	३३	०	१११	१८५	२२.१६	१७.८४	४०.०

वडा	आर्थिक काममा संलग्न अपाङ्गता भएका व्यक्ति					आर्थिक काममा संलग्न %		
	गैरघरायसी क्षेत्र	घरायसी क्षेत्र	नखुलेका	काम नगरेका	जम्मा	गैरघरायसी क्षेत्र	घरायसी क्षेत्र	जम्मा
८	२४	१४	०	६९	१०७	२२.४३	१३.०८	३५.५
९	४२	२७	०	९९	१६८	२५.००	१६.०७	४१.१
१०	१८	१८	०	६८	१०४	१७.३१	१७.३१	३४.६
११	३४	३५	१	६४	१३४	२५.३७	२६.१२	५१.५
१२	२३	३४	०	७१	१२८	१७.९७	२६.५६	४४.५
१३	२०	७३	१	७४	१६८	११.९०	४३.४५	५५.४
१४	१६	३४	०	५८	१०८	१४.८१	३१.४८	४६.३
१५	३२	१२०	०	९०	२४२	१३.२२	४९.५९	६२.८
१६	२१	४६	०	५७	१२४	१६.९४	३७.१०	५४.०
१७	१९	२७	१	८९	१३६	१३.९७	१९.८५	३३.८
१८	१८	३०	०	७०	११८	१५.२५	२५.४२	४०.७
१९	१२	२१	०	४४	७७	१५.५८	२७.२७	४२.९
तुलसीपुर	५०२	७७१	३	१,३५७	२,६३३	१९.०७	२९.२८	४८.३

खण्ड ८: जनसङ्ख्याको शैक्षिक स्थिति

८.१ साक्षरतादर (५ वर्ष वा सोभन्दा माथिल्लो उमेरका)

साक्षर जनसङ्ख्या कुनै पनि देश, सरकार र समाजको लागि महत्वपूर्ण जनशक्ति मानिन्छ। उच्चतम साक्षरतादर त्यस्तो सूचक हो जसले कुनै पनि देशको शैक्षिक विकासको अवस्थालाई प्रतिविम्बित गर्दछ। साक्षर जनसङ्ख्याले विकास प्रयास र विकासका विभिन्न आयामलाई सहजीकरण र निर्देशित गर्ने हुनाले नीतिनिर्माता, योजनाविद् र निर्णयकर्ताका लागि यसले अत्यन्त महत्वपूर्ण तथ्याङ्क उपलब्ध गराउँदछ। साक्षरतादरलाई पनि पुरुष, महिला, हिमाल, पहाड, तराई, ग्रामीण–सहरी, सम्पन्नताको पञ्चम वर्गीकरण र वडा तहमा वर्गीकरण गरेर विश्लेषण गर्दा तथ्याङ्कमा फरक फरक अवस्था र प्रवृत्ति देखिने भएकोले यहाँ त्यसैअनुसार सङ्क्षेपमा चर्चा गरिएको छ।

जनगणनामा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको अनुशरण गर्दै ५ वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्यालाई साक्षरतासम्बन्धी प्रश्न सोधिएको थियो। यस उमेर समूहका प्रत्येक व्यक्तिले यदि पढ्न र लेख्न दुवै जानेको भए साक्षर भएको मानी साक्षर जनसङ्ख्याभित्र समावेश गरिएको छ। विगतको तुलनामा साक्षर जनसङ्ख्या बढ्नु स्वाभाविक हो तर एक जनगणनादेखि अर्को जनगणनासम्म साक्षरतादर कति प्रतिशतले बढ्यो भन्ने प्रश्नले राज्यको शैक्षिक नीति र लगानीको मूल्याङ्कन गर्न सहज हुनेछ। यस उप–महानगरपालिकामा वि.सं. २०६८ को साक्षरतादर ७४.५ प्रतिशत रहेको थियो जसमा पुरुष साक्षरतादर ८३.२ प्रतिशत रहेको थियो भने महिलातर्फ यो मान ६६.९ प्रतिशत मात्र थियो। एक दशकपछि अर्थात् वि.सं. २०७८ मा यस उप–महानगरपालिकामा समग्र (पुरुष र महिला) साक्षरतादर ८३.१ प्रतिशत पुगेको छ जुन अघिल्लोको तुलनामा ८.६ प्रतिशत विन्दुले बढी हो। यस अवधिमा पुरुष साक्षरतादरमा ६.४ प्रतिशत विन्दुले वृद्धि भई ८९.६ प्रतिशत पुगेको छ भने महिला साक्षरतादरमा पुरुषको तुलनामा उल्लेखनीय रूपले वृद्धि भई एक दशक अवधिमा १०.६ प्रतिशत विन्दुले माथि अर्थात् ७७.५ प्रतिशत पुगेको छ (चित्र २३, तालिका ३३)।

चित्र २३: उप–महानगरपालिकाको २०६८ र २०७८ को साक्षरतादर (% मा)

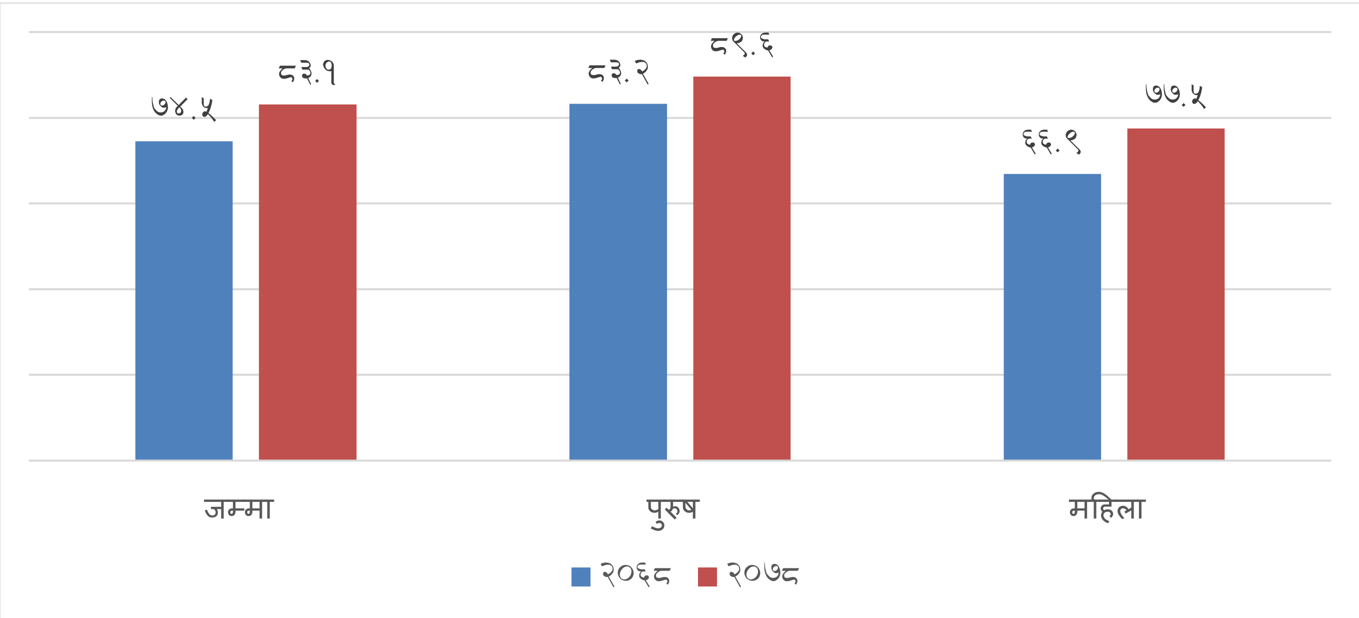

Tfflnsf ३३ : ;flf/tfb/;DaGwL ljj/0f

विवरण	५ वर्ष र सो भन्दा माथिको जनसङ्ख्या	जनसङ्ख्या			नखुलेको	साक्षरतादर
		पढ्न र लेख्न दुवै जानेको	पढ्न मात्र जानेको	पढ्न र लेख्न दुवै नजानेको		(मा)
२०७८						

विवरण	५ वर्ष र सो भन्दा माथिको जनसङ्ख्या	जनसङ्ख्या			नखुलेको	साक्षरतादर
		पढ्न र लेख्न दुवै जानेको	पढ्न मात्र जानेको	पढ्न र लेख्न दुवै नजानेको		(मा)
जम्मा	१६५८४३	१३७८७४	४६५	२७४१०	९४	८३.१
पुरुष	७७३०१	६९२३६	१४८	७८७२	४५	८९.६
महिला	८८५४२	६८६३८	३१७	१९५३८	४९	७७.५
२०६८						
जम्मा	१२८,४४४	९५,७२०	२,१७१	३०,४६८	८५	७४.५
पुरुष	५९,९२५	४९,८७१	९००	९,११६	३८	८३.२
महिला	६८,५१९	४५,८४९	१,२७१	२१,३५२	४७	६६.९

८.२ वडाअनुसार साक्षरतादर

वडाअनुसारको साक्षरतासम्बन्धी तथ्याङ्क वडास्तरका जनप्रतिनिधिसहित सबै सरोकारवालाको लागि विशेष रुचिको विषय रहँदै आएको छ । यस नगरपालिकाका १९ ओटा वडामध्ये सबैभन्दा उच्च साक्षरतादर भएका पाँचओटा वडाहरू क्रमशः ६ (९१.०%), ५ (९०.७%), ९ (८८.०%), १८ (८४.३%) र ३ (८४.०%) रहेका छन् । त्यसैगरी साक्षरतादर न्यून रहेका पाँचओटा वडाहरू क्रमशः १४ (१४.५%), १० (७४.७%), १५ (७६.७%), १३ (७८.०%) र ११ (७८.२%) रहेका छन् । वडास्तरमा साक्षरतादरमा उल्लेखनीय भिन्नताका पछाडि विभिन्न कारणहरू विद्यमान रहेका हुनसक्दछन् । घरपरिवारको आर्थिक अवस्था, बुढ्यौली उमेरको ठुलो जनसाङ्ख्यिक हिस्सा, सामाजिक विश्वास, पेसा, व्यवसाय, विद्यालयको उपलब्धता, बसाइँसराइ, राज्य र स्थानीय तहको लगानी आदिले यसमा भूमिका खेलेको हुनसक्दछ । यसमा अन्तरनिहीत पृष्ठभूमि र कारण थप अध्ययन र अनुसन्धानको लागि राम्रो विषय हुनसक्दछ (नक्सा ३, चित्र २४) ।

नक्सा ३ : उप-महानगरपालिकाका वडाअनुसार साक्षरतादर

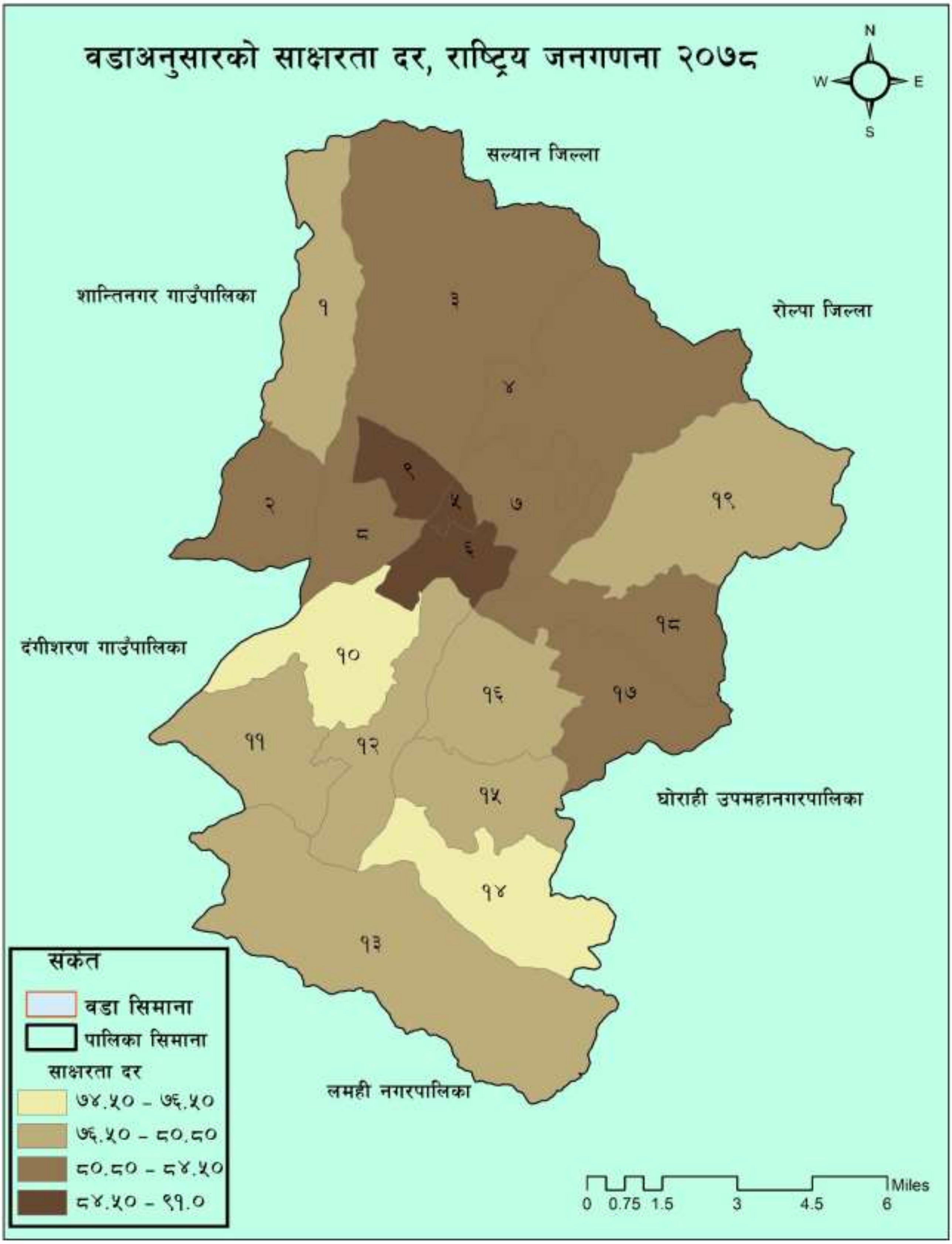

चित्र २४: वडाअनुसार साक्षरतादर (% मा)

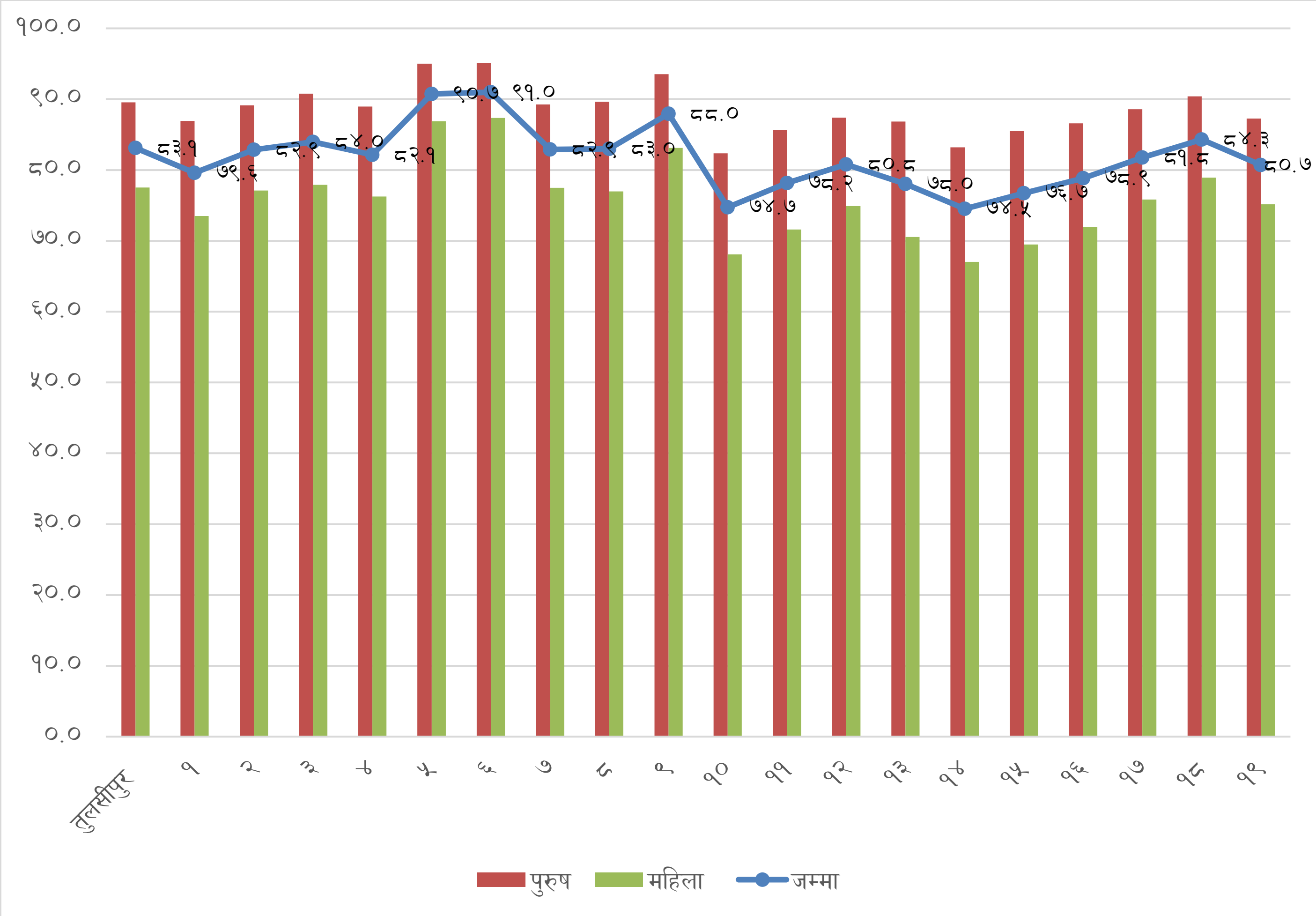

८.३ साक्षर जनसङ्ख्याले उत्तीर्ण गरेको तहसम्बन्धी विवरण

साक्षर जनसङ्ख्यालाई उनीहरूले उत्तीर्ण गरेको शैक्षिक तहअनुसार विश्लेषण गर्न जरुरी हुन्छ। नेपाल सरकारले प्राथमिक शिक्षा अनिवार्य गरेको छ भने माध्यमिक तहसम्मको शिक्षालाई नि:शुल्क घोषणा गरेको छ। सबै व्यक्तिलाई विभिन्न परिस्थिति र व्यक्तिगत कारणले उच्च शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर नमिल्न सक्छ। देशका लागि सबै प्रकारको शैक्षिक जनशक्ति आवश्यक पर्दछ। तथापि, राज्यका लागि उच्च शिक्षित जनसङ्ख्या नै बढी ग्राह्य र महत्वपूर्ण हुनसक्दछ।

जनगणनामा साक्षर जनसङ्ख्याले उत्तीर्ण गरेको तहलाई पूर्वप्राथमिकदेखि स्नातकोत्तर वा सोसरहसम्म समूहीकृत गरिएको छ। कुल साक्षर जनसङ्ख्या १३७८८४ मध्ये सर्वाधिक २६.५ प्रतिशतले प्राथमिक तह (कक्षा १ देखि ५ सम्म) पूरा गरेको देखिन्छ भने २१.७ प्रतिशत जनसङ्ख्याले निम्नमाध्यमिक तह (कक्षा ६ देखि ८ सम्म) उत्तीर्ण गरेको देखिन्छ। तेस्रो ठुलो (१७.०%) समूहले माध्यमिक तह पूरा गरेको देखिन्छ। एस.एल.सी. (हाल एस.ई.ई.) र दश जोड दुई उत्तीर्ण हुनुलाई अझै पनि निकै महत्वका साथ हेर्ने गरिएको देखिन्छ। कुल ९.३ प्रतिशतले एस.एल.सी. वा सोसरह उत्तीर्ण गरेका छन् भने पाँच वर्ष वा सोभन्दा माथिको १३.० प्रतिशत जनसङ्ख्याले प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरेका छन्।

स्नातक उत्तीर्ण गर्नेको अनुपात ३.८ प्रतिशत मात्र रहेको छ भने स्नातकोत्तर वा सोसरह उत्तीर्ण गर्ने जनसङ्ख्या १.६ प्रतिशत रहेको छ। प्रत्येक तह उत्तीर्ण गर्ने पुरुष र महिलाको अनुपातमा कतै सामान्य भिन्नता छ भने कतै उल्लेखनीय भिन्नता रहेको देखिन्छ। उदाहरणका लागि स्नातकोत्तर गर्ने पुरुषको अनुपात २.२ प्रतिशत छ भने यो तह पूरा गर्ने महिलाको अनुपात केवल १.० प्रतिशत रहेको छ। तर, प्रमाणपत्र तह वा सोसरह पूरा गर्ने पुरुषभन्दा महिलाको अनुपात २.१ प्रतिशत विन्दुले बढी अर्थात् १४.१ प्रतिशत रहेको देखिन्छ (तालिका ३४, चित्र २५)।

तालिका ३४: साक्षर जनसङ्ख्याले उत्तीर्ण गरेको तह

उत्तीर्ण गरेको तह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
जम्मा	१३७८८४	१००.०	६९२४३	१००.०	६८६४१	१००.०
पूर्व प्राथमिक तह	५८९९	४.३	३१७३	४.६	२७२६	४.०
प्राथमिक तह (१-५)	३६५१५	२६.५	१८९४५	२७.४	१७५७०	२५.६
निम्न माध्यमिक तह (६-८)	२९८७२	२१.७	१५२०२	२२.०	१४६७०	२१.४
माध्यमिक तह (९-१०)	२३४३४	१७.०	११६१९	१६.८	११८१५	१७.२
एस.एल.सी वा सोसरह	१२८१९	९.३	६४९६	९.४	६३२३	९.२
प्रमाणपत्र वा सोसरह	१७९५३	१३.०	८२७७	१२.०	९६७६	१४.१
स्नातक वा सोसरह	५३०४	३.८	२७३१	३.९	२५७३	३.७
स्नातकोत्तर वा सोसरह	२२००	१.६	१५००	२.२	७००	१.०
अन्य	१०८	०.१	४४	०.१	६४	०.१
तह नभएकोतह/ नखुलेको	२८१६	२.०	८६४	१.२	१९५२	२.८
उल्लेख नभएको	९६४	०.७	३९२	०.६	५७२	०.८

चित्र २५ : उप-महानगरपालिकाका साक्षर पुरूष तथा महिलाले उत्तीर्ण गरेको तह (% मा)

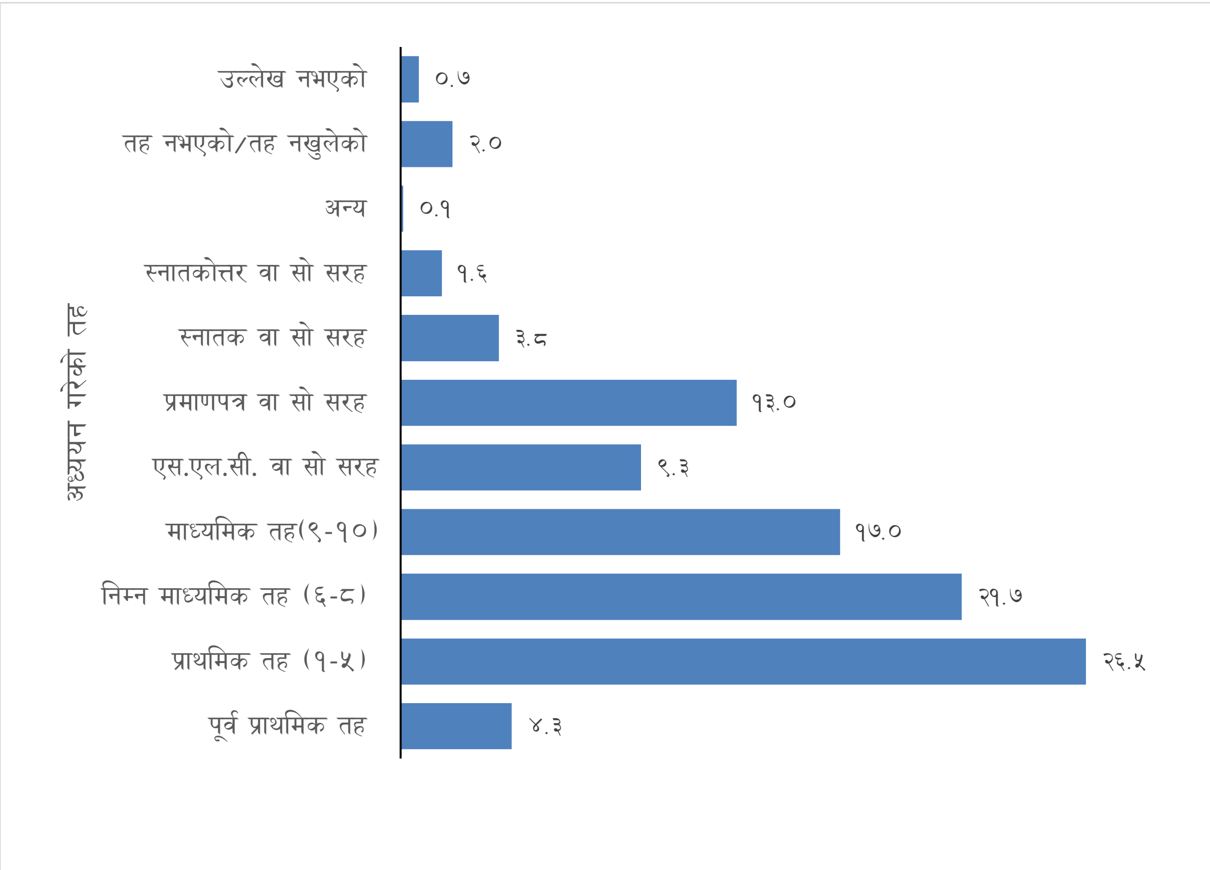

८.४ पाँच वर्षदेखि २५ वर्षसम्मका हाल स्कुल गइरहेका वा विगतमा स्कुल गएको जनसङ्ख्याको विवरण

नीतिनिर्माता र योजनाविद्का लागि ५–२५ वर्ष उमेरका व्यक्तिमध्ये कति जना हाल विद्यालय गइरहेका छन् र कति जनसङ्ख्या विगतमा विद्यालय जाने गरेको भए पनि हाल विद्यालय जान छोडिसकेका छन् भन्ने तथ्याङ्क महत्वपूर्ण रहिआएको छ। त्यसैगरी कहिल्यै पनि विद्यालय नगएको त्यस उमेरको जनसङ्ख्यालाई पनि राज्यको शैक्षिक नीतिको समयसापेक्ष मूल्याङ्कनका लागि आधार तथ्याङ्कका रूपमा लिइन्छ। राज्यले प्राथमिक तहसम्मको शिक्षालाई अनिवार्य गर्ने नीति लिएको भए तापनि कैयन् विद्यार्थीले प्राथमिक तह नै पूरा नगरी विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति अझै पनि देखिएको छ भने निशुल्क भनिएको माध्यमिक तहमा पनि लाखौं बालबालिका अध्ययनविमुख भएको अवस्था तथ्याङ्कबाट देखिन आएको छ।

यस उप–महानगरपालिकाको पाँच वर्ष र सोभन्दा माथिको कुल ५५,९०९ (१००%) जनसङ्ख्यामध्ये ४२५५३ जना (७६.१%) हाल (गणनाको समयमा) विद्यालय गइरहेको देखिन्छ भने १२४२५ जना (२२.२%) विगतमा विद्यालय जाने गरेको तर गणनाको समयमा विद्यालय नजाने गरेको देखिन्छ। त्यसैगरी कहिल्यै पनि विद्यालय वा कलेज नगएको जनसङ्ख्याको अनुपात १.५ प्रतिशत रहेको छ। उमेर ५–२५ वर्षको तर विद्यालयभन्दा बाहिर रहेको कुल जनसङ्ख्याको अनुपात १.५ प्रतिशत छ भने ५–१७ वर्ष उमेर भएका तर विद्यालयभन्दा बाहिर रहेको जनसङ्ख्याको अनुपात १.० प्रतिशत रहेको छ (तालिका ३५)।

तालिका ३५: पाँच वर्षदेखि २५ वर्षसम्मका हाल स्कुल गइरहेका वा विगतमा स्कुल गएको जनसङ्ख्याको विवरण

वडा	५-२५ वर्षका जनसङ्ख्या जम्मा	हाल स्कुल गइरहेका	विगतमा स्कुल गइरहेका	कहिल्यै स्कुल कलेज नगएका	नखुलेको	स्कुल बाहिर रहेका ५-२५ वर्षका व्यक्ति %	स्कुल बाहिर रहेका ५-१७ वर्षका बालबालिका %
१	१४७६	१११२	३४५	१०	९	०.७	०.४
२	१५७२	१११३	४४८	११	०	०.७	०.४
३	२७८३	२०८४	६७५	२४	०	०.९	०.५
४	३०१८	२२१८	७५५	४५	०	१.५	०.८
५	४२१८	३३४२	७९७	६९	१०	१.६	१.३
६	५८३८	४९३३	७९३	८४	२८	१.४	०.८
७	४३११	३३८१	८३५	७९	१६	१.८	१.४
८	२७६४	२२१७	४९५	४७	५	१.७	१.५
८	४३७५	३४९३	८२१	५६	५	१.३	०.७
१०	१९०४	१४०४	४६७	३२	१	१.७	१.२
११	२६८५	१८६४	७६४	५४	३	२.०	१.६
१२	३३७९	२४३३	८८०	६६	०	२.०	०.६
१३	१९११	१४०९	४६१	३८	३	२.०	०.९
१४	२१४९	१४४०	६७४	३५	०	१.६	१.२
१५	२४५२	१७२७	६९६	२७	२	१.१	०.६
१६	२४९०	१८५१	५८७	४७	५	१.९	१.५
१७	२७५९	२१४२	५७८	३९	०	१.४	०.९
१८	३०१४	२३२०	६६१	३१	२	१.०	०.७
१९	२८११	२०७०	६९३	४७	१	१.७	०.८
तुलसीपुर	५५९०९	४२५५३	१२४२५	८४१	९०	१.५	१.०

८.५ अध्ययन गरेको विषयक्षेत्र

साक्षर जनसङ्ख्याले कुन कुन विषयमा उच्च शिक्षा अध्ययन गरिरहेको छ भन्ने सवाल अत्यन्त महत्वपूर्ण छ । सन्तुलित विकासको लागि राज्यलाई विविध विषयको जनशक्ति आवश्यक पर्ने हुन्छ । देशको युवा शक्ति के कस्तो विषयको अध्ययनमा आकर्षित छ भन्ने चित्र उनीहरूले अध्ययन गरेको विषयबाट ज्ञात हुन आउँछ । उच्च शिक्षा प्राप्त गर्ने जनशक्तिले के कस्ता प्राविधिक विषय र गैरप्राविधिक विषय अध्ययन गरिरहेको वा गरेको छ र राज्यको विकास अभियानमा भावी दिनमा माग हुने विषयविशिष्ट जनशक्तिको आपूर्ति कस्तो हुनेछ भनेर यस तथ्याङ्कबाट स्पष्ट हुन सकिन्छ ।

कुनै पनि स्थानीय तहमा अक्सर बसोबास भएका व्यक्ति (विद्यार्थी) हरूले अध्ययन गरेको विषयले त्यस स्थानीय तहको शैक्षिक अवस्था, प्राथमिकता र जनशक्ति आपूर्तिको सम्भावनालाई इङ्गित गर्दछ । तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा १० जोड दुई वा सोभन्दा माथि अध्ययन गरेका व्यक्तिको तथ्याङ्क हेर्दा समग्र (पुरुष तथा महिला) मा ३४.५ प्रतिशत जनसङ्ख्याले शिक्षा अध्ययन गरेको देखिन्छ । दोस्रोमा व्यवस्थापन (२९.७%) र तेस्रोमा मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र (९.१%) रहेको छ । विज्ञान तथा प्रविधितर्फ ८.८ प्रतिशत शिक्षित जनसङ्ख्या छ भने स्वास्थ्य/चिकित्साशास्त्रमा ४.७ प्रतिशतले उच्च शिक्षा अध्ययन गरेको देखिन्छ । इन्जिनियरिङ, कृषि, वन, पशुविज्ञान, सूचना प्रविधिजस्ता प्राविधिक विषय अध्ययन गर्नेहरू निकै कम देखिएका छन् (तालिका ३६, चित्र २६) ।

उच्च शिक्षामा विषयक्षेत्र चयनको प्रवृत्ति पुरुष महिलामा भिन्न रहेको अवस्था तथ्याङ्कबाट देखिन्छ । समग्रमा व्यवस्थापन अध्ययन गरेको जनसङ्ख्या उच्च भए तापनि ३१.९ प्रतिशत पुरुषको अध्ययन क्षेत्र व्यवस्थापन छ भने २७.६ प्रतिशत महिलाले मात्र व्यवस्थापन अध्ययन गरेको देखिन्छ । सर्वाधिक (४०.९%) महिलाको अध्ययन क्षेत्र शिक्षा रहेको छ । शिक्षा विषय अध्ययन गर्ने पुरुषको अंश २७.८ प्रतिशतका साथ दोस्रो क्रममा रहेको छ । विज्ञान तथा प्रविधि अध्ययन गरेका पुरुषको हिस्सा ११.० प्रतिशत छ जब कि ६.७ प्रतिशत महिलाले मात्र विज्ञान तथा प्रविधि अध्ययन गरेका छन् ।

कतिपय विषयको अध्ययनमा लैङ्गिकताको पनि प्रभाव हुन्छ भन्ने मान्यता स्वास्थ्य/चिकित्साशास्त्र, इन्जिनियरिङ, कम्प्युटर तथा सूचना प्रविधि अध्ययन गरेको जनसङ्ख्याको तुलनात्मक अध्ययनबाट देखिन्छ । उदाहरणका लागि स्वास्थ्य/चिकित्साशास्त्र अध्ययन गर्ने महिला ५.९ प्रतिशत छन् भने पुरुष ३.४ प्रतिशत मात्र । इन्जिनियरिङ अध्ययन गरेका पुरुष ३.० प्रतिशत छन् भने महिला ०.६ प्रतिशत मात्र रहेका छन् । कम्प्युटर तथा सूचना प्रविधि अध्ययन गरेका १.७ प्रतिशतको तुलनामा महिला आधाले कम अर्थात् ०.९ प्रतिशत मात्र रहेका छन् (तालिका ३६ र चित्र २६) ।

तालिका ३६‖ अध्ययन गरेको क्षेत्रअनुसारको विवरण

उमेर समूह	जम्मा	मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र	व्यवस्थापन	शिक्षा	विज्ञान तथा प्रविधि	स्वास्थ्य /चिकित्साशास्त्र	ईन्जिनियरिङ्ग	कानुन	कृषि	वन	पशुविज्ञान /पशुचिकित्सा /मत्स्यपालन	कम्प्युटर /सूचना प्रविधि	अन्य	उल्लेख नभएको
जम्मा	२५४५७	२३०४	७५७०	८७७५	२२५२	११९१	४५२	२२६	२७६	८७	७०	३२७	५८९	१३३८
%	१००.०	९.१	२९.७	३४.५	८.८	४.७	१.८	०.९	१.१	०.३	०.३	१.३	२.३	५.३
१५–१९	३०७४	१६६	११२८	६२४	५४९	९२	७१	७१	३५	२३	८	८५	५६	१६६
२०–२४	७६९०	४५९	२८१०	१९८८	९२९	३८६	१८०	४६	१६३	३१	३८	१४०	१३२	३८८
२५–२९	५०४९	३२५	१६१०	१८७२	३६१	२५९	११४	१३	३८	११	७	५०	१०८	२८१
३०–३४	३८३३	३०८	८९०	१८५८	१८९	१८७	४८	१	१३	९	२	२८	८६	२१४
३५–३९	१९७०	२६८	४०३	८९९	८०	१२९	१७	५	५	१	५	११	४७	१००
४०–४४	१३३५	२४५	२४१	५७५	४७	६२	११	१३	९	४	३	६	४४	७५
४५–४९	९२४	१८८	१९२	३६२	३६	३८	२	३१	४	२	५	६	२८	३०
५०–५४	७३८	१५५	१५७	२८५	१९	१४	४	२५	२	२	०	१	३६	३८
५५–५९	३२२	६८	६९	१२६	७	८	१	६	३	०	०	०	१५	१९
६०–६४	२३९	५१	४२	७९	१७	७	२	१२	१	२	२	०	१०	१४
६५–६९	१४६	४२	१७	५३	१०	६	२	०	२	२	०	०	५	७

उमेर समूह	जम्मा	मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र	व्यवस्थापन	शिक्षा	विज्ञान तथा प्रविधि	स्वास्थ्य /चिकित्साशास्त्र	ईन्जिनियरिङ्ग	कानुन	कृषि	वन	पशुविज्ञान/पशुचिकित्सा/मत्स्यपालन	कम्प्युटर/सूचना प्रविधि	अन्य	उल्लेख नभएको
७०-७४	८७	२०	८	३१	४	३	०	३	१	०	०	०	१२	५
७५+	५०	९	३	२३	४	०	०	०	०	०	०	०	१०	१
पुरुष	**१२५०८**	**१३२४**	**३९९२**	**३४७९**	**१३७८**	**४२३**	**३७२**	**१२६**	**१४२**	**४५**	**४१**	**२१४**	**३११**	**६६१**
%	**१००.०**	**१०.६**	**३१.९**	**२७.८**	**११.०**	**३.४**	**३.०**	**१.०**	**१.१**	**०.४**	**०.३**	**१.७**	**२.५**	**५.३**
१५-१९	१३६०	७५	५२१	२१४	२९१	२३	५२	१४	१३	८	२	५५	२३	६९
२०-२४	३२४७	१८२	१३१५	५५४	५१५	९६	१३८	१८	७८	१६	१९	८५	५५	१७६
२५-२९	२१५०	१५३	७७८	५८५	२२८	७७	९९	३	२२	५	४	३२	४६	११८
३०-३४	१७९१	१६१	५३१	६४९	१५७	७५	४८	१	५	४	१	२१	४३	९५
३५-३९	१०७०	१६०	२६५	४१०	६५	६६	१५	३	४	१	५	९	१९	४८
४०-४४	८५२	१५५	१७५	३२४	३८	३३	१०	१२	८	४	३	६	२९	५५
४५-४९	६७८	१३७	१५२	२४२	३२	२६	२	२९	४	१	५	६	२०	२२
५०-५४	६०९	१२५	१२९	२३०	१७	११	३	२५	२	२	०	०	३०	३५
५५-५९	२७८	६१	६२	१०६	५	५	१	६	३	०	०	०	१२	१७
६०-६४	२१४	४८	३९	६८	१५	३	२	१२	१	२	२	०	९	१३
६५-६९	१३६	४०	१६	४९	९	५	२	०	१	२	०	०	५	७
७०-७४	७९	१९	६	२८	३	३	०	३	१	०	०	०	११	५
७५+	४४	८	३	२०	३	०	०	०	०	०	०	०	९	१
महिला	**१२९४९**	**९८०**	**३५७८**	**५२९६**	**८७४**	**७६८**	**८०**	**१००**	**१३४**	**४२**	**२९**	**११३**	**२७८**	**६७७**
%	**१००.०**	**७.६**	**२७.६**	**४०.९**	**६.७**	**५.९**	**०.६**	**०.८**	**१.०**	**०.३**	**०.२**	**०.९**	**२.१**	**५.२**
१५-१९	१७१४	९१	६०७	४१०	२५८	६९	१९	५७	२२	१५	६	३०	३३	९७
२०-२४	४४४३	२७७	१४९५	१४३४	४१४	२९०	४२	२८	८५	१५	१९	५५	७७	२१२
२५-२९	२८९९	१७२	८३२	१२८७	१३३	१८२	१५	१०	१६	६	३	१८	६२	१६३
३०-३४	२०४२	१४७	३५९	१२०९	३२	११२	०	०	८	५	१	७	४३	११९
३५-३९	९००	१०८	१३८	४८९	१५	६३	२	२	१	०	०	२	२८	५२
४०-४४	४८३	९०	६६	२५१	९	२९	१	१	१	०	०	०	१५	२०
४५-४९	२४६	५१	४०	१२०	४	१२	०	२	०	१	०	०	८	८
५०-५४	१२९	३०	२८	५५	२	३	१	०	०	०	०	१	६	३
५५-५९	४४	७	७	२०	२	३	०	०	०	०	०	०	३	२
६०-६४	२५	३	३	११	२	४	०	०	०	०	०	०	१	१
६५-६९	१०	२	१	४	१	१	०	०	१	०	०	०	०	०
७०-७४	८	१	२	३	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०
७५+	६	१	०	३	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०

चित्र २६: अध्ययन गरेको विषयक्षेत्र अनुसारको विवरण

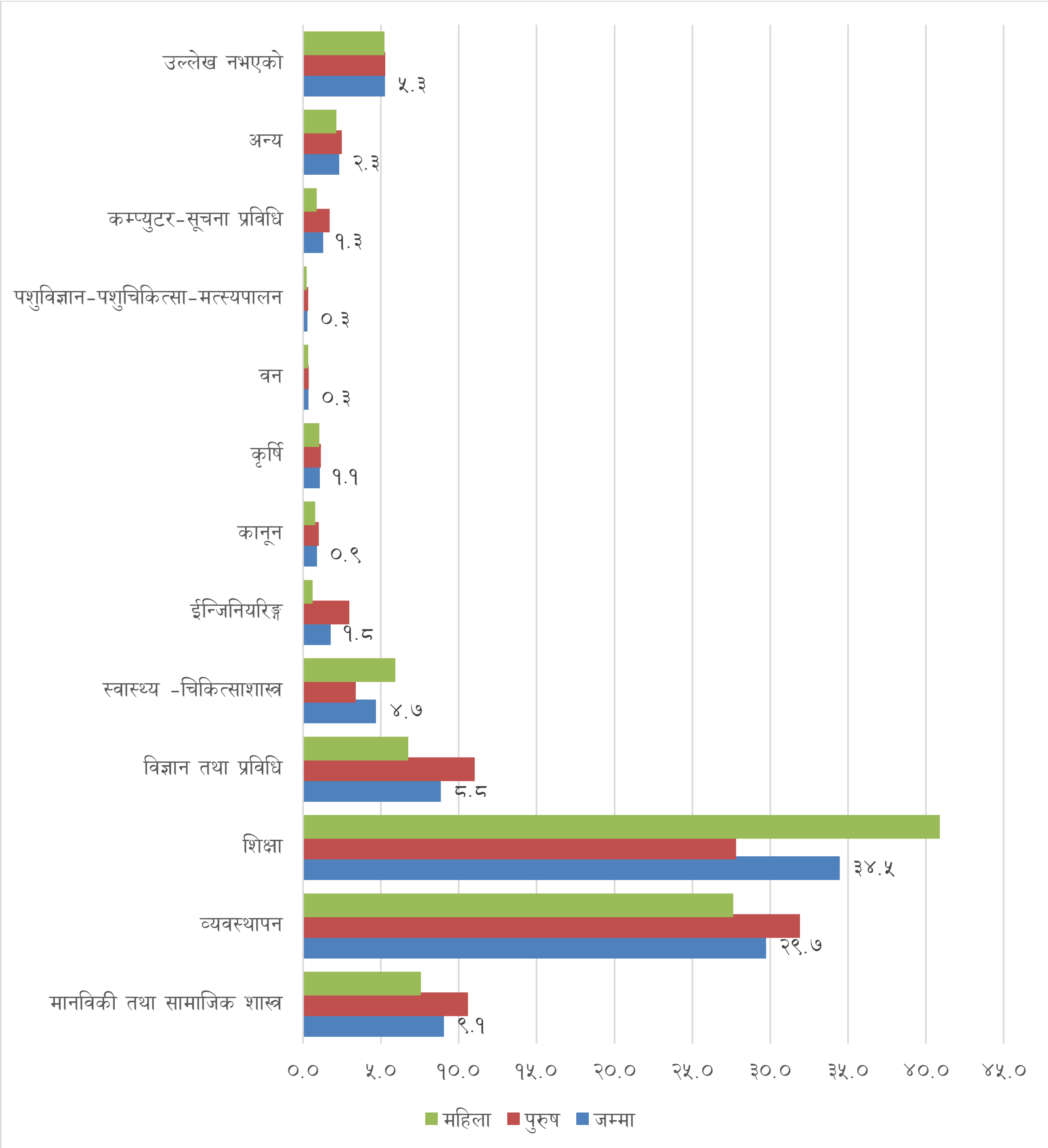

खण्ड ९: बसाइँसराइसम्बन्धी विवरण

९.१ जन्मस्थानको आधारमा जनसङ्ख्या

गणनाको समयमा नेपालभित्र अक्सर बसोबास गरिरहेका व्यक्तिहरूको जन्मस्थानको तथ्याङ्कले बसाइँसराइ गर्ने जनसङ्ख्याको बारेमा पर्याप्त सूचना दिन्छ । अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा जन्मस्थानसम्बन्धी विवरणबाटै बसाइँसराइको तथ्याङ्क प्राप्त हुन्छ । बसाइँसराइले कुनै खास स्थानको जनसङ्ख्याको आकार, संरचना, वितरण र वृद्धिदरलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । जनगणनामा कुनै खास ठाउँमा बसोबास गरिरहेका मानिसहरूको जन्मस्थान देहायका चारमध्ये कुनै एकमा भएको हुनसक्छ ।

क) बसोबास गरिरहेकै पालिकाभित्र वा
ख) बसोबास गरिरहेकै जिल्लाको अर्को कुनै पालिकामा वा
ग) बसोबास गरिरहेको जिल्ला बाहेक नेपालकै कुनै जिल्लामा वा
घ) विदेशमा ।

बाह्रौं राष्ट्रिय जनगणनाको तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा आन्तरिक र बाह्य दुवै प्रकारको बसाइँसराइमा ख देखि घ सम्मको बुँदामा समेटिने जनसङ्ख्याकै आधार लिइन्छ । हाल बसोबास गरिरहेको स्थानीय तह रहेको जिल्लाकै कुनै अर्को गाउँपालिका वा नगरपालिकामा जन्म भएको व्यक्ति आन्तरिक बसाइँसराइअन्तर्गतको जिल्लाभित्रको (Intra-district migration) बसाइँसराइका रूपमा लिइन्छ । अघिल्लो ११ औं राष्ट्रिय जनगणनामा अन्तरजिल्ला (Inter-district migration) बसाइँसराइलाई मात्र आन्तरिक बसाइँसराइका रूपमा लिई व्याख्या र विश्लेषण गरिएको सन्दर्भ यहाँ स्मरणीय छ ।

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकाको वि.सं. २०७८ को जनगणनाअनुसार कायम रहेको कुल जनसङ्ख्या १७९७५५ मध्ये ९८.७ प्रतिशत नेपालमा जन्मेका र १.३ प्रतिशत जनसङ्ख्या विदेशमा जन्मेका देखिन्छ । नेपालमा जन्म भएकामध्ये ६६.० प्रतिशत तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा नै जन्मेका हुन् भने ९.१ प्रतिशत जनसङ्ख्या दाङ जिल्लाकै कुनै अर्को स्थानीय तहमा जन्म भई जनगणनाको समयमा तुलसीपुर उप-नगरपालिकाभित्र अक्सर बसोबास भएका व्यक्ति हुन् । यो ९.१ प्रतिशत जनसङ्ख्यालाई जिल्लाभित्रकै एक स्थानीय तहबाट अर्को स्थानीय तह (तुलसीपुर उप–महानगरपालिका) भित्र भएको आन्तरिक जनसङ्ख्याका रूपमा लिन सकिन्छ । यस तथ्याङ्कले जीवनकालको बसाइँसराइ (Life-time migration) लाई अभिव्यक्त गर्दछ ।

दाङबाहेक नेपालको कुनै पनि जिल्लामा जन्म भई गणनाको समयमा तुलसीपुर उपमहानगरभित्र बसोबास गर्ने जनसङ्ख्याको हिस्सा २३.६ प्रतिशत रहेको छ । यसलाई आन्तरिक बसाइँसराइतर्फको अन्तरजिल्ला बसाइँसराइका रूपमा लिने गरिन्छ । यस तथ्याङ्कलाई लैङ्गिक रूपमा विश्लेषण गर्दा दाङ जिल्लाको अर्कै स्थानीय तहबाट वा अर्कै जिल्लामा जन्मस्थान हुने महिलाको सङ्ख्या उल्लेखनीय रूपले बढी छ । यसो हुनुमा विवाहपश्चात् श्रीमान्को घरमा बसोबास गर्ने अधिकतम महिलाहरूको कारण प्रमुख रहेको विश्वास गर्न सकिन्छ । कुल पुरुषमध्ये तुलसीपुर उपमहानगरमै जन्मस्थान हुनेको अनुपात ७१.१ प्रतिशत छ जब कि महिलातर्फ यो आँकडा ६१.६ प्रतिशत मात्र रहेको छ । अर्को पालिकामा जन्म हुने पुरुष केवल ५.५ प्रतिशत रहेका छन् भने महिलाहरू दोब्बरभन्दा बढी अर्थात् १२.३ प्रतिशत रहेका छन् । त्यसैगरी अर्को जिल्लामा जन्मस्थान हुने पुरुषको अनुपात २२.० प्रतिशत रहेको छ भने महिलातर्फ यो मान २४.९ प्रतिशत रहेको छ (तालिका ३७, चित्र २७) ।

तालिका ३७: जन्मस्थानको आधारमा जनसङ्ख्या

विवरण	जम्मा जनसख्या	नेपालभित्र जन्मेका				विदेशमा जन्मेका	नखुलेको
		जम्मा	यही जिल्लाको		अर्को जिल्लामा जन्मेका		
			यही पालिकामा जन्मेका	अर्को पालिकामा जन्मेका			
जम्मा	१७९७५५	१७७४१९	११८७१६	१६३३१	४२३७२	२२७७	५९
%	१००.०	९८.७	६६.०	९.१	२३.६	१.३	०.०
पुरुष	८४७६४	८३६०१	६०२४५	४६७५	१८६८१	११३८	२५
%	१००.०	९८.६	७१.१	५.५	२२.०	१.३	०.०

विवरण	जम्मा जनसख्या	नेपाल भित्र जन्मेका				विदेशमा जन्मेका	नखुलेको
		जम्मा	यही जिल्लाको		अर्को जिल्लामा जन्मेका		
			यही पालिकामा जन्मेका	अर्को पालिकामा जन्मेका			
महिला	९४९९१	९३८१८	५८४७१	११६५६	२३६९१	११३९	३४
%	१००.०	९८.८	६१.६	१२.३	२४.९	१.२	०.०

चित्र २७: उप-महानगरपालिकाको जन्मस्थानको आधारमा जनसङ्ख्या (% मा)

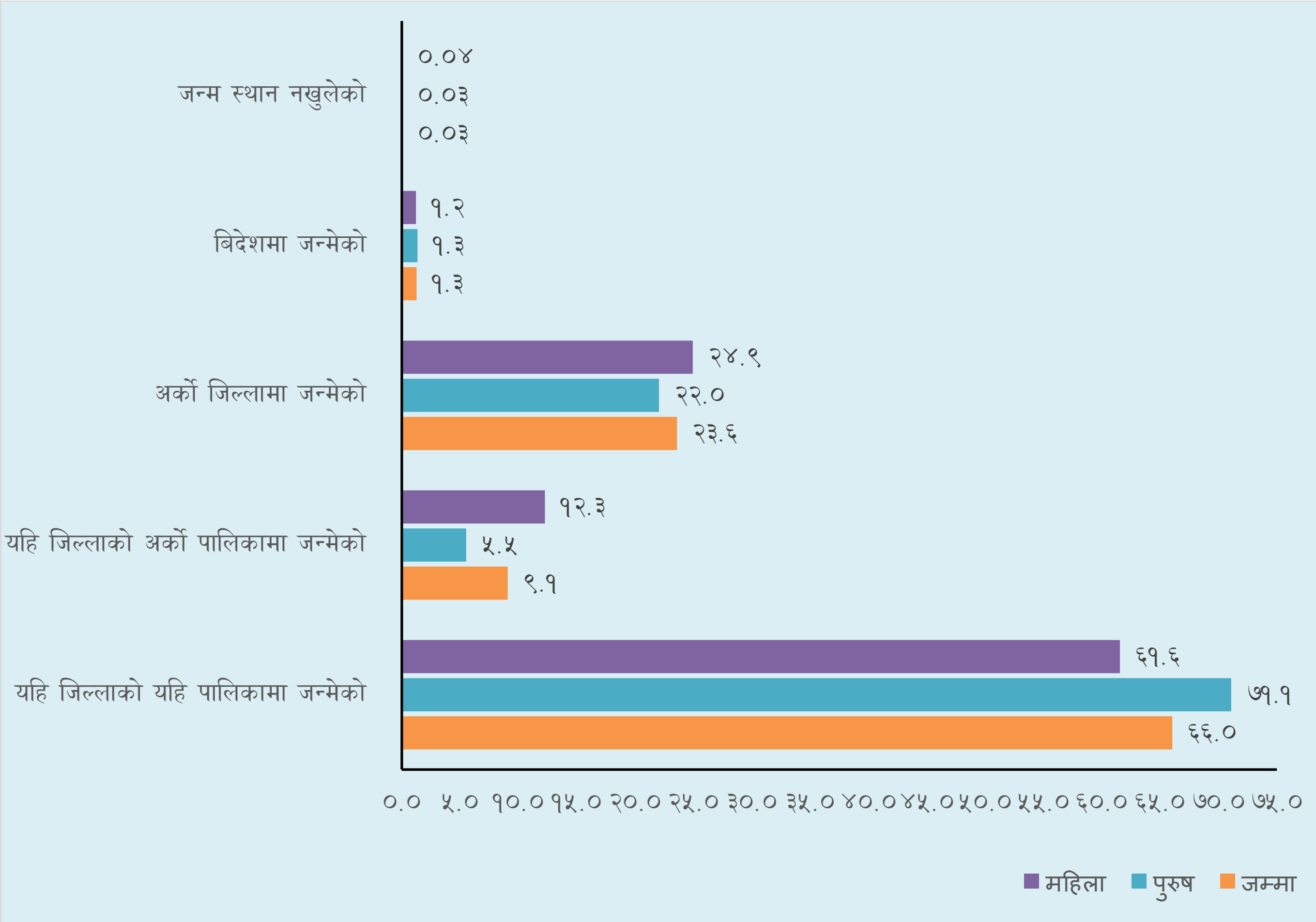

चित्र २८: वडाअनुसार अर्को स्थानीय तह वा जिल्लामा जन्म भई यस उप-महानगरपालिकामा बसोबास गर्ने जनसङ्ख्या (% मा)

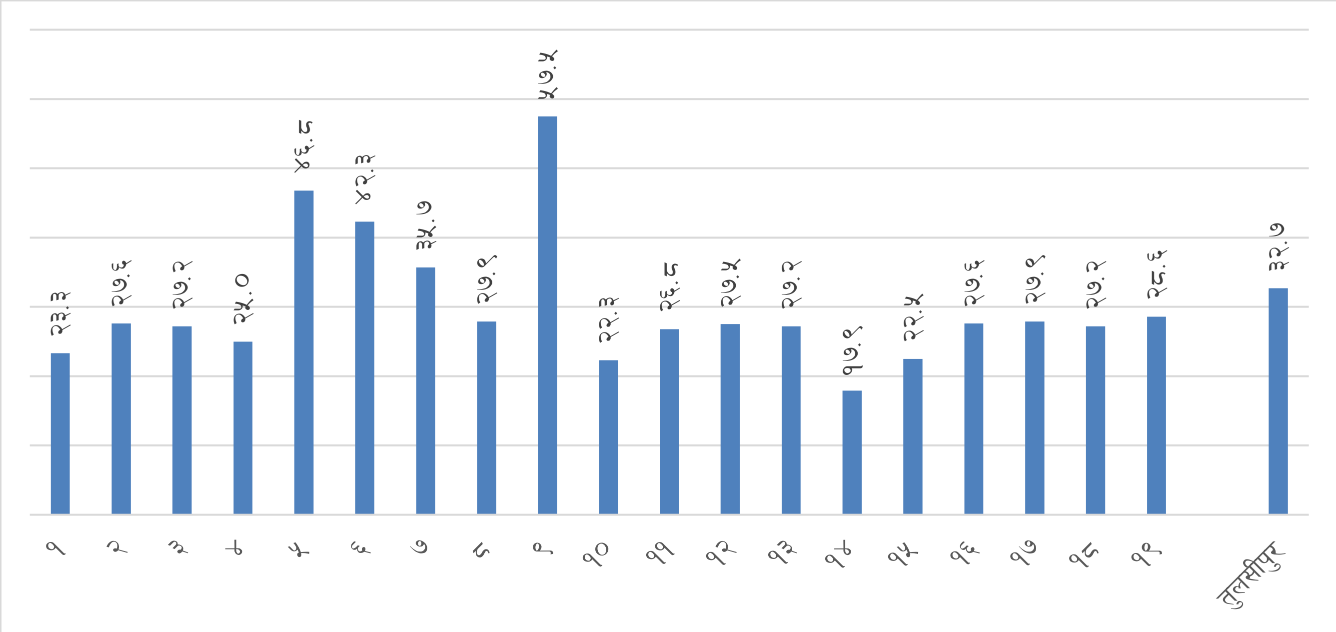

९.२ जन्मेको देश

नेपालमा अक्सर बसोबास गर्ने तर विदेशमा जन्मस्थान भएका २२७७ जनामध्ये देशअनुसार खण्डीकरण गर्दा २२६५ जना (९९.५%) व्यक्तिहरूको जन्म भारतमा भएको देखिन्छ। यी २२६५ जनामध्ये ११३८ जना पुरुष र ११३९ जना महिला रहेका छन्। खुला सिमाना र दुई देशबिचको विशेष सम्बन्धका कारणले यस्तो भएको हुनसक्छ। विदेशमा जन्म हुने अन्य १२ जनामध्ये ८ जना एसियाली देशकै रहेका छन्। युरोपबाट १ जना र अन्य देशका २ जना मात्र छन्।

तालिका ३८: विदेशमा जन्म भएकाहरूको जन्म भएको देशअनुसारको जनसङ्ख्या वितरण

जन्म स्थान	जम्मा		पुरूष		महिला	
	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
जम्मा	२२७७	१००.०	११३८	१००.०	११३९	१००.०
भारत	२२६५	९९.५	११३३	९९.६	११३२	९९.४
सार्क मुलुक	१	०.०	१	०.१	०	०.०
आसियन मुलुक	३	०.१	२	०.२	१	०.१
मध्यपूर्व	२	०.१	१	०.१	१	०.१
अन्य एसियाली मुलुक	२	०.१	१	०.१	१	०.१
EU आवद्ध मुलुक	१	०.०	०	०.०	१	०.१
अन्य देश	२	०.१	०	०.०	२	०.२
उल्लेख नभएको	१	०.०	०	०.०	१	०.१

९.३ पछिल्लोपटक बसाइँ सरेको स्थानको आधारमा जनसङ्ख्या

अघिल्लो उपखण्डमा जन्मस्थानअनुसारको जनसङ्ख्याको आकारबारे चर्चा गरियो जुन आन्तरिक वा अन्तर्राष्ट्रिय बसाइँसराइ भएको र नभएको जनसङ्ख्या निकाल्नका लागि उपयोगी थियो। यहाँ हाल अक्सर बसोबास गरिरहेका व्यक्तिहरूको यसअघिको बसोबाससम्बन्धी तथ्याङ्क विश्लेषण गरिएको छ। खासमा यस तथ्याङ्कले हालको बसाइँसराइ (Current migration) लाई अभिव्यक्त गर्दछ। यस उप–महानगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्या १७९,७५५ मध्ये ६५.३ प्रतिशतले यसअघि पनि यसै स्थानमा बसोबास गरेको देखिन्छ तर १०.९ प्रतिशत व्यक्तिहरूको यसअघि यसै जिल्लाको अर्को पालिकामा बसोबास रहेको थियो। करिब

११ प्रतिशतको सङ्ख्यामा रहेको यो जनसङ्ख्या जिल्लाभित्रकै एक स्थानीय तहबाट तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा बसाइँसराइ गरी आएको जनसङ्ख्या हो । यस उप–महानगरपालिकामा दाङबाहेकका जिल्लामा यसअघिको बसाइँसराइ भएको जनसङ्ख्या २२.३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यसले अन्तरजिल्ला हालको बसाइँसराइलाई अभिव्यक्त गरेको छ ।

विदेशमा यसअघि बसोबास भएका तर गणनाको समयमा तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा अक्सर बसोबास गर्ने जनसङ्ख्या १.५ प्रतिशत मात्र रहेको छ । यस तथ्याङ्कले हालको बसाइँसराइको कुल हिस्सामा अर्को जिल्लाबाट बसाइँसराइ गरी आउनेको बाहुल्य स्पष्ट देखिएको छ (तालिका ३९, चित्र २९) ।

तालिका ३९: पछिल्लोपटक बसाइँ सरेको स्थानको आधारमा जनसङ्ख्या

विवरण	जम्मा जनसख्या	यसअघिको बसोवास			
		यही उपमहानगरपालिका	अर्को पालिका	अर्को जिल्ला	विदेश
जम्मा	१७९,७५५	११७,३९३	१९,५६८	४०,१३२	२,६६२
%	१००.०	६५.३	१०.९	२२.३	१.५
पुरुष	८४७६४	५९६९४	६००५	१७६७३	१३९२
%	१००.०	७०.४	७.१	२०.८	१.६
महिला	९४९९१	५७६९९	१३५६३	२२४५९	१२७०
	१००.०	६०.७	१४.३	२३.६	१.३

चित्र २९ : पछिल्लोपटक बसाइँ सरेको आधारमा जनसङ्ख्या वितरण

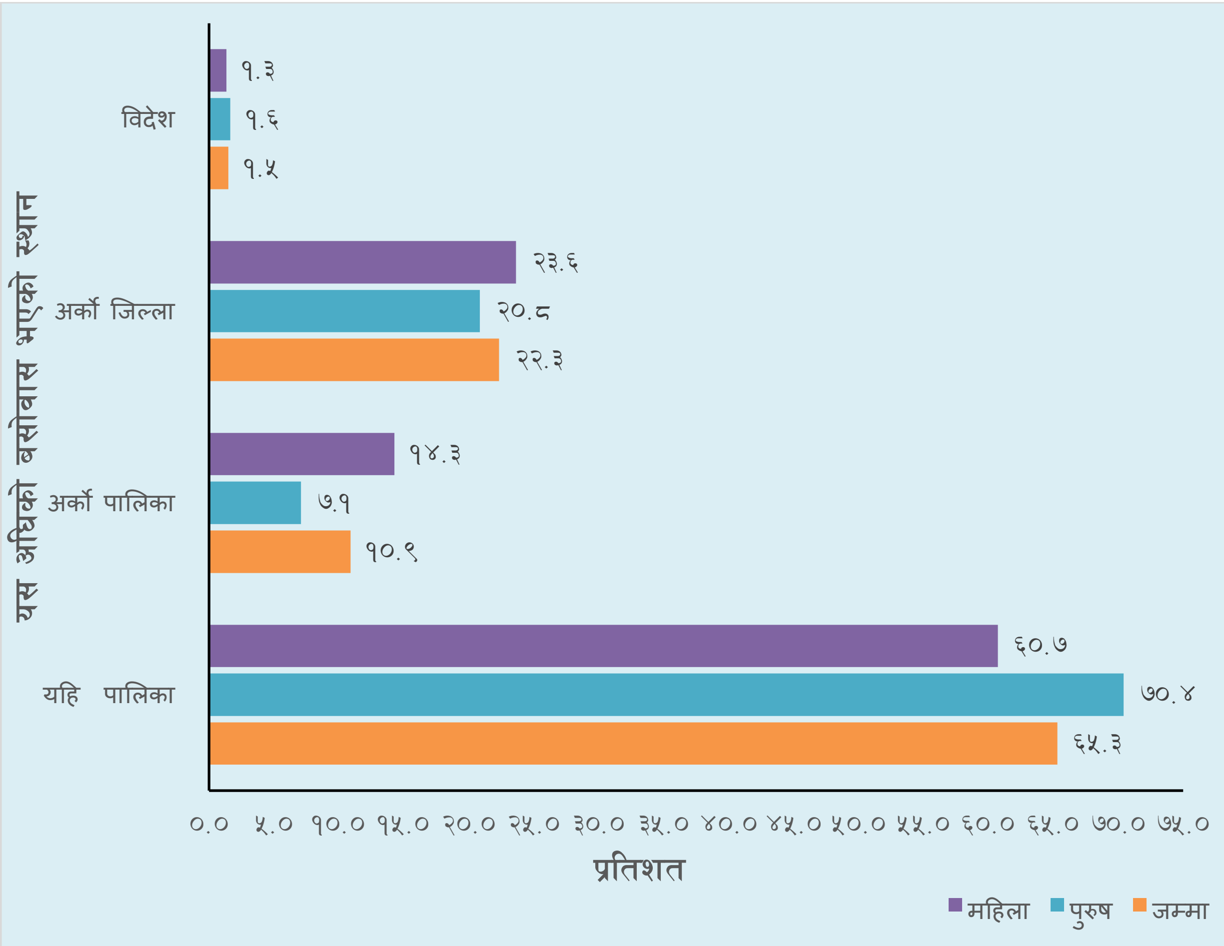

९.४ पछिल्लोपटक मुलुकभित्रकै अर्को स्थानबाट यस स्थानमा बसोबास गर्न आउनुको कारण

कतिपय घरपरिवार र जनसङ्ख्याको चलायमान प्रवृत्ति हुने गरेको छ । मुलुकको संविधानले पनि नेपाली नागरिकलाई देशभित्र एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा स्वतन्त्र रूपमा आवतजावत गर्न र बसोबास गर्ने स्वतन्त्रता दिएको छ ।[3]त्यसै गरी नेपाली नागरिकले नेपालको कुनै पनि भागमा पेसा, रोजगार गर्ने र उद्योग, व्यापार तथा व्यवसायको स्थापना र सञ्चालन गर्ने स्वतन्त्रता प्राप्त गरेका छन् (धारा १७, उपधारा १ ङ) । संवैधानिक तथा कानुनी अधिकारका उदार व्यवस्थाले मात्र नभई मानिसहरू सयौं हजारौं वर्षदेखि एक स्थानबाट अर्को स्थानमा बसाइँसराइ गर्दै आएका छन् । बसाइँसराइका पछाडि दृश्य र अदृश्य प्रेरक एवम् दबाबजन्य कारण रहेका हुन्छन् ।

बसाइँसराइले जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा अवसर र चुनौती दुवै सिर्जना गर्दछ । राज्यको विकास प्रयासमा बसाइँसराइलाई आबद्ध गरेर लैजानका लागि बसाइँसराइका पछाडि अन्तरनिहीत कारण पहिचान गर्नु जरुरी हुन्छ । जनगणना २०७८ को प्रश्नावलीमा मानिसहरू के कति कारणले हाल बसोबास गरिरहेको स्थानमा पछिल्लोपटक बसाइँसराइ गरेको रहेछन् भन्ने प्रश्न राखिएको थियो ।

विगतको अनुभवबाट देखिएको छ कि मानिसहरू अक्सर काम वा रोजगारी, विवाह, अध्ययन/तालिम, आश्रित अवस्था, प्राकृतिक प्रकोप, कृषिलगायतका उद्देश्यले बसाइँसराइ गर्दछन् । कतिपय मानिसहरू पहिला घरपरिवारबाट अन्यत्र गएको तर गणनाको समयमा अक्सर बसोबास गर्ने गरी घर फर्किएका पनि हुन्छन् । यी कारणहरू पनि पुरुष, महिला, बालबालिका, वृद्धवृद्धा र युवायुवतीको लागि भिन्दाभिन्दै प्रभावयुक्त हुने गर्दछन् ।

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा अक्सर बसोबास गर्न आउने कुल जनसङ्ख्यामध्ये करिब २४ प्रतिशत विवाहका कारणले बसाइँसराइ भएका देखिन्छन् । करिब २३ प्रतिशत जनसङ्ख्याको बसाइँसराइ हुनुको कारण आश्रित अवस्था रहेको छ । रोजगारी वा रोजगारीको खोजीका लागि यस उप–महानगरपालिकामा बसोबास गर्न आउने जनसङ्ख्या १५.४ प्रतिशत रहेको छ । अध्ययन वा तालिमको सिलसिलामा यहाँ बसोबास गर्न आउने जनसङ्ख्या करिब १२ प्रतिशत रहेको छ । व्यापारिक वा व्यावसायिक उद्देश्यले यस उपमहानगरमा अन्यत्रबाट बसोबास गर्न आउने जनसङ्ख्या ४.६ प्रतिशत छ भने कृषिका कारण यहाँ बसोबास गर्न आउने जनसङ्ख्या ४ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेका छन् ।

यसअघि घरपरिवारबाट अन्यत्र गई बसोबास गरेका तर गणनाको समय (वि.सं. २०७८ कार्तिक २५ देखि मङ्सिर ९ सम्म) मा घर फर्किएको जनसङ्ख्या २.० प्रतिशत रहेको छ । उल्लिखितबाहेक अन्य कारणले यहाँ बसोबास गर्ने जनसङ्ख्या ११.५ प्रतिशत रहेको छ (तालिका ४०, चित्र ३०) । यसअघि उल्लेख गरिएझैं पुरुष र महिलाको बसाइँसराइका पछाडि विद्यमान कारण फरक हुन्छन् । बालबालिका र युवायुवतीको बसाइँसराइका कारणमा पनि एकरूपता पाइँदैन ।

यस उप–महानगरपालिकामा वैवाहिक कारणले बसाइँसराइ भएका महिलाको अंश करिब ३९ प्रतिशत छ भने पुरुषको अंश करिब ०.८ प्रतिशत मात्र रहेको छ । रोजगारीका लागि यस स्थानमा बसोबास गर्ने पुरुष २४ प्रतिशत छन् भने महिला करिब १० प्रतिशत मात्र । आश्रित हुनुको कारणले यहाँ बसोबास गरिहरको पुरुष २६.१ प्रतिशत छन् भने महिला २०.६ प्रतिशत रहेका छन् ।

तालिका ४०: यस उप-महानगरपालिकामा बसोबास गर्न आउनुको कारण

कारण	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
जम्मा	५९,७००	१००.०	२३,६७८	१००.०	३६,०२२	१००.०
काम/रोजगारी	९१९३	१५.४	५७१०	२४.१	३४८३	९.७
व्यापार/व्यवसाय	२७१७	४.६	१६४४	६.९	१०७३	३.०
अध्ययन/तालिम	७०८०	११.९	३६१७	१५.३	३४६३	९.६
विवाह	१४१८७	२३.८	१९२	०.८	१३९९५	३८.९

[3] हेर्नुहोस्: नेपालको संविधान २०७२ धारा १७ को उपधारा १ (ङ)

कारण	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
आश्रित	१३६०२	२२.८	६१७८	२६.१	७४२४	२०.६
प्राकृतिक प्रकोप	१५७	०.३	८७	०.४	७०	०.२
कृषि	२४२१	४.१	१३८०	५.८	१०४१	२.९
घर फर्किएको	११७९	२.०	५८६	२.५	५९३	१.६
अन्य	६८५५	११.५	३२६९	१३.८	३५८६	१०.०
उत्तर नलेखिएको	२३०९	३.९	१०१५	४.३	१२९४	३.६

चित्र ३० : अर्को पालिका र अर्को जिल्लाबाट यस पालिकामा बसोबास गर्न आउनुको कारण (% मा)

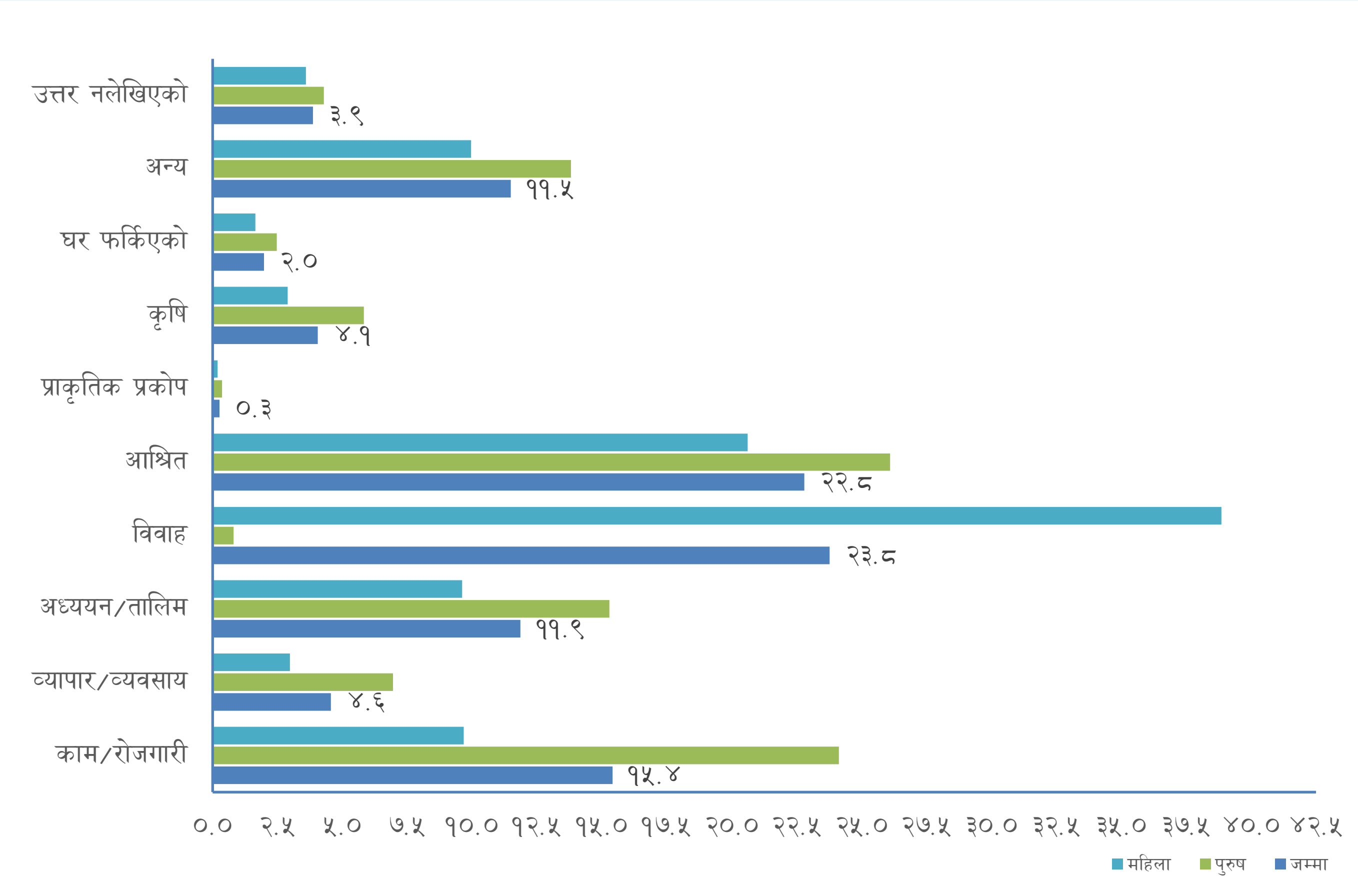

५.५ यसअघिको बसोबास भएको देश

जनगणनाको प्रकाशित तथ्याङ्कले तुलसीपुर उप-महानगरपालिकाको कुल २६६२ जनाको यसअघिको बसोबास विभिन्न विदेशी मुलुकहरूमा भएको देखाएको छ । यीमध्ये सर्वाधिक (९३.१%) भारतबाट आएका देखिन्छन् भने दोस्रोमा (३.७%) मध्यपूर्व र तेस्रो (२.५%) मा आसियान मुलुकबाट आएका देखिन्छन् । यी बाहेकका अन्य मुलुकमा यसअघि बसोबास गर्ने जनसङ्ख्या खासै उल्लेखनीय देखिँदैन (तालिका ४१) ।

तालिका ४१: यसअघि विदेशमा बसोबास हुनेले बसोवास गरेको देश

यस अघिको बसोबास	जम्मा		पुरूष		महिला	
	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
जम्मा	२६६२	१००.००	१३९२	१००.००	१२७०	१००.००
भारत	२४७८	९३.१०	१२३४	८८.६०	१२४४	९८.००
सार्क मुलुक	४	०.२०	१	०.१०	३	०.२०
आसियन मुलुक	६६	२.५०	६२	४.५०	४	०.३०
मध्यपूर्व	९९	३.७०	८८	६.३०	११	०.९०
अन्य एसियाली मुलुक	४	०.२०	३	०.२०	१	०.१०
EU आवद्ध मुलुक	४	०.२०	२	०.१०	२	०.२०
उत्तर अमेरिकी मुलुक	१	०.००	१	०.१०	०	०.००
अफ्रिकन मुलुक	१	०.००	०	०.००	१	०.१०
अन्य देश	२	०.१०	०	०.००	२	०.२०
उल्लेख नभएको	३	०.००१	१	०.००१	२	०.००२

५.६ विदेशबाट यस स्थानमा बसोबास गर्न आउनुको कारण

विदेशमा यसअघि अक्सर बसोबास भएका तर जनगणनाको अवधिमा यस स्थानमा बसोबास गर्ने गरी आएका व्यक्तिहरू कुन कुन प्रमुख कारणबाट यहाँ आएका हुन् भन्ने सवाल महत्वपूर्ण छ । केही देशहरूलाई अपवादका रूपमा छोडेर विश्लेषण गर्ने हो भने काम, रोजगारी, अध्ययन वा तालिमको सिलसिलामा विदेश गएका अधिकांश जनसङ्ख्या घर फर्किन्छन् । यस उपमहागरपालिकामा यस्तो जनसङ्ख्या नै सर्वाधिक (३४.१%) रहेको छ । मूलतः परिवारजनसँग आश्रित भई विदेशबाट यस स्थानमा बसोबास परिवर्तन गरी आउने जनसङ्ख्याको अनुपात करिब २२ प्रतिशत देखिएको छ ।

काम वा रोजगारीको उद्देश्यले विदेशबाट यहाँ आउनेको हिस्सा १२.६ प्रतिशत रहेको छ भने व्यापारिक वा व्यावसायिक उद्देश्यले विदेशी मुलुकबाट यहाँ बसोबास गर्ने आउने जनसङ्ख्याको अनुपात ५.१ प्रतिशत रहेको छ । यसअघि विदेशमा अक्सर बसोबास भएको जनसङ्ख्या यस उपमहानगरमा अध्ययन वा तालिमको लागि पनि आएको देखिन्छ जसले ७.४ प्रतिशत अंश ओगटेको छ । समग्रमा वैवाहिक कारण ७.५ प्रतिशत छ तर पुरुषको हकमा यो ०.२ प्रतिशत मात्र छ भने महिलाका हकमा १५.५ प्रतिशत रहेको छ (तालिका ४२, चित्र ३१) ।

तालिका ४२: यसअघिको बसोबास विदेश हुनेको यस पालिकामा बसोवास गर्न आउनुको कारण

कारण	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
जम्मा	२६६२	१००.०	१३९२	१००.०	१२७०	१००.०
काम/रोजगारी	३३६	१२.६	२५९	१८.६	७७	६.१
व्यापार/व्यवसाय	१३६	५.१	९६	६.९	४०	३.१
अध्ययन/तालिम	१९७	७.४	८३	६.०	११४	९.०
विवाह	२००	७.५	३	०.२	१९७	१५.५
आश्रित	५८०	२१.८	२८५	२०.५	२९५	२३.२

कारण	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
प्राकृतिक प्रकोप	१२	०.५	७	०.५	५	०.४
कृषि	२८	१.१	१६	१.१	१२	०.९
घर फर्किएको	९०७	३४.१	५१३	३६.९	३९४	३१.०
अन्य	१४०	५.३	६४	४.६	७६	६.०
उत्तर नलेखिएको	१२६	४.७	६६	४.७	६०	४.७

चित्र ३१ : विदेशबाट यस पालिकामा बसोबास गर्न आउनुको कारण (% मा)

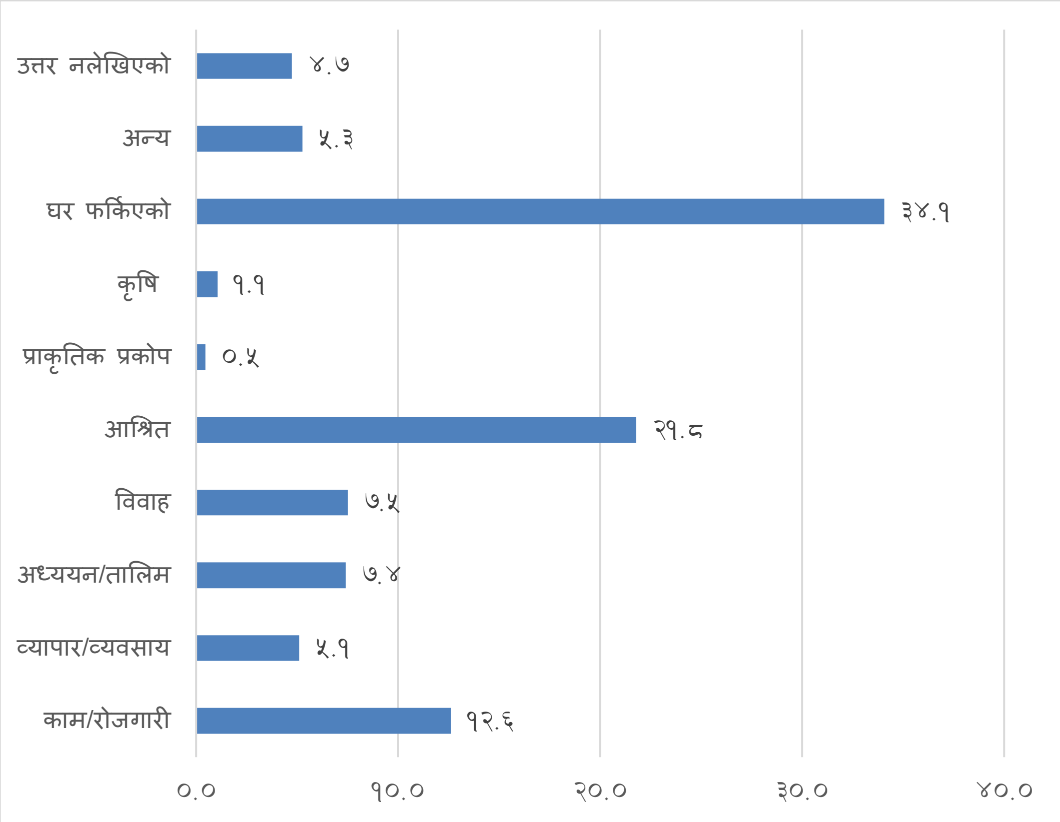

खण्ड १०: प्रजननसम्बन्धी विवरण

१०.१ जीवनकालभरि जन्माएका बच्चाको सङ्ख्याअनुसारको महिला

प्रजननसम्बन्धी विवरण जन्मदर, मृत्युदर, सुरक्षित मातृत्व, जनसङ्ख्या वृद्धिदर र जनसङ्ख्या प्रक्षेपणका लागि समेत अत्यन्त उपयोगी हुँदै आएको छ । पन्ध्रदेखि ४९ वर्षसम्मका विवाहित महिलाहरूले आफ्नो प्रजननकालमा जीवितै जन्माएका बच्चा, यसरी जन्मिएका कुल बच्चाहरूको सङ्ख्या, प्रत्येक विवाहित महिलाबाट प्रजनन कालमा जन्मेका बच्चाहरूको सङ्ख्या जस्ता सूचकहरू जनसङ्ख्या अध्ययन र नीतिनिर्माताका लागि निकै महत्वपूर्ण हुन्छन् ।

गणनाको दिनमा १५ देखि ४९ वर्षसम्मका विवाहित महिलाले उमेर समूहअनुसार कति जना बच्चालाई जन्म दिएका रहेछन् भन्ने सवालमा यो उपखण्ड केन्द्रित रहेको छ। यस उप–महानगरपालिकामा १५–४९ वर्षसम्मका कुल ४३६०९ जना महिलामध्ये सर्वाधिक सङ्ख्या (२०.४%) २५–२९ वर्ष उमेर समूहमा रहेको देखिन्छ। दोस्रो ठुलो (१९.३%) समूह ३०–३४ वर्षसम्मका महिलाको छ भने तेस्रो (१६.९%) ठुलो समूह ३५–३९ वर्षका महिलाको रहेको छ । चालिसदेखि ४४ वर्षसम्मका महिलाहरूको हिस्सा (१४.२%) रहेको देखिन्छ। प्रजनन उमेरको सबैभन्दा तल्लो सिंढी अर्थात् १५–१९ वर्षको उमेर समूहमा रहेका महिलाहरूको अंश यस उपमहागरपालिकामा ३.५ प्रतिशत रहेको छ। प्रजनन उमेरको दोस्रो पञ्चवर्षीय समूह अर्थात् २०–२४ वर्ष उमेर समूहमा पर्ने महिलाको हिस्सा यस उपमहानगरमा १५.० प्रतिशत रहेको छ।

आफ्नो प्रजनन उमेरमा रहेका तर गणनाको दिनसम्म एक जना पनि बच्चा नजन्माएका महिलाको अंश ११.२ प्रतिशत छ भने कम्तीमा एक जना बच्चा जन्माएका विवाहित महिलाको कुल हिस्सा ८७.८ प्रतिशत रहेको छ। बच्चा जन्माएका महिलामध्ये सर्वाधिक (३९.५%) ले २ जना बच्चा जन्माएको देखिन्छ। एक जना मात्र बच्चा जन्माएका महिलाको अंश २५.९ प्रतिशत छ भने १५.९ प्रतिशत महिलाले ३ जना बच्चा जन्माएको तथ्याङ्क छ। वर्तमान समयमा २ भन्दा बढी सन्तान जन्माउने दम्पती न्यून हुँदै गएको देखिन्छ तथापि यस उपमहानगरमा एकपटक विवाह भएको ५.२ प्रतिशत महिलाले ४ जना बच्चा जन्माएको देखिन्छ भने ५ जना बच्चा जन्माउने महिलाको हिस्सा १.७ प्रतिशत रहेको छ।

यसै उमेर समूहमा पर्ने विवाहित महिलाले ६, ७, ८ र ९ जनासम्म बच्चा जन्माएको देखिन्छ भलै त्यो सङ्ख्या समग्रमा करिब १ प्रतिशत मात्र रहेको छ। एउटा मात्र बच्चा जन्माएका कुल ११२८० जना महिलामध्ये सर्वाधिक (३२.३%) २५–२९ वर्ष उमेर समूहमा छन् भने २ ओटा बच्चा जन्माएका कुल १७२२५ जना महिलामध्ये सर्वाधिक (२६.२%) महिला ३०–३४ वर्ष उमेर समूहमा रहेका छन्। त्यस्तै ३ जना बच्चा जन्माएका कुल ६९१४ जना महिलामध्ये सर्वाधिक (२४.९%) ३५–३९ वर्ष उमेर समूहका छन् । यस उप–महानगरपालिका २२५३ जना विवाहित १५–४९ वर्षका महिलाले ४ जना बच्चा जन्माएका छन्। चार जना बच्चा जन्माएका आमाहरूको सर्वाधिक (३०.२%) हिस्सा ४०–४४ वर्षको उमेर समूहमा रहेको छ (तालिका ४३)।

यसबाट एउटा रोचक प्रवृत्ति स्पष्ट देखिएको छ। पाँच पाँच वर्षको उमेर समूह क्रमशः बढ्दै जाँदा कम्तीमा १ देखि ५ र ५ जनाभन्दा बढी बच्चा जन्माएका महिलाको उमेर समूह पनि माथि माथि सरिरहेको छ।

तालिका ४३: १५ वर्षदेखि ४९ वर्षको महिलाले हालसम्म जीवित जन्माएको बच्चाको सङ्ख्या र महिलाको उमेर समूहको आधारमा जनसङ्ख्या

एकपटक विवाह भएको महिला	जम्मा	प्रतिशत	महिलाको उमेर समूह						
			१५–१९ वर्ष	२०–२४ वर्ष	२५–२९ वर्ष	३०–३४ वर्ष	३५–३९ वर्ष	४०–४४ वर्ष	४५–४९ वर्ष
जम्मा महिला सङ्ख्या	४३६०९	१००.०	१५०५	६५३१	८८७७	८३९५	७३५३	६१८५	४७६३
बच्चा नजन्माएको	४८७१	११.२	८५५	१६८५	८८०	४३३	३१२	३०६	४००
१ ओटा बच्चा जन्माएका	११२८०	२५.९	५७८	३६१८	३६४९	१६९१	८०८	५२०	४१६
२ ओटा बच्चा जन्माएका	१७२२५	३९.५	६७	१०९५	३६५७	४५१६	३७८१	२६२३	१४८६
३ ओटा बच्चा जन्माएका	६९१४	१५.९	४	१११	५७६	१४०१	१७२३	१७०८	१३९१
४ ओटा बच्चा जन्माएका	२२५३	५.२	१	२०	९८	२७९	५१७	६८०	६५८
५ ओटा बच्चा जन्माएका	७२८	१.७	०	२	१५	५२	१५१	२३७	२७१

एकपटक विवाह भएको महिला	जम्मा	प्रतिशत	महिलाको उमेर समूह						
			१५–१९ वर्ष	२०–२४ वर्ष	२५–२९ वर्ष	३०–३४ वर्ष	३५–३९ वर्ष	४०–४४ वर्ष	४५–४९ वर्ष
६ ओटा बच्चा जन्माएका	२५३	०.६	०	०	२	१९	५३	८०	९९
७ ओटा बच्चा जन्माएका	५२	०.१	०	०	०	४	६	१५	२७
८ ओटा बच्चा जन्माएका	२६	०.१	०	०	०	०	२	१३	११
९ ओटा वा सोभन्दा बढी बच्चा जन्माएका	७	०.०	०	०	०	०	०	३	४

१०.२ महिलाको उमेर समूहअनुसार जीवितै जन्मिएका, जीवितै जन्मिएर मरेका र हालसम्म जीवित बच्चाहरूको सङ्ख्या

प्रजनन उमेरका महिलाबाट जीवितै जन्मिएका बच्चाहरूमध्ये कतिको निश्चित समयपछि मृत्यु भयो र तीमध्ये कति हालसम्म पनि जीवितै छन् भन्ने तथ्याङ्कले शिशु मृत्युदर (Infant mortality rate), बाल मृत्युदर (Child mortality rate), जीवन प्रत्याशा (Life expectancy) र जीवन तालिका (Life table) आदिको मापन र तयारीमा विशेष सहयोग पुग्दछ ।

गणनाको दिनसम्म १५ देखि ४९ वर्षको उमेरभित्र पर्ने कुल महिलाले जीवितै जन्माएका कुल बच्चाको सङ्ख्या ८१२८४ रहेको छ । यी जीवित जन्मिएका सर्वाधिक १६७३८ जना (२०.६%) बच्चालाई ३५–३९ वर्ष उमेर समूहका विवाहित महिलाले जन्माएका हुन् । जीवितै जन्मिएका सबै बच्चाहरू वयस्क अवस्थासम्म पुग्ने वा बाँच्ने सम्भावना कम हुन्छ । तीमध्ये कतिपय विभिन्न कारणबाट मर्दछन् । यस उप–महानगरपालिकामा अक्सर बसोबास गर्ने १५–४९ वर्षका महिलाले जन्माएका कुल ८१,२८४ जना (१००%) मध्ये २२१० जना (२.७%) को मृत्यु भएको देखिन्छ । बाँकी ७९,०७४ जना (९७.३%) भने हालसम्म (गणनाको दिनसम्म) पनि जीवितै रहेका देखिन्छन् । मृत्यु भएका कुल २२१० जना बालबालिकालाई लैङ्गिक रूपमा हेर्दा ८८४ जना (४०%) बालिका र १३२६ जना (६०%) बालकको मृत्यु भएको देखिन्छ । यसबाट यस उप–महानगरपालिकामा शिशु अथवा बाल मृत्युदर छोरीको भन्दा छोराको बढी हुने गरेको देखिन्छ ।

तालिका ४४: १५ देखि ४९ वर्षको महिलाले अहिलेसम्म जन्माएका जीवित बच्चा, जीवित जन्मेर मरेका बच्चा र अहिलेसम्म जीवित रहेका बच्चाको सङ्ख्या

	बच्चाको अवस्था	जम्मा	महिलाको उमेर समूह						
			१५–१९ वर्ष	२०–२४ वर्ष	२५–२९ वर्ष	३०–३४ वर्ष	३५–३९ वर्ष	४०–४४ वर्ष	४५–४९ वर्ष
हालसम्म जीवितै जन्मेका बच्चाको सङ्ख्या (CEB)									
	जम्मा	८१,२८४	७२८	६,२३१	१३,१७०	१६,४४४	१६,७३८	१५,५१३	१२,४६०
	बालक	४२८४०	३७०	३२३७	६९६९	८६५०	८८३९	८१६२	६६१३
	बालिका	३८४४४	३५८	२९९४	६२०१	७७९४	७८९९	७३५१	५८४७
हालसम्म जीवितै रहेका बच्चाको सङ्ख्या (Children Still Alive)									
	जम्मा	७९०७४	७११	६१५९	१२९६३	१६०८५	१६२६८	१४९५४	११९३४
	बालक	४१५१४	३६०	३१९५	६८४६	८४२५	८५६१	७८३१	६२९६
	बालिका	३७५६०	३५१	२९६४	६११७	७६६०	७७०७	७१२३	५६३८
जीवितै जन्मेर मृत्यु भएको बच्चाको सङ्ख्या (Children Dead)									
	जम्मा	२२१०	१७	७२	२०७	३५९	४७०	५५९	५२६
	बालक	१३२६	१०	४२	१२३	२२५	२७८	३३१	३१७
	बालिका	८८४	७	३०	८४	१३४	१९२	२२८	२०९
मृत्यु भएका बच्चाको प्रतिशत									

	बच्चाको अवस्था	जम्मा	महिलाको उमेर समूह						
			१५–१९ वर्ष	२०–२४ वर्ष	२५–२९ वर्ष	३०–३४ वर्ष	३५–३९ वर्ष	४०–४४ वर्ष	४५–४९ वर्ष
	जम्मा	२.८	२.४	१.२	१.६	२.२	२.९	३.७	४.४
	बालक	३.२	२.८	१.३	१.८	२.७	३.२	४.२	५.०
	बालिका	२.४	२.०	१.०	१.४	१.७	२.५	३.२	३.७

१०.३ विगत १२ महिनामा जीवितै बच्चा जन्माएका महिलाहरूको सङ्ख्या र जीवितै जन्मिएका बच्चा

यसअघिको उपखण्डमा १५ देखि ४९ वर्षभित्रका महिलाले गणनाको दिनसम्म जीवितै जन्माएका बच्चा र ती हाल जीवित रहे वा नरहेको तथ्याङ्कमा आधारित भई विश्लेषण गरियो भने यस खण्डमा सोही उमेर समूहका कुल विवाहित महिलामध्ये विगत १२ महिनामा जीवित बच्चा जन्माउने महिला र तिनले जीवितै जन्माएका बच्चाहरूको सङ्ख्याउपर विश्लेषण गरिएको छ । यसले यस उप–महानगरपालिकामा प्रतिवर्ष प्रजनन उमेरका कति जना महिलाले जीवित बच्चा जन्माउँछन् भन्ने तथ्याङ्क उपलब्ध हुन्छ । साथसाथै, एक वर्ष अवधिमा यस स्थानीय तहमा कति जना जीवित शिशुहरूको जन्म हुँदोरहेछ भन्ने तथ्याङ्क पनि अवगत गर्न सकिन्छ ।

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा एकपटक विवाह भएका १५–४९ वर्षका महिलाको कुल जनसङ्ख्या ४३,६०९ जना छन् भने तीमध्ये २०७५ जना (४.८%) ले एक जना बच्चा जन्माएका रहेछन् भने १४ जना (०.०३%) महिलाहरूले २ जना बच्चा जन्माएको देखिन्छ । बच्चा जन्माएका २०८९ जना महिलाले कुल २१०३ जना बालबालिकालाई जन्माएको देखिन्छ जसमा ५२.७ प्रतिशत छोरा र ४७.३ प्रतिशत छोरीहरू रहेको थिए ।

तालिका ४५: १५ वर्ष देखि ४९ वर्षका महिलाले विगत १ वर्षमा जीवित जन्माएको बच्चाको सङ्ख्याको आधारमा उमेर समूहअनुसार महिलाको सङ्ख्या

एक पटक विवाह भएको महिला	जम्मा	महिलाको उमेर समूह						
		१५–१९ वर्ष	२०–२४ वर्ष	२५–२९ वर्ष	३०–३४ वर्ष	३५–३९ वर्ष	४०–४४ वर्ष	४५–४९ वर्ष
एकपटक विवाह भएको महिला								
जम्मा महिला सङ्ख्या	४३६०९	१५०५	६५३१	८८७७	८३९५	७३५३	६१८५	४७६३
बच्चा नजन्माएको	४१५२०	१२६८	५७९९	८२०६	८०८८	७२५२	६१५६	४७५१
एउटा बच्चा जन्माएको	२०७५	२३७	७२८	६६६	३०३	१००	२९	१२
दुईओटा बच्चा जन्माएको	१४	०	४	५	४	१	०	०
एक वर्षभित्र जीवितै जन्मेका बच्चाको सङ्ख्या								
जम्मा	**२१०३**	**२३७**	**७३६**	**६७६**	**३११**	**१०२**	**२९**	**१२**
पुरूष	११०९	१२६	३९१	३४६	१६५	६१	१२	८
महिला	९९४	१११	३४५	३३०	१४६	४१	१७	४

१०.४ उमेरगत प्रजननदर (Age-Specific Fertility Rate)

जनसङ्ख्या अध्ययनमा प्रजननदर अत्यन्त महत्वपूर्ण सूचक मानिन्छ । खास स्थान (देश, प्रदेश, जिल्ला, स्थानीय तह, हिमाल, पहाड, तराई आदि) को जनसङ्ख्या वृद्धिदरको आँकलन र प्रक्षेपण कार्यमा प्रजननदर अत्यावश्यक हुन्छ । सन्तुलित प्रजननदरले कुनै स्थानको जनसङ्ख्या अपेक्षित तहमा रहन्छ भने उच्च वा न्यून प्रजनन दरले त्यहाँको भावी जनसङ्ख्याको आकार र वृद्धिदरलाई धनात्मक वा ऋणात्मक दिशातिर निर्देशित गर्दछ ।

महिलाहरूको प्रजनन उमेर (१५–४९ वर्ष) अनुसार प्रजननदर पनि फरक फरक हुने गर्दछ । पन्ध्र वर्षको उमेरदेखि महिलाहरू सन्तान जन्माउन योग्य हुने भए तापनि उनीहरूको प्रजनन क्षमता खास उमेर समूहमा तीब्र अवस्थामा पुग्दछ भने त्यसपछि

क्रमशः घट्दै पनि जान्छ । यसलाई जनसङ्ख्या अध्ययनमा उमेर–विशिष्ट प्रजननदरका रूपमा बुझिन्छ । कतिपय मुलुकले कानुनद्वारा नै विवाह गर्ने उमेरको हद तोकिदिने हुनाले प्रजनन उमेरमा प्रवेश गरे तापनि महिलाले विवाह नगरी बच्चा जन्माउने सम्भावना अत्यन्त कम हुन्छ । नेपालको सन्दर्भमा पनि कानुनले २० वर्ष नपुगी विवाह गर्न बन्देज लगाएको छ । तथापि, सामाजिक अभ्यासमा गैरकानुनी विवाह भएकै छन् र १५ देखि १९ वर्षसम्मका महिलाले पनि बच्चा जन्माएकै देखिन्छ । यस्तो अवस्था जनगणनाको तथ्याङ्कबाट पनि देखिएको छ ।

यस उप–महानगरपालिकामा राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार उमेर–विशिष्ट प्रजननदर सर्वाधिक (०.०७२७) २०–२४ वर्षका महिलाको उमेर समूहमा विद्यमान रहेको छ । दोस्रो ठुलो (०.०७०१) प्रजननदर २५–२९ वर्षका महिलाको उमेर समूहमा रहेको छ भने तेस्रो ठुलो उमेर–विशिष्ट प्रजननदर ३०–३४ वर्षका महिलाको उमेर समूहमा विद्यमान रहेको छ । उमेर–विशिष्ट प्रजननदर सबैभन्दा कम (०.००२५) ४५–४९ वर्ष उमेर समूहमा छ भने त्यसलाई पछ्याएको छ ४०–४४ वर्ष उमेर समूहका महिलाहरूले जसको मान रहेको छ ०.००४७ मात्र (तालिका ४६) । तथ्याङ्कबाट के देखिन्छ भने २५–२९ वर्षको उमेर समूहपछि महिलाको उमेर–विशिष्ट प्रजननदर क्रमशः घट्दै गएको छ ।

तालिका ४६ : उमेर–विशिष्ट प्रजननदर

उमेर समूह	कुल महिला	एक पटक विवाह भएका महिलाको सङ्ख्या	एक वर्षमा जीवितै जन्मेका बच्चाको सङ्ख्या	उमेर विशिष्ट प्रजननदर [ASFR (direct)]	उमेर विशिष्ट वैबाहिक प्रजननदर [Marital ASFR (direct)]
१५-१९ वर्ष	१००९७	१५०५	२३७	०.०२३५	०.१५७५
२०-२४ वर्ष	१०१२९	६५३१	७३६	०.०७२७	०.११२७
२५-२९ वर्ष	९६४०	८८७७	६७६	०.०७०१	०.०७६२
३०-३४ वर्ष	८६२७	८३९५	३११	०.०३६०	०.०३७०
३५-३९ वर्ष	७४३६	७३५३	१०२	०.०१३७	०.०१३९
४०-४४ वर्ष	६२३१	६१८५	२९	०.००४७	०.००४७
४५-४९ वर्ष	४७९२	४७६३	१२	०.००२५	०.००२५

खण्ड ११: आर्थिक क्रियाकलापसम्बन्धी विवरण

११.१ आर्थिक काम गरेको अवधिको आधारमा जनसङ्ख्या

परिवारका विभिन्न उमेर समूहका सदस्यहरूले कुनै न कुनै आर्थिक काम गरेका हुन्छन्। राष्ट्रिय जनगणनामा १० वर्ष वा सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्याले गत १२ महिनामा कति अवधि आर्थिक काम गरेका थिए भनेर सोधिएको थियो। कुनै व्यक्तिले गरेको आर्थिक कामलाई अवधिका आधारमा विभिन्न वर्गमा वर्गीकरण गरेर आर्थिक रूपले सक्रिय वा निष्क्रिय जनसङ्ख्याको अनुपात निकाल्ने गरिन्छ। यस्तो अभ्यास कतिपय देशले फरक फरक आधारमा अवलम्बन गरेको हुनसक्छ भने अधिकांश देशले संयुक्त राष्ट्रसंघको तथ्याङ्कीय नियोग (United Nationas Statistical Commission) र अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनले निश्चित गरेका मानक र स्तरअनुसार अपनाएको पाइन्छ। कानुनी रूपमा १८ वर्षमुनिका बालबालिकालाई कुनै पनि आर्थिक काम गराउन निषेध गरिएको भए तापनि अधिकांश समाजमा यो कायमै रहेको देखिन्छ।

यस तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा १० वर्ष र सोभन्दा माथिको कुल १४९२५६ जनामध्ये ३६.० प्रतिशतले ६ महिना वा सोभन्दा बढी अवधि काम गरेका छन्। त्यसै गरी १२.१ प्रतिशतले ३ देखि ६ महिनासम्म काम गरेका छन् भने ९.१ प्रतिशतले ३ महिनाभन्दा कम अवधि काम गरेका छन्। कुनै पनि आर्थिक काम नगरेको जनसङ्ख्या ४२.८ प्रतिशत रहेको छ (तालिका ४७)। महिला र पुरुषले आर्थिक काम गरेको अवधिमा स्पष्ट भिन्नता रहेको देखिन्छ। उदाहरणका लागि ४५.९ प्रतिशत पुरुषले ६ महिनाभन्दा बढी काम गरेको देखिन्छ भने महिलाका हकमा यो २७.६ प्रतिशत मात्र रहेको छ। कुनै पनि आर्थिक काम नगरेका पुरुष ३६.७ प्रतिशत छन् भने महिला ४७.९ प्रतिशत रहेका छन् (चित्र ३२)।

तालिका ४७: आर्थिक काम गरेको अवधिको आधारमा जनसङ्ख्याको वितरण
(१० वर्ष वा सोभन्दा बढी)

क्षेत्र	सङ्ख्या / %	जम्मा	६ महिना वा सोभन्दा बढी काम गरेको	३ देखि ६ महिना काम गरेको	३ महिना भन्दा कम काम गरेको	कुनै पनि आर्थिक काम नगरेको
जम्मा	सङ्ख्या	१४९२५६	५३७०४	१८११५	१३५७४	६३८६३
	%	१००.०	३६.०	१२.१	९.१	४२.८
पुरुष	सङ्ख्या	६८४९३	३१४२९	६९५४	४९४३	२५१६७
	%	१००.०	४५.९	१०.२	७.२	३६.७
महिला	सङ्ख्या	८०७६३	२२२७५	११९६१	८६३१	३८६९६
	%	१००.०	२७.६	१३.८	१०.७	४७.९

चित्र ३२: अवधिका आधारमा आर्थिक काममा सक्रिय र निष्क्रिय जनसङ्ख्या (%)

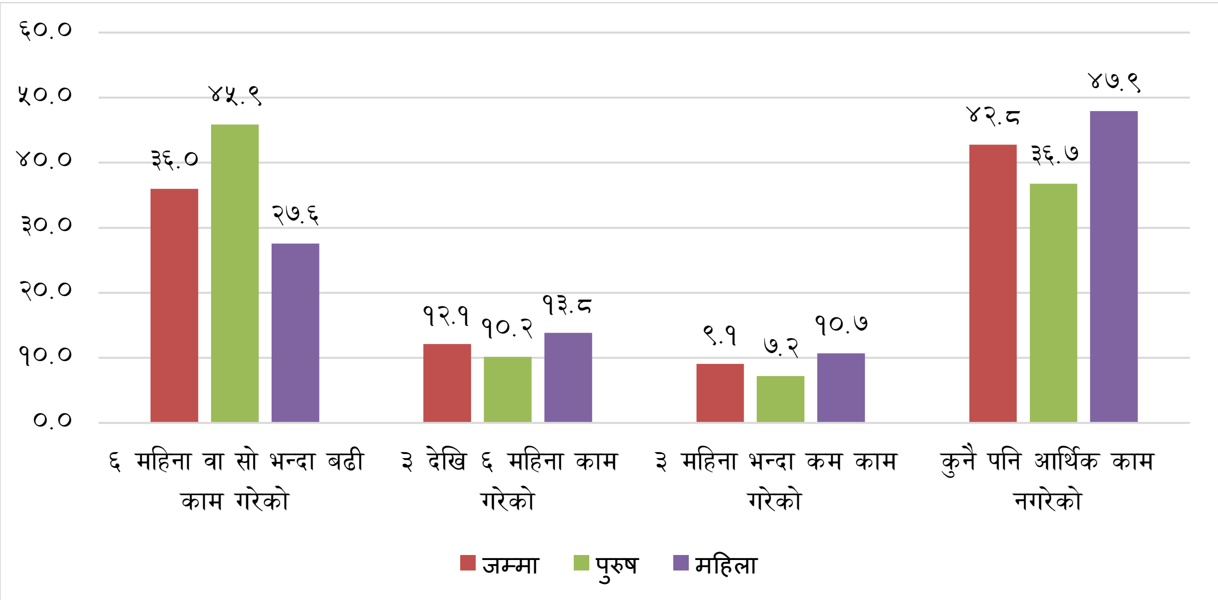

११.२ आर्थिक क्रियाकलापसम्बन्धी विवरण

आर्थिक काम गरेको अवधिका आधारमा आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्यालाई अक्सर रोजगार, अक्सर बेरोजगार, अक्सर निष्क्रिय, आर्थिक रूपले निष्क्रिय आदि उपवर्गमा विश्लेषण गर्ने गरिन्छ। तालिका (४८) मा प्रस्तुत तथ्याङ्कलाई व्याख्या गर्नुभन्दा अगाडि केही आधारभूत अवधारणासँग परिचित हुनु जरुरी छ।

आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या: सन्दर्भ अवधिमा जुनसुकै आर्थिक काम जतिसुकै अवधिको लागि गरेका वा कुनै पनि आर्थिक कामको खोजी गरेका १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरू आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याअन्तर्गत पर्दछन्।

आर्थिक रूपले निष्क्रिय जनसङ्ख्या: सन्दर्भ अवधिमा कुनै पनि आर्थिक काम नगरेका र आर्थिक काम नखोजेका व्यक्तिहरू आर्थिक रूपले निष्क्रिय जनसङ्ख्या अन्तर्गत पर्दछन्।

अक्सर आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या: सन्दर्भ अवधिमा कुनै पनि आर्थिक काम गरेको वा आर्थिक काम खोजेको समयावधिको जोड ६ महिना वा सोभन्दा बढी भएको व्यक्तिलाई अक्सर आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याभित्र समावेश गरिन्छ।

अक्सर आर्थिक रूपले निष्क्रिय जनसङ्ख्या: आर्थिक काम गरेको अवधि र आर्थिक काम खोजेको अवधिको जोड ६ महिनाभन्दा कम भएमा त्यस्तो व्यक्तिलाई अक्सर आर्थिक रूपले निष्क्रिय जनसङ्ख्यामा समावेश गरिन्छ।

यस तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा १० वर्ष वा सोभन्दा माथिको कुल १४९२५६ जनसङ्ख्यामध्ये ५५३८७ जना अक्सर रोजगार र ५३४३ जना अक्सर बेरोजगार रहेको देखिन्छ। अक्सर आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्यामध्ये ९१.२ प्रतिशत अक्सर रोजगार र ८.८ प्रतिशत अक्सर बेरोजगार रहेका छन्। आर्थिक रूपले सक्रिय तर अक्सर निष्क्रिय (६ महिनाभन्दा कम समय काम गर्नेहरू) रहेको जनसङ्ख्या २८९६३ रहेको छ। यो आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याको ३२.३ प्रतिशत रहेको छ। सन्दर्भ अवधिभित्र कुनै पनि आर्थिक काम नगरेको जनसङ्ख्या ५९१७० रहेको छ जुन आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न जनसङ्ख्याको करिब ४० प्रतिशत रहेको छ (तालिका ४८)। उप–महानगरपालिकाका विभिन्न वडामा आर्थिक रूपले सक्रिय, निष्क्रिय, रोजगार र बेरोजगार जनसङ्ख्या फरक फरक रहेको छ। खास वडाको आर्थिक रूपले सक्रिय र निष्क्रिय जनसङ्ख्यालाई आवश्यकतानुसार विस्तृत विश्लेषण गर्न सकिन्छ।

तालिका ४८: आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्नता अनुसारको जनसङ्ख्या (१० वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरका)

वडा	दश वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसङ्ख्या	आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्नता									
		आर्थिक रुपले सक्रिय						आर्थिक रुपले निष्क्रिय		आर्थिक क्रियाकलाप नखुलेको	
		अक्सर सक्रिय				अक्सर निष्क्रिय					
		अक्सर रोजगार		अक्सर बेरोजगार							
	सङ्ख्या	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
जम्मा											
तुलसीपुर	१४९२५६	५५३८७	९१.२	५३४३	८.८	२८९६३	३२.३	५९१७०	३९.६	३९३	०.३
१	३८२५	२२०५	९८.१	४२	१.९	४६२	१७.१	१११०	२९.०	६	०.२
२	४०९६	१८२७	९६.०	७६	४.०	७१३	२७.३	१४७९	३६.१	१	०.०
३	६५०२	१८१७	९०.२	१९७	९.८	२०७६	५०.८	२३९५	३६.८	१७	०.३
४	७६६५	३८३९	९१.४	३५९	८.६	१०६२	२०.२	२३९९	३१.३	६	०.१
५	११३६६	३४२१	९३.२	२५०	६.८	१९०८	३४.२	५७७४	५०.८	१३	०.१
६	१८३५०	६१३५	९४.३	३६८	५.७	२९३२	३१.१	८८८३	४८.४	३२	०.२
७	११५३६	३८१५	९१.०	३७६	९.०	१७७१	२९.७	५५६४	४८.२	१०	०.१
८	७२३५	२६७५	८९.२	३२५	१०.८	१२९३	३०.१	२९४१	४०.६	१	०.०
९	१०९०५	३५४२	९०.८	३६०	९.२	२०८८	३४.९	४८८९	४४.८	२६	०.२
१०	५५९६	१८८१	९५.०	९९	५.०	१५४६	४३.८	२०६९	३७.०	१	०.०
११	७४५२	३२२४	९२.५	२६१	७.५	१६६९	३२.४	२२४१	३०.१	५७	०.८
१२	९१३५	३३५४	९५.९	१४५	४.१	१९१५	३५.४	३६५४	४०.०	६७	०.७
१३	४८५७	१५३०	८२.८	३१८	१७.२	१४२३	४३.५	१५७७	३२.५	९	०.२
१४	५२६१	२००४	७१.३	८०८	२८.७	१०४७	२७.१	१४०१	२६.६	१	०.०

वडा	दश वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसङ्ख्या	आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्नता									
		आर्थिक रुपले सक्रिय						आर्थिक रुपले निष्क्रिय		आर्थिक क्रियाकलाप नखुलेको	
		अक्सर सक्रिय				अक्सर निष्क्रिय					
		अक्सर रोजगार		अक्सर बेरोजगार							
	सङ्ख्या	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
१५	६४५२	३१४१	८९.४	३७३	१०.६	१०७५	२३.४	१८६०	२८.८	३	०.०
१६	६६२९	२२९६	८९.८	२६०	१०.२	२२९८	४७.३	१७६४	२६.६	११	०.२
१७	७८०२	३४५५	९४.७	१९३	५.३	१२२७	२५.२	२८५७	३६.६	७०	०.९
१८	७८८९	२७३१	९२.७	२१५	७.३	१४७५	३३.४	३४५८	४३.८	१०	०.१
१९	६७०३	२४९५	८८.७	३१८	११.३	९८३	२५.९	२८५५	४२.६	५२	०.८
पुरुष											
तुलसीपुर	६८४९३	३२२४२	९२.५	२६२०	७.५	१०३४४	२२.९	२३०८४	३३.७	२०३	०.३
१	१७१३	१०४०	९७.२	३०	२.८	१९१	१५.१	४५१	२६.३	१	०.१
२	१९३७	१०२५	९६.२	४०	३.८	२५०	१९.०	६२२	३२.१	०	०.०
३	३००३	१०२४	८८.९	१२८	११.१	८८८	४३.५	९५४	३१.८	९	०.३
४	३४६१	१९०७	९३.७	१२८	६.३	३८९	१६.०	१०३३	२९.८	४	०.१
५	५३२१	२३०८	९३.१	१७२	६.९	६२७	२०.२	२२०८	४१.५	६	०.१
६	८४३८	३८८५	९५.८	१७१	४.२	९५८	१९.१	३४१३	४०.४	११	०.१
७	५२१७	२४०८	९१.५	२२५	८.५	५५७	१७.५	२०२२	३८.८	५	०.१
८	३३९८	१६३९	९१.७	१४९	८.३	४७०	२०.८	११४०	३३.५	०	०.०
९	४९४०	२२१०	९३.२	१६२	६.८	७१२	२३.१	१८४३	३७.३	१३	०.३
१०	२५६४	१२०६	९५.६	५५	४.४	५०५	२८.६	७९८	३१.१	०	०.०
११	३४४४	१६८१	९३.२	१२३	६.८	६४८	२६.४	९६८	२८.१	२४	०.७
१२	४२५२	२१३१	९६.७	७२	३.३	६५४	२२.९	१३६३	३२.१	३२	०.८
१३	२१९२	७८५	८०.४	१९१	१९.६	४८९	३३.४	७२२	३२.९	५	०.२
१४	२३८९	१०००	७४.१	३४९	२५.९	४०२	२३.०	६३७	२६.७	१	०.०
१५	२९१०	१६२३	९०.०	१८१	१०.०	३९५	१८.०	७०८	२४.३	३	०.१
१६	३०६२	१३०४	८८.३	१७२	११.७	८५५	३६.७	७२६	२३.७	५	०.२
१७	३५८०	१८९३	९७.१	५६	२.९	४४८	१८.७	११३८	३१.८	४५	१.३
१८	३६३९	१७७८	९५.३	८८	४.७	५१७	२१.७	१२५०	३४.४	६	०.२
१९	३०३३	१३९५	९१.६	१२८	८.४	३८९	२०.३	१०८८	३५.९	३३	१.१
महिला											
तुलसीपुर	८०७६३	२३१४५	८९.५	२७२३	१०.५	१८६१९	४१.९	३६०८६	४४.७	१९०	०.२
१	२११२	११६५	९९.०	१२	१.०	२७१	१८.७	६५९	३१.२	५	०.२
२	२१५९	८०२	९५.७	३६	४.३	४६३	३५.६	८५७	३९.७	१	०.०
३	३४९९	७९३	९२.०	६९	८.०	११८८	५८.०	१४४१	४१.२	८	०.२
४	४२०४	१९३२	८९.३	२३१	१०.७	६७३	२३.७	१३६६	३२.५	२	०.०
५	६०४५	१११३	९३.५	७८	६.५	१२८१	५१.८	३५६६	५९.०	७	०.१
६	९९१२	२२५०	९१.९	१९७	८.१	१९७४	४४.७	५४७०	५५.२	२१	०.२
७	६३१९	१४०७	९०.३	१५१	९.७	१२१४	४३.८	३५४२	५६.१	५	०.१
८	३८३७	१०३६	८५.५	१७६	१४.५	८२३	४०.४	१८०१	४६.९	१	०.०
९	५९६५	१३३२	८७.१	१९८	१२.९	१३७६	४७.४	३०४६	५१.१	१३	०.२
१०	३०३२	६७५	९३.९	४४	६.१	१०४१	५९.१	१२७१	४१.९	१	०.०
११	४००८	१५४३	९१.८	१३८	८.२	१०२१	३७.८	१२७३	३१.८	३३	०.८
१२	४८८३	१२२३	९४.४	७३	५.६	१२६१	४९.३	२२९१	४६.९	३५	०.७
१३	२६६५	७४५	८५.४	१२७	१४.६	९३४	५१.७	८५५	३२.१	४	०.२

वडा	दश वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसङ्ख्या	आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्नता									
		आर्थिक रुपले सक्रिय						आर्थिक रुपले निष्क्रिय		आर्थिक क्रियाकलाप नखुलेको	
		अक्सर सक्रिय				अक्सर निष्क्रिय					
		अक्सर रोजगार		अक्सर बेरोजगार							
	सङ्ख्या	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%	सङ्ख्या	%
१४	२८७२	१००४	६८.६	४५९	३१.४	६४५	३०.६	७६४	२६.६	०	०.०
१५	३५४२	१५१८	८८.८	१९२	११.२	६८०	२८.५	११५२	३२.५	०	०.०
१६	३५६७	९९२	९१.९	८८	८.१	१४४३	५७.२	१०३८	२९.१	६	०.२
१७	४२२२	१५६२	९१.९	१३७	८.१	७७९	३१.४	१७१९	४०.७	२५	०.६
१८	४२५०	९५३	८८.२	१२७	११.८	९५८	४७.०	२२०८	५२.०	४	०.१
१९	३६७०	११००	८५.३	१९०	१४.७	५९४	३१.५	१७६७	४८.१	१९	०.५

११.३ आर्थिक कामको पेसागत वर्गीकरण अनुसारको जनसङ्ख्या

आर्थिक काम गरेका जनसङ्ख्याको पेसाअनुसार वर्गीकरण र विश्लेषण महत्वपूर्ण हुन्छ। आर्थिक काम गर्दा व्यक्तिको भूमिका कस्तो प्रकारको थियो भन्ने प्रश्न पनि उत्तिकै सरोकारको विषय हो। आर्थिक काम कृषि वा गैरकृषि क्षेत्रमा हुनसक्दछ। त्यस्तै औद्योगिक, व्यापारिक, सेवामूलक र सामान्य प्राथमिक पेसासँग सम्बन्धित आर्थिक कामहरू हुन्छन्। जनसङ्ख्याको पेसा र व्यवसायले त्यहाँको आर्थिक अवस्था र संरचनालाई प्रतिविम्बित गर्दछन्।

यस उप–महानगरपालिकाका १० वर्षमाथिका आर्थिक रूपले सक्रिय कुल ८५,३९३ जनसङ्ख्यामध्ये ४३३२६ जना पुरुष रहेका छन् भने ४२०६७ जना महिला रहेका छन्। यस उप–महानगरपालिकाका ४८.४ प्रतिशत आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या कृषि, वन र माछापालनसम्बन्धी पेसाका दक्ष कामदार रहेका छन्। दोस्रो ठुलो (२५.१%) समूह सामान्य वा प्राथमिक पेसाका कामदारहरूको रहेको छ भने तेस्रो ठुलो दुईओटा समूहमा व्यवस्थापक र सेवा तथा वस्तु व्यापार गर्ने कामदार रहेको छन्। ती दुवै समूहको कुल हिस्सा १०.० प्रतिशत रहेको छ। पेसाका दृष्टिबाट सबैभन्दा कम (०.३%) सैनिक अधिकारी रहेको देखिन्छ (तालिका ४९, चित्र ३३)।

तालिका ४९ : आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याको मुख्य पेसा अनुसारको विवरण
(१० वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरका)

आर्थिक कामको पेसागत विवरण	जम्मा	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	महिला	प्रतिशत
जम्मा	८५३९३	१००.०	४३३२६	१००.०	४२०६७	१००.०
सैनिक अधिकारी	२६९	०.३	२४६	०.६	२३	०.१
व्यवस्थापक	४२६५	५.०	२८३९	६.६	१४२६	३.४
पेसाविद्	३३९०	४.०	१९६४	४.५	१४२६	३.४
प्राविधिक तथा सहायक पेसाविद्	११०२	१.३	६७४	१.६	४२८	१.०
कार्यालय सहायक	८७९	१.०	५४२	१.३	३३७	०.८
सेवा तथा वस्तु बिक्री गर्ने कामदार	४२५३	५.०	२५३९	५.९	१७१४	४.१
कृषि, वन र माछापालन कार्यका दक्ष कामदार	४१३६०	४८.४	१८५९१	४२.९	२२७६९	५४.१
शिल्पकला तथा कालिगढ र यससम्बन्धी व्यापार गर्ने कामदार	५२२२	६.१	४१८०	९.६	१०४२	२.५
यन्त्र तथा मेशिन अपरेटर र जडान गर्ने कामदार	३०७७	३.६	२९५२	६.८	१२५	०.३
सामान्य वा प्राथमिक पेसाका कामदार	२१४७६	२५.१	८७३६	२०.२	१२७४०	३०.३
उल्लेख नभएका	१००	०.१	६३	०.१	३७	०.१

चित्र ३३: आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याको मुख्य पेसा अनुसारको विवरण प्रतिशतमा

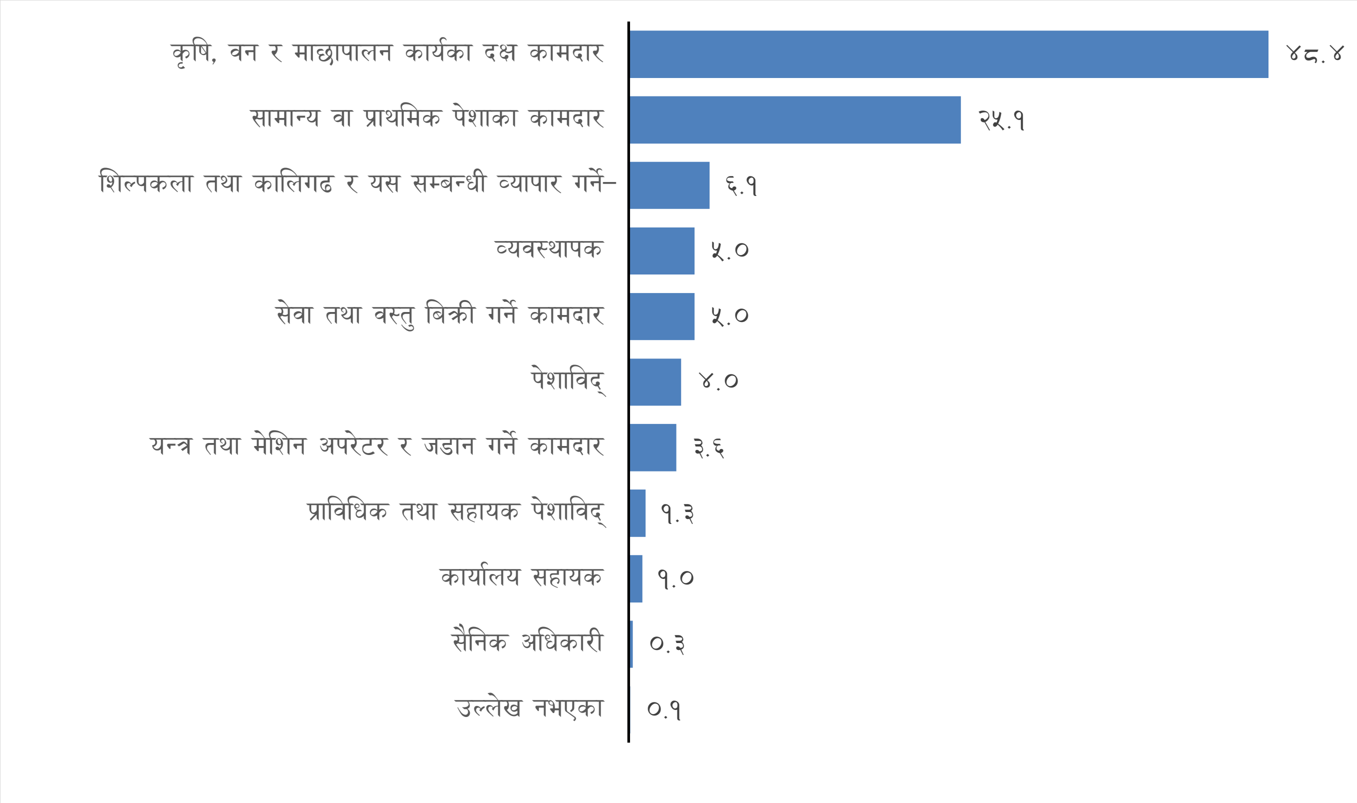

११.४ आर्थिक कामको औद्योगिक क्षेत्र वर्गीकरणअनुसारको जनसङ्ख्या

देशको अर्थतन्त्रलाई विभिन्न उपक्षेत्रमा वर्गीकरण गरिएको हुन्छ । पछिल्लो जनगणनामा आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याले गरेको कामलाई विभिन्न २१ ओटा औद्योगिक क्षेत्रमा वर्गीकरण गरिएको छ । देश, प्रदेश र स्थानीय तहको आर्थिक अवस्था र विकासअनुसार यी २१ ओटा औद्योगिक क्षेत्र उन्नत वा पिछडिएको अवस्थामा रहेका हुनसक्छन् । यस नगरपालिकाका १० वर्ष र सोभन्दा माथिका र आर्थिक रूपले सक्रिय कुल ८५,३९३ जनसङ्ख्यामध्ये ५५.२ प्रतिशत कृषि, वन र माछापालन क्षेत्रमा सक्रिय देखिएका छन् । यसलाई अझै खण्डीकरण गरेर हेर्दा आर्थिक रूपले सक्रिय कुल ४३३२६ जना पुरुषमध्ये ४९.१ प्रतिशत यस क्षेत्रमा छन् भने आर्थिक रूपले सक्रिय कुल ४२०६७ जना महिलामध्ये ६१.५ प्रतिशत यस क्षेत्रमा क्रियाशील छन् ।

आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या आबद्ध भएको दोस्रो ठुलो औद्योगिक क्षेत्र 'थोक एवं खुद्रा व्यापार, मोटरगाडी तथा मोटरसाइकल मर्मतका कार्यहरू' रहेको छ जसले १४.४ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ । यस नगरपालिकाको आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या आबद्ध भएको तेस्रो ठुलो (९.७%) औद्योगिक क्षेत्र निर्माण रहेको छ । अन्य सेवा प्रदान गर्ने क्रियाकलापले ४.० प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ भने यातायात तथा भण्डारणले ३.५ प्रतिशत अंश र औद्योगिक उत्पादन क्षेत्रले ३.२ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ ।

अघिल्ला उपखण्डहरूमा झैँ पुरुष र महिलाको औद्योगिक क्षेत्रगत संलग्नता पनि तिनको प्रकृतिअनुसार फरक फरक रहेको छ (तालिका ५०, चित्र ३४) ।

तालिका ५०: आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याको मुख्य औद्योगिक क्षेत्र अनुसारको विवरण
(१० वर्ष वा सो भन्दा बढी उमेरका)

आर्थिक कामको क्षेत्र वा उद्योग	जम्मा	%	पुरुष	%	महिला	%
जम्मा	८५३९३	१००.०	४३३२६	१००.०	४२०६७	१००.०
कृषि, वन र माछापालन	४७१६८	५५.२	२१२८१	४९.१	२५८८७	६१.५
खानी तथा उत्खनन्	९७	०.१	५९	०.१	३८	०.१
औद्योगिक उत्पादन	२७७०	३.२	१७७५	४.१	९९५	२.४

आर्थिक कामको क्षेत्र वा उद्योग	जम्मा	%	पुरुष	%	महिला	%
विद्युत, ग्यास, बाफ तथा वातानुकूलित सेवा	१६७	०.२	१४५	०.३	२२	०.१
पानीको आपूर्ति, ढलनिकास, फोहर व्यवस्थापन र शुद्धीकरणका क्रियाकलाप	१४९	०.२	१०४	०.२	४५	०.१
निर्माण	८३२५	९.७	५३४३	१२.३	२९८२	७.१
थोक एवं खुद्रा व्यापार, मोटरगाडी तथा मोटरसाइकल मर्मतका कार्य	१२२७८	१४.४	५८८१	१३.६	६३९७	१५.२
यातायात तथा भण्डारण	२९७१	३.५	२८६६	६.६	१०५	०.२
आवास तथा भोजन सम्बन्धी क्रियाकलाप	११२६	१.३	६६७	१.५	४५९	१.१
सूचना तथा सञ्चार	१७१	०.२	१२८	०.३	४३	०.१
वित्तीय तथा बिमासम्बन्धी क्रियाकलाप	६९३	०.८	४०१	०.९	२९२	०.७
घरजग्गा कारोबारका व्यवसायिक क्रियाकलाप	११८	०.१	१०१	०.२	१७	०.०
पेसागत, वैज्ञानिक तथा प्राविधिक क्रियाकलाप	२७०	०.३	२१२	०.५	५८	०.१
प्रशासनिक तथा सहयोगी सेवाका क्रियाकलाप	९१	०.१	६८	०.२	२३	०.१
सार्वजनिक प्रशासन र सुरक्षासम्बन्धी क्रियाकलाप	११३५	१.३	९३१	२.१	२०४	०.५
शिक्षा	२८२६	३.३	१५६७	३.६	१२५९	३.०
मानव स्वास्थ्य तथा सामाजिक कार्यका क्रियाकलाप	८९४	१.०	३८७	०.९	५०७	१.२
कला, मनोरञ्जन तथा मनोविनोद	९९	०.१	७४	०.२	२५	०.१
अन्य सेवा प्रदान गर्ने क्रियाकलाप	३४०४	४.०	११६५	२.७	२२३९	५.३
घरपरिवारका घरायसी क्रियाकलाप	५१६	०.६	९१	०.२	४२५	१.०
बाह्य संघसंस्था एवं यसका अङ्गहरुका क्रियाकलाप	३८	०.०	२८	०.१	१०	०.०
उल्लेख नभएका	८७	०.१	५२	०.१	३५	०.१

चित्र ३४: औद्योगिक क्षेत्रअनुसार आर्थिक काममा संलग्न जनसङ्ख्या (%)

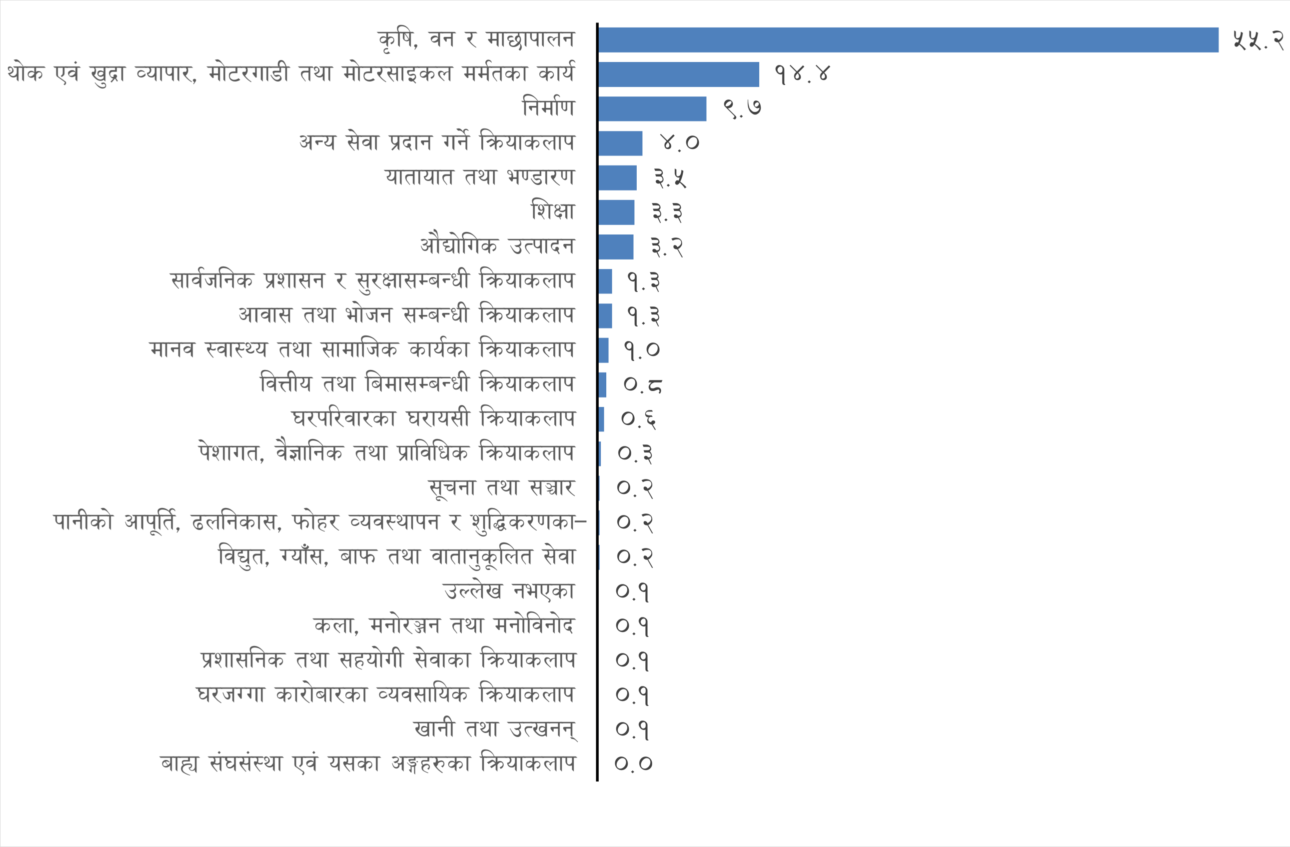

११.५ कृषि तथा गैरकृषि क्षेत्रमा संलग्न जनसङ्ख्या

आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या मूलत: दुई प्रकारका काममा संलग्न रहेका हुन्छन् । पहिलो, कृषिसँग जोडिएको आर्थिक क्षेत्र हो र दोस्रो गैरकृषिसँग जोडिएको आर्थिक क्षेत्र । तुलसीपुर उप-महानगरपालिकाका वडाहरू सहरी क्षेत्रभन्दा अर्धसहरी क्षेत्र भएका अधिक हुनाले गैरकृषि क्षेत्रमा भन्दा कृषि क्षेत्रमा संलग्न जनसङ्ख्या अधिकतम हुनु मनासिब मान्न सकिन्छ ।

यस उप-महानगरपालिकाका आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या (१० वर्ष र सोभन्दा माथिको) मध्ये गैरकृषि आर्थिक क्षेत्रमा संलग्न जनसङ्ख्या ४४.७ प्रतिशत छ भने कृषिसँग जोडिएको आर्थिक क्षेत्रमा काम गर्ने जनसङ्ख्या ५५.२ प्रतिशत रहेको छ । वडास्तरमा तुलना गर्दा गैरकृषिसँग जोडिएको क्षेत्रमा संलग्न जनसङ्ख्या सर्वाधिक (८३.४%) वडा नं. ५ मा रहेको देखिन्छ भने सबैभन्दा कम (१३.७%) वडा नं. १४ मा रहेको छ । त्यसै गरी कृषिसँग जोडिएको आर्थिक क्षेत्रमा संलग्न जनसङ्ख्या सबैभन्दा धेरै (८६.३%) वडा नं. १४ मा रहेको छ भने सबैभन्दा कम (१६.४%) वडा नं. ५ मा रहेको छ (तालिका ५१ चित्र ३५) ।

तालिका ५१: वडाअनुसार कृषि तथा गैरकृषि काममा संलग्न जनसङ्ख्या

वडा	जम्मा	गैरकृषि क्षेत्रका आर्थिक काममा संलग्न	कृषि क्षेत्रका आर्थिक काममा संलग्न	नखुलेको	गैरकृषि क्षेत्रका आर्थिक काममा संलग्न	कृषि क्षेत्रका आर्थिक काममा संलग्न
	सङ्ख्या				%	
१	२,६६०	२,१८३	४६८	९	१७.६	८२.१
२	२,५५६	१,८०३	७५२	१	२९.४	७०.५
३	३,९९३	२,८९०	१,१०३	०	२७.६	७२.४
४	४,९७५	३,५९९	१,३७६	०	२७.७	७२.३
५	५,३६३	८७९	४,४७३	११	८३.४	१६.४
६	८,६५१	१,५९३	७,०४४	१४	८१.४	१८.४

वडा	जम्मा	गैरकृषि क्षेत्रका आर्थिक काममा संलग्न	कृषि क्षेत्रका आर्थिक काममा संलग्न	नखुलेको	गैरकृषि क्षेत्रका आर्थिक काममा संलग्न	कृषि क्षेत्रका आर्थिक काममा संलग्न
	सङ्ख्या				%	
७	५,६४६	१,९६७	३,६५३	२६	६४.७	३४.८
८	३,८६९	१,९४४	१,९२४	१	४९.७	५०.२
९	५,६३३	१,७१२	३,९१७	४	६९.५	३०.४
१०	३,४२७	२,२५८	१,१६९	०	३४.१	६५.९
११	४,९८९	३,७०८	१,२८१	०	२५.७	७४.३
१२	५,२६९	३,१५७	२,११०	२	४०.०	५९.९
१३	३,२१८	२,७०३	५१२	३	१५.९	८४.०
१४	३,७७५	३,२५८	५१७	०	१३.७	८६.३
१५	४,४९५	३,६५२	८४३	०	१८.८	८१.२
१६	४,७५३	३,६०९	१,१४२	२	२४.०	७५.९
१७	४,५४८	२,६६१	१,८७७	१०	४१.३	५८.५
१८	४,०९९	१,६७६	२,४२०	३	५९.०	४०.९
१९	३,४७४	१,९१६	१,५५७	१	४४.८	५५.२
तुलसीपुर	८५,३९३	४७,१६८	३८,१३८	८७	४४.७	५५.२

चित्र ३५: वडाअनुसार गैरकृषि क्षेत्रका आर्थिक काममा संलग्न जनसङ्ख्या (%)

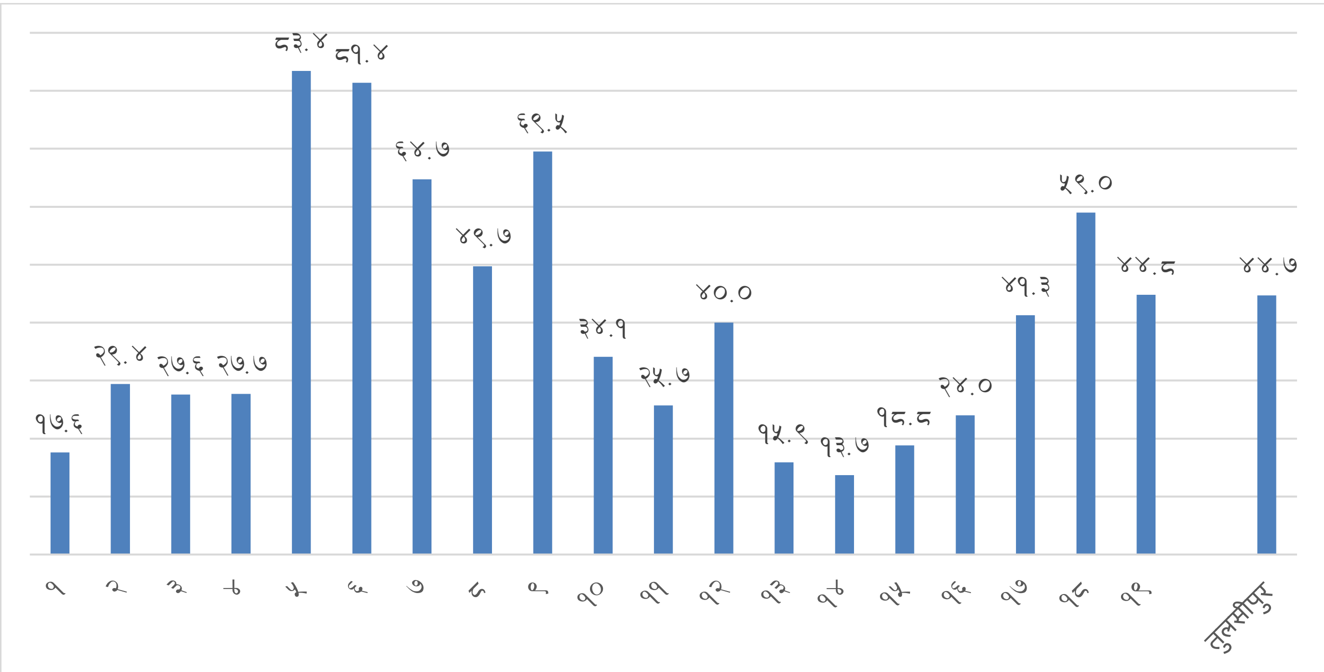

११.६ आर्थिक काममा संलग्नताको प्रकार अनुसारको विवरण

आर्थिक काममा संलग्न १० वर्ष र सोभन्दा माथिको कुल ८५३९३ जनसङ्ख्यामध्ये कसले कुन हैसियतमा काम गऱ्यो अथवा कस्तो प्रकारको काम गऱ्यो भन्ने प्रश्न पनि नीतिनिर्माता र निर्णयकर्ताको लागि महत्वपूर्ण हुन्छ । त्यस्तै खास प्रशासनिक

एकाइको आर्थिक काममा संलग्न जनशक्ति कसरी संरचित छ भनेर बुझ्न पनि सघाउ पुग्दछ । जनगणनामा आर्थिक रूपले सक्रिय प्रत्येक व्यक्तिलाई उसले आर्थिक काम गर्दाको हैसियत के हो भनेर सोधिएको थियो ।

वि.सं. २०७८ को जनगणनाको तथ्याङ्कअनुसार तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा सर्वाधिक ४८२१६ (५६.५%) आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या आफ्नै काम गर्ने समूहमा पर्दछन् भने २४२६३ जना (२८.४%) अरूको काम गर्ने समूहमा पर्दछन् । परिवारमा सघाउने मात्र समूहअन्तर्गत ११,३६९ जना (१३.३%) आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या रहेका छन् भने रोजगारदाता न्यून अर्थात् १,४६० जना (१.७%) मात्र रहेको छन् (तालिका ५२) ।

तालिका ५२: रोजगारीको अवस्थाअनुसार आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याको विवरण

(१० वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरका)

नगरपालिका	सङ्ख्या/%	जम्मा	रोजगारीको अवस्था				
			अरूको काम गर्ने	रोजगारदाता	आफ्नै काम गर्ने	परिवारमा सघाउने मात्र	उल्लेख नभएको
जम्मा	सङ्ख्या	८५३९३	२४२६३	१४६०	४८२१६	११३६९	८५
	%	१००	२८.४	१.७	५६.५	१३.३	०.१
पुरूष	सङ्ख्या	४३३२६	१४७५३	१०३७	२३२२४	४२६२	५०
	%	१००.	३४.१	२.४	५३.६	९.८	०.१
महिला	सङ्ख्या	४२०६७	९५१०	४२३	२४९९२	७१०७	३५
	%	१००.	२२.६	१.०	५९.४	१६.९	०.१

११.७ घरायसी तथा गैरघरायसी क्षेत्रानुसार आर्थिक काममा संलग्नताअनुसार जनसङ्ख्या

आर्थिक कामलाई घरायसी र गैरघरायसी गरी दुई वर्गमा विभाजन गर्ने प्रचलन रहेको छ । घरायसी काम अक्सर घरपरिवारकै उपभोग र सुविधाका लागि हुने गर्दछ भने गैरघरायसी काम सामान्यत: आय आर्जनका लागि सहायक हुने गर्दछ । पछिल्लो बाह्रौं राष्ट्रिय जनगणनामा १० वर्ष र सोभन्दा माथिका प्रत्येक व्यक्तिले गरेको कामलाई घरायसी र गैरघरायसी वर्गमा विभाजन गर्दा यस उप-महानगरपालिकामा ३४.१ प्रतिशतले घरायसी क्षेत्रमा काम गरेको देखिन्छ । गैरघरायसी क्षेत्रमा आर्थिक काम गर्ने जनसङ्ख्याको हिस्सा २३.० प्रतिशत रहेको छ ।

वडास्तरमा तुलना गर्दा घरायसी क्षेत्रसँग जोडिएको आर्थिक काममा संलग्न जनसङ्ख्या सर्वाधिक (६१.२%) वडा नं. १४ मा रहेको देखिन्छ भने सबैभन्दा कम (१३.५%) वडा नं. ६ मा रहेको छ । त्यसै गरी गैरघरायसी क्षेत्रको आर्थिक काम गर्ने जनसङ्ख्या सबैभन्दा धेरै (३६.८%) वडा नं. ५ मा रहेको छ भने सबैभन्दा कम (१०.४%) वडा नं. १३ मा रहेको छ (तालिका ५३) ।

तालिका ५३: घरायसी तथा गैरघरायसी क्षेत्रानुसार आर्थिक काममा संलग्नताअनुसार जनसङ्ख्या विवरण

(१० वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरका)

वडा	जम्मा	गैरघरायसी क्षेत्र	घरायसी क्षेत्र	उल्लेख नभएको	काम नगर्ने	गैरघरायसी क्षेत्र	घरायसी क्षेत्र
	सङ्ख्या					%	
१	३,८२५	४४२	२,२१२	६	१,१६५	११.६	५७.८
२	४,०९६	७१०	१,८४५	१	१,५४०	१७.३	४५.०
३	६,५०२	९६०	३,०३२	१	२,५०९	१४.८	४६.६
४	७,६६५	१,१९२	३,७८१	२	२,६९०	१५.६	४९.३
५	११,३६६	४,१८५	१,१७२	६	६,००३	३६.८	१०.३
६	१८,३५०	६,१५०	२,४८१	२०	९,६९९	३३.५	१३.५
७	११,५३६	३,४२३	२,१९८	२५	५,८९०	२९.७	१९.१
८	७,२३५	१,७०८	२,१६०	१	३,३६६	२३.६	२९.९

वडा	जम्मा	गैरघरायसी क्षेत्र	घरायसी क्षेत्र	उल्लेख नभएको	काम नगर्ने	गैरघरायसी क्षेत्र	घरायसी क्षेत्र
	सङ्ख्या					%	
९	१०,९०५	३,३८६	२,२४३	४	५,२७२	३१.०	२०.६
१०	५,५९६	१,०८७	२,३३९	१	२,१६९	१९.४	४१.८
११	७,४५२	१,१४६	३,८३७	६	२,४६३	१५.४	५१.५
१२	९,१३५	१,९००	३,३६८	१	३,८६६	२०.८	३६.९
१३	४,८५७	५०७	२,७१०	१	१,६३९	१०.४	५५.८
१४	५,२६१	५५३	३,२२२	०	१,४८६	१०.५	६१.२
१५	६,४५२	८१५	३,६८०	०	१,९५७	१२.६	५७.०
१६	६,६२९	९६०	३,७८८	५	१,८७६	१४.५	५७.१
१७	७,८०२	१,८१९	२,७१७	१२	३,२५४	२३.३	३४.८
१८	७,८८९	१,९९१	२,१०३	५	३,७९०	२५.२	२६.७
१९	६,७०३	१,४६१	२,०१२	१	३,२२९	२१.८	३०.०
तुलसीपुर	१४९,२५६	३४,३९५	५०,९००	९८	६३,८६३	२३.०	३४.१

खण्ड १२: घरको संरचना तथा प्रयोग

१२.१ घरको मुख्य प्रयोग

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ मा देशका सम्पूर्ण घरहरूको समेत गणना गरिएको थियो। गणना गरिएका घरको प्रयोग कुन रूपमा भएको छ भन्ने विषयले आवासीय घर र गैरआवासीय घरको वितरणलाई विभिन्न तहमा (नेपाल, प्रदेश, भौगोलिक क्षेत्र, आदि) विश्लेषण गर्न मद्दत पुग्दछ। तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा पछिल्लो जनगणनाले कुल ५१,८३१ ओटा घर रहेको देखाएको छ जसमध्ये करिब ७५ प्रतिशत घर आवासीय प्रयोगमा रहेका छन्। गोठ वा धनसारका लागि प्रयोग भएका घरले १२.२ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ भने ५.५ प्रतिशत घर खाली रहेको देखिन्छ। व्यापार/व्यवसायका लागि प्रयोग भएका घर २.७ प्रतिशत छन्। उद्योग क्षेत्रको अंश ०.५ प्रतिशत र सरकारले प्रयोग गरेका घरको अंश ०.२ प्रतिशत रहेको छ (तालिका ५४)।

तालिका ५४: घरको मुख्य प्रयोग अनुसारको विवरण (% मा)

क्षेत्र	जम्मा घर सङ्ख्या	घरको मुख्य प्रयोगको (प्रतिशतमा)											
		आवासीय	व्यापार व्यवसाय	सरकारी	शिक्षा	स्वास्थ्य	उद्योग	बैंक तथा वित्तीय संस्था	संस्थागत	होटेल तथा लज	गोठ /धनसार	अन्य	खाली
नेपाल	७५५२०६६	७१.७	३.१	०.४	१.१	०.२	०.४	०.१	०.४	०.३	१०.१	५.९	६.३
दाङ	१८३९२६	७७.४	२.८	०.३	०.८	०.२	०.४	०.१	०.३	०.३	९.९	२.५	५.१
तुलसीपुर	५१८३१	७४.७	२.७	०.२	०.९	०.२	०.५	०.१	०.२	०.३	१२.२	२.४	५.५

आवास, व्यापार/व्यवसाय, उद्योग, संस्थागत प्रयोजन र खाली रहेका घरको अनुपातलाई राष्ट्रिय र दाङ जिल्लाको सन्दर्भमा हेर्दा केही विषमता देखिन्छ यद्यपि कुनै मान उल्लेखनीय रूपले फरक छन् भने कुनै मानमा सामान्य भिन्नता रहेको छ। नेपालमा आवासीय प्रयोगमा रहेका घरको अनुपात करिब ७२ प्रतिशत छ भने तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा यो करिब ७५ प्रतिशत रहेको छ। गोठ वा धनसराको लागि प्रयोग भएका घर दाङ जिल्लामा करिब १० प्रतिशत छन् भने यस उप–महानगरपालिकामा १२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यस उप–महानगरपालिकामा नेपालको (६.३%) तुलनामा कम (५.५%) घरहरू खाली अवस्थामा रहेको देखिन्छ तर यी खाली घरले थप अध्ययनका लागि प्रेरित गर्दछन्। घरहरू जुनसुकै कारणले खाली भएका हुनसक्छन् तथापि बसाइँसराइ गरेर वा असुरक्षित भएर खाली रहन गएको अवस्थामा जनसङ्ख्या वृद्धिदर र सुरक्षित आवासको आपूर्तिमा प्रभाव पार्ने देखिन्छ। अन्य कारण पनि विद्यमान रहेका हुनसक्छन् र तिनका प्रभावलाई तदनुरूप व्याख्या गर्नुपर्ने हुन्छ।

चित्र ३६: प्रमुख प्रयोगअनुसार घरको वितरण (%)

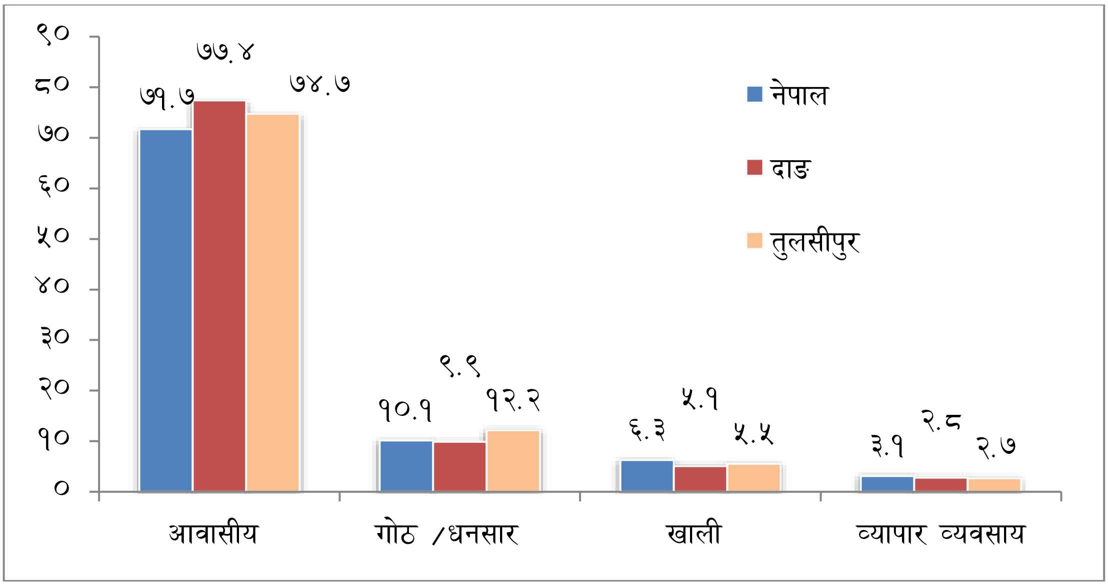

१२.२ घरको तला

जनगणनामा प्रत्येक घर कति तलाको छ भनेर विवरण सङ्कलन गरिएको थियो । घरको तला सङ्ख्याको उपयोग कहाँ कहाँ हुनसक्छ भन्ने प्रश्न महत्वपूर्ण छ। आवासको उपलब्धतामा यसले एक सूचकका रूपमा कार्य गर्दछ। घरको कुल निर्मित क्षेत्रफल (Built-up area) गणनामा पनि यसले महत्वपूर्ण गुणक (Multiplier) प्रदान गर्दछ । घर भनेको पुँजीगत सम्पत्ति हो । यसको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा पनि गणना भएको हुन्छ । समग्र नेपाल र प्रदेशअनुसारको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन अनुमानमा घरको तला सङ्ख्याले एकप्रकारको दर वा अनुपात दिने हुनाले यो तथ्याङ्कको विशेष महत्व रहेको छ ।

नेपाल भूकम्पको उच्च जोखिममा रहेको देश हो । वि.सं. २०७२ को भूकम्पबाट भएको क्षतिलाई स्मरण गर्दा यस्तो जोखिम पनि नेपालका सबै जिल्लामा एकनास रहेको देखिँदैन । भूकम्पको केन्द्रविन्दुअनुसार क्षति र प्रभाव कम वा बढी हुने गर्दछ । भौगोलिक क्षेत्र (हिमाल, पहाड तथा तराई, ग्रामीण र सहरी) अनुसार पनि तला सङ्ख्या असमान रहनु स्वाभाविक देखिन्छ । नेपालमा करिब ६० प्रतिशत घर एक तले, झण्डै २९ प्रतिशत घर दुई तले र ९ प्रतिशत घर तीन तले रहेका छन् भने दाङ जिल्ला र तुलसीपुर उप–महानगरपालिकाको तुलना गर्दा पनि तथ्याङ्कमा स्पष्ट असमानता रहेको देखिन्छ । दाङ जिल्लामा ५५.६ प्रतिशत घर एक तले र ३९.३ प्रतिशत घर दुई तले छन् भने तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा यो मान क्रमशः ४८.५ प्रतिशत र ४३.२ प्रतिशत रहेको छ। त्यस्तै तीन तले घर समग्र दाङ जिल्लामा ४.७ प्रतिशत छ भने तुलसीपुरमा ३.१ प्रतिशत विन्दुले बढी अर्थात ७.८ प्रतिशत रहेका छन् (तालिका ५५)।

तालिका ५५: घरको तला अनुसारको विवरण (% मा)

क्षेत्र	जम्मा घर सङ्ख्या	घरको तलाको प्रतिशत							
		१	२	३	४	५–७	८–९	१०+	नखुलेको
नेपाल	७,५५२,०६६	५९.८	२८.८	९.२	१.३	०.६	०.०	०.०	०.३
दाङ	१८३,९२६	५५.६	३९.३	४.७	०.२	०.१	०.०	०.०	०.१
तुलसीपुर	५१,८३१	४८.५	४३.२	७.८	०.४	०.१	०.०	०.०	०.०

१२.३ घरको आयु

जनगणनामा घरपरिवारले बसोबास गरिरहेको प्रत्येक घरको आयु (निर्माण भएको मितिका आधारमा) सङ्कलन गरिएको थियो । यो तथ्याङ्कले भवनजस्तो मूल्यवान स्थिर पुँजीगत सम्पत्तिको वर्तमान मूल्य कति छ ? ती भवनहरूको बाँकी आयु कति हुनसक्छ ? भवनको संरचना र मूल्यमा ह्रास कति भएको हुनसक्छ लगायतका प्रश्नका साथसाथै वर्तमान र भावी जनसङ्ख्याको लागि

भविष्यमा निर्माण वा पुनर्निर्माण गर्नुपर्ने भवन कति हुनेछन् भनेर अनुमान गर्न सहयोग गर्दछ। कतिपय घरको आयु १०० वर्षभन्दा माथि हुने र ती राज्यको पुरातात्विक सम्पदाका रूपमा समेत रहन्छन्।

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा सर्वाधिक (२१.८%) घरहरू ५ देखि ९ वर्षभित्र बनेका देखिन्छन्। दोस्रो (१८.४%) मा १० देखि १४ वर्षभित्र बनेका घर रहेका छन् भने तेस्रो (१५.०%) मा २० देखि २९ वर्षभित्र बनेका घर रहेका छन्। यस उप–महानगरपालिकामा १०० वर्ष र सोभन्दाअघि बनेका घरको हिस्सा ०.३ प्रतिशत रहेको छ (तालिका ५६)।

तालिका ५६: घरको आयु अनुसारको विवरण (% मा)

क्षेत्र	जम्मा घर सङ्ख्या	घरको आयुअनुसार प्रतिशत												
		० वर्ष	१ वर्ष	२ वर्ष	३ वर्ष	४ वर्ष	५-९ वर्ष	१०-१४ वर्ष	१५-१९ वर्ष	२०-२९ वर्ष	३०-४९ वर्ष	५०-९९ वर्ष	१००+ वर्ष	नखुलेको
नेपाल	७५५२०६६	३.५	५.७	५.६	६.५	६.६	२०.७	१५.३	९.६	१२.५	८.१	३.०	०.५	२.४
दाङ	१८३९२६	३.३	५.९	५.५	५.७	५.२	२२.२	१७.२	११.६	१४.१	६.३	१.५	०.२	१.४
तुलसीपुर	५१८३१	३.०	५.६	५.४	५.४	४.९	२१.८	१८.४	११.९	१५.०	६.२	१.०	०.३	१.०

यस उप-महानगरपालिकामा रहेका घरहरूलाई तिनीहरूको आयुका आधारमा विभिन्न ६ ओटा उमेर समूहमा राखेर हेर्दा सर्वाधिक (४६.१%) घरहरू १० वर्षभन्दा कम आयु भएका अर्थात् विगत १० वर्षभित्र बनेका देखिन्छन्। दोस्रो ठुलो आयु समूह अर्थात् १० देखि १९ वर्षभित्र निर्माण भएका घरहरूको अंश ३०.३ प्रतिशत रहेको छ भने २० देखि २९ वर्षभित्र बनेका घरहरू १५ प्रतिशत रहेका छन्। चौथो समूहमा विगत ३० देखि ४९ वर्षभित्र बनेका घरहरू रहेका छन् जसले ६.२ प्रतिशत हिस्सा ओगटेका छन्। उप–महानगरपालिकामा जीर्ण अर्थात् ५० देखि ९९ वर्ष उमेर पुगेका घर १ प्रतिशत रहेका छन् भने १०० वर्ष वा सोभन्दा पुराना घरको अंश ०.३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ (चित्र ३७)।

चित्र ३७: उमेर समूहअनुसार घरको आयु (%)

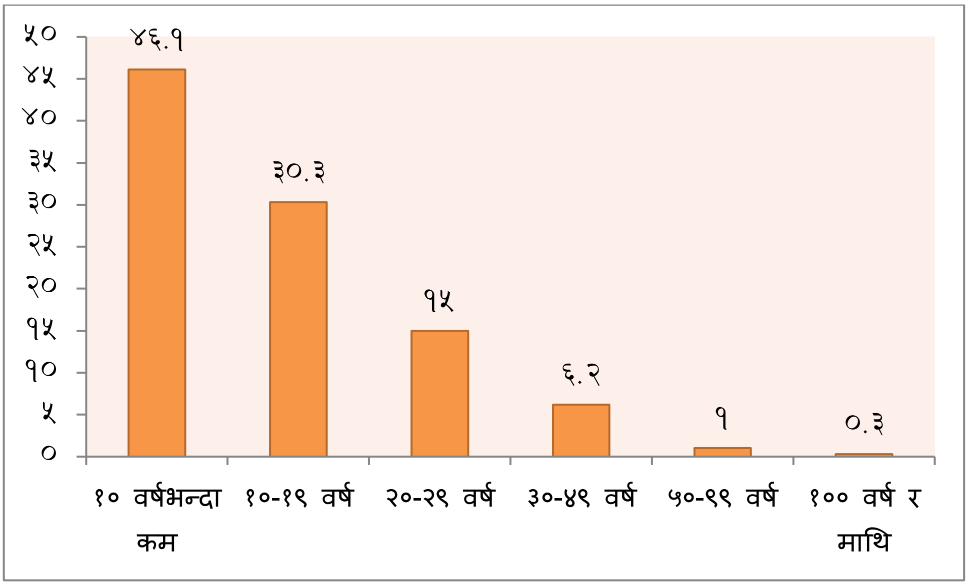

१२.४ घरको स्वामित्व

आवास परिवारको लागि आधारभूत आवश्यकता हो। नेपाली समाजमा अक्सर परिवारको चाहना आफ्नो एउटा घर होस् भन्ने नै देखिन्छ। तथ्याङ्कबाट पनि अधिकांश परिवार आफ्नै घरमा बसोबास गरेको देखिन्छ। रोजगारी, काम, व्यापार–व्यवसाय, अध्ययन आदिका कारणले व्यक्ति वा परिवार भाडामा वा अन्य प्रकारका आवासीय सुविधा उपभोग गरिरहेको पनि हुन्छन्। घरको

स्वामित्वले एकातिर परिवारको सम्पन्नताको सूचकका रूपमा पनि केही हदसम्म काम गर्दछ भने अर्कातिर पेसा, व्यवसाय, अध्ययन, आदि कारणले भाडा वा गैरभाडाका आवासीय अवस्थाको सूचना पनि उपलब्ध गराउँदछ ।

यस तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा ८६.४ प्रतिशत परिवार आफ्नै स्वामित्वको घरमा बसोबास गर्दछन् । भाडाको घर वा कोठामा बसोबास गर्ने परिवारको अंश १३.० प्रतिशत रहेको छ । संस्थागत घर (कार्यालयको क्वार्टर, छात्राबास, ब्यारेक, बृद्धाश्रम, बालगृह, धर्मशाला, गुम्बा आदि) मा बसोबास गर्ने परिवारको हिस्सा ०.२ प्रतिशत रहेको छ भने ०.३ प्रतिशत परिवार यीदेखि बाहेकका अन्य घरमा बसोबास गरेको देखिन्छ (तालिका ५७, चित्र ३८) ।

यस उप-महानगरपालिकामा घरको स्वामित्वमा आएको परिवर्तनलाई विश्लेषण गर्दा पछिल्लो दश वर्षमा (२०६८–२०७८) केही परिवर्तन भएको देख्न सकिन्छ । दश वर्ष पहिले आफ्नै घरमा बसोबास गर्ने परिवार ८८.३ प्रतिशत थियो भने अहिले त्यो १.९ प्रतिशत विन्दुले घटेर ८६.४ प्रतिशत भएको छ । त्यस्तै भाडामा बसोबास गर्ने परिवार बढेका छन् । एक दशकअघि भाडाको घरमा बसोबास गर्ने परिवार १०.७ प्रतिशत थियो भने वि.सं. २०७८ मा त्यो २.३ प्रतिशत विन्दुले बढेर १३.० प्रतिशत पुगेको छ (चित्र ३८) ।

तालिका ५७: घरको स्वामित्वअनुसार पारिवारिक विवरण

वडा नं.	सङ्ख्या / %	जम्मा परिवार सङ्ख्या	घरको स्वामित्व			
			आफ्नै	भाडामा	संस्थागत	अन्य
१	सङ्ख्या	१२३२	१२०४	२६	१	१
	%	१००.०	९७.७	२.१	०.१	०.१
२	सङ्ख्या	११८२	११५७	१४	२	९
	%	१००.०	९७.९	१.२	०.२	०.८
३	सङ्ख्या	२००३	१९३७	६३	१	२
	%	१००.०	९६.७	३.१	०.०	०.१
४	सङ्ख्या	२३३८	२२४५	८३	९	१
	%	१००.०	९६.०	३.६	०.४	०.०
५	सङ्ख्या	३६०८	२१६२	१४१६	२५	५
	%	१००.०	५९.९	३९.२	०.७	०.१
६	सङ्ख्या	६०७३	४३४९	१६८७	१४	२३
	%	१००.०	७१.६	२७.८	०.२	०.४
७	सङ्ख्या	३५२६	३०६२	४४८	१	१५
	%	१००.०	८६.८	१२.७	०.०	०.४
८	सङ्ख्या	२२०८	२०३३	१६८	२	५
	%	१००.०	९२.१	७.६	०.१	०.२
९	सङ्ख्या	३७७३	२३९६	१३५३	७	१७
	%	१००.०	६३.५	३५.९	०.२	०.५
१०	सङ्ख्या	१६००	१५७६	१९	१	४
	%	१००.०	९८.५	१.२	०.१	०.३
११	सङ्ख्या	२१५०	२११७	२९	१	३
	%	१००.०	९८.५	१.३	०.०	०.१
१२	सङ्ख्या	२६७३	२५४६	११२	९	६
	%	१००.०	९५.२	४.२	०.३	०.२
१३	सङ्ख्या	१४८०	१४५३	१६	४	७
	%	१००.०	९८.२	१.१	०.३	०.५

वडा नं.	सङ्ख्या / %	जम्मा परिवार सङ्ख्या	घरको स्वामित्व			
			आफ्नै	भाडामा	संस्थागत	अन्य
१४	सङ्ख्या	१६२७	१६१४	८	२	३
	%	१००.०	९९.२	०.५	०.१	०.२
१५	सङ्ख्या	१९२८	१८९०	२९	३	६
	%	१००.०	९८.०	१.५	०.२	०.३
१६	सङ्ख्या	१९०७	१८३२	४२	७	२६
	%	१००.०	९६.१	२.२	०.४	१.४
१७	सङ्ख्या	२२९२	२१८०	१०२	४	६
	%	१००.०	९५.१	४.५	०.२	०.३
१८	सङ्ख्या	२३८४	२१४९	२२०	६	९
	%	१००.०	९०.१	९.२	०.३	०.४
१९	सङ्ख्या	२०३४	१८७८	१४४	७	५
	%	१००.०	९२.३	७.१	०.३	०.२
जम्मा	सङ्ख्या	४६०१८	३९७८०	५९७९	१०६	१५३
	%	१००.०	८६.४	१३.०	०.२	०.३

चित्र ३८ : घरको स्वामित्वअनुसार पारिवारिक विवरण

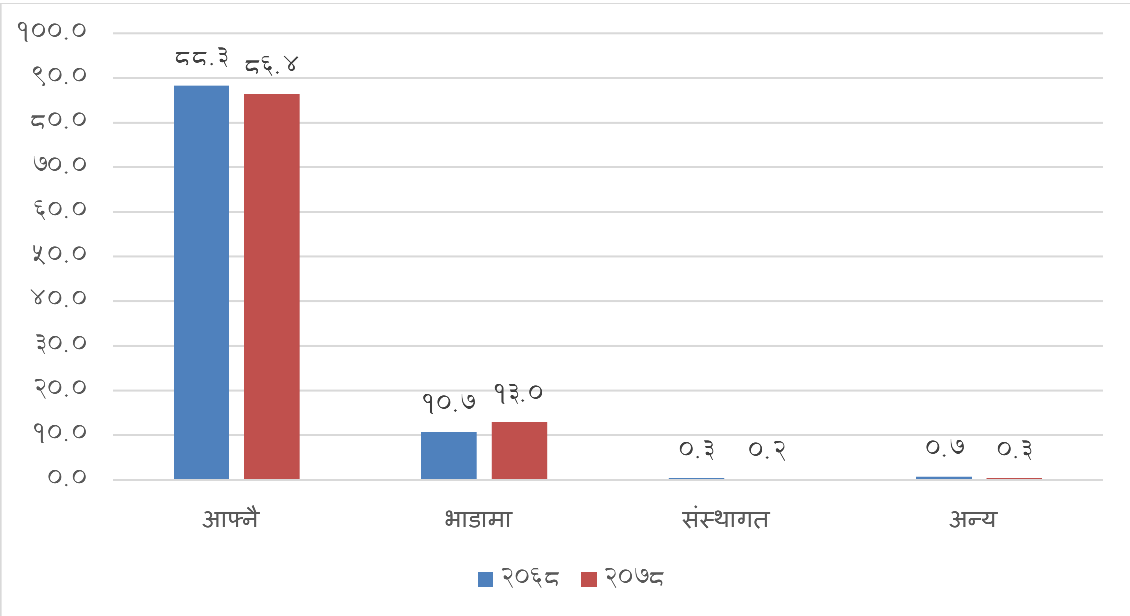

१२.५ घरको जग

घरको जग सुरक्षित आवाससँग जोडिएको विषय हो । नेपाल भूकम्पको अत्यधिक जोखिम भएका देशहरूमध्ये एक भएको हुँदा घरको जग के कस्ता निर्माण सामग्रीबाट बनेको छ भन्ने विषयले विशेष महत्व राख्दछ । निर्माण सामग्री र त्यसको बनावट, प्राविधिक परामर्शलगायतका विषयले घरको सुरक्षालाई निर्देशित गर्दछन् ।

यस उप–महानगरपालिकाका कुल ४६०१८ परिवारमध्ये ५०.७ प्रतिशत बसोबास गर्ने घरको जग माटोजडित ढुंगा माटोको छ। दोस्रो (२५.५%) क्रममा सिमेन्टजडित माटो ढुंगाको जग हुने घरपरिवार रहेका छन् भने तेस्रो (२३.६%) क्रममा ढलान पिल्लरसहितको जग हुने घरमा बसोबास गर्ने परिवार रहेका छन्। अन्य प्रकारको जग भएको घरमा बसोबास गर्ने घरपरिवार नगण्य रहेका छन्।

माटोजडित ढुंगा माटोको जग हुने घरमा बसोबास गर्ने परिवार सबैभन्दा धेरै (८२.४%) वडा नं. १४ मा रहेका छन्। सिमेन्टजडित ढुंगा माटोको घरमा बसोबास गर्ने परिवार सबैभन्दा धेरै (४८.१%) वडा नं. ६ मा छन् भने ढलान पिल्लरसहितको जग हुने घरमा सर्वाधिक (५७.८%) वडा नं. ९ मा रहेको छ (*tflnsf* ५८)।

तालिका ५८: घरको जगअनुसार पारिवारिक वितरण

वडा नं.	सङ्ख्या / %	जम्मा परिवार सङ्ख्या	घरको जग				
			माटो जडित ईंटा ढुङ्गा	सिमेन्ट जडित ईंटा ढुङ्गा	ढलान पिल्लर सहितको	काठ/बाँसको खम्बा गाडेको	अन्य
१	सङ्ख्या	१२३२	९५२	२०८	६५	७	०
	%	१००.०	७७.३	१६.९	५.३	०.६	०.०
२	सङ्ख्या	११८२	९५३	१५०	७९	०	०
	%	१००.०	८०.६	१२.७	६.७	०.०	०.०
३	सङ्ख्या	२००३	१४४४	२८४	२७३	२	०
	%	१००.०	७२.१	१४.२	१३.६	०.१	०.०
४	सङ्ख्या	२३३८	१८०६	२९२	२३२	८	०
	%	१००.०	७७.२	१२.५	९.९	०.३	०.०
५	सङ्ख्या	३६०८	२१५	१६६३	१७२८	१	१
	%	१००.०	६.०	४६.१	४७.९	०.०	०.०
६	सङ्ख्या	६०७३	५३३	२९२०	२६०४	१३	३
	%	१००.०	८.८	४८.१	४२.९	०.२	०.०
७	सङ्ख्या	३५२६	१५७३	९३६	१०१५	२	०
	%	१००.०	४४.६	२६.५	२८.८	०.१	०.०
८	सङ्ख्या	२२०८	९३६	४९६	७७०	४	२
	%	१००.०	४२.४	२२.५	३४.९	०.२	०.१
९	सङ्ख्या	३७७३	२६९	१३२३	२१७९	१	१
	%	१००.०	७.१	३५.१	५७.८	०.०	०.०
१०	सङ्ख्या	१६००	११५८	१३५	३०७	०	०
	%	१००.०	७२.४	८.४	१९.२	०.०	०.०
११	सङ्ख्या	२१५०	१६००	३६०	१८०	१०	०
	%	१००.०	७४.४	१६.७	८.४	०.५	०.०
१२	सङ्ख्या	२६७३	१६५६	७१६	२९७	४	०
	%	१००.०	६२.०	२६.८	११.१	०.१	०.०
१३	सङ्ख्या	१४८०	११७५	१९८	९१	१६	०
	%	१००.०	७९.४	१३.४	६.१	१.१	०.०
१४	सङ्ख्या	१६२७	१३४१	२१८	६१	६	१
	%	१००.०	८२.४	१३.४	३.७	०.४	०.१
१५	सङ्ख्या	१९२८	१५७९	२५०	९१	८	०
	%	१००.०	८१.९	१३.०	४.७	०.४	०.०

वडा नं.	सङ्ख्या / %	जम्मा परिवार सङ्ख्या	घरको जग				
			माटो जडित ईँटा ढुङ्गा	सिमेन्ट जडित ईँटा ढुङ्गा	ढलान पिल्लर सहितको	काठ/बाँसको खम्बा गाडेको	अन्य
१६	सङ्ख्या	१९०७	१५३०	२२७	१४७	३	०
	%	१००.०	८०.२	११.९	७.७	०.२	०.०
१७	सङ्ख्या	२२९२	१६००	४८३	२०२	५	२
	%	१००.०	६९.८	२१.१	८.८	०.२	०.१
१८	सङ्ख्या	२३८४	१५३९	६२५	२१३	७	०
	%	१००.०	६४.६	२६.२	८.९	०.३	०.०
१९	सङ्ख्या	२०३४	१४५२	२३०	३४८	४	०
	%	१००.०	७१.४	११.३	१७.१	०.२	०.०
जम्मा	सङ्ख्या	४६०१८	२३३११	११७१४	१०८८२	१०१	१०
	%	१००.०	५०.७	२५.५	२३.६	०.२	०.०

चित्र ३९: घरको जगअनुसार पारिवारिक वितरण

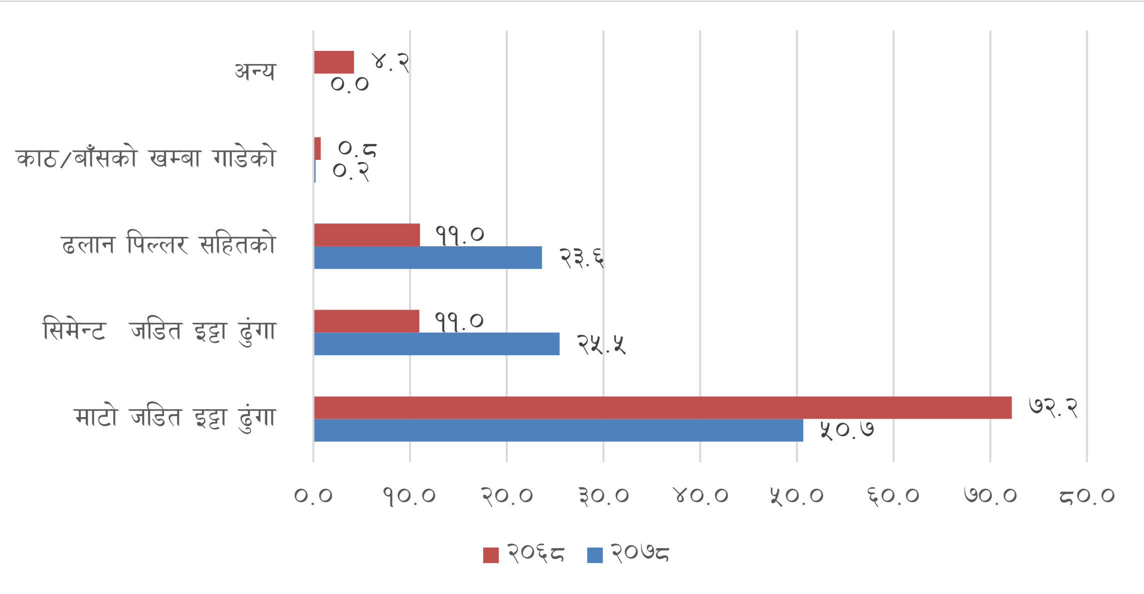

१२.६ घरको बाहिरी गारो

घरको बाहिरी गारो निर्माणमा प्रयुक्त निर्माण सामग्री पनि घरको सुरक्षासँग प्रत्यक्ष जोडिएको विषय हो। कतिपय घरमा बाहिरी गारोले घरको भार लिएको हुन्छ भने कतिपय घरमा पिल्लरले मात्र भार वहन गरेको हुन्छ। तथापि, बाहिरी गारो कस्तो प्रकारको निर्माण सामग्रीले बनेको छ भन्ने विषयले परिवारको सम्पन्नता र जीवनस्तरको सूचकको रूपमा समेत काम गर्दछ।

यस उप–महानगरपालिकामा ४७.२ प्रतिशत परिवार माटोको जडान भएका ईँटाढुंगाको बाहिरी गारो भएको घरमा बसोबास गर्दछन्। सिमेन्टको जडानमा ईँटा ढुंगाको गारो भएको घरमा बसोबास गर्ने परिवार ४९.६ प्रतिशत रहेको छ। काँचो ईँटाबाट बनेको घरमा बसोबास गर्ने परिवार यस उप–महानगरपालिकामा २.७ प्रतिशत रहेको छ (तालिका ५९, चित्र ४०)।

विभिन्न वडाहरूमा सहरीकरणको अवस्था र परिवारको आर्थिक एवम् सामाजिक अवस्थाअनुसार घरको बाहिरी गारोको निर्माणमा भिन्नताहरू रहेका छन्।

तालिका ५१: घरको बाहिरी गारोअनुसार पारिवारिक वितरण

वडा नं.	सङ्ख्या /%	जम्मा परिवार सङ्ख्या	घरको बाहिरी गारो							
			माटो जडित ईँटा ढुङ्गा	सिमेन्ट जडित ईँटा	काठ/फल्याक	बाँसजन्य सामग्री	काँचो ईँटा	जस्ता/टिन	प्रिफ्याब	अन्य
१	सङ्ख्या	१२३२	८९२	३०९	४	७	१९	१	०	०
	%	१००.०	७२.४	२५.१	०.३	०.६	१.५	०.१	०.०	०.०
२	सङ्ख्या	११८२	९४२	२३९	१	०	०	०	०	०
	%	१००.०	७९.७	२०.२	०.१	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०
३	सङ्ख्या	२००३	१४११	५६२	१	१	२८	०	०	०
	%	१००.०	७०.४	२८.१	०.०	०.०	१.४	०.०	०.०	०.०
४	सङ्ख्या	२३३८	१७२२	५३७	७	०	७२	०	०	०
	%	१००.०	७३.७	२३.०	०.३	०.०	३.१	०.०	०.०	०.०
५	सङ्ख्या	३६०८	२१७	३३८०	५	०	५	१	०	०
	%	१००.०	६.०	९३.७	०.१	०.०	०.१	०.०	०.०	०.०
६	सङ्ख्या	६०७३	५२४	५५२३	११	५	२	४		१
	%	१००.०	८.६	९०.९	०.२	०.१	०.०	०.१	०.०	०.०
७	सङ्ख्या	३५२६	१४६०	१९८४	७	२	७२	१	०	०
	%	१००.०	४१.४	५६.३	०.२	०.१	२.०	०.०	०.०	०.०
८	सङ्ख्या	२२०८	९३१	१२७०	४	१	१	०	०	१
	%	१००.०	४२.२	५७.५	०.२	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०
९	सङ्ख्या	३७७३	२७५	३४९२	५	०	०	१	०	०
	%	१००.०	७.३	९२.६	०.१	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०
१०	सङ्ख्या	१६००	९९२	४५५	१	१	१५१	०	०	०
	%	१००.०	६२.०	२८.४	०.१	०.१	९.४	०.०	०.०	०.०
११	सङ्ख्या	२१५०	१५४१	५५३	३	१४	३७	२	०	०
	%	१००.०	७१.७	२५.७	०.१	०.७	१.७	०.१	०.०	०.०
१२	सङ्ख्या	२६७३	१५६६	१०२८	११	३	६४	१	०	०
	%	१००.०	५८.६	३८.५	०.४	०.१	२.४	०.०	०.०	०.०
१३	सङ्ख्या	१४८०	१०११	२८८	१	१६	१६२	१	१	०
	%	१००.०	६८.३	१९.५	०.१	१.१	१०.९	०.१	०.१	०.०
१४	सङ्ख्या	१६२७	११५३	२६६	३	३	२०२	०	०	०
	%	१००.०	७०.९	१६.३	०.२	०.२	१२.४	०.०	०.०	०.०
१५	सङ्ख्या	१९२८	१३९५	३४०	३	४	१८६	०	०	०
	%	१००.०	७२.४	१७.६	०.२	०.२	९.६	०.०	०.०	०.०
१६	सङ्ख्या	१९०७	१३२८	३९८	४	१	१७६	०	०	०
	%	१००.०	६९.६	२०.९	०.२	०.१	९.२	०.०	०.०	०.०
१७	सङ्ख्या	२२९२	१४४१	७७३	३	२	६१	२	०	१०
	%	१००.०	६२.९	३३.७	०.१	०.१	२.७	०.१	०.०	०.४
१८	सङ्ख्या	२३८४	१४९९	८५५	६	३	१८	२	०	१

वडा नं.	सङ्ख्या /%	जम्मा परिवार सङ्ख्या	घरको बाहिरी गारो							
			माटो जडित ईंटा ढुङ्गा	सिमेन्ट जडित ईंटा	काठ/फल्याक	बाँसजन्य सामग्री	काँचो ईंटा	जस्ता/टिन	प्रिफ्याब	अन्य
	%	१००.०	६२.९	३५.९	०.३	०.१	०.८	०.१	०.०	०.०
१९	सङ्ख्या	२०३४	१४२३	५८४	२१	२	३	१	०	०
	%	१००.०	७०.०	२८.७	१.०	०.१	०.१	०.०	०.०	०.०
जम्मा	सङ्ख्या	४६०१८	२१७२३	२२८३६	१०१	६५	१२५९	१७	४	१३
	%	१००.०	४७.२	४९.६	०.२	०.१	२.७	०.०	०.०	०.०

चित्र ४०: घरको बाहिरी गारोअनुसार पारिवारिक वितरण

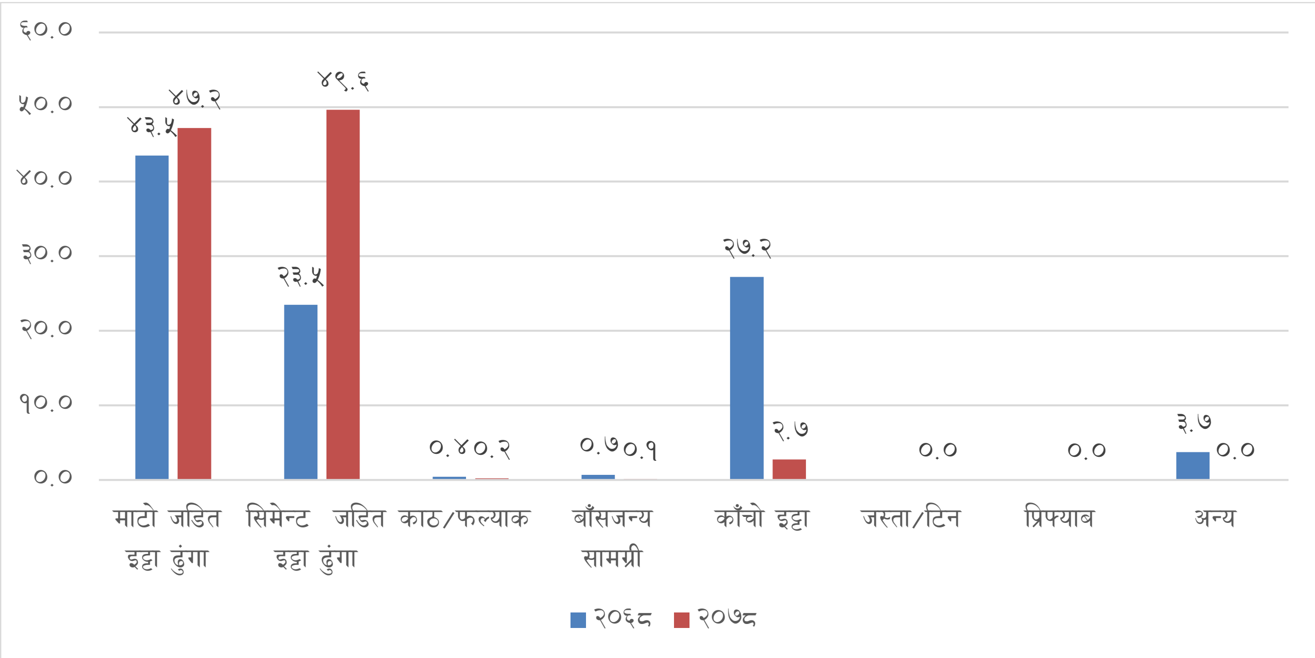

१२.७ घरको छानो

घरको छानो सामान्यत: घरको जग र बाहिरी गारोको निर्माण सामग्रीसँग अन्तरसम्बन्धित रहेको हुन्छ । तथापि, घरको छानो कतिपय अवस्थामा स्थानीय हावापानी, भौगोलिकता, आर्थिक–सामाजिक प्रभावसँग पनि अन्तरसम्बन्धित हुन्छ । घरको छानोले परिवारको सम्पन्नता र जीवनस्तरको पनि केही हदसम्म प्रतिनिधित्व गर्दछ ।

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकाका कुल ४६०१८ परिवारमध्ये ५५.८ प्रतिशत परिवार जस्ता/टिनको छाना भएको घरमा बसोबास गर्दछन् । सिमेन्ट ढलानयुक्त छानो भएको घरमा बसोबास गर्ने परिवार ४१.१ प्रतिशत रहेका छन् । सिमेन्टको ढलानयुक्त छानो भएको घरमा बसोबास गर्ने परिवार सर्वाधिक (८६.१%) वडा नं. ५ मा रहेका छन् । यस उप–महानगरपालिकामा अझै पनि १.६ प्रतिशत परिवार खर वा परालको छानोयुक्त घरमा बसोबास गरेको देखिन्छ भने टायल र खपडाबाट बनेको छानोयुक्त घरमा बसोबास गर्ने परिवार १.० प्रतिशत रहेका छन् । वडा नं. १३ मा खर वा परालको छानोयुक्त घरमा बसोबास गर्ने परिवार सर्वाधिक (८.४%) रहेका छन् (तालिका ६०, चित्र ४१) ।

तालिका ६०: उप–महानगरपालिकामा घरको छानोको प्रकारअनुसार परिवारको विवरण

वडा नं.	सङ्ख्या / %	जम्मा परिवार सङ्ख्या	घरको छानो						
			जस्ता/टिन/ च्यादर	सिमेन्ट/ ढलान	खर/पराल/ छवाली	टायल/खपडा /झिंगटी	ढुङ्गा / स्लेट	काठ/ फल्याक	अन्य
१	सङ्ख्या	१२३२	९७८	१५५	६४	३३	२	०	०
	%	१००.०	७९.४	१२.६	५.२	२.७	०.२	०.०	०.०
२	सङ्ख्या	११८२	८८२	१७८	३४	८५	३	०	०
	%	१००.०	७४.६	१५.१	२.९	७.२	०.३	०.०	०.०
३	सङ्ख्या	२००३	१६०१	३३४	६६	१	०	१	०
	%	१००.०	७९.९	१६.७	३.३	०.०	०.०	०.०	०.०
४	सङ्ख्या	२३३८	१८८३	३३९	११०	२	४	०	०
	%	१००.०	८०.५	१४.५	४.७	०.१	०.२	०.०	०.०
५	सङ्ख्या	३६०८	४५३	३१०७	११	९	२८	०	०
	%	१००.०	१२.६	८६.१	०.३	०.२	०.८	०.०	०.०
६	सङ्ख्या	६०७३	९४८	५०६०	११	११	४१	०	२
	%	१००.०	१५.६	८३.३	०.२	०.२	०.७	०.०	०.०
७	सङ्ख्या	३५२६	१७९०	१६७०	६	९	५१	०	०
	%	१००.०	५०.८	४७.४	०.२	०.३	१.४	०.०	०.०
८	सङ्ख्या	२२०८	१०३५	११४८	५	१४	५	०	१
	%	१००.०	४६.९	५२.०	०.२	०.६	०.२	०.०	०.०
९	सङ्ख्या	३७७३	६६१	३०७८	४	१	२९	०	०
	%	१००.०	१७.५	८१.६	०.१	०.०	०.८	०.०	०.०
१०	सङ्ख्या	१६००	११८९	३५३	४	५२	२	०	०
	%	१००.०	७४.३	२२.१	०.३	३.३	०.१	०.०	०.०
११	सङ्ख्या	२१५०	१६४१	३८९	१२	९५	८	४	१
	%	१००.०	७६.३	१८.१	०.६	४.४	०.४	०.२	०.०
१२	सङ्ख्या	२६७३	१७३९	८१८	९	८०	२५	१	१
	%	१००.०	६५.१	३०.६	०.३	३.०	०.९	०.०	०.०
१३	सङ्ख्या	१४८०	१२०७	१३७	१२५	१०	१	०	०
	%	१००.०	८१.६	९.३	८.४	०.७	०.१	०.०	०.०
१४	सङ्ख्या	१६२७	१३९९	१३५	८१	१२	०	०	०
	%	१००.०	८६.०	८.३	५.०	०.७	०.०	०.०	०.०
१५	सङ्ख्या	१९२८	१६७६	१८३	३२	२७	९	१	०
	%	१००.०	८६.९	९.५	१.७	१.४	०.५	०.१	०.०
१६	सङ्ख्या	१९०७	१६०९	२८०	८	३	७	०	०
	%	१००.०	८४.४	१४.७	०.४	०.२	०.४	०.०	०.०
१७	सङ्ख्या	२२९२	१७३७	५३४	११	५	३	१	१
	%	१००.०	७५.८	२३.३	०.५	०.२	०.१	०.०	०.०
१८	सङ्ख्या	२३८४	१७२६	६३८	८	४	८	०	०
	%	१००.०	७२.४	२६.८	०.३	०.२	०.३	०.०	०.०

वडा नं.	सङ्ख्या / %	जम्मा परिवार सङ्ख्या	घरको छानो						
			जस्ता/टिन/ च्यादर	सिमेन्ट/ ढलान	खर/पराल/ छवाली	टायल/खपडा /झिंगटी	ढुङ्गा / स्लेट	काठ/ फल्याक	अन्य
१९	सङ्ख्या	२०३४	१५१७	३९९	११५	२	१	०	०
	%	१००.०	७४.६	१९.६	५.७	०.१	०.०	०.०	०.०
जम्मा	सङ्ख्या	४६०१८	२५६७१	१८९३५	७१६	४५५	२२७	८	६
	%	१००.०	५५.८	४१.१	१.६	१.०	०.५	०.०	०.०

चित्र ४१: उप-महानगरपालिकामा घरको छानोको प्रकारअनुसार परिवारको विवरण (% मा)

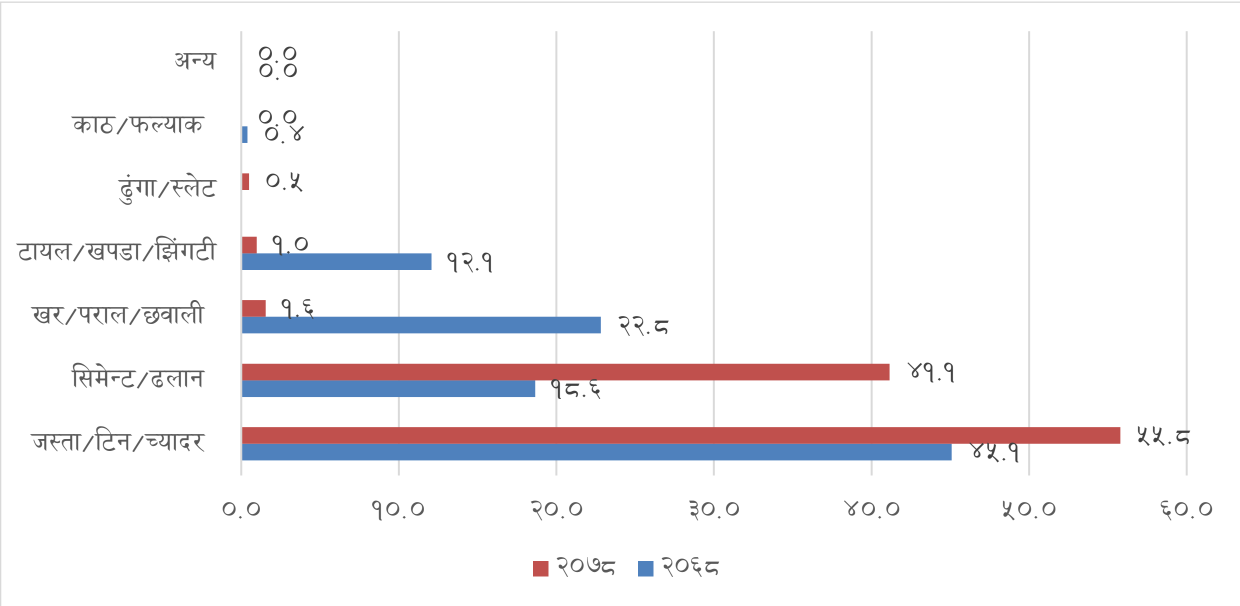

१२.८ घरको भुइँ

कुनै पनि घरको भुइँ परिवारको आर्थिक–सामाजिक परिवेश, स्थानीय परम्परा, निर्माण सामग्रीको उपलब्धता र समग्र घरको निर्माण संरचनासँग समेत जोडिएको हुन्छ। नेपालमा घरको भुइँ माटो, काठ, सिमेन्ट ढलान, इँटा/ढुंगा, टायल आदि सामग्रीबाट निर्माण गरिएको हुन्छ। घरको भुइँको प्रकार परिवारको सम्पन्नताको सूचक निर्माण गर्ने प्रयोजनका लागि पनि उपयोगी हुन्छ।

जनगणना २०७८ अनुसार यस उप–महानगरपालिकाका ४८.५ प्रतिशत परिवार माटोबाट निर्मित भुइँ भएको घरमा बसोबास गरेको देखिन्छ। त्यसै गरी सिमेन्ट ढलान गरिएको भुइँ भएको घरमा बसोबास गर्ने परिवारको हिस्सा ४६.७ प्रतिशत रहेको छ। सीमित परिवार अर्थात् २.० प्रतिशत काठ, फल्याक र बाँसबाट निर्मित भुइँ भएको घरमा बसोबास गरेको देखिन्छ भने सेरामिक टायलको भुइँ भएको घरमा बसोबास गर्ने परिवार केवल १.८ प्रतिशत रहेको छ (तालिका ६१, चित्र ४२)।

तालिका ६१ : घरको भुइँको बनोटअनुसार परिवारको विवरण

वडा नं.	सङ्ख्या /	जम्मा परिवार सङ्ख्या	घरको भुइँ					
			माटो	काठको फल्याक/बाँस	ईँटा/ढुङ्गा	सेरामिक टायल	सिमेन्ट ढलान	अन्य
१	सङ्ख्या	१२३२	८९०	१८	४	०	३१९	१
	%	१००.०	७२.२	१.५	०.३	०.०	२५.९	०.१
२	सङ्ख्या	११८२	९०१	१५	३	३	२५८	२

वडा नं.	सङ्ख्या /	जम्मा परिवार सङ्ख्या	घरको भुइँ					
			माटो	काठको फल्याक/बाँस	ईँटा/ढुङ्गा	सेरामिक टायल	सिमेन्ट ढलान	अन्य
	%	१००.०	७६.२	१.३	०.३	०.३	२१.८	०.२
३	सङ्ख्या	२००३	१४२८	२७	१२	७	५२८	१
	%	१००.०	७१.३	१.३	०.६	०.३	२६.४	०.०
४	सङ्ख्या	२३३८	१८३१	४१	२६	२	४३१	७
	%	१००.०	७८.३	१.८	१.१	०.१	१८.४	०.३
५	सङ्ख्या	३६०८	२०५	७२	३८	१११	३१७०	१२
	%	१००.०	५.७	२.०	१.१	३.१	८७.९	०.३
६	सङ्ख्या	६०७३	५०६	१५२	७८	३१५	५००८	१४
	%	१००.०	८.३	२.५	१.३	५.२	८२.५	०.२
७	सङ्ख्या	३५२६	१४८३	९९	२३	६८	१८४२	११
	%	१००.०	४२.१	२.८	०.७	१.९	५२.२	०.३
८	सङ्ख्या	२२०८	८०९	१२२	१३	२६	१२२८	१०
	%	१००.०	३६.६	५.५	०.६	१.२	५५.६	०.५
९	सङ्ख्या	३७७३	२९५	५७	२१	११४	३२७९	७
	%	१००.०	७.८	१.५	०.६	३.०	८६.९	०.२
१०	सङ्ख्या	१६००	११३३	५	५	४	४५२	१
	%	१००.०	७०.८	०.३	०.३	०.३	२८.३	०.१
११	सङ्ख्या	२१५०	१४९७	२७	१९	३६	५४५	२६
	%	१००.०	६९.६	१.३	०.९	१.७	२५.३	१.२
१२	सङ्ख्या	२६७३	१४६५	७७	९	६६	१०५३	३
	%	१००.०	५४.८	२.९	०.३	२.५	३९.४	०.१
१३	सङ्ख्या	१४८०	११८४	८	१३	२	२७२	१
	%	१००.०	८०.०	०.५	०.९	०.१	१८.४	०.१
१४	सङ्ख्या	१६२७	१३१७	१८	१०	६	२७०	६
	%	१००.०	८०.९	१.१	०.६	०.४	१६.६	०.४
१५	सङ्ख्या	१९२८	१५५४	१८	१०	२३	३२२	१
	%	१००.०	८०.६	०.९	०.५	१.२	१६.७	०.१
१६	सङ्ख्या	१९०७	१४५२	८	२	१२	४२३	१०
	%	१००.०	७६.१	०.४	०.१	०.६	२२.२	०.५
१७	सङ्ख्या	२२९२	१४७८	२९	५	३६	७२६	१८
	%	१००.०	६४.५	१.३	०.२	१.६	३१.७	०.८
१८	सङ्ख्या	२३८४	१४२५	७३	१०	८	८६२	६
	%	१००.०	५९.८	३.१	०.४	०.३	३६.२	०.३
१९	सङ्ख्या	२०३४	१४५९	५९	९	१०	४८९	८
	%	१००.०	७१.७	२.९	०.४	०.५	२४.०	०.४
जम्मा	सङ्ख्या	४६०१८	२२३१२	९२५	३१०	८४९	२१४७७	१४५
	%	१००.०	४८.५	२.०	०.७	१.८	४६.७	०.३

चित्र ४२: घरको भुइँको बनोटअनुसार परिवारको विवरण (% मा)

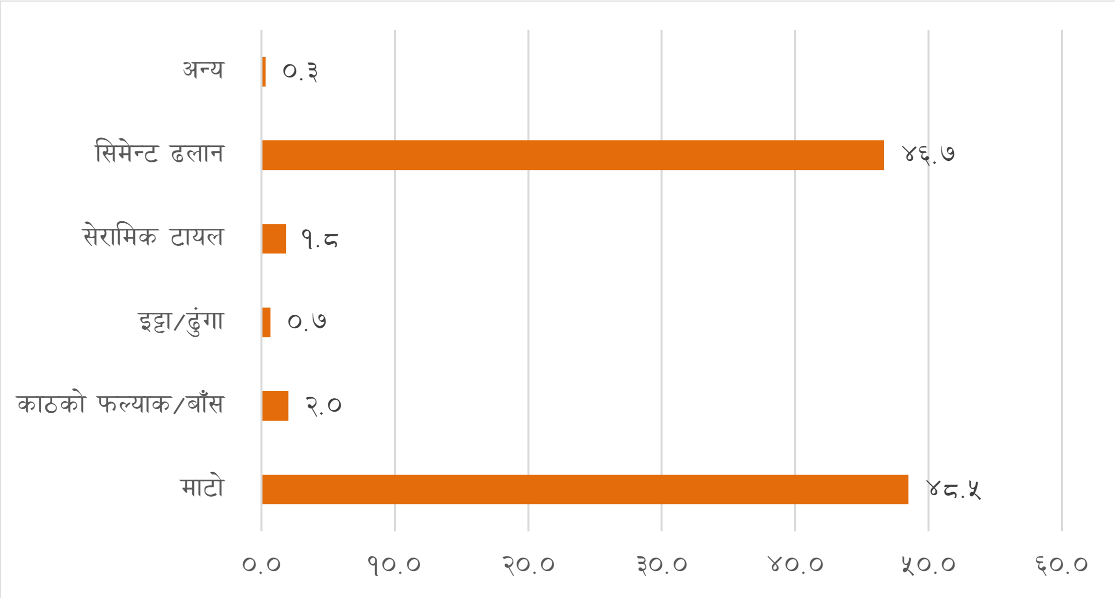

१२.९ घरको गुणस्तरीयता वर्गीकरणअनुसार परिवारको वितरण

परिवारले बसोबास गरेका घरको आकार, बनोट र संरचना, उपलब्ध सेवा सुविधा जस्तैः सुधारिएको पिउने पानी, आधुनिक शौचालय र सुधारिएको ऊर्जा आदिका हिसावले परिवारको न्यूनतम जीवनस्तर कायम गर्न उक्त घर र त्यसमा उपलब्ध सुविधाहरु पर्याप्त भए नभएको अवस्थाको जनगणना २०७८ मा सङ्कलन गरिएका विवरणका आधारमा मापन गर्दा तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा ३०.० प्रतिशत परिवार अति उच्च गुणस्तरयुक्त आवासीय एकाइमा बसोबास गर्ने गरेको देखिन्छ । त्यस्तै ४१.३ प्रतिशत परिवार मध्यम गुणस्तरयुक्त घरमा बसोबास गरेको देखिन्छ । अति न्यून गुणस्तरका घर भएका परिवार केवल ०.२ प्रतिशत रहेको पाइएको छ ।

वडास्तरमा तुलना गर्दा अति उच्च गुणस्तरयुक्त घरमा बसोबास गर्ने परिवार सर्वाधिक (७४.७%) वडा नं. ६ मा रहेको देखिन्छ । अति न्यून गुणस्तरयुक्त घरमा बसोबास गर्ने परिवारको सबैभन्दा ठुलो (२.६%) वडा नं. १३ मा रहेको छ । मध्यम गुणस्तरयुक्त घरमा बसोबास गर्ने परिवारहरूको सबैभन्दा ठुलो (७५.४%) हिस्सा वडा नं. १४ मा रहेको देखिन्छ (तालिका ६२, चित्र ४३) ।

तालिका ६२: वडाअनुसार परिवारले प्रयोग गर्ने घरको गुणस्तरीयता वर्गीकरण

वडा	जम्मा परिवार	अति उच्च गुणस्तर	सामान्य गुणस्तर	मध्यम	न्युन गुणस्तर	अति न्यून
१	१,२३२	९.५	२५.४	५९.४	५.६	०.१
२	१,१८२	९.८	२०.९	६६.६	२.७	०.०
३	२,००३	१३.२	२७.४	५४.५	४.७	०.२
४	२,३३८	१०.३	१९.९	६५.९	३.६	०.३
५	३,६०८	६५.७	२९.५	४.७	०.१	०.०
६	६,०७३	७४.७	१९.२	५.७	०.४	०.०
७	३,५२६	३३.९	३२.३	३१.४	२.४	०.०
८	२,२०८	३९.३	२५.७	३३.५	१.५	०.०
९	३,७७३	५७.२	३६.१	६.६	०.१	०.०

वडा	जम्मा परिवार	अति उच्च गुणस्तर	सामान्य गुणस्तर	मध्यम	न्युन गुणस्तर	अति न्यून
१०	१,६००	९.३	२१.१	६६.४	३.३	०.०
११	२,१५०	८.७	२६.०	६१.७	३.४	०.१
१२	२,६७३	१६.०	३०.०	५२.२	१.७	०.१
१३	१,४८०	३.२	१५.३	६२.१	१६.८	२.६
१४	१,६२७	१.५	१६.७	७५.४	६.०	०.४
१५	१,९२८	२.५	१७.६	७४.३	५.४	०.१
१६	१,९०७	३.९	२२.१	६८.२	५.७	०.१
१७	२,२९२	१०.२	३०.१	५६.१	३.४	०.२
१८	२,३८४	१९.६	३१.५	४७.७	१.१	०.०
१९	२,०३४	१३.४	१७.९	५६.०	१२.४	०.३
तुलसीपुर	४६,०१८	३०.०	२५.३	४१.३	३.३	०.२

चित्र ४३: वडाअनुसार न्यून गुणस्तरका घर भएका परिवार प्रतिशतमा

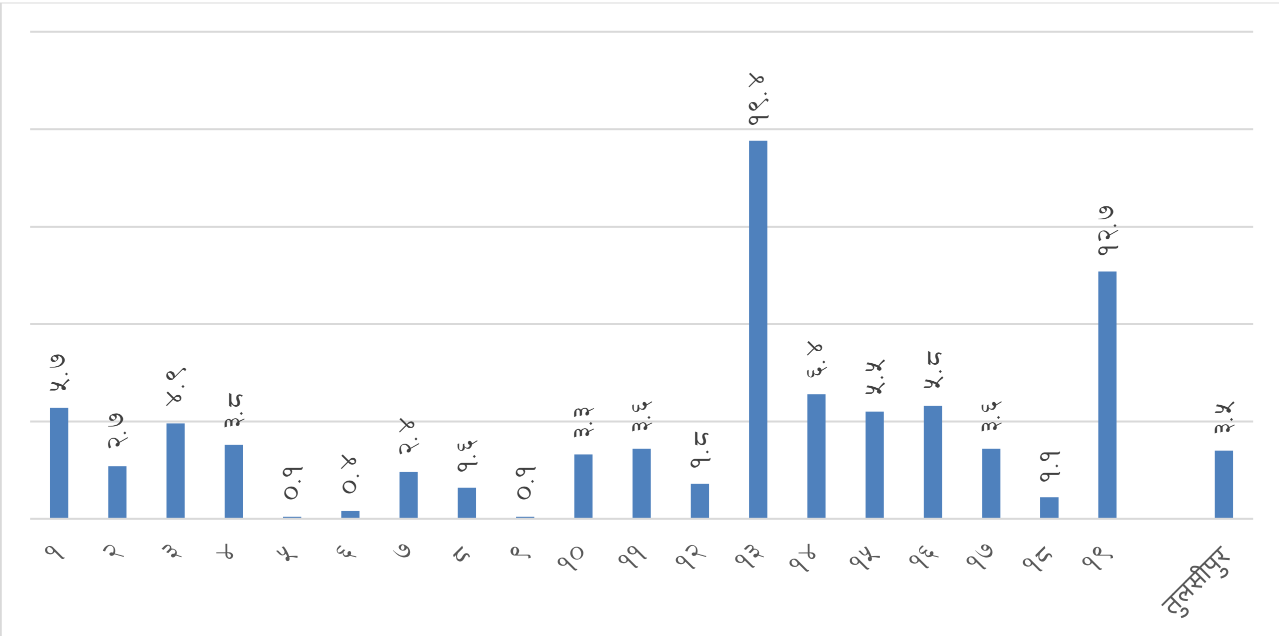

खण्ड १३: पारिवारिक सेवा सुविधा तथा पहुँच

१३.१ परिवारमा खानेपानीको मुख्य स्रोत

सुरक्षित खानेपानी मानिसको स्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सरोकार रहेको विषय हो । परिवारले उपयोग गर्ने खानेपानीको स्रोतका आधारमा त्यस स्थानमा भएको पूर्वाधारको अवस्था र परिवारको जीवनस्तरलाई प्रतिविम्बित गर्दछ । यस उप–महानगरपालिकाका ४७.८ प्रतिशत परिवारले घरपरिसरभित्र उपलब्ध पाइपधाराबाट खानेपानी उपभोग गर्दछन् भने करिब १४ प्रतिशत परिवारले घरपरिसरभन्दा बाहिर रहेको पाइपधाराबाट खानेपानी प्राप्त गर्दछन् । ट्युबवेल वा हातेपम्पबाट खानेपानी प्राप्त गर्ने परिवार ३.४ प्रतिशत रहेको छ । तराईको जिल्ला भएको हुँदा तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा ढाकिएको इनार पनि खानेपानीको प्रमुख स्रोतहरूमध्ये पर्दछ । ढाकिएको इनारबाट खानेपानी उपभोग गर्ने परिवारको हिस्सा करिब २० प्रतिशत रहेको छ ।

खुला इनार वा कुवालाई खानेपानीको सुरक्षित स्रोत मानिदैन । यस्तो प्रकारको स्रोतबाट खानेपानी प्राप्त गर्ने परिवार यस उप–महानगरपालिकामा १०.३ प्रतिशत रहेको छ । मूल धाराको पानी खानेपानीको मुख्य स्रोत हुने परिवार २.४ प्रतिशत छन् । कुल ४६०१८ परिवारमध्ये ०.७ प्रतिशत परिवारको लागि नदी वा खोलाको पानी नै खानेपानीको मुख्य स्रोत रहेको छ जुन सबैभन्दा असुरक्षित स्रोतमा पर्दछ (६४) ।

वडास्तरमा तुलना गर्दा खानेपानीको मुख्य स्रोतमा विविधता रहेको छ । उदाहरणको लागि घरपरिसरभित्रको पाइपधारा (जसलाई तुलनात्मक रूपमा सुरक्षित स्रोतका रूपमा लिइन्छ) बाट खानेपानी प्राप्त गर्ने परिवार सर्वाधिक (७९.८%) वडा नं. १ मा रहेका छन् । घरपरिसरबाहिरको पाइपधाराबाट खानेपानी प्राप्त गर्ने सर्वाधिक (२७.६%) परिवार वडा नं. ३ मा रहेका छन् । उप–महानगरपालिकाका १९ ओटा वडामध्ये ढाकिएको इनारको पानी खानेपानीको स्रोत हुने अधिकतम (५२.५%) परिवार वडा नं. १७ मा रहेको देखिन्छ । नदी वा खोलाबाट खानेपानी प्राप्त गर्ने अधिकतम (७.६%) परिवार वडा नं. १३ मा रहेका छन् भने वडा नं. ५, ६, १० र १६ मा यो स्रोतबाट खानेपानी प्राप्त गर्ने प्रतिशत शून्य देखिन्छ (तालिका ६३, चित्र ४४) ।

तालिका ६३: खानेपानीको स्रोतअनुसार परिवारको वितरण

वडा नं.	सङ्ख्या / %	जम्मा परिवार सङ्ख्या	पिउने पानीको मुख्य श्रोत							
			धारा/पाइप (घर परिसर भित्र)	धारा/पाइप (घर परिसर बाहिर)	ट्युबवेल/ हातेपम्प	ढाकिएको इनार/कुवा	खुला इनार/कुवा	मूल धारा	नदि खोला	जार/ बोतल	अन्य
१	सङ्ख्या	१२३२	९८३	२३३	१	०	८	६	१	०	०
	%	१००.०	७९.८	१८.९	०.१	०.०	०.६	०.५	०.१	०.०	०.०
२	सङ्ख्या	११८२	७५६	२३२	९	८५	९५	३	२	०	०
	%	१००.०	६४.०	१९.६	०.८	७.२	८.०	०.३	०.२	०.०	०.०
३	सङ्ख्या	२००३	१२०७	५५२	१५	६०	१३	१२२	३३	०	१
	%	१००.०	६०.३	२७.६	०.७	३.०	०.६	६.१	१.६	०.०	०.०
४	सङ्ख्या	२३३८	१६३३	५९२	३	१५	२२	५६	१५	०	२
	%	१००.०	६९.८	२५.३	०.१	०.६	०.९	२.४	०.६	०.०	०.१
५	सङ्ख्या	३६०८	१५६६	२४५	४७९	८८१	२३५	६	०	१८०	१६
	%	१००.०	४३.४	६.८	१३.३	२४.४	६.५	०.२	०.०	५.०	०.४
६	सङ्ख्या	६०७३	४११३	१२११	१२	४५५	६३	५७		१२	१४९
	%	१००.०	६७.७	१९.९	०.२	७.५	१.०	०.९	०.०	०.२	२.५
७	सङ्ख्या	३५२६	१५७१	५२२	१२०	७३७	३८३	१६७	५	१२	९
	%	१००.०	४४.६	१४.८	३.४	२०.९	१०.९	४.७	०.१	०.३	०.३
८	सङ्ख्या	२२०८	१४२८	३६३	४	७०	२२२	६५	६	१	४९

वडा नं.	सङ्ख्या / %	जम्मा परिवार सङ्ख्या	पिउने पानीको मुख्य श्रोत								
			धारा/पाइप (घर परिसर भित्र)	धारा/पाइप (घर परिसर बाहिर)	ट्युबवेल/ हातेपम्प	ढाकिएको इनार/कुवा	खुला इनार/कुवा	मूल धारा	नदि खोला	जार/ बोतल	अन्य
	%	१००.०	६४.७	१६.४	०.२	३.२	१०.१	२.९	०.३	०.०	२.२
९	सङ्ख्या	३७७३	१५८०	२९९	१७०	८३२	७८९	९	४	५९	३१
	%	१००.०	४१.९	७.९	४.५	२२.१	२०.९	०.२	०.१	१.६	०.८
१०	सङ्ख्या	१६००	४७३	२८९	१३	५६२	२२९	१५	०	१	१८
	%	१००.०	२९.६	१८.१	०.८	३५.१	१४.३	०.९	०.०	०.१	१.१
११	सङ्ख्या	२१५०	११०५	२६७	७८	४७५	९०	८४	२६	०	२५
	%	१००.०	५१.४	१२.४	३.६	२२.१	४.२	३.९	१.२	०.०	१.२
१२	सङ्ख्या	२६७३	९३६	२७२	३०	८३०	५३२	५	२	९	५७
	%	१००.०	३५.०	१०.२	१.१	३१.१	१९.९	०.२	०.१	०.३	२.१
१३	सङ्ख्या	१४८०	४८३	४०	४७	४०३	३४४	३६	११३	०	१४
	%	१००.०	३२.६	२.७	३.२	२७.२	२३.२	२.४	७.६	०.०	०.९
१४	सङ्ख्या	१६२७	५९९	२२	३३६	४५६	१९१	१३	५	०	५
	%	१००.०	३६.८	१.४	२०.७	२८.०	११.७	०.८	०.३	०.०	०.३
१५	सङ्ख्या	१९२८	२९०	१५०	१९३	८७५	३८०	३१	५	०	४
	%	१००.०	१५.०	७.८	१०.०	४५.४	१९.७	१.६	०.३	०.०	०.२
१६	सङ्ख्या	१९०७	५२७	१६७	१०	४२६	६३४	११४	०	०	२९
	%	१००.०	२७.६	८.८	०.५	२२.३	३३.२	६.०	०.०	०.०	१.५
१७	सङ्ख्या	२२९२	४२६	१३८	१९	१२०४	३१५	५३	४८	३	८६
	%	१००.०	१८.६	६.०	०.८	५२.५	१३.७	२.३	२.१	०.१	३.८
१८	सङ्ख्या	२३८४	१३०७	३१६	८	५४५	१४६	२४	११	२	२५
	%	१००.०	५४.८	१३.३	०.३	२२.९	६.१	१.०	०.५	०.१	१.०
१९	सङ्ख्या	२०३४	९९२	४००	११	२०५	६९	२५६	५७	०	४४
	%	१००.०	४८.८	१९.७	०.५	१०.१	३.४	१२.६	२.८	०.०	२.२
जम्मा	सङ्ख्या	४६०१८	२१९७५	६३१०	१५५८	९११६	४७६०	११२२	३३४	२७९	५६४
	%	१००.०	४७.८	१३.७	३.४	१९.८	१०.३	२.४	०.७	०.६	१.२

चित्र ४४: खानेपानीको स्रोतअनुसार परिवारको वितरण

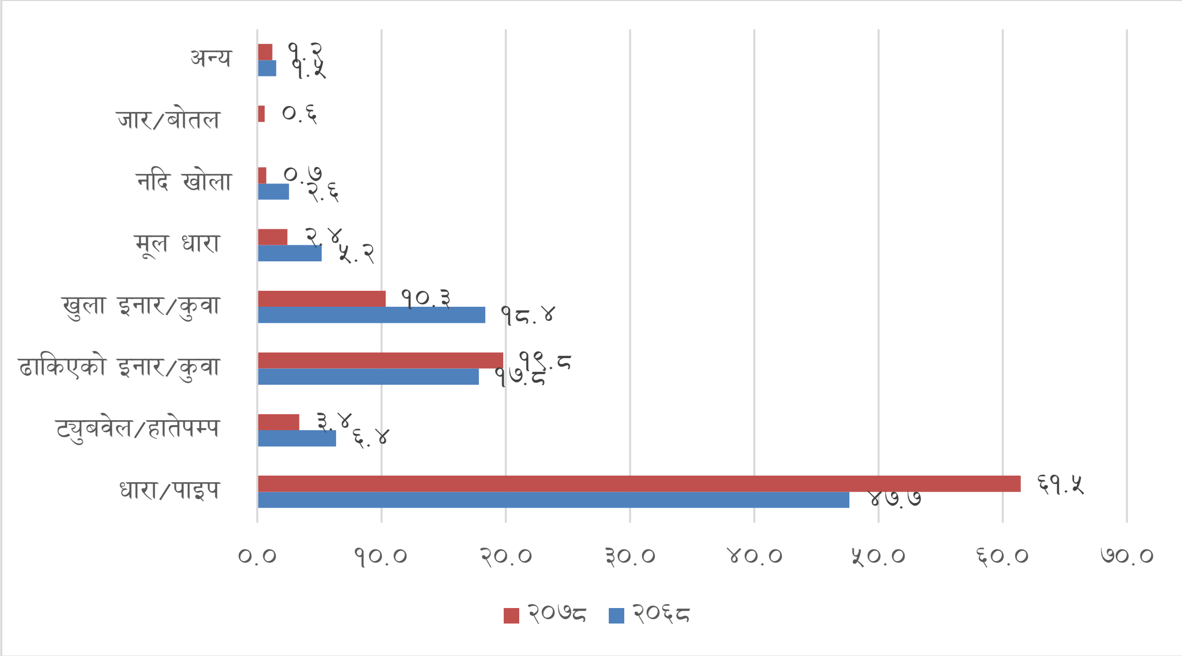

१३.२ परिवारमा खाना पकाउन अक्सर प्रयोग गरिने इन्धन

बाह्रौं राष्ट्रिय जनगणनाको नतिजाले तुलसीपुर उप-महानगरपालिकाका कुल ४६०१८ परिवारमध्ये २३८२४ (५१.८%) घरपरिवारले खाना पकाउन अक्सर एल.पी.ग्यास प्रयोग गर्ने गरेको देखाएको छ। अक्सर काठ/दाउरा प्रयोग गर्ने परिवार ४४.८ प्रतिशत रहेको छ भने बिजुली प्रयोग गर्ने परिवार ०.२ प्रतिशत रहेको छ। वातावरणीय दृष्टिकोणले सुरक्षित मानिएको बायोग्यासको उपयोग गर्ने घरपरिवार १.६ प्रतिशत मात्र रहेका छन्। त्यस्तै गुइँठा वा गोबरबाट खाना पकाउने परिवारको अंश १.४ प्रतिशत मात्र रहेको छ -तालिका ६४)।

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यस उप–महानगरपालिकामा (साबिक तुलसीपुर नगरपालिका) ७५.३ प्रतिशतले खाना पकाउन अक्सर काठ/दाउरा, १६.७ प्रतिशतले एल.पी. ग्यास प्रयोग गर्ने गरेको देखिएको थियो। काठ दाउरा प्रयोग गर्ने परिवारको सङ्ख्या उल्लेखनीय रूपले घटेको देखिएको छ।

तालिका ६४ : खाना पकाउन अक्सर प्रयोग गरिने इन्धनअनुसार परिवारको विवरण

वडा नं.	सङ्ख्या /	जम्मा परिवार सङ्ख्या	खाना पकाउने इन्धनको मुख्य श्रोत						
			काठ/दाउरा	एल. पी.ग्यास	बिजुली	गुइठा/ गोरहा	बायो ग्यास	मटितेल	अन्य
१	सङ्ख्या	१२३२	९०६	३११	१	०	१४	०	०
	%	१००.०	७३.५	२५.२	०.१	०.०	१.१	०.०	०.०
२	सङ्ख्या	११८२	८२३	३४४	०	४	११	०	०
	%	१००.०	६९.६	२९.१	०.०	०.३	०.९	०.०	०.०
३	सङ्ख्या	२००३	१४०८	५८५	२	१	४	३	०
	%	१००.०	७०.३	२९.२	०.१	०.०	०.२	०.१	०.०
४	सङ्ख्या	२३३८	१७८१	५२६	५	३	१९	२	२
	%	१००.०	७६.२	२२.५	०.२	०.१	०.८	०.१	०.१
५	सङ्ख्या	३६०८	२६५	३२१६	७	१	११९	०	०
	%	१००.०	७.३	८९.१	०.२	०.०	३.३	०.०	०.०
६	सङ्ख्या	६०७३	४२४	५३९१	१५	१	२४०	१	
	%	१००.०	७.०	८८.८	०.२	०.०	४.०	०.०	०.०
	सङ्ख्या	३५२६	१०४३	२४२६	१४	२६	१५	१	१

वडा नं.	सङ्ख्या /	जम्मा परिवार सङ्ख्या	खाना पकाउने इन्धनको मुख्य श्रोत						
			काठ/दाउरा	एल. पी.ग्यास	बिजुली	गुइठा/ गोरहा	बायो ग्यास	मटितेल	अन्य
७	%	१००.०	२९.६	६८.८	०.४	०.७	०.४	०.०	०.०
८	सङ्ख्या	२२०८	७७०	१४०१	६	५	२१	४	१
	%	१००.०	३४.९	६३.५	०.३	०.२	१.०	०.२	०.०
९	सङ्ख्या	३७७३	४७०	३२८३	५	६	९	०	०
	%	१००.०	१२.५	८७.०	०.१	०.२	०.२	०.०	०.०
१०	सङ्ख्या	१६००	११६३	३५०	०	८०	६	१	०
	%	१००.०	७२.७	२१.९	०.०	५.०	०.४	०.१	०.०
११	सङ्ख्या	२१५०	१३६३	७०६	५	३	१९	५३	१
	%	१००.०	६३.४	३२.८	०.२	०.१	०.९	२.५	०.०
१२	सङ्ख्या	२६७३	१४१३	११४३	१९	३७	५९	२	०
	%	१००.०	५२.९	४२.८	०.७	१.४	२.२	०.१	०.०
१३	सङ्ख्या	१४८०	१३२०	१४६	१	२	११	०	०
	%	१००.०	८९.२	९.९	०.१	०.१	०.७	०.०	०.०
१४	सङ्ख्या	१६२७	१४६६	१४७	२	५	६	०	१
	%	१००.०	९०.१	९.०	०.१	०.३	०.४	०.०	०.१
१५	सङ्ख्या	१९२८	१४२७	४५२	७	११	३०	१	०
	%	१००.०	७४.०	२३.४	०.४	०.६	१.६	०.१	०.०
१६	सङ्ख्या	१९०७	१११८	४०१	३	३६३	२२	०	०
	%	१००.०	५८.६	२१.०	०.२	१९.०	१.२	०.०	०.०
१७	सङ्ख्या	२२९२	१०४८	१०८२	३	८३	७३	१	२
	%	१००.०	४५.७	४७.२	०.१	३.६	३.२	०.०	०.१
१८	सङ्ख्या	२३८४	११४१	१२०८	८	१३	१४	०	०
	%	१००.०	४७.९	५०.७	०.३	०.५	०.६	०.०	०.०
१९	सङ्ख्या	२०३४	१२६८	७०६	७	१४	२६	६	७
	%	१००.०	६२.३	३४.७	०.३	०.७	१.३	०.३	०.३
जम्मा	सङ्ख्या	४६०१८	२०६१७	२३८२४	११०	६५८	७१८	७५	१६
	%	१००.०	४४.८	५१.८	०.२	१.४	१.६	०.२	०.०

lrq ४५ vfgf ksfpg cS;/ k|of]u ul/g]OGwgcg';f/ kl/jf/sf]lj/0f -Ü df_

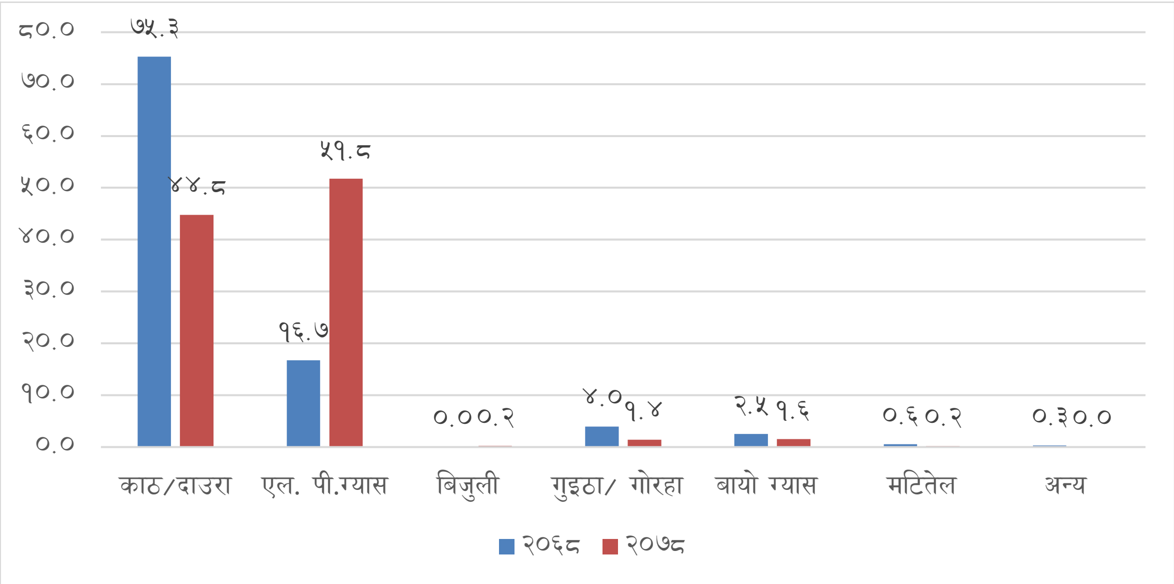

१३.३ परिवारमा बत्ती बाल्न अक्सर प्रयोग गरिने स्रोत

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा पछिल्लो बाह्रौं जनगणनाको नतिजाअनुसार नगरपालिकाका ९५.५ प्रतिशत परिवारले आफू बसोबास गरेको घर/आवासीय एकाइमा बत्ती बाल्नका लागि अक्सर बिजुली प्रयोग गर्ने गरेको देखिएको छ। सौर्य ऊर्जा प्रगोग गर्ने परिवार ३.४ प्रतिशत रहेका छन् भने मटितेल प्रयोग गर्ने परिवार ०.५ प्रतिशत देखिएको छ। नगण्य मात्रामा बायोग्यास र अन्य स्रोत उपयोग भएको देखिन्छ (तालिका ६५, चित्र ४६)।

गत २०६८ को जनगणनाअनुसार बिजुली प्रयोग गर्ने परिवार ७०.३ प्रतिशत रहेकोमा हाल सो अंशमा उल्लेख्य वृद्धि भएको देखिन्छ। बत्ती बाल्नका लागि १० वर्षअगाडि सौर्य ऊर्जा प्रयोग गर्ने परिवार १.८ प्रतिशत थिए भने अहिले त्यो ३.४ प्रतिशत पुगेको छ।

तालिका ६५: बत्ती बाल्ने स्रोतको आधारमा परिवारको वितरण

वडा नं.	सङ्ख्या / %	जम्मा परिवार सङ्ख्या	बत्ति बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनको मुख्य श्रोत				
			बिजुली	सोलार/सौर्यउर्जा	मटितेल	बायोग्यास	अन्य
१	सङ्ख्या	१२३२	१०७८	१२८	११	०	१५
	%	१००.०	८७.५	१०.४	०.९	०.०	१.२
२	सङ्ख्या	११८२	११४९	२०	७	०	६
	%	१००.०	९७.२	१.७	०.६	०.०	०.५
३	सङ्ख्या	२००३	१७५१	२२४	१४	०	१४
	%	१००.०	८७.४	११.२	०.७	०.०	०.७
४	सङ्ख्या	२३३८	२२४४	५६	४	०	३४
	%	१००.०	९६.०	२.४	०.२	०.०	१.५
५	सङ्ख्या	३६०८	३५३२	७३	०	१	२
	%	१००.०	९७.९	२.०	०.०	०.०	०.१
६	सङ्ख्या	६०७३	६०१६	५२	०	०	५
	%	१००.०	९९.१	०.९	०.०	०.०	०.१
७	सङ्ख्या	३५२६	३३२६	१८२	१०	०	८
	%	१००.०	९४.३	५.२	०.३	०.०	०.२
८	सङ्ख्या	२२०८	२०९८	१०३	३	१	३
	%	१००.०	९५.०	४.७	०.१	०.०	०.१
९	सङ्ख्या	३७७३	३७३३	३५	१	२	२
	%	१००.०	९८.९	०.९	०.०	०.१	०.१
१०	सङ्ख्या	१६००	१५८१	१२	१	०	६
	%	१००.०	९८.८	०.८	०.१	०.०	०.४
११	सङ्ख्या	२१५०	२०२३	९४	१०	१	२२
	%	१००.०	९४.१	४.४	०.५	०.०	१.०
१२	सङ्ख्या	२६७३	२४९०	१२६	३५	४	१८
	%	१००.०	९३.२	४.७	१.३	०.१	०.७
१३	सङ्ख्या	१४८०	१३४७	४१	४५	१	४६
	%	१००.०	९१.०	२.८	३.०	०.१	३.१
१४	सङ्ख्या	१६२७	१५३९	५५	१४	०	१९
	%	१००.०	९४.६	३.४	०.९	०.०	१.२

वडा नं.	सङ्ख्या / %	जम्मा परिवार सङ्ख्या	बत्ति बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनको मुख्य श्रोत				
			बिजुली	सोलार/सौर्यउर्जा	मटितेल	बायोग्यास	अन्य
१५	सङ्ख्या	१९२८	१८६८	२६	१२	१	२१
	%	१००.०	९६.९	१.३	०.६	०.१	१.१
१६	सङ्ख्या	१९०७	१८६४	१६	१०	३	१४
	%	१००.०	९७.७	०.८	०.५	०.२	०.७
१७	सङ्ख्या	२२९२	२२४३	२४	७	०	१८
	%	१००.०	९७.९	१.०	०.३	०.०	०.८
१८	सङ्ख्या	२३८४	२२५४	११९	६	०	५
	%	१००.०	९४.५	५.०	०.३	०.०	०.२
१९	सङ्ख्या	२०३४	१८१७	१५८	३३	६	२०
	%	१००.०	८९.३	७.८	१.६	०.३	१.०
जम्मा	सङ्ख्या	४६०१८	४३९५३	१५४४	२२३	२०	२७८
	%	१००.०	९५.५	३.४	०.५	०.०	०.६

चित्र ४६: बत्ती बाल्ने स्रोतको आधारमा परिवारको वितरण

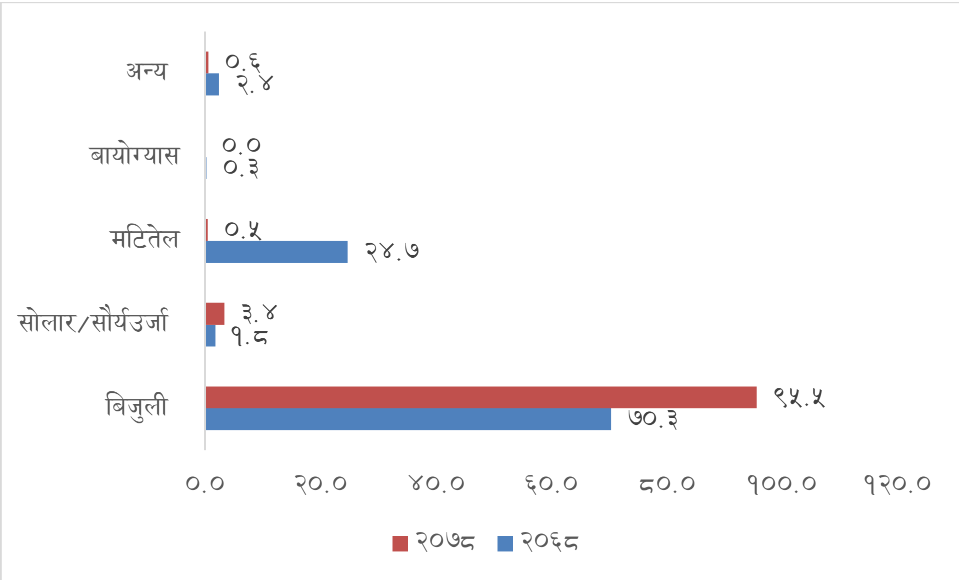

१३.४ परिवारले प्रयोग गर्ने शौचालय

जनगणनाको नतिजाअनुसार यस उप–महानगरपालिकाका कुल ४६०१८ परिवारमध्ये अधिकांश ९८.९ प्रतिशत परिवारले कुनै न कुनै प्रकारको शौचालयको प्रयोग गर्ने गरेका छन् भने १.१ प्रतिशत परिवारको आफ्नो चर्पी नै नभएको देखिन्छ। सार्वजनिक ढल तथा सेप्टिक ट्यांकमा फ्लस सुविधायुक्त शौचालय भएका कुल परिवार ७८.२ प्रतिशत रहेका छन्। साधारण शौचालय प्रयोग गर्ने घरपरिवारको अंश २०.४ प्रतिशत रहेको छ। यस महानगरमा सार्वजनिक शौचालय प्रयोग गर्ने घरपरिवार ०.३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ (तालिका ६६)।

गत जनगणना २०६८ मा शौचालयको पहुँच नभएको परिवार ३३.९ प्रतिशत थियो भने ४९.८ प्रतिशत परिवारले फ्लस भएको र १५.८ प्रतिशतले साधारण शौचालय प्रयोग गर्ने गरेका थिए (चित्र ४७)।

तालिका ६६ : परिवारले प्रयोग गर्ने शौचालयको प्रकार

वडा नं.	सङ्ख्या / %	जम्मा परिवार सङ्ख्या	परिवारले प्रयोग गर्ने शौचालय				
			फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल)	फ्लस भएको (सेप्टिक ट्यांक)	साधारण	सार्वजनिक	चर्पी नभएको
१	सङ्ख्या	१२३२	१६	८९८	२८२	०	३६
	%	१००.०	१.३	७२.९	२२.९	०.०	२.९
२	सङ्ख्या	११८२	२८	६९४	४५८	१	१
	%	१००.०	२.४	५८.७	३८.७	०.१	०.१
३	सङ्ख्या	२००३	२१२	१६२४	११९	२	४६
	%	१००.०	१०.६	८१.१	५.९	०.१	२.३
४	सङ्ख्या	२३३८	१३९	१५५३	५७३	३५	३८
	%	१००.०	५.९	६६.४	२४.५	१.५	१.६
५	सङ्ख्या	३६०८	३५	३३७२	१८५	२	१४
	%	१००.०	१.०	९३.५	५.१	०.१	०.४
६	सङ्ख्या	६०७३	८७	५१५४	८०७	५	२०
	%	१००.०	१.४	८४.९	१३.३	०.१	०.३
७	सङ्ख्या	३५२६	१३५	२७९५	५५३	१२	३१
	%	१००.०	३.८	७९.३	१५.७	०.३	०.९
८	सङ्ख्या	२२०८	११९	१३०८	७५१	१७	१३
	%	१००.०	५.४	५९.२	३४.०	०.८	०.६
९	सङ्ख्या	३७७३	५१	३४८६	२२८	१	७
	%	१००.०	१.४	९२.४	६.०	०.०	०.२
१०	सङ्ख्या	१६००	१७९	७२६	६८२	८	५
	%	१००.०	११.२	४५.४	४२.६	०.५	०.३
११	सङ्ख्या	२१५०	१८३	११८७	७२७	१२	४१
	%	१००.०	८.५	५५.२	३३.८	०.६	१.९
१२	सङ्ख्या	२६७३	१५२	१९५५	५३२	८	२६
	%	१००.०	५.७	७३.१	१९.९	०.३	१.०
१३	सङ्ख्या	१४८०	२२	६४८	७१६	१	९३
	%	१००.०	१.५	४३.८	४८.४	०.१	६.३
१४	सङ्ख्या	१६२७	११३	१००३	४७९	२	३०
	%	१००.०	६.९	६१.६	२९.४	०.१	१.८
१५	सङ्ख्या	१९२८	७६	१३०७	५१७	०	२८
	%	१००.०	३.९	६७.८	२६.८	०.०	१.५
१६	सङ्ख्या	१९०७	२३	१६६८	२००	१	१५
	%	१००.०	१.२	८७.५	१०.५	०.१	०.८
१७	सङ्ख्या	२२९२	४७	१९६९	२३३	८	३५
	%	१००.०	२.१	८५.९	१०.२	०.३	१.५

वडा नं.	सङ्ख्या / %	जम्मा परिवार सङ्ख्या	परिवारले प्रयोग गर्ने शौचालय				
			फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल)	फ्लस भएको (सेप्टिक ट्यांक)	साधारण	सार्वजनिक	चर्पी नभएको
१८	सङ्ख्या	२३८४	८५	२०६८	२०९	५	१७
	%	१००.०	३.६	८६.७	८.८	०.२	०.७
१९	सङ्ख्या	२०३४	९७	७८८	११२३	४	२२
	%	१००.०	४.८	३८.७	५५.२	०.२	१.१
जम्मा	सङ्ख्या	४६०१८	१७९९	३४२०३	९३७४	१२४	५१८
	%	१००.०	३.९	७४.३	२०.४	०.३	१.१

चित्र ४७ : परिवारले प्रयोग गर्ने शौचालयको प्रकार

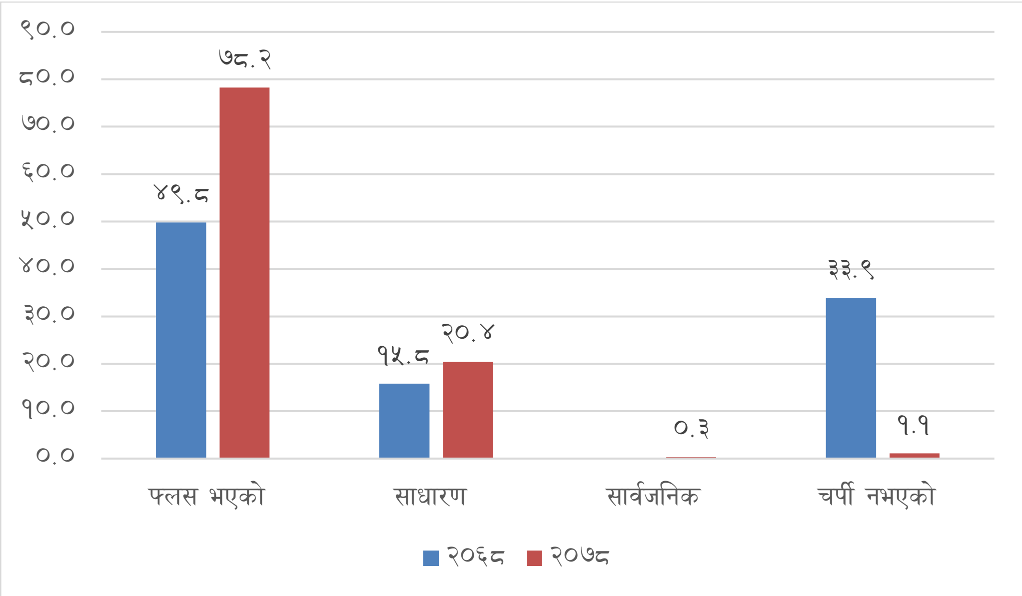

१३.५ परिवारमा उपलव्ध साधन/सुविधा

जनगणनामा देशभित्र अक्सर बसोबास गर्ने हरेक परिवारमा भएका साधन तथा सेवा सुविधाहरूको विवरण सङ्कलन गरिएको थियो । सङ्कलित विवरणअनुसार यस उप–महानगरपालिकामा ७८.२ प्रतिशत परिवारसँग स्मार्ट मोबाइल फोन रहेको देखिन्छ भने ७४.७ प्रतिशत परिवारसँग साधारण मोबाइल फोन रहेको छ । सूचना र मनोरञ्जनको साधन टेलिभिजन भएका परिवार ५३.५ प्रतिशत रहेका छन् । विद्युतीय पंखा हुने परिवार ४९.७ प्रतिशत, इन्टरनेट सुविधा हुने ३९.४ प्रतिशत र रेडियो सुविधा प्राप्त परिवार ३७.६ प्रतिशत रहेका छन् । अक्सर मध्यम वा उच्च आयस्तर हुने परिवारले उपयोग गर्ने रेफ्रिजेरेटर, कम्प्युटर/ल्यापटप र वासिङ मेसिन क्रमशः १७.६, १४.१ र १.५ प्रतिशत परिवारमा उपलब्ध देखिन्छ । एयर कन्डिसनर ०.३ प्रतिशत घरपरिवारको पहुँचमा मात्र रहेको देखिन्छ भने कार/जिप र भ्यानजस्ता सवारी साधन भएका घरपरिवारको अंश २.२ प्रतिशत रहेको छ (तालिका ६७) ।

तालिका ६७ : परिवारमा उपलब्ध सेवा सुविधाको अवस्था

वडा नं.		जम्मा	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९
जम्मा परिवार		४६०१८	१२३२	११८२	२००३	२३३८	३६०८	६०७३	३५२६	२२०८	३७७३	१६००	२१५०	२६७३	१४८०	१६२७	१९२८	१९०७	२२९२	२३८४	२०३४
कुनै सुबिधा नभएको परिवार		१३१४	९४	१२	४०	१४८	४९	१०८	११२	७५	२९	३७	६९	४७	६५	१२८	६८	३६	४५	६८	८४
कम्तिमा एक सुबिधा भएको परिवार		४४७०४	११३८	११७०	१९६३	२१९०	३५५९	५९६५	३४१४	२१३३	३७४४	१५६३	२०८१	२६२६	१४१५	१४९९	१८६०	१८७१	२२४७	२३१६	१९५०
घरायसी सुविधाका साधनहरु	रेडियो सुविधा	१७२९४	४१०	४७६	१०७६	६२२	१०३७	२६१३	१६६२	७१४	४७७	३४६	५४७	८६४	४०७	१७९	८८१	११०५	१६५८	१२६२	९५८
	टेलिभिजन	२४६२६	५३३	६७६	९५१	१२०५	२०१०	३७५८	२०६१	१२६५	१८७३	८९५	१२९२	११४४	६७३	७२५	९८३	९५४	१४५१	१३०६	८७१
	ल्याण्डलाइन टेलिफोन	१७६१	८	५	७	१६	४९७	६५२	९७	६५	६३	१३	४२	५७	२	१०	३१	२६	६३	७७	३०
	मोबाइल फोन (साधारण)	३४३९१	९१२	९९४	१४०	१८०७	२६६९	४१७८	२७९९	१७८५	२२८७	११८२	१८४४	१८९४	११५६	११६०	१३६७	१५८९	१६८९	१९८७	१४५२
	स्मार्ट मोबाइल फोन	३५९७६	५६३	८९७	१४१७	१६५६	३२८२	५४९८	२९६५	१६४८	३४९०	१२३४	१२५६	१९४२	९७५	११२८	१४०३	१६०२	१८८८	२०६४	१०६८
	कम्प्युटर/ ल्यापटप	६५११	७३	५८	१२५	१०२	९५४	१७५३	६७२	२२६	७३४	१३३	५७८	१६६	४१	३२	८३	१२४	२५८	२८१	११८
	इन्टरनेट सुविधा	१८१३९	३५३	२८७	९६९	३८४	२२२७	४०६७	१४६५	७१६	१९७७	४७७	५७४	३८४	१८०	६६	३१५	९६३	१३६८	११२१	२४६
	कार/जीप/ भ्यान	१०२५	२	१०	१०	२५	१९१	२६४	६२	३५	१४४	१०	१०३	३३	७	५	९	२०	३५	४८	१२
	मोटरसाइकल/ स्कुटर	९५५५	१५५	१९६	२३४	२३५	९८६	२२४५	७१८	४९९	९४१	३५७	४४६	४६०	१२०	१६६	२३९	३९०	५१३	४५६	१९९
	साइकल	७७१३	६८	३५४	१०६	११८	२६२	८४२	३८७	३२७	३६७	६४९	४२०	६१७	१७६	३५०	६४५	७४०	६७४	३९६	२१५
	विद्युतीय पंखा	२२८६४	३००	५५१	५४९	४१०	२७६४	४७१७	१७३०	१००१	२८९१	६८७	७०३	११८५	४५३	६१३	७५४	८८७	११२२	१०५७	४९०
	रेफ्रिजेरेटर	८१००	५३	११२	१६२	२१९	११२७	२३१६	७६८	३४२	९९२	१५९	२७८	३२९	३६	५८	९५	१६८	४३०	३९१	६५
	वासिङ मेशिन	६७५	०	४	२	७	१६८	२९४	४७	१९	५४	५	२	१९	०	१	२	४	२६	१७	४
	एयर कन्डिसनर	१३९	०	०	२	२	२१	७१	९	५	१२	०	०	३	१	०	१	१	६	३	२

चित्र ४८: घरपरिवारमा उपलब्ध सेवा सुविधाको अवस्था

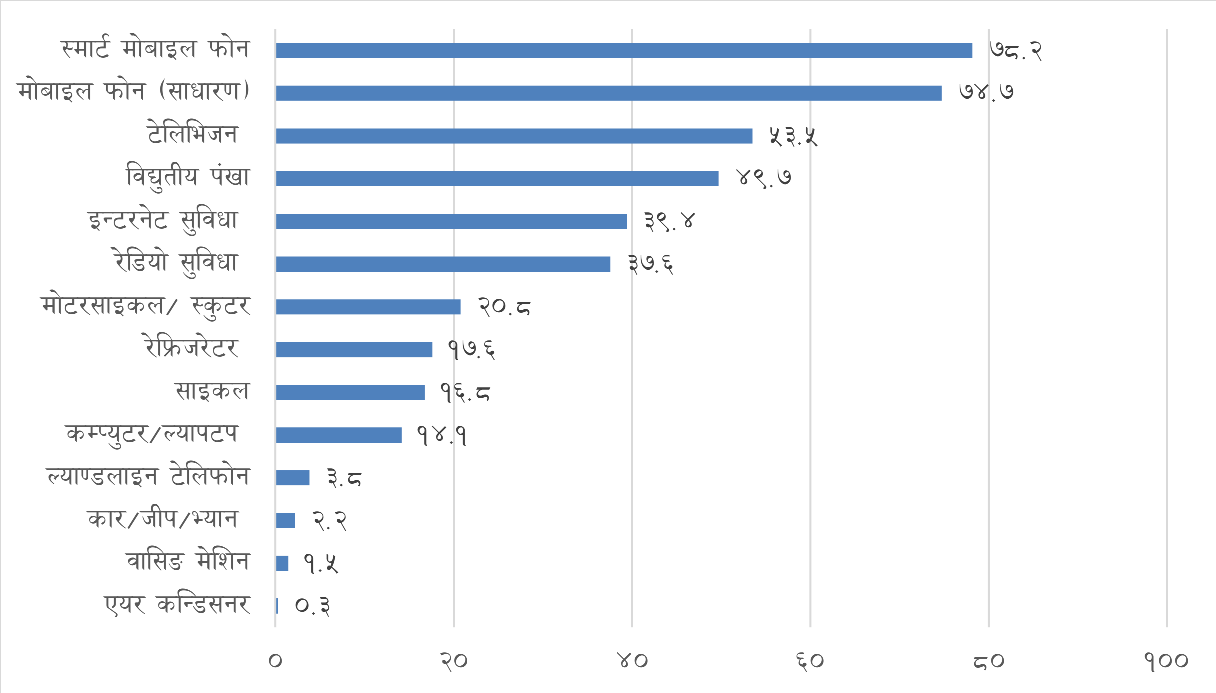

१३.६ सम्पन्नताको वर्गीकरणअनुसार परिवारको वितरण

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ ले सङ्कलन गरेका घरको बनोट संरचना र किसिम (जग, पर्खाल, छानो, भुइँ आदि), खानेपानीको मुख्य स्रोत, खाना पकाउन र बत्ती बाल्न प्रयोग हुने इन्धन, शौचालयको सुविधा र अन्य घरायसी सम्पतिको आधारमा हाल देशका विभिन्न भूभागमा बसोबास गर्ने परिवारलाई पाँच बरावर भागमा विभाजन गरी सम्पन्नताको पञ्चमक (Wealth quintile) निर्धारण गरिएको छ । यसरी सूचक निर्माण गर्दा घरायसी उपभोग, साधन तथा सुविधामा न्यून पहुँच भएका पहिलो (तल्लो २०%) वर्गमा र साधन तथा सुविधामा सहज पहुँच रहेका परिवार पाँचौ (माथिल्लो २०%) वर्गमा पर्ने गरी गरिएको छ ।

यस वर्गीकरणले देशका सबै परिवारलाई समान २० प्रतिशतमा विभाजन गर्ने हुनाले तल्लोदेखि माथिल्लो तहसम्मका पाँचै भागमा २० प्रतिशत नै परिवार भएको देखिन्छ । समग्र देशभरिका परिवारलाई समान ५ भागमा वितरण गर्दा यस नगरपालिकामा भएको घरपरिवार कुन तहमा रहेका छन् र तिनको वितरण कस्तो छ भनी यस उपखण्डमा विश्लेषण गरिएको छ ।

जनगणना २०७८ अनुसार यस उप–महानगरपालिकामा न्यून आर्थिक अवस्था भएका तल्लो बर्गमा १४.३ प्रतिशत र माथिल्लो बर्गमा १५.४ प्रतिशत परिवार रहेका छन् भने मध्यम वर्गमा पर्ने परिवारमा २१.९ प्रतिशत छन् (तालिका ६८, चित्र ४९) ।

तालिका ६८ :सम्पन्नताको पञ्चमकअनुसार परिवारको वितरण

वडा	जम्मा परिवार	परिवारको सम्पन्नता पञ्चमक (Wealth quintile)				
		अति न्यून	न्यून	मध्यम	उच्च	अति उच्च
तुलसीपुर	४६०१८	१४.३	२२.९	२१.९	२५.५	१५.४
१	१२३२	३१.०	२९.५	२५.४	११.५	२.५
२	११८२	२३.४	३७.६	२४.२	११.९	३.०
३	२००३	१६.९	३१.८	३०.९	१५.६	४.८
४	२३३८	२३.७	४१.६	२१.५	८.६	४.५
५	३६०८	०.२	०.८	१५.१	४९.३	३४.६
६	६०७३	१.६	३.५	११.७	४०.८	४२.३

वडा	जम्मा परिवार	परिवारको सम्पन्नता पञ्चमक (Wealth quintile)				
		अति न्यून	न्यून	मध्यम	उच्च	अति उच्च
७	३५२६	५.८	२२.०	२४.०	३१.०	१७.२
८	२२०८	१२.४	२०.०	२३.४	३०.५	१३.८
९	३७७३	०.५	२.८	१६.४	५६.७	२३.६
१०	१६००	२१.४	३४.६	२५.३	१३.८	५.०
११	२१५०	२२.६	२७.०	२६.५	१७.५	६.४
१२	२६७३	१७.७	३२.९	२३.०	१८.६	७.९
१३	१४८०	४३.०	३१.३	१९.०	५.७	१.१
१४	१६२७	३२.५	४२.६	१९.९	४.७	०.४
१५	१९२८	२२.९	४०.७	२९.१	६.०	१.३
१६	१९०७	१५.७	३८.२	३०.९	११.४	३.८
१७	२२९२	११.३	२३.९	३३.६	१९.०	१२.२
१८	२३८४	८.३	३०.३	२९.१	१९.८	१२.५
१९	२०३४	३८.१	३०.३	१४.६	१३.०	४.०

चित्र ४९ : सम्पन्नताको वर्गीकरणअनुसार परिवारको वितरण (प्रतिशत)

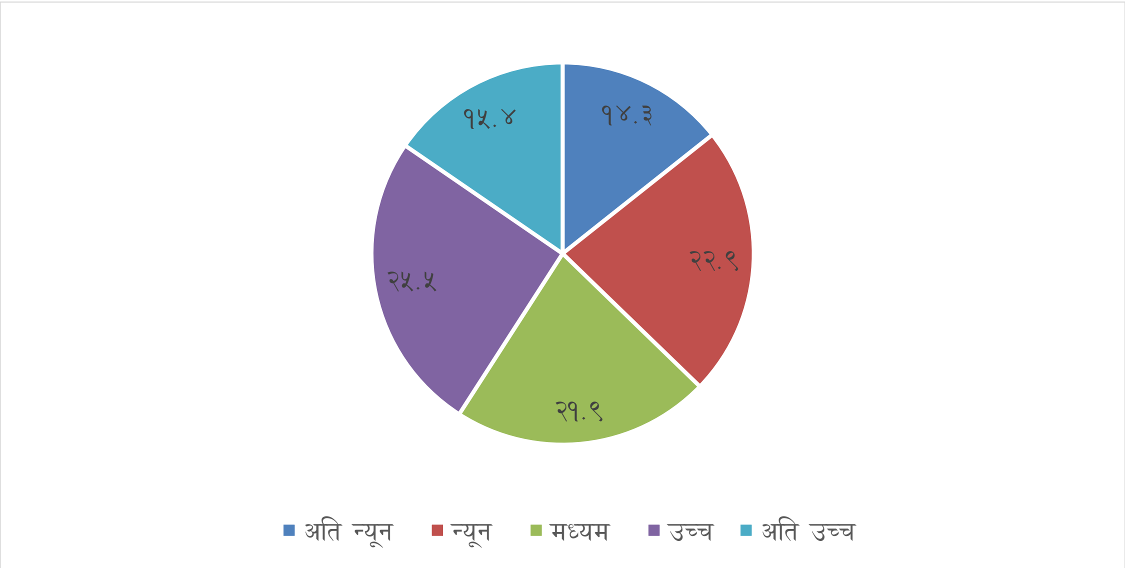

१३.७ आवासीय घर निर्माणमा सरकारी अनुदानप्राप्त परिवार

वि.सं. २०७२ को शक्तिशाली महाभूकम्पबाट देशका विभिन्न जिल्लामा पूर्ण वा आंशिक रूपमा क्षति भएका घरहरूको पुनर्निर्माण गर्नका लागि नेपाल सरकारले निश्चित आधार पूरा गरेका घरपरिवारलाई अनुदान प्रदान गरेको थियो । गत १२ औं राष्ट्रिय जनगणना वि.सं. २०७८ मङ्सिरमा सञ्चालन गर्दा भूकम्पबाट आंशिक वा पूर्ण क्षति भएका अधिकांश घरहरूको निर्माण वा पुनर्निमाण भइसकेको थियो । भूकम्पबाट आफ्नो आवासीय घर पुनर्निर्माण गर्ने घरपरिवार नेपालभरि १०.३ प्रतिशत रहेका थिए भने दाङ जिल्लामा यस्तो सरकारी सुविधा प्राप्त गर्ने घरपरिवार २.३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । तुलसीपुर उप–महानगरपालिका आवासीय घर पुनर्निर्माणका लागि सरकारी अनुदान प्राप्त गर्ने घरपरिवारको हिस्सा २.६ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।

तालिका ६९: आवासीय घर निर्माणमा सरकारी अनुदानप्राप्त परिवारको विवरण (% मा)

क्षेत्र	परिवार सङ्ख्या (संस्थागत बाहेक)	आवासीय घर निर्माणमा सरकारी अनुदानप्राप्त परिवारको (%)		
		लिएका	नलिएका	नखुलेको
नेपाल	६६६०८४१	१०.३	८९.३	०.४

दाङ	१६२२६६	२.३	९७.५	०.१
तुलसीपुर	४६०१८	२.६	९७.३	०.१

१३.८ बैंक तथा वित्तीय संस्थामा बैंक खातासम्बन्धी विवरण

पहिलोपटक वि.सं. २०७८ को बाह्रौं राष्ट्रिय जनगणनामा घरपरिवारका कति सदस्यको बैंक वा वित्तीय संस्थामा कम्तीमा एउटा खाता छ भनेर विवरण सङ्कलन गरिएको थियो । यसको मुख्य उद्देश्य भनेको घरपरिवारको बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको पहुँच पहिचान गर्नु र डिजिटल कारोबार विस्तार गर्ने राज्यको नीति कति प्रभावकारी भएको छ भनेर सूचना सङ्कलन गर्नु रहेको थियो । तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा कम्तीमा एउटा बैंक खाता भएको परिवार ५६.३ प्रतिशत रहेको छ । नेपालमा बैंक खाता हुने परिवारको हिस्सा करिब ६२ प्रतिशत रहेको छ । त्यससँग तुलना गर्दा तुलसीपुरमा बैंक खाता हुने परिवार करिब ६ प्रतिशत विन्दुले कम हो तर समग्र दाङ जिल्लाको र तुलसीपुरको अवस्था यस सिलसिलामा करिब उस्तै छ ।

आवश्यकता, उमेर र आर्थिक सक्षमताअनुसार परिवारका सबै सदस्यको कम्तीमा एउटा वा एकभन्दा बढी बैंक खाता हुनसक्दछ । जनगणनाको नतिजाअनुसार यस उप–महानगरपालिकामा परिवारका लगभग १५ प्रतिशत सदस्यको मात्र बैंक वा वित्तीय संस्थामा खाता रहेको देखिन्छ (तालिका ७०) । बैंक खाता हुने परिवारका सदस्यमध्ये पनि पुरुषको अंश १२.७ प्रतिशत छ भने महिलाको अंश १७.१ प्रतिशत छ । यसबाट उप-महानगरपालिकामा पुरुष सदस्यभन्दा महिला सदस्यको बैंकमा पहुँच बढी रहेको देखिन्छ ।

तालिका ७० : बैक तथा वित्तीय संस्थामा बैंक खाता सम्बन्धी विवरण (% मा)

क्षेत्र	परिवार सङ्ख्या (संस्थागत बाहेक)	जनसङ्ख्या (संस्थागतबाहेक)			कम्तीमा एउटा खाता भएको परिवारको प्रतिशत	बैंक खाता भएको व्यक्तिको प्रतिशत		
		जम्मा	पुरुष	महिला		जम्मा	पुरुष	महिला
नेपाल	६६६०८४१	२८९८५३६४	१४११८९९१	१४८६६३७३	६१.९	२५.६	२६.४	२४.७
दाङ	१६२२६६	६७०३५२	३१६५३०	३५३८२२	५६.४	२१.७	२१.३	२२.१
तुलसीपुर	४६०१८	२७२३८२	१४२१९५	१३०१८७	५६.३	१४.८	१२.७	१७.१

१३.९ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा वा तालिम

देशमा उपलब्ध जनशक्तिमध्ये कति सङ्ख्यामा प्राविधिक विषय अध्ययन गरेका छन् र अन्य कतिले व्यावसायिक शिक्षा वा तालिम लिएका छन् ? यस विषयसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क संघ, प्रदेश र प्रत्येक स्थानीय तहका लागि महत्वपूर्ण हुन्छ । विकासका विभिन्न चरणमा प्राविधिक एवम् व्यावसायिक सिपयुक्त जनशक्तिको आवश्यकता रहन्छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीतिलाई समयानुकूल बनाउनका लागि पनि यस्तो तथ्याङ्क अपरिहार्य मानिन्छ ।

वि.सं. २०७८ को जनगणनामा पहिलोपटक यससम्बन्धी विवरण प्रत्येक घरपरिवारबाट सङ्कलन गरिएको थियो । नेपालमा १८ वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्यामध्ये ५.६ प्रतिशत जनसङ्ख्याले प्राविधिक शिक्षा वा व्यावसायिक तालिम प्राप्त गरेको देखिन्छ । तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा ५.२ प्रतिशत जनसङ्ख्याले यस्तो शिक्षा र तालिम प्राप्त गरेका छन् । तथ्याङ्कबाट तुलसीपुर उप–महानगरपालिकाका कुल १६२,२६६ परिवारमध्ये १०.२१ घरपरिवारमा १८ वर्षमाथिका कम्तीमा एक जना सदस्यले प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्राप्त गरेको वा त्यसप्रकारको तालिम लिएको देखिन्छ। यसप्रकारको जनशक्ति समग्र नेपालको तुलनामा यस स्थानीय तहमा २.२ प्रतिशत विन्दुले कम रहेको छ (तालिका ७१) ।

तालिका ७१: प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा वा तालिम लिएको परिवार तथा जनसङ्ख्या विवरण (% मा)

क्षेत्र	परिवार सङ्ख्या (संस्थागत बाहेक)	१८ वर्ष र सो भन्दा माथिको जनसङ्ख्या	व्यावसायिक तथा प्राविधिक तालिम लिएको परिवार तथा जनसङ्ख्या			
			व्यावसायिक तथा प्राविधिक तालिम लिएको कम्तीमा १ जना भएको परिवार		जनसङ्ख्या	
			सङ्ख्या	प्रतिशत	व्यावसायिक तथा प्राविधिक तालिम लिएको जनसङ्ख्या	प्रतिशत (१८ वर्ष र सोभन्दा माथिको)
नेपाल	**६६६०८४१**	**१९२९४९९५**	**८३६१२७**	**१२.५५**	**१०८१६४६**	**५.६१**
दाङ	१६२२६६	**४४८७४५**	**१६५६२**	**१०.२१**	**२१९८६**	**४.९०**
तुलसीपुर	४६०१८	**११९,७६४**	४७६१	**१०.३५**	६२५४	**५.२२**

१३.१० बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिएको विवरण

बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट घरपरिवारले विभिन्न प्रयोजनका लागि ऋण लिएका हुन्छन् । पछिल्लो बाह्रौं जनगणना (वि.सं. २०७८) मा गणनाको दिनभन्दा अगाडिको कुनै समयमा घरपरिवारले ऋण लिएको र गणनाको दिनसम्म उक्त ऋण पूर्ण वा आंशिक रूपमा बाँकी रहेको भए ऋण लिएको मानी विवरण सङ्कलन गरिएको थियो । यसबाट केही महत्वपूर्ण सूचक प्राप्त हुन्छन् । पहिलो, घरपरिवारको संगठित संस्थाबाट प्रवाह गरिने कर्जामा रहेको पहुँच सम्बन्धमा वडा तहसम्मको तथ्याङ्क प्राप्त हुन्छ । दोस्रो, ऋण लिनुका पछाडि जुनसुकै कारण भए पनि त्यसले मूलतः उपभोग वा व्यावसायिक प्रयोजनका लागि घरपरिवारको आवश्यकतालाई दर्शाउँदछ ।

यस तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा कुनै पनि बैंक तथा वित्तीय संस्था (सहकारी संस्थासमेत) बाट ऋण लिएका घरपरिवार ३०.६ प्रतिशत रहेका छन् । दाङ जिल्लामा यस सूचकको मान २९.२ प्रतिशत छ भने समग्र नेपालमा ऋण लिएका घरपरिवारको हिस्सा २५.६ प्रतिशत रहेको छ (तालिका ७२) ।

तालिका ७२: बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिएका परिवारको विवरण (% मा)

क्षेत्र	परिवार सङ्ख्या (संस्थागतबाहेक)	ऋण लिएका परिवारको प्रतिशत	
		लिएका	नलिएका
नेपाल	६६६०८४१	२५.५९	७४.४१
दाङ	११३०१३	२९.१६	७०.८४
तुलसीपुर	४७११४	३०.६४	६९.३६

१३.११ घर, जग्गामा महिलाको स्वामित्व

उप-महानगरपालिकाका कुल ४६१०८ परिवारमध्ये १२.९ प्रतिशत परिवारका कम्तीमा एक जना महिला सदस्यको घर र जग्गा दुवैमा स्वामित्व रहेको छ भने १३.४ प्रतिशत परिवारका महिलाहरूको जग्गामा मात्र स्वामित्व रहेको छ। त्यसैगरी २.९ प्रतिशत परिवारमा महिला सदस्यको स्वामित्वमा घरमात्र रहेको छ । घर वा जग्गा कुनै पनि सम्पत्तिमाथि स्वामित्व नभएका महिला भएका घरपरिवारको अंश ६९.१ प्रतिशत रहेको छ (चित्र ५०) ।

lrq ५०M 3/ / hUufdf dlxnfsf]:jfldTj -Ü_

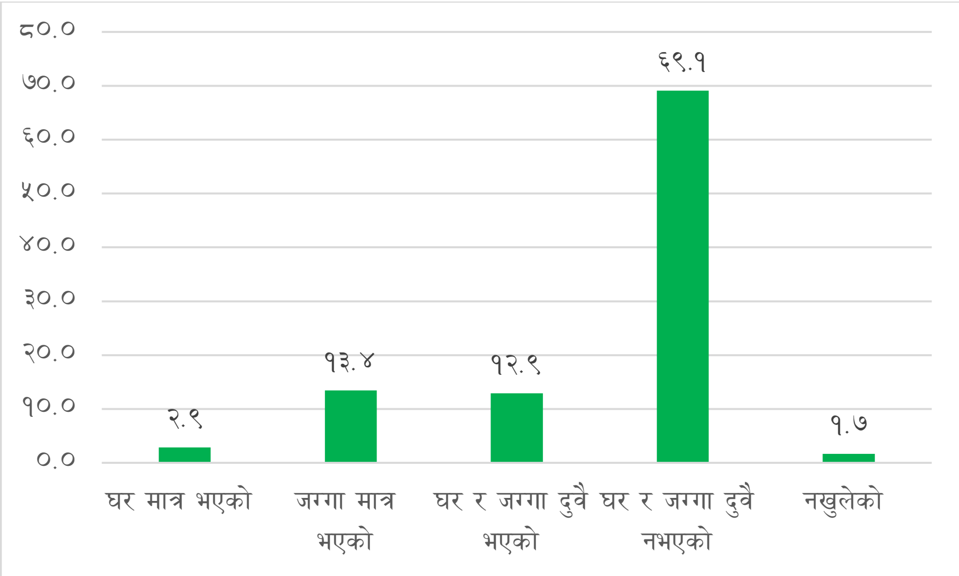

१३.१२ कृषि बाहेकका साना घरेलु व्यवसाय सञ्चालन गर्ने परिवारको विवरण

जनगणनाको नतिजाअनुसार यस उप–महानगरपालिकामा कुनै पनि सरकारी निकायमा दर्ता नभएका र एक जना पनि तलबी कामदार नराखिएका कृषि बाहेकका साना घरेलु व्यवसाय सञ्चालन गरेका परिवार ३७४८ (८.१४%) रहेका छन् ।

साना घरेलु व्यवसाय सञ्चालन गरेका कुल ३७४८ परिवारमध्ये ५५.१% ले व्यापार व्यवसाय सञ्चालन गरेको देखिन्छ भने घरेलु उद्योगमा १४.९ प्रतिशत परिवार संलग्न देखिन्छ। अन्य क्षेत्र तेस्रो (११.०%) स्थानमा छ भने सेवा क्षेत्र चौथो (१०.४%) स्थानमा रहेको छ। यातायात क्षेत्रमा संलग्न परिवार ८.७ प्रतिशत रहेका छन् (तालिका ७३, चित्र ५१)। यी प्रत्येक साना घरेलु व्यवसायमा पुरूष र महिलाको संलग्नता अनुपात फरक छ । उदाहरणका लागि यातायात क्षेत्रमा महिलाको अनुपात पुरूषको भन्दा ५.१ प्रतिशत विन्दुले न्यून अर्थात् ३.६ प्रतिशत छ भने व्यापार व्यवसायमा महिलाभन्दा पुरूषको अनुपात ८.९ प्रतिशत विन्दुले कम अर्थात् ५५.१ प्रतिशत रहेको छ ।

तालिका ७३ : क्षेत्रअनुसार साना घरेलु व्यवसाय सञ्चालन गर्ने परिवारको वितरण

विवरण	संख्या	प्रतिशत
जम्मा परिवार संख्या	४६०१८	१००
साना घरेलु व्यवसाय भएका परिवार संख्या	३७४८	८.१४
साना घरेलु व्यवसाय नभएका परिवार संख्या	४२०८३	९१.४
उल्लेख नभएको	१८७	०.४१

साना घरेलु	जम्मा		पुरुष		महिला	
घरेलु उद्योग	५५८	१४.९	३०७	१६.०	२५१	१३.७
व्यापार/ व्यवसाय	२०६४	५५.१	८८९	४६.५	११७५	६४.०
यातायात	३२५	८.७	२५९	१३.५	६६	३.६
सेवा	३९०	१०.४	२४६	१२.९	१४४	७.८
अन्य	४११	११.०	२१२	११.१	१९९	१०.८
जम्मा	३७४८	१००	१९१३	१००	१८३५	१००

चित्र ५१ : कृषिबाहेक साना घरेलु व्यवसाय सञ्चालन गरेका परिवार (Ü)

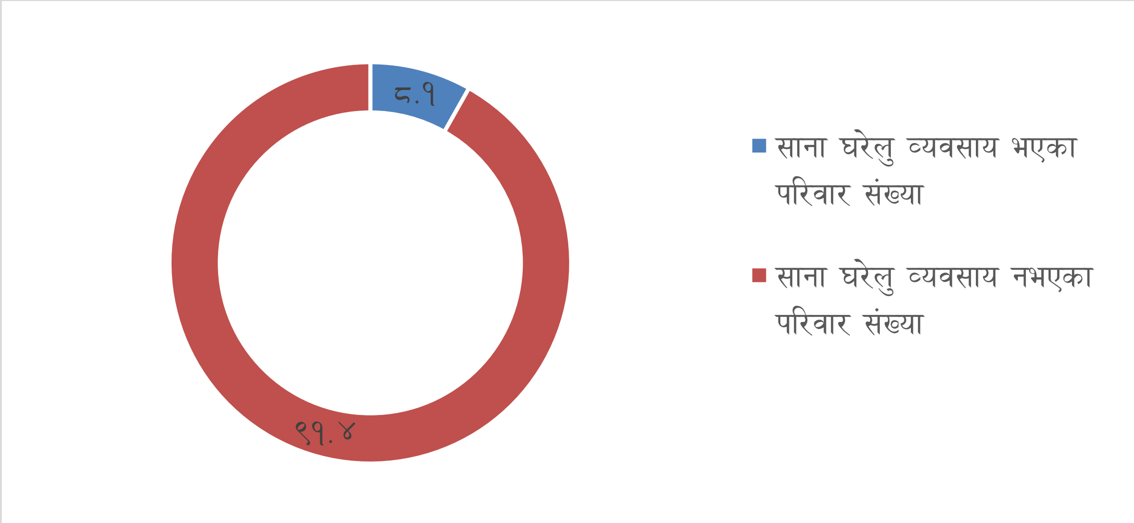

खण्ड १४: अक्सर विदेश बस्ने जनसङ्ख्या

१४.१ परिवारमा अनुपस्थित विदेश

यस तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा कुल ४६१०८ परिवार मध्येमा १२,०९६ (२६.३ %) परिवारमा अनुपस्थित भई कम्तीमा एक जना सदस्य अक्सर विदेशमा बसोबास गरेका छन् । कुल 'अनुपस्थित विदेश' रहेका १४,८५१ जना मध्येमा १३,०८९ जना (८८.१%) पुरूष र १७६२ जना (११.९%) महिला रहेका छन् । समग्र दाङ जिल्लामा हेर्ने हो भने परिवारबाट कम्तीमा एक जना 'विदेश अनुपस्थित' हुने घरपरिवार २५.८ प्रतिशत रहेका छन् (तालिका ७४)

तालिका ७४: परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका परिवारको सङ्ख्या

क्षेत्र	जम्मा परिवार	कम्तिमा एक जना विदेश अनुपस्थित भएको परिवार	अनुपस्थित विदेश सङ्ख्या		
			जम्मा	पुरुष	महिला
दाङ जिल्ला	१६२२६६	४१७९८	५३३९४	४७१९९	६१९५
प्रतिशत		२५.८	१६.७	१३.३	२.०
तुलसीपुर उप-महानगरपालिका	४६०१८	१२०९६	१४८५१	१३०८९	१७६२
प्रतिशत		२६.३	८.३	१५.४	१.९

१४.२ परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको उमेर समूहअनुसारको विवरण

परिवारको कम्तीमा एक जना सदस्य अक्सर विदेशमै बसोबास गर्ने भएमा ती विदेश अनुपस्थितअन्तर्गत गणना हुने सन्दर्भमा कुन उमेर समूहका मानिसहरू यस उप–महानगरपालिकाबाट विदेश गएका रहेछन् भन्ने तथ्याङ्क उपयोगी हुनसक्छ ।

यस उप–महानगरपालिकाबाट 'विदेशमा अनुपस्थित' सबैभन्दा धेरै अर्थात् ४०.९ प्रतिशत व्यक्तिहरू १५–२४ वर्ष उमेर समूहका रहेका छन् । दोस्रो (३६.५%) र तेस्रो (१३.५ %) स्थानमा क्रमशः २५–३४ र ३५–४४ उमेर समूहका व्यक्तिहरू रहेका छन् । उमेर समूहको बढोत्तरी सँगसँगै विदेशमा अनुपस्थित हुने जनसङ्ख्या क्रमशः घटिरहेको देखिन्छ । कुल जनसङ्ख्यामा विदेश जाने उमेर समूहको संरचना जस्तो छ त्यसलाई पुरूष र महिलाअनुसार खण्डीकृत गरेर हेर्दा पनि उस्तै प्रवृत्ति रहेको देख्न सकिन्छ (तालिका ७५, चित्र ५२) ।

तालिका ७५ : परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिहरूको विदेश जाँदाको उमेर तथा लिङ्गअनुसारको विवरण

लिङ्ग	जम्मा	विदेश जाँदाको उमेर							उल्लेख नभएको
		१४ वर्षभन्दा कम	१५-२४	२५-३४	३५-४४	४५-५४	५५-६४	६५+	
जम्मा	१४८५१	५९६	६०७५	५४२५	२००४	३७४	६४	८	३०५
	१००.०	४.०	४०.९	३६.५	१३.५	२.५	०.४	०.१	२.१
पुरुष	१३०८९	३८७	५३२६	४९३९	१८००	३३४	५४	६	२४३
	१००.०	३.०	४०.७	३७.७	१३.८	२.६	०.४	०.०	१.९
महिला	१७६२	२०९	७४९	४८६	२०४	४०	१०	२	६२
	१००.०	११.९	४२.५	२७.६	११.६	२.३	०.६	०.१	३.५

चित्र ५२: विदेशमा अनुपस्थित पुरूष र महिलाको उमेर समूह अनुसारको वितरण

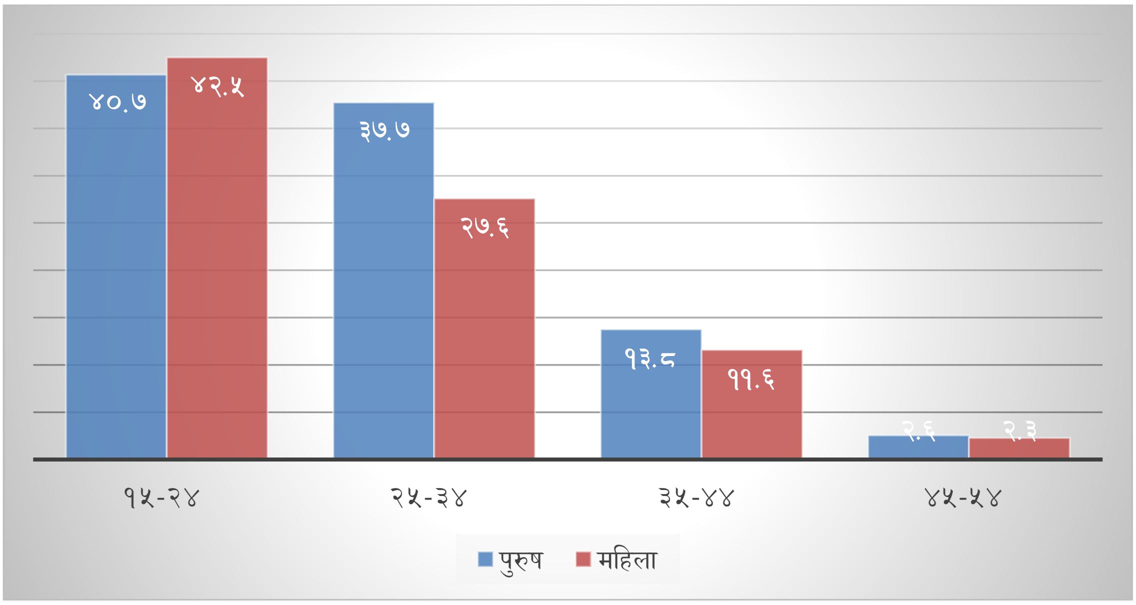

१४.३ अक्सर विदेश बसोबास गर्ने व्यक्तिको देशअनुसारको विवरण

नेपालका सबै जिल्ला र सबै स्थानीय तहबाट विभिन्न उद्देश्यका लागि विदेश जाने गरको देखिन्छ। मानिसहरूको आर्थिक अवस्था, शैक्षिक योग्यता, सिप, पेसा, उद्देश्य, सामाजिक सम्पर्क लगायतका कारणले गन्तव्य पनि फरक फरक हुने गरेको देखिन्छ।

यस उप–महानगरपालिकाबाट परिवारमा अनुपस्थित (विदेश) रहेका व्यक्तिमध्ये सर्वाधिक (४३.६%) मध्यपूर्वका देशमा गएको देखिन्छ। दोस्रोमा भारत (२४.७%) र तेस्रोमा आसियान मुलुकहरू (१५.०%) मा घरपरिवारबाट अक्सर अनुपस्थित भई विदेशमा हुने व्यक्तिहरू देखिएका छन्। चौथो (५.५%) गन्तव्यमा उत्तर अमेरिकी देशहरू रहेका छन् भने पाँचौंमा (३.९%) अन्य एसियाली देशहरू रहेका छन्। विदेश जाने व्यक्तिहरूको रोजाइ लिङ्गअनुसार फरक फरक रहेको देखिन्छ। पुरूषहरूको शीर्ष रोजाइमा रहेका तीन देशहरू क्रमशः मध्यपूर्व (४६.६%), भारत (२२.३%) र आसियान (१६.७%) भने महिलाहरूको रोजाइमा रहेका शीर्ष तीन मुलुकमा क्रमशः भारत (४२.२%), मध्यपूर्वका देश (२१.१ %) र उत्तर अमेरिकी देश (११.२%) क्रमशः रहेको छ (तालिका ७६ र चित्र ५३)।

तालिका ७६: परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको लिङ्ग तथा देशअनुसारको विवरण

लिङ्ग	जम्मा	भारत	सार्क	आसियान	मध्यपूर्व	अन्य एसियाली	युरोपियन युनियन	अन्य युरोपेली देश	उत्तर अमेरिका	दक्षिण अमेरिका	अफ्रिका	प्यासिफिक	अन्य	उल्लेख नभएको
जम्मा														
सङ्ख्या	१४८५१	३६६४	३९	२२२२	६४६८	५७६	२८५	१४९	८२३	५	५२	५२७	६	३५
%	१००.०	२४.७	०.३	१५.०	४३.६	३.९	१.९	१.०	५.५	०.०	०.४	३.५	०.०	०.२
पुरूष														
सङ्ख्या	१३०८९	२९२०	३२	२१८६	६०९६	४३४	२३७	११३	६२६	५	४९	३५६	५	३०
%	१००.०	२२.३	०.२	१६.७	४६.६	३.३	१.८	०.९	४.८	०.०	०.४	२.७	०.०	०.२
महिला														
सङ्ख्या	१७६२	७४४	७	३६	३७२	१४२	४८	३६	१९७	०	३	१७१	१	५
%	१००.०	४२.२	०.४	२.०	२१.१	८.१	२.७	२.०	११.२	०.०	०.२	९.७	०.१	०.३

lrq ५३M k¿if / dlxnfsf]zLif{y tlg uGtJo b]z÷Ifq -Ü_

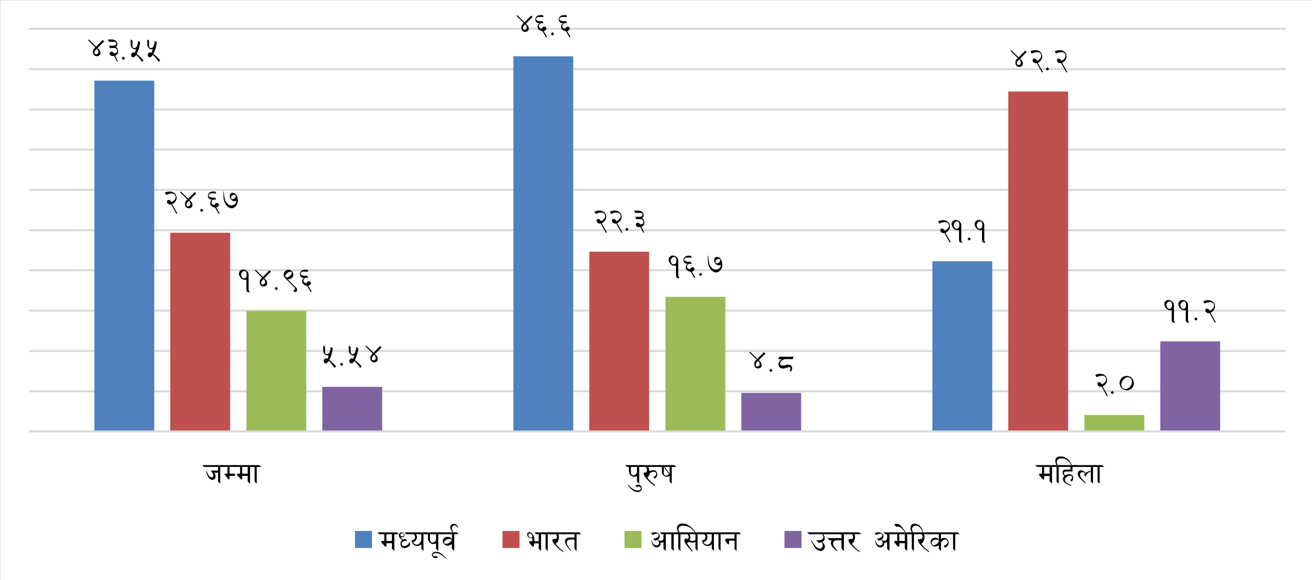

१४.४ परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको विदेश जानुको कारणअनुसारको विवरण

परिवारमा अनुपस्थित व्यक्तिहरूको विदेश जानुको मुख्य कारण तलब ज्याला रहेको छ। उप–महानगरपालिकाका ६७.९ प्रतिशत व्यक्तिहरू तलब वा ज्यालाका लागि विदेशिएको पाइएको छ भने दोस्रो ठुलो (१५.३%) कारणमा कामको खोजी रहेको छ। त्यस्तै, विदेश जाने कारणमा अध्ययन तथा तालिम ७.९ प्रतिशत हिस्सासहित तेस्रो स्थानमा रहेको छ। परिवारमा अनुपस्थित भई विदेश गएका व्यक्तिहरूको विदेश जानुको मुख्य कारण लिङ्गअनुसार फरक फरक रहेको छ। पुरूषहरू तलब/ज्याला (७१.० %), कामको खोजी (१५.८ %) तथा अध्ययन तालिममा (६.३%) विदेश गएका देखिन्छन् भने महिलाहरूको प्रमुख तीनओटा कारण क्रमशः तलब/ज्याला (४५.१%), (२८.० %), अध्ययन तालिम (१९.६%) र कामको खोजी (११.४%) रहेका छन् (तालिका ७७)।

तालिका ७७: परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको लिङ्ग तथा कारण अनुसारको विवरण

तुलसीपुर उप-महानगरपालिका	जम्मा	परिवारमा अनुपस्थित रहनुको कारण						उल्लेख नभएको
		तलव/ज्याला	व्यापार/व्यवसाय	अध्ययन/तालिम	कामको खोजी	आश्रित	अन्य	
जम्मा								
सङ्ख्या	१४८५१	१००८३	७९	११७७	२२६५	९३३	११८	१९६
%	१००	६७.९	०.५	७.९	१५.३	६.३	०.८	१.३
पुरूष								
सङ्ख्या	१३०८९	९२८९	६०	८३१	२०६५	६३७	५९	१४८
%	१००	७१.०	०.५	६.३	१५.८	४.९	०.५	१.१
महिला								
सङ्ख्या	१७६२	७९४	१९	३४६	२००	२९६	५९	४८
%	१००	४५.१	१.१	१९.६	११.४	१६.८	३.३	२.७

१४.५ परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको गएको देश र जानुको कारण अनुसारको विवरण

यस उप–महानगरपालिकाका परिवारबाट विदेशमा जाने व्यक्तिहरू विश्वका विभिन्न देशमा गएको तथ्याङ्क माथिल्ला खण्डहरूबाट ज्ञात भइसकेको छ। विदेश जाने व्यक्तिहरू कुन कुन उद्देश्यले विदेश गएका छन् भन्ने प्रश्न महत्वपूर्ण छ। विदेश जानेहरुमध्ये सबैभन्दा बढी मध्यपूर्वका देशमा भएको देखिन्छ, जसमा प्रमुख कारण तलब/ज्याला (७९.४ %) रहेको छ भने दोस्रो प्रमुख कारणमा कामको खोजी (१५.६ %) रहेको छ। तेस्रो कारणमा आश्रित (३.१ %) रहेको छ। यसैगरी दोस्रो गन्तव्यमा भारत रहेकोमा उक्त देशमा जानुको प्रमुख कारणमा तलब/ज्याला (६०.५ %) , कामको खोजी (२०.१ %) र आश्रित (११.५ %) रहेको छ। उपमहानगरपालिकाबाट विदेश जाने तेस्रो गन्तव्यमा आसियान क्षेत्र रहेको छ। उक्त क्षेत्रमा जानुको प्रमुख तीन कारणमा पनि तलब/ज्याला (८०.० %) , कामको खोजी (१४.१ %) र आश्रित (४.० %) देखिन्छ।

यी प्रमुख कारण पनि देश र लिङ्गअनुसार फरक फरक हुनु स्वाभाविक हो । तालिका ७८ मा विदेश जाने व्यक्तिहरूको गन्तव्यअनुसारको मुख्य कारण सहित विस्तृत विवरण दिइएको छ ।

चित्र ५४: उप–महानगरपालिकाबाट परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिहरूको विदेश जाने प्रमुख कारण

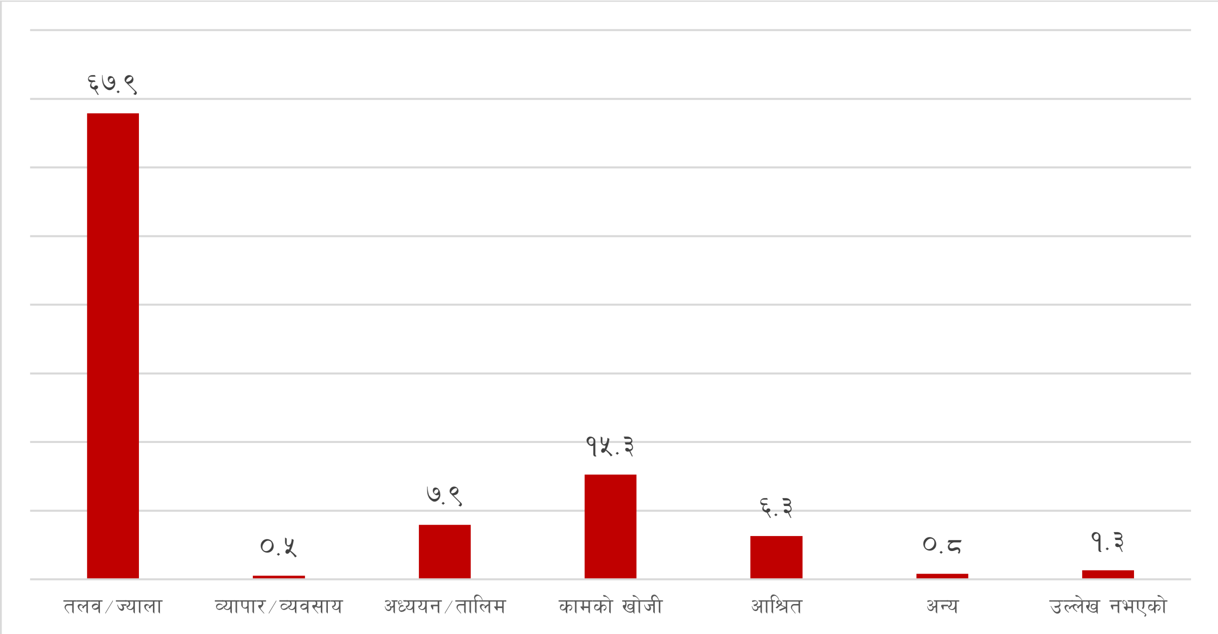

तालिका ७८: परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको विदेश गएको देश तथा कारणअनुसारको विवरण

परिवारमा अनुपस्थित रहनुको कारण तथा देश		जम्मा	तलव/ ज्याला	व्यापार/ व्यवसाय	अध्ययन/ तालिम	कामको खोजी	आश्रित	अन्य	उल्लेख नभएको
जम्मा	सङ्ख्या	१४८५१	१००८३	७९	११७७	२२६५	९३३	११८	१९६
	%	१००.०	६७.९	०.५	७.९	१५.३	६.३	०.८	१.३
भारत	सङ्ख्या	३६६४	२२१६	२७	१३४	७३७	४२२	७१	५७
	%	१००.०	६०.५	०.७	३.७	२०.१	११.५	१.९	१.६
सार्क	सङ्ख्या	३९	२७	०	३	७	२	०	०
	%	१००.०	६९.२	०.०	७.७	१७.९	५.१	०.०	०.०
आसियान	सङ्ख्या	२२२२	१७७८	९	८	३१४	८९	१	२३
	%	१००.०	८०.०	०.४	०.४	१४.१	४.०	०.०	१.०
मध्यपूर्व	सङ्ख्या	६४६८	५१३७	२०	३०	१०१२	२०१	६	६२
	%	१००.०	७९.४	०.३	०.५	१५.६	३.१	०.१	१.०
अन्य एसियाली	सङ्ख्या	५७६	२०६	४	२८०	४०	३५	२	९
	%	१००.०	३५.८	०.७	४८.६	६.९	६.१	०.३	१.६
युरोपियन युनियन	सङ्ख्या	२८५	१३९	४	८३	३२	१७	२	८
	%	१००.०	४८.८	१.४	२९.१	११.२	६.०	०.७	२.८
अन्य युरोपेली देश	सङ्ख्या	१४९	५७	३	५९	९	१७	३	१
	%	१००.०	३८.३	२.०	३९.६	६.०	११.४	२.०	०.७
उत्तर अमेरिका	सङ्ख्या	८२३	४११	३	१६३	९४	१०५	२७	२०
	%	१००.०	४९.९	०.४	१९.८	११.४	१२.८	३.३	२.४
	सङ्ख्या	५	१	०	०	२	१	०	१

परिवारमा अनुपस्थित रहनुको कारण तथा देश		जम्मा	तलव/ ज्याला	व्यापार/ व्यवसाय	अध्ययन/ तालिम	कामको खोजी	आश्रित	अन्य	उल्लेख नभएको
दक्षिण अमेरिका	%	१००.०	२०.०	०.०	०.०	४०.०	२०.०	०.०	२०.०
अफ्रिका	सङ्ख्या	५२	२६	१	१२	६	१	३	३
	%	१००.०	५०.०	१.९	२३.१	११.५	१.९	५.८	५.८
प्यासिफक	सङ्ख्या	५२७	५९	८	४०२	१०	३५	३	१०
	%	१००.०	११.२	१.५	७६.३	१.९	६.६	०.६	१.९
अन्य	सङ्ख्या	६	५	०	१	०	०	०	०
	%	१००.०	८३.३	०.०	१६.७	०.०	०.०	०.०	०.०
उल्लेख नभएको	सङ्ख्या	३५	२१	०	२	२	८	०	२
	%	१००.०	६०.०	०.०	५.७	५.७	२२.९	०.०	५.७

१४.६ परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको जाँदाको अवस्थामा उत्तीर्ण गरेको तहअनुसारको विवरण

यस उप–महानगरपालिकाबाट परिवारमा अनुपस्थित (विदेशमा) रहेका व्यक्तिहरू मध्येमा २४.१ प्रतिशत व्यक्तिहरूले निम्नमाध्यमिक तह वा सोसरह उत्तीर्ण गरेर गएको पाइएको छ । त्यस्तै २०.५ प्रतिशतले माध्यमिक तह, १७.१ प्रतिशतले प्रमाणपत्र वा सोसरह, १६.४ प्रतिशतले प्राथमिक तह पूरा गरेर गएको देखिन्छ । स्नातक ३.८ प्रतिशतले, एस.एल.सी./एस.ई.ई, ९.६ प्रतिशतले र १.५ प्रतिशतले स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण गरी विदेश गएको पाइएको छ (तालिका ७९, चित्र ५५) ।

तालिका ७९: परिवारमा अनुपस्थित विदेश रहेका व्यक्तिको जाँदाको अवस्थाको शैक्षिक तह

उमेर समूह	सङ्ख्या / %	जम्मा	उत्तीर्ण गरेको तह: पूर्व प्राथमिक तह	प्राथमिक तह (१-५)	निम्न माध्यमिक तह (६-८)	माध्यमिक तह(९-१०)	एस.एल.सि. वा सो सरह	प्रमाणपत्र वा सो सरह	स्नातक वा सो सरह	स्नातकोत्तर वा सो सरह	अन्य	तह नभएको/तह नखुलेको	उल्लेख नभएको
जम्मा													
जम्मा	सङ्ख्या	१४६१०	२८३	२४००	३५१४	३००१	१४०३	२५०४	५५९	२२३	६	२९	६८८
	%	१००.०	१.९	१६.४	२४.१	२०.५	९.६	१७.१	३.८	१.५	०.०	०.२	४.७
पुरुष													
जम्मा	सङ्ख्या	१६५८	८५	३२४	२६२	१५७	७६	३७७	१३१	६२	१	११	१७२
	%	१००.०	५.१	१९.५	१५.८	९.५	४.६	२२.७	७.९	३.७	०.१	०.७	१०.४
महिला													
जम्मा	सङ्ख्या	५३६	३४	५३	३३	४८	२५	१९२	८३	३८	२	२	२६
	%	१	६.३	९.९	६.२	९.०	४.७	३५.८	१५.५	७.१	०.४	०.४	४.९

lrq ५५ kl/jf/df cgkl:yt ljb]z /x]sf JolQmsf] hfbfsf]cj:yfsf] zlIfs tx

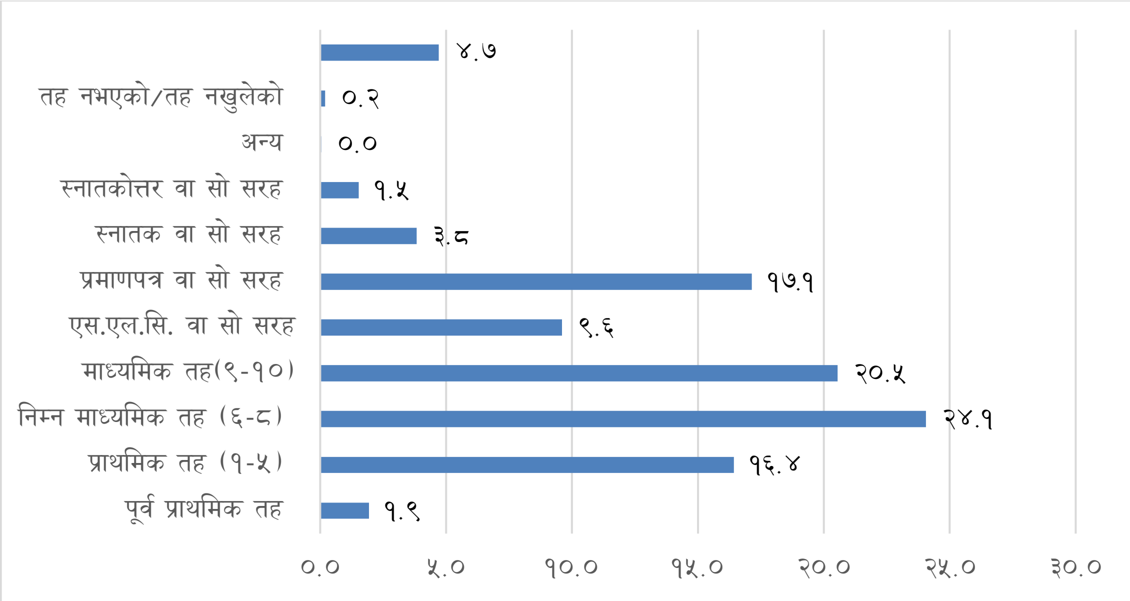
४.७
तह नभएको/तह नखुलेको
०.२
अन्य
०.०
स्नातकोत्तर वा सो सरह
१.५
स्नातक वा सो सरह
३.८
प्रमाणपत्र वा सो सरह
१७.१
एस.एल.सि. वा सो सरह
९.६
माध्यमिक तह(९-१०)
२०.५
निम्न माध्यमिक तह (६-८)
२४.१
प्राथमिक तह (१-५)
१६.४
पूर्व प्राथमिक तह
१.९
०.०
५.०
१०.०
१५.०
२०.०
२५.०
३०.०

खण्ड १५: मृत्युसम्बन्धी विवरण

१५.१ मृत्युसम्बन्धी विवरण

उप–महानगरपालिकामा रहेका कुल ४६१०८ परिवारमध्ये २.४ प्रतिशत परिवारमा जनगणना गरिएको दिनभन्दा १२ महिना अगाडि कम्तीमा एक जनाको मृत्यु भएको पाइएको छ। सो अवधिमा मृत्यु भएका ११२७ जना मध्येमा ७१६ जना पुरूष र ४११ जना महिला रहेका छन्।

चित्र ५६: मृत्यु भएका पुरूष तथा महिलाको विवरण (% मा)

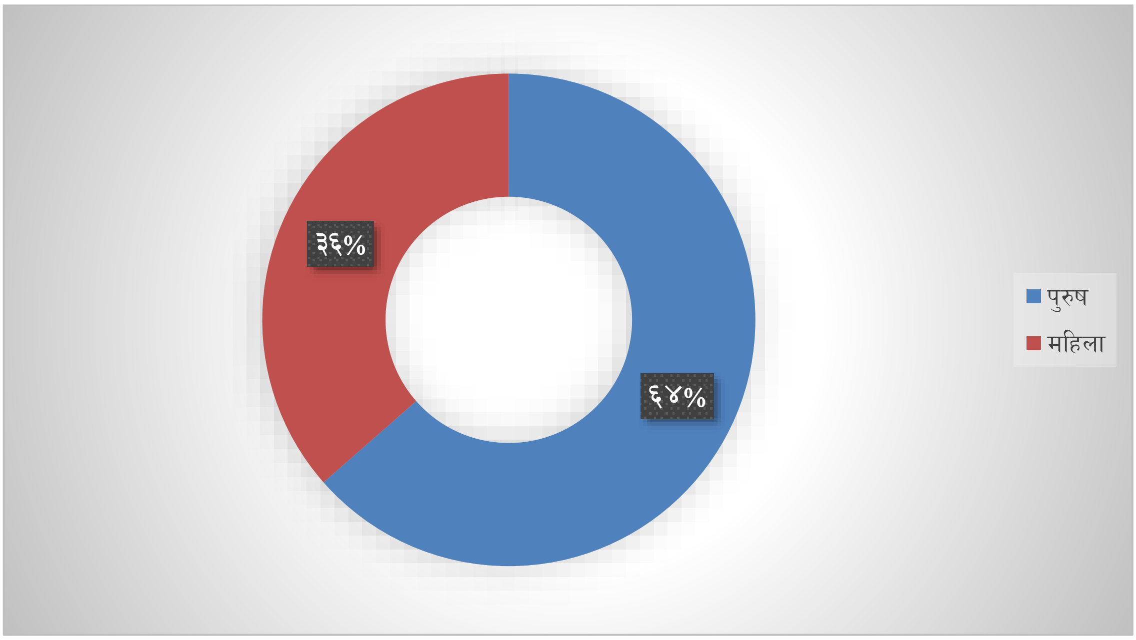

१५.२ मृत्यु भएका व्यक्तिको उमेर समूहअनुसारको विवरण

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा जनगणनाको समयअघि विगत १२ महिनामा ११०१ परिवारका जम्मा ११२७ जना व्यक्तिको मृत्यु भएको देखिन्छ। जसमध्ये पुरूष मृत्यु ७१६ जना र महिला मृत्यु ४११ जना रहेको देखिन्छ। उमेर समूहअनुसार मृत्यु हेर्दा १७.८ प्रतिशत व्यक्तिको मृत्यु ८० वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरमा भएको देखिन्छ। त्यसै गरी मृत्यु अधिकतम हुने दोस्रो ठुलो (११.५%) उमेर समूह ७० देखि ७४ वर्ष रहेको छ। तेस्रो ठुलो उमेर समूह (१०.३%) ७५ देखि ७९ वर्षको रहेको छ। चौथो (९.७%) मा ६५ देखि ६९ वर्षको उमेरमा समूह र पाँचौं (८.०%), ६० देखि ६४ वर्षको उमेर समूह रहेको छ।

पुरूषको मृत्यु ८० वर्ष वा सो भन्दा बढी उमेरमा १६.९ प्रतिशत, ६५ देखि ६९ वर्षको उमेरमा १०.३ प्रतिशत, ७० देखि ७४ वर्षको उमेरमा ९.६ प्रतिशत, ७५ देखि ७९ वर्षको उमेरमा ९.५ प्रतिशत, ६० देखि ६४ वर्षको उमेरमा ८.५ प्रतिशत र १ वर्षभन्दा कम उमेरमा २.० प्रतिशत भएको देखिन्छ। महिलाको मृत्यु ८० वर्ष वा सो भन्दा बढी उमेरमा १९.५ प्रतिशत, ७० देखि ७४ वर्षको उमेरमा १४.८ प्रतिशत, ७५ देखि ७९ वर्षको उमेरमा ११.७ प्रतिशत, ६५ देखि ६९ वर्षको उमेरमा ८.५ प्रतिशत, ६० देखि ६४ वर्षको उमेरमा ७.१ प्रतिशत र १ वर्षभन्दा कम उमेरमा १.७ प्रतिशत भएको देखिन्छ।

तालिका ८०: मृत्यु भएका व्यक्तिको उमेर समूह अनुसारको विवरण

उमेर समूह	मृत्यु भएको सङ्ख्या					
	जम्मा	%	पुरूष	%	महिला	%
जम्मा	११२७	१००.०	७१६	१००.०	४११	१००.०
< १	२१	१.९	१४	२.०	७	१.७
०१ - ०४	९	०.८	८	१.१	१	०.२

उमेर समूह	मृत्यु भएको सङ्ख्या					
	जम्मा	%	पुरूष	%	महिला	%
०५ – ०९	१२	१.१	९	१.३	३	०.७
१० – १४	१०	०.९	४	०.६	६	१.५
१५ – १९	१९	१.७	११	१.५	८	१.९
२० – २४	२०	१.८	९	१.३	११	२.७
२५ – २९	२९	२.६	१८	२.५	११	२.७
३० – ३४	३०	२.७	२२	३.१	८	१.९
३५ – ३९	३७	३.३	२२	३.१	१५	३.६
४० – ४४	५३	४.७	३८	५.३	१५	३.६
४५ – ४९	८०	७.१	५८	८.१	२२	५.४
५० – ५४	८०	७.१	५५	७.७	२५	६.१
५५ – ५९	८१	७.२	५५	७.७	२६	६.३
६० – ६४	९०	८.०	६१	८.५	२९	७.१
६५ – ६९	१०९	९.७	७४	१०.३	३५	८.५
७० – ७४	१३०	११.५	६९	९.६	६१	१४.८
७५ – ७९	११६	१०.३	६८	९.५	४८	११.७
८० +	२०१	१७.८	१२१	१६.९	८०	१९.५

१५.३ विगत १२ महिनामा मृत्यु भएको कारण

जनगणना भएको समयदेखि १२ महिना अघिसम्म तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा ११२७ जनाको मृत्यु भएको थियो । मृत्यु हुनेमा पुरूष ६३.५% र महिला मृत्यु ३६.५ % रहेका थिए । कुल मृत्यु हुनेमध्ये ५१.८ प्रतिशत नसर्ने रोगबाट, १७.९ प्रतिशतको अन्य कारणबाट, १६.२ प्रतिशत सरूवा रोगबाट, ४.२ प्राकृतिक प्रकोपबाट, ३.७ प्रतिशत अन्य दुर्घटना, २.३ प्रतिशत आत्महत्याबाट, १.६ प्रतिशत, यातायात दुर्घटना र ०.६ प्रतिशत गर्भवतीसम्बन्धी कारणबाट भएको देखिन्छ (तालिका ८१) ।

पुरूषको मृत्युका कारणमा नसर्ने रोगबाट ४८.७ प्रतिशत, अन्य कारणबाट १८.० प्रतिशत, सरूवा रोगबाट १८.६ प्रतिशत, अन्य दुर्घटनाबाट ४.३ प्रतिशत, प्राकृतिक प्रकोपबाट ३.९ प्रतिशत, यातायात दुर्घटनाबाट २.१ प्रतिशत र आत्महत्या २.० प्रतिशत देखिन्छ । महिलाको मृत्युको कारणमा नसर्ने रोगबाट ५७.२ प्रतिशत, अन्य कारणबाट १७.८ प्रतिशत, सरूवा रोगबाट १२.२ प्रतिशत, प्राकृतिक प्रकोपबाट ४.६ प्रतिशत, आत्महत्याबाट २.९ प्रतिशत, अन्य दुर्घटनाबाट २.७ प्रतिशत र गर्भवतीसम्बन्धी कारणबाट १.७ प्रतिशत भएको देखिन्छ ।

तालिका ८१: मृत्यु भएका व्यक्तिको मृत्युको कारण

विवरण	जम्मा	मृत्युको कारण									नखुलेको
		सरुवा रोग	नसर्ने रोग	यातायात दुर्घटना	अन्य दुर्घटना	गर्भवती सम्बन्धी	अपराध/हत्या	आत्महत्या	प्राकृतिक प्रकोप	अन्य	
जम्मा	११२७	१८३	५८४	१८	४२	७	१३	२६	४७	२०२	५
%	१००.०	१६.२	५१.८	१.६	३.७	०.६	१.२	२.३	४.२	१७.९	०.४
पुरुष	७१६	१३३	३४९	१५	३१	०	१३	१४	२८	१२९	४
%	१००.०	१८.६	४८.७	२.१	४.३	०.०	१.८	२.०	३.९	१८.०	०.६
महिला	४११	५०	२३५	३	११	७	०	१२	१९	७३	१
%	१००.०	१२.२	५७.२	०.७	२.७	१.७	०.०	२.९	४.६	१७.८	०.२

१५.४ पन्ध्र देखि ४९ वर्षका महिलाको मृत्यु हुँदाको अवस्था

जनगणना भएको समयदेखि १२ महिना अघिसम्म तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा १५ देखि ४९ वर्षका महिलाको मृत्यु हुँदाको अवस्था अध्ययन गर्दा ७ जना महिलाको मृत्यु गर्भावस्थासँग सम्बन्धित देखियो जसमा २ जनाको गर्भवस्थाको अवधिमा र ५ जनाको सुत्केरी भएको ६ हप्ताभित्र मृत्यु भएको देखिन्छ। सो उमेर समूहका ८३ जना महिलाको मृत्यु भएकोमा मृत्युको कारण गर्भावस्था भन्दा अन्य देखिएको छ। नेपालमा मातृ मृत्युको अवस्था प्रतिलाख जीवित जन्ममा १५१ जना र लुम्बिनी प्रदेशमा प्रतिलाख जीवित जन्ममा २०७ जना रहेको छ।

खण्ड १६ : कृषिसम्बन्धी विवरण

१६.१ कृषिसम्बन्धी विवरण

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ मा राष्ट्रिय कृषिगणना सञ्चालनको लागि प्रत्येक परिवारमा जग्गाजमिन तथा पशुपन्छीको विवरणसहित कृषक परिवार विवरणका आधारमा नमुना फ्रेम (Sample Frame) तयार गरिएको थियो । उक्त फ्रेमका आधारमा वडा वा गणनाक्षेत्र छनोट गरी कृषि परिवारको विस्तृत विवरण सङ्कलन गरिएको थियो । राष्ट्रिय कृषिगणना २०७८ को नतिजाअनुसार तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा कृषक परिवारको जम्मा सङ्ख्या २५२१६ रहेको छ ।

यस उप-महानगरपालिकामा रहेका २५२१६ कृषक परिवारले जम्मा ५४,९११ ओटा कित्ता जग्गामा १२५२३.४ हेक्टर जमिनमा कृषि चलन गरेको देखिन्छ । यस हिसाबले औसतमा एउटा कृषक परिवारले २.२ कित्ता जग्गामा खेती गरेको देखिन्छ भने औसतमा एक कृषक परिवारसँग २.२ कित्ता जग्गा रहेको देखिन्छ । यहाँ कुल सिञ्चित क्षेत्रफल १०७३९.३ हेक्टर रहेको छ ।

तालिका ८२: कृषक सङ्ख्या, चलन गरेको जग्गाको क्षेत्रफल, कित्ता सङ्ख्या र सिंचित क्षेत्रफल

क्षेत्र	दाङ	तुलसीपुर उप–महानगरपालिका
कृषक परिवारको जम्मा सङ्ख्या	१,०१,८८०	२५,२१६
कृषक परिवारले चलन गरेको जग्गाको जम्मा क्षेत्रफल (हेक्टर)	४९,२७८.०	१२,५२३.४
जम्मा कित्ता सङ्ख्या	२,३६,८८२	५४,९११
औसत कित्ता सङ्ख्या	२.३	२.२
सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	३३,६६३.४	१०,७३९.३

१६.२ जग्गाको उपभोग

राष्ट्रिय कृषिगणना २०७८ को नतिजाअनुसार यस उप-महानगरपालिकामा जग्गाको उपभोगसम्बन्धी विवरण हेर्दा कृषक परिवारले आफ्नो स्वामित्वको जग्गामा मात्र कृषिचलन गर्ने परिवार सङ्ख्या १९,११० (७५.८ %) रहेको देखिन्छ जसले ७२५०.३३ हेक्टर (५७.९%) जग्गामा कृषि चलन गरेको पाइन्छ । त्यस्तै अरूको स्वामित्वको जग्गामा मात्रै कुनै सर्तनामा लिई खेतीपाती गर्ने कृषक परिवारको सङ्ख्या ३४३ (१.८%) रहेको देखिन्छ जसले ३२८.७ हेक्टर (४.५%) जग्गामा खेतीपाती गरेको देखिन्छ । त्यस्तै एकभन्दा बढी प्रकारको स्वामित्व भएको जग्गा कमाउने कृषक परिवार सङ्ख्या ६१०७ (२४.२%) रहेको र यस्तो जग्गाको क्षेत्रफल ५२७३.१ हेक्टर (४२.१%) रहेको छ (तालिका ८३) ।

तालिका ८३ : कृषक परिवारले चलन गरेको जग्गाको उपभोग

कृषक परिवारको किमिस	परिवार सङ्ख्या	%	क्षेत्रफल (हेक्टर)	%
जम्मा	२५२१६	१००	१२५२३.४	१००
एक प्रकारको स्वामित्व भएको जग्गा कमाउने	१९,११०	७५.८	७,२५०.३३	५७.९
परिवारको हकको जग्गामात्र कमाउने	१८६२३	९७.५	६९०१.७	९५.२
अरूको हकको जग्गामात्र कमाउने	३४३	१.८	३२८.७	४.५
अन्य प्रकारको उपभोग अन्तर्गत	१४४		२०.०	०.३
एकभन्दा बढी प्रकारको स्वामित्व भएको जग्गा कमाउने	६१०७	२४.२	५२७३.१	४२.१

१६.३ जग्गाको उपयोग

कृषिचलनले के कस्ता बाली कति क्षेत्रफलमा लगाएको छ भन्ने विश्लेषण गर्दा राष्ट्रिय कृषि गणनाको नतिजाअनुसार यस उप-महानगरपालिकामा खेतीयोग्य जग्गामा कृषिचलन गर्ने परिवार सङ्ख्या २४,८९९ छ भने खेतीयोग्य जमिनको कुल क्षेत्रफल ११,४३४.४ हेक्टर रहेको छ जुन ९१.३ प्रतिशत हुन आउँछ। यसप्रकार ३१७ कृषक परिवारले खेतीयोग्य नभएको अर्थात पशुपन्छी पालन गरिरहेको निचोडमा पुग्न सकिन्छ जसमा खेती नगरिएको जग्गाको क्षेत्रफल १०८९ हेक्टर हुन आउँछ।

खेतीयोग्य जग्गामा खेतीपाती गरिरहेका सबै २४,८९९ परिवारले ११,१९८.३ हेक्टर (८९.४ %) जग्गामा अस्थायी बाली लगाएको पाइन्छ। त्यस्तै अन्य खेतीयोग्य जग्गामा बाली लगाउने ३५०७ कृषक परिवारको जग्गाको क्षेत्रफल २३६.१ हेक्टर (१.९ %) रहेको छ। यसैगरी ५७३३ कृषक परिवारले १३३.६ हेक्टर जमिन (१.१ %) मा स्थायी बाली लगाएको पाइन्छ। त्यस्तै स्थायी चौरचरन, निजी बनबनेलो, पोखरी तथा अन्य जग्गाको क्षेत्रफल ९५५.४ हेक्टर रहेको देखिन्छ (तालिका ८४)।

तालिका ८४: कृषक परिवारले चलन गरेको जग्गाको उपयोग

कृषक परिवारको किमिस	परिवार सङ्ख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	क्षेत्रफल ()
जम्मा	२५,२१६	१२,५२३.४	१००
जम्मा खेतीयोग्य जग्गा	२४८९९	११४३४.४	९१.३
अस्थायी बाली लागेको जग्गा	२४८९९	१११९८.३	८९.४
अन्य खेतीयोग्य जग्गा	३५०७	२३६.१	१.९
स्थायी बाली लागेको जग्गा	५७३३	१३३.६	१.१
स्थायी चौरचरन, निजी बनबनलो, पोखरी तथा अन्य जग्गा	२५,२१६	९५५.४	७.६

१६.४ पशुपन्छीको विवरण

राष्ट्रिय कृषिगणना २०७८ को नतिजाअनुसार पशु चौपाया पाल्ने कृषक परिवार र पशु चौपायाको सङ्ख्या हेर्दा यस तुलसीपुर उप-महानगरपालिकाका कुल २५,२१६ कृषक परिवारहरूमध्ये जम्मा २०८४९ कृषक परिवार (८२.७ %) ले पशुचौपाया पालन गरेको देखिन्छ।

पशुपालन गर्ने कृषक परिवारमध्ये ९३४६ कृषक परिवारले २३,७६६ ओटा गाई/गोरू पालेको र ७११७ कृषक परिवारलले १४,९८१ ओटा राँगा/भैसी पालेको देखिन्छ। त्यसै गरी १५२०९ कृषक परिवारले ७४,४९५ ओटा बाखा/च्याङ्ग्रा पालेको, १५६२ कृषक परिवारले ५९९३ ओटा सुँगुर/बंगुर पालेको देखिन्छ। त्यस्तै गरी ४२५९ कृषक परिवारले १५७४२ ओटा भेडा पालेको देखिन्छ। अन्य पशुचौपाया पाल्ने कृषक परिवारको सङ्ख्या ८५ र अन्य पशु चौपायाको सङ्ख्या १४२ रहेको देखिन्छ। कुखुरा तथा अन्य पन्छीतर्फ हेर्दा १२७८४ जना कृषक परिवारसँग ३३६,४५४ ओटा कुखुरा र २६४२ कृषक परिवारले २३३०७ ओटा अन्य पन्छीहरू रहेको देखिन्छ (तालिका ८५)।

विवरण	सङ्ख्या	
जम्मा कृषक परिवार	२५,२१६	१००
पशु चौपाया पाल्ने कृषक परिवार	२०,८४९	८२.७

तालिका ८५: पाल्तु चौपाया र पन्छीको सङ्ख्या र कृषक परिवार

चौपाया/पन्छीको किसिम	पाल्तु चौपाया/पन्छी पाल्ने कृषक परिवार	पाल्तु चौपाया/पन्छी	
	सङ्ख्या	सङ्ख्या	%
पशु	२०८४९	१३५११९	१००
गाई/गोरू	९३४६	२३७६६	१७.६
राँगा/भैंसी	७११७	१४९८१	११.१
बाखा/च्याङ्ग्रा	१५२०९	७४४९५	५५.१
सुगुँर/बंगुर	१५६२	५९९३	४.४

चौपाया/पन्छीको किसिम	पाल्तु चौपाया/पन्छी पाल्ने कृषक परिवार	पाल्तु चौपाया/पन्छी	
	सङ्ख्या	सङ्ख्या	%
भेंडा/ भेंडी	४२५९	१५७४२	११.७
अन्य पशु	८५	१४२	०.१
पन्छी		३५९७६१	१००
कुखुरा	१२७८४	३३६४५४	९३.५
अन्य पन्छी	२६४२	२३३०७	६.५

खण्डः १७ सारांश तथा निष्कर्ष

जनसङ्ख्या

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकाको जनसाङ्ख्यिक प्रतिवेदन २०८१ मा विभिन्न खण्डमा प्रस्तुत तथा विश्लेषण गरिएका विषयक्षेत्रको सारांशलाई देहायानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

जनसङ्ख्याः वि.सं. २०७८ को राष्ट्रिय जनगणनाअनुसार यस उप–महानगरपालिकामा कुल ४६,०१८ परिवार र १७९,७५५ जनसङ्ख्या रहेको छ । कुल जनसङ्ख्यामा पुरुष ८४,७६४ (४७.२%) र महिला ९४,९९१ (५२.८%) रहेका छन् । उप–महानगरपालिकाको औसत परिवार सङ्ख्या ३.९१ जना रहेको छ र लैङ्गिक अनुपात ८९.२ रहेको छ ।

यस उप–महानगरपालिकामा २० ओटा संस्थागत परिवारहरूमा कुल १९२२ जनसङ्ख्या रहेको देखिन्छ जसमध्ये १५५४ जना पुरुष र ६३८ जना महिला रहेका छन् ।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार यस उप–महानगरपालिकाको वार्षिक जनसङ्ख्या वृद्धिदर २.२९ प्रतिशत रहेको छ र जनघनत्व ४६७ जना प्रतिवर्ग किलोमिटर रहेको छ । विगत १० वर्षमा जनसङ्ख्या बढेका वडाहरू क्रमशः ६, ७, ८, ९, १७ र १९ हुन् । बाँकी सबै वडामा जनसङ्ख्या घटेको छ । वडा तहमा सर्वाधिक (१२.०%) जनसङ्ख्या वडा नं. ६ मा छ भने सबैभन्दा कम (२.६%) जनसङ्ख्या वडा नं. १ मा रहेको देखिन्छ ।

उप–महानगरपालिकाका १२०९६ परिवारबाट कम्तीमा जना व्यक्ति विदेशमा अक्सर बसोबास गर्ने गएको देखिएको छ । विदेश गएको कुल जनसङ्ख्या १४८५१ जना छन् । तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा एकल उमेर समूहअनुसार सर्वाधिक (२.५%) जनसङ्ख्या १८ वर्ष उमेर समूहको छ भने त्यसपछिका चार स्थान क्रमशः २० (२.३%), १६ (२.३%), १५ (२.१%) र १४ (२.१%) नं. वडा रहेका छन् ।

ग्रामीण तथा सहरी जनसङ्ख्या

यस तुलसीपुर उप–महानगरपालिकाको समग्र जनसङ्ख्यालाई सहरीकरणको अवस्थानुसार वगीकृत गर्दा सर्वाधिक (५२.८%) जनसङ्ख्या अर्धसहरी क्षेत्रमा बसोबास गर्दछ भने सहरी क्षेत्रमा बस्ने जनसङ्ख्या २७.१ प्रतिशत रहेको छ । उप–महानगरपालिकामा अझै पनि २०.१ प्रतिशत बासिन्दाको ग्रामीण प्रकृतिको क्षेत्रमा बसोबास रहेको छ ।

पारिवारिक संरचना

तुलसीपुर उप-महानगरपालिकाको तथ्याङ्क केलाउँदा ६३.३ प्रतिशत परिवारको बनावट एकल प्रकृतिको छ भने बाँकी ३६.७ प्रतिशत परिवारको संरचना संयुक्त परिवारको जस्तो छ । यहाँको कुल जनसङ्ख्यामध्ये ४८.८ प्रतिशत एकल परिवारमा बसोबास गर्दछन् भने बाँकी ५१.२ प्रतिशत जनसङ्ख्या संयुक्त परिवारभित्र अक्सर बसोबास गर्दछन् ।

महिला परिवारमुली

कुल ४६०१८ परिवारमध्ये १७५८७ (३८.२%) परिवारमा महिला परिवारमुली रहेका छन् ।

उमेर समूहअनुसार परिवारमुली

यस उप–महानगरपालिकामा उमेर समूहअनुसार परिवारमुलीलाई विभाजन गरेर हेर्दा सबैभन्दा धेरै (२७.२%) ३०–३९ वर्षका देखिन्छन् । दोस्रो (२२.९%), तेस्रो (१६.३%) र चौथो (१५.५%) ठुलो उमेर समूह क्रमशः ४०–४९, ५०–५९ र २०–२९ रहेका छन् । वृद्ध उमेर (७० वर्ष र सोभन्दा माथि) का परिवारमुलीको हिस्सा ५.० प्रतिशत रहेको छ ।

साक्षरतादर

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकाको समग्र साक्षरतादर ८३.१ प्रतिशत रहेको छ जुन अघिल्लोको तुलनामा ८.६ प्रतिशत विन्दुले बढी हो । यस उप–महानगरपालिकामा उच्च साक्षरतादरका आधारमा प्रमुख पाँच जातजाति क्रमशः बनियाँ (९१.५%), यादव (९०.७%), ब्राह्मण तराई (९०.३%), ठकुरी (८९.०%) र ब्राह्मण पहाड (८८.८%) रहेका छन् ।

यस नगरपालिकाका १९ ओटा वडामध्ये सबैभन्दा उच्च साक्षरतादर भएका पाँचओटा वडाहरू क्रमशः ६ (९१.०%), ५ (९०.७%), ९ (८८.०%), १८ (८४.३%) र ३ (८४.०%) रहेका छन् । त्यसैगरी साक्षरतादर न्यून रहेका पाँचओटा वडाहरू क्रमशः १४ (१४.५%), १० (७४.७%), १५ (७६.७%), १३ (७८.०%) र ११ (७८.२%) रहेका छन् । तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा बालक तथा बालिकाको समग्र साक्षरतादर ९८.६ प्रतिशत रहेको छ ।

अध्ययन गरेको विषयक्षेत्र

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा १० जोड दुई वा सोभन्दा माथि अध्ययन गरेका व्यक्तिको तथ्याङ्क हेर्दा समग्र (पुरुष तथा महिला) मा ३४.५ प्रतिशत जनसङ्ख्याले शिक्षा अध्ययन गरेको देखिन्छ । दोस्रोमा व्यवस्थापन (२९.७%) र तेस्रोमा मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र (९.१%) रहेको छ । विज्ञान तथा प्रविधितर्फ ८.८ प्रतिशत शिक्षित जनसङ्ख्या छ भने स्वास्थ्य/चिकित्साशास्त्रमा ४.७ प्रतिशतले उच्च शिक्षा अध्ययन गरेको देखिन्छ । इन्जिनियरिङ, कृषि, वन, पशुविज्ञान, सूचना प्रविधिजस्ता प्राविधिक विषय अध्ययन गर्नेहरू निकै कम देखिएका छन् ।

मातृभाषा

उप–महानगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्यामा नेपाली मातृभाषा हुने जनसङ्ख्याको अनुपात ७६ प्रतिशत रहेको छ । दोस्रो ठुलो (२०.%६) मातृभाषा थारु रहेको छ भने मगर ढुट भाषालाई मातृभाषाको रूपमा व्यवहार गर्ने जनसङ्ख्या १.१ प्रतिशत रहेको छ । मगर खाम मातृभाषा हुने जनसङ्ख्या ०.४ प्रतिशत रहेको छ । हिन्दी मातृभाषा हुने जनसङ्ख्या ०.६ प्रतिशत रहेको छ ।

पुर्खाको भाषा

उप–महानगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्यामध्ये आफ्नो पुर्खाले बोल्ने भाषा नेपाली हुने जनसङ्ख्या ७३.० प्रतिशत रहेको छ भने २१.२ प्रतिशत जनसङ्ख्याको पुर्खाले थारु भाषा बोल्ने गरेको देखिन्छ ।

धर्म

कुल जनसङ्ख्यामध्ये ९६.८ प्रतिशतले हिन्दु धर्म अवलम्बन गरेको देखिन्छ भने बौद्धमार्गीहरूको हिस्सा ०.८ प्रतिशत रहेको छ । इस्लामको हिस्सा ०.६ प्रतिशत र क्रिस्चियन धर्म अनुशरण गर्नेको सङ्ख्या १.१ प्रतिशत रहेको छ । प्रकृति धर्म अनुशरण गर्ने जनसङ्ख्या ०.७ प्रतिशत देखिएको छ ।

वैवाहिक स्थिति

उप–महानगरपालिकामा १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका ६०.६ प्रतिशत पुरुष र ६६.४ प्रतिशत महिलाको विवाह भएको देखिन्छ । उप–महानगरपालिकामा विधुर/विधवाको अंश समग्रमा ४.० प्रतिशत, पुरुषतर्फ २.० प्रतिशत र महिलातर्फ ५.८ प्रतिशत रहेको छ । पारपाचुके भएको जनसङ्ख्या समग्रमा ०.२ प्रतिशत छ ।

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकाका १० वर्ष र सोभन्दा माथिको ३५.६ प्रतिशत जनसङ्ख्याको १८–२० वर्षभित्र पहिलो विवाह भएको देखिन्छ । पहिलो विवाह हुने दोस्रो ठुलो उमेर समूह १५–१७ वर्षको रहेका छ जहाँ २६.३ प्रतिशत जनसङ्ख्या रहेको छ । त्यसै गरी २१–२४ वर्ष उमेर समूहमा २०.२ प्रतिशत जनसङ्ख्याको र १०–१४ वर्ष उमेर समूहका ६.३ प्रतिशत जनसङ्ख्याको विवाह भएको देखिन्छ ।

विवाहको औसत उमेर

विवाहित जनसङ्ख्यामध्ये तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा विवाह भएका पुरुष तथा महिलाको औसत उमेर १९.४ वर्ष रहेको छ । यहाँका विवाहित पुरुषको औसत उमेर महिलाको भन्दा १.७ प्रतिशत विन्दुले माथि अर्थात् २१ वर्ष रहेको छ भने विवाहित महिलाको औसत उमेर १८.३ वर्ष रहेको देखिन्छ ।

एकल महिला

उप–महानगरपालिकामा एकल महिलाको कुल जनसङ्ख्या ५४९६ रहेको छ जुन कुल महिला जनसङ्ख्या ८०७६३ को ६.८ प्रतिशत हो ।

ज्येष्ठ नागरिक

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा ६० वर्ष वा सोभन्दा माथि (ज्येष्ठ नागरिक) को कुल जनसङ्ख्या १५४२५ रहेको छ जुन यहाँको कुल जनसङ्ख्या १७९,७५५ को ८.५ प्रतिशत हुन आउँछ ।

वडा तहमा हेर्दा अनुपातका दृष्टिले सबैभन्दा धेरै (११.१%) ज्येष्ठ नागरिक वडा नं. १ मा रहेका छन् भने सबैभन्दा न्यून (५.०%) अनुपात वडा नं. ९ मा रहेको छ । सङ्ख्यात्मक हिसाबले सबैभन्दा धेरै अर्थात् १४६४ जना ज्येष्ठ नागरिक वडा नं. ६ मा रहेका छन् भने सबैभन्दा कम ५१५ जना वडा नं. १ मै रहेका छन् ।

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा ६८ वर्ष वा सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्या ४.० प्रतिशत रहेको छ । यो जनसङ्ख्या सामाजिक भत्ता प्राप्त गर्न योग्य जनसङ्ख्या हो ।

बुढ्यौली जनसङ्ख्या

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा कुल ९७५५ जना (५.४%) ६५ वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसङ्ख्या रहेको छ भने बुढ्यौली सूचकाङ्क ०.२०२२ अर्थात् २०.२ प्रतिशत रहेको छ ।

बालबालिका

उप-महानगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्यामा हेर्ने हो भने १७.३ प्रतिशत बालक र १५.९ प्रतिशत बालिका रहेका छन् । यहाँ बालबालिकाको समग्र लैङ्गिक अनुपात १०९.४ रहेको छ ।

बालआश्रित अनुपात

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकाको समग्र बालआश्रित अनुपात ३९.६ प्रतिशत रहेको छ । वडास्तरमा बालआश्रित अनुपात न्यूनतम ३४.३ प्रतिशत (वडा नं. १०) देखि अधिकतम ४५.७ प्रतिशत (वडा नं. ३) सम्म रहेको छ । बालआश्रात अनुपात ४० प्रतिशतभन्दा बढी भएका वडाहरूमा १, ३, ४, ८, ९, १३, १४, १८ र १९ रहेका छन् ।

बाल विवाह

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा १८ वर्षभन्दा कम उमेरमा विवाह हुने पुरुष र महिलाको समग्र अनुपात १६.९ प्रतिशत रहेको छ । सोही उमेर समूहका महिलामध्ये १८ वर्ष उमेर नपुगी विवाह हुनेको अनुपात २४.२ प्रतिशत छ भने पुरुषका हकमा यो मान ७.१ प्रतिशत रहेको छ ।
सम्पन्नताको पञ्चमकअनुसार बाल विवाह (उपरोक्त अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासअनुसार) विश्लेषण गर्दा पहिलो अति विपन्न वर्गमा २३.९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने पाँचौं पञ्चमक अर्थात् अति सम्पन्न वर्गमा ७.३ प्रतिशत मात्र रहेको देखिन्छ । मध्यम पञ्चमकमा रहने वर्गमा बाल विवाहको विद्यमानतादर समग्रमा १७.० प्रतिशत रहेको छ ।

विद्यालय गइरहेका र विद्यालयभन्दा बाहिर रहेका बालबालिका

यस उप-महानगरपालिकाका ५ देखि १७ वर्षसम्मका कुल ४६,०७९ जनामध्ये ४३,४१२ (९४.२%) जना हाल स्कुल गइरहेको देखिन्छ भने ४.७ प्रतिशत विगतमा गएको तर हाल स्कुल नगएको तथ्याङ्कले देखाएको छ । कहिल्यै स्कुल नगएका बालबालिकाको हिस्सा १.० प्रतिशत रहेको छ । कहिल्यै पनि स्कुल नगएका ५ देखि १७ वर्षसम्मका सर्वाधिक (१.६%) बालबालिका वडा नं. ११ मा रहेका छन् ।

बालश्रम

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा समग्र बालश्रम विद्यमानतादर घरायसी क्षेत्रमा ७.३ प्रतिशत र गैरघरायसी क्षेत्रमा १४.४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।
वडागत रूपमा हेर्दा तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा गैरघरायसी क्षेत्रको सर्वाधिक (१६.०%) बालश्रम विद्यमानतादर वडा नं. ८ मा देखिन्छ भने घरायसी क्षेत्रमा अधिकतम (१४.९%) बालश्रमदर वडा नं. ११ मा रहेको छ ।

जन्मदर्ताको अवस्था

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा ५ वर्ष वा सोभन्दा कम उमेरका बालबालिकाहरूको समग्र जन्मदर्ताको अवस्था ७७.० प्रतिशत रहेको छ । वडा तहमा तुलना गर्दा जन्मदर्ताको अधिकतम (८५.३%) उपलब्धि वडा नं. ८ ले हासिल गरेको देखिन्छ ।

अपाङ्गता भएका व्यक्ति

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा कुल जनसङ्ख्यामध्ये २९५६ जनामा अपाङ्गता रहेको छ । यो कुल जनसङ्ख्याको १.६ प्रतिशत हुन आउँछ । कुल जनसङ्ख्यामा १.९ प्रतिशत पुरुषमा अपाङ्गता रहेको छ भने महिलामा यो मान १.४ प्रतिशत रहेको छ । यस उप-महानगरपालिकामा सबैभन्दा धेरै (३७.८%) शारीरिक अपाङ्गता रहेको छ । दोस्रो र तेस्रोमा क्रमशः न्यून दृष्टियुक्त (१४.२%) र बहिरोपन (११.१%) रहेका छन् । कतिपय मानिसमा बहुअपाङ्गता हुने गर्दछ । यस उप–महानगरपालिकामा बहुअपाङ्गता हुने जनसङ्ख्या ९.९ प्रतिशत रहेको छ ।
तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको घरायसी क्षेत्रको आर्थिक काममा संलग्नता १९.०७ प्रतिशत रहेको छ भने गैरघरायसी क्षेत्रमा उनीहरूको संलग्नतादर २९.२८ प्रतिशत रहेको छ ।

बसाइँसराइ

उप–महानगरपालिकाको वि.सं. २०७८ को जनगणनाअनुसार कायम रहेको कुल जनसङ्ख्या १७९७५५ मध्ये ९८.७ प्रतिशत नेपालमा जन्मेका र १.३ प्रतिशत जनसङ्ख्या विदेशमा जन्मेका देखिन्छ । नेपालमा जन्म भएकामध्ये ६६.० प्रतिशत तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा नै जन्मेका हुन् भने ९.१ प्रतिशत जनसङ्ख्या दाङ जिल्लाकै कुनै अर्को स्थानीय तहमा जन्म भई जनगणनाको समयमा तुलसीपुर नगरपालिकाभित्र अक्सर बसोबास भएका व्यक्ति हुन् । यो ९.१ प्रतिशत जनसङ्ख्यालाई जिल्लाभित्रकै एक स्थानीय तहबाट अर्को स्थानीय तह (तुलसीपुर उप–महानगरपालिका) भित्र भएको आन्तरिक जनसङ्ख्याका रूपमा लिन सकिन्छ ।
दाङबाहेक नेपालको कुनै पनि जिल्लामा जन्म भई गणनाको समयमा यस उपमहानगरभित्र बसोबास गर्ने जनसङ्ख्याको हिस्सा २३.६ प्रतिशत रहेको छ ।

बसाइँसराइ गर्नुको मुख्य कारण

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा अक्सर बसोबास गर्न आउने कुल जनसङ्ख्यामध्ये करिब २४ प्रतिशत विवाहका कारणले बसाइँसराइ भएका देखिन्छन् । करिब २३ प्रतिशत जनसङ्ख्याको बसाइँसराइ हुनुको कारण आश्रित अवस्था रहेको छ । रोजगारी वा रोजगारीको खोजीका लागि यस उप–महानगरपालिकामा बसोबास गर्न आउने जनसङ्ख्या १५.४ प्रतिशत रहेको छ । अध्ययन वा तालिमको सिलसिलामा यहाँ बसोबास गर्न आउने जनसङ्ख्या करिब १२ प्रतिशत रहेको छ । व्यापारिक वा व्यावसायिक उद्देश्यले यस उपमहानगरमा अन्यत्रबाट बसोबास गर्न आउने जनसङ्ख्या ४.६ प्रतिशत छ ।

प्रजननसम्बन्धी विवरण

आफ्नो प्रजनन उमेरमा रहेका तर गणनाको दिनसम्म एक जना पनि बच्चा नजन्माएका महिलाको अंश १२.२ प्रतिशत छ भने कम्तीमा एक जना बच्चा जन्माएका विवाहित महिलाको कुल हिस्सा ८७.८ प्रतिशत रहेको छ । बच्चा जन्माएका महिलामध्ये सर्वाधिक (३९.५%) ले २ जना बच्चा जन्माएको देखिन्छ । एक जना मात्र बच्चा जन्माएका महिलाको अंश २५.९ प्रतिशत छ भने १५.९ प्रतिशत महिलाले ३ जना बच्चा जन्माएको तथ्याङ्क छ । वर्तमान समयमा २ भन्दा बढी सन्तान जन्माउने दम्पती न्यून हुँदै गएको देखिन्छ तथापि यस उपमहानगरमा एकपटक विवाह भएको ५.२ प्रतिशत महिलाले ४ जना बच्चा जन्माएको देखिन्छ भने ५ जना बच्चा जन्माउने महिलाको हिस्सा १.७ प्रतिशत रहेको छ ।

जीवितै जन्मिएका बच्चा

पन्ध्रदेखि ४९ वर्षको उमेरभित्र पर्ने कुल महिलाले जीवितै जन्माएका कुल बच्चाको सङ्ख्या ८१२८४ रहेको छ । यी जीवित जन्मिएका सर्वाधिक १६७३८ जना (२०.६%) बच्चालाई ३५–३९ वर्ष उमेर समूहका विवाहित महिलाले जन्माएका हुन् ।

उप–महानगरपालिकामा अक्सर बसोबास गर्ने १५–४९ वर्षका महिलाले जन्माएका कुल ८१,२८४ जना (१००%) मध्ये २२१० जना (२.७%) को मृत्यु भएको देखिन्छ । मृत्यु भएका कुल २२१० जना बालबालिकालाई लैङ्गिक रूपमा हेर्दा ८८४ जना (४०%) बालिका र १३२६ जना (६०%) बालकको मृत्यु भएको देखिन्छ ।

उमेरगत प्रजननदर

उप–महानगरपालिकामा राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार उमेर–विशिष्ट प्रजननदर सर्वाधिक (०.०७२७) २०–२४ वर्षका महिलाको उमेर समूहमा विद्यमान रहेको छ । दोस्रो ठुलो (०.०७०१) प्रजननदर २५–२९ वर्षका महिलाको उमेर समूहमा रहेको छ भने तेस्रो ठुलो उमेर–विशिष्ट प्रजननदर ३०–३४ वर्षका महिलाको उमेर समूहमा विद्यमान रहेको छ । उमेर–विशिष्ट प्रजननदर सबैभन्दा कम (०.००२५) ४५–४९ वर्ष उमेर समूहमा छ ।

आर्थिक काम

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा १० वर्ष र सोभन्दा माथिको कुल १४९२५६ जनामध्ये ३६.० प्रतिशतले ६ महिना वा सोभन्दा बढी अवधि काम गरेका छन् । त्यसै गरी १२.१ प्रतिशतले ३ देखि ६ महिनासम्म काम गरेका छन् भने ९.१ प्रतिशतले ३ महिनाभन्दा कम अवधि काम गरेका छन् । कुनै पनि आर्थिक काम नगरेको जनसङ्ख्या ४२.८ प्रतिशत रहेको छ ।

अक्सर रोजगार र अक्सर बेरोजगार

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा १० वर्ष वा सोभन्दा माथिको कुल १४९२५६ जनसङ्ख्यामध्ये ५५३८७ जना अक्सर रोजगार र ५३४३ जना अक्सर बेरोजगार रहेको देखिन्छ । अक्सर आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्यामध्ये ९१.८ प्रतिशत अक्सर रोजगार र ८.८ प्रतिशत अक्सर बेरोजगार रहेका छन् ।

आर्थिक काम र पेसा

उप–महानगरपालिकाका ४८.४ प्रतिशत आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या कृषि, वन र माछापालनसम्बन्धी पेसाका दक्ष कामदार रहेका छन् । दोस्रो ठुलो (२५.१%) सामान्य वा प्राथमिक पेसाका कामदारहरूको रहेको छ भने तेस्रो ठुलो दुईओटा समूहमा व्यवस्थापक र सेवा तथा वस्तु व्यापार गर्ने कामदार रहेको छन् ।

कृषि र गैरकृषि क्षेत्रमा संलग्न जनसङ्ख्या

उप–महानगरपालिकाका आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या (१० वर्ष र सोभन्दा माथिको) मध्ये गैरकृषि आर्थिक क्षेत्रमा संलग्न जनसङ्ख्या ४४.७ प्रतिशत छ भने कृषिसँग जोडिएको आर्थिक क्षेत्रमा काम गर्ने जनसङ्ख्या ५५.२ प्रतिशत रहेको छ ।

घरायसी तथा गैरघरायसी क्षेत्रमा आर्थिक काम

उप–महानगरपालिकामा ३४.१ प्रतिशतले घरायसी क्षेत्रमा काम गरेको देखिन्छ । गैरघरायसी क्षेत्रमा आर्थिक काम गर्ने जनसङ्ख्याको हिस्सा २३.० प्रतिशत रहेको छ ।

आवास र प्रमुख आवसीय अवस्था

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा पछिल्लो जनगणनाले कुल ५१,८३१ ओटा घर रहेको देखाएको छ जसमधये करिब ७५ प्रतिशत घर आवासीय प्रयोगमा रहेका छन् । गोठ वा धनसारका लागि प्रयोग भएका घरले १२.२ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ भने ५.५ प्रतिशत घर खाली रहेको देखिन्छ ।

उप–महानगरपालिकामा ८६.४ प्रतिशत परिवार आफ्नै स्वामित्वको घरमा बसोबास गर्दछन् । भाडाको घर वा कोठामा बसोबास गर्ने परिवारको अंश १३.० प्रतिशत रहेको छ ।

घरको गुणस्तर

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा ३०.० प्रतिशत परिवार अति उच्च गुणस्तरयुक्त आवासीय एकाइमा बसोबास गर्ने गरेको देखिन्छ । त्यस्तै ४१.३ प्रतिशत परिवार मध्यम गुणस्तरयुक्त घरमा बसोबास गरेको देखिन्छ । अति न्यून गुणस्तरका घर भएका परिवार केवल ०.२ प्रतिशत रहेको पाइएको छ ।

खानेपानीको मुख्य स्रोत

उप–महानगरपालिकाका ४७.८ प्रतिशत परिवारले घरपरिसरभित्र उपलब्ध पाइपधाराबाट खानेपानी उपभोग गर्दछन् भने करिब १४ प्रतिशत घरपरिवारले घरपरिसरभन्दा बाहिर रहेको पाइपधाराबाट खानेपानी प्राप्त गर्दछन् । ट्युबवेल वा हातेपम्पबाट खानेपानी प्राप्त गर्ने परिवार ३.४ प्रतिशत रहेको छ । ढाकिएको इनारबाट खानेपानी उपभोग गर्ने परिवारको हिस्सा करिब २० प्रतिशत रहेको छ ।

उपमहानगरमा ०.७ प्रतिशत परिवारको लागि नदी वा खोलाको पानी नै खानेपानीको मुख्य स्रोत रहेको छ । नदी वा खोलाबाट खानेपानी प्राप्त गर्ने अधिकतम (७.६%) परिवार वडा नं. १३ मा रहेका छन् ।

खाना पकाउन अक्सर प्रयोग हुने इन्धन

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकाका कुल ४६०१८ परिवारमध्ये २३८२४ (५१.८%) घरपरिवारले खाना पकाउन अक्सर एल.पी.ग्यास प्रयोग गर्ने गरेको देखाएको छ । अक्सर काठ/दाउरा प्रयोग गर्ने परिवार ४४.८ प्रतिशत रहेको छ भने बिजुली प्रयोग गर्ने परिवार ०.२ प्रतिशत रहेको छ । वातावरणीय दृष्टिकोणले सुरक्षित मानिएको बायोग्यासको उपयोग गर्ने घरपरिवार १.६ प्रतिशत मात्र रहेका छन्। त्यस्तै गुइँठा वा गोबरबाट खाना पकाउने परिवारको अंश १.४ प्रतिशत मात्र रहेको छ । पछिल्लो दश वर्षमा खाना पकाउन काठ दाउरा प्रयोग गर्ने परिवारको सङ्ख्या उल्लेख्नीय रूपले घटेको देखिएको छ ।

बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने स्रोत

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा पछिल्लो बाह्रौं जनगणनाको नतिजाअनुसार उप-महानगरपालिकाका ९५.५ प्रतिशत परिवारले आफू बसोबास गरेको घर/आवासीय एकाइमा बत्ती बाल्नका लागि अक्सर बिजुली प्रयोग गर्ने गरेको देखिएको छ। सौर्य ऊर्जा प्रगोग गर्ने परिवार ३.४ प्रतिशत रहेका छन् ।

परिवारले प्रयोग गर्ने शौचालय

उप–महानगरपालिकाका कुल ४६०१८ परिवारमध्ये अधिकांश ९८.९ प्रतिशत परिवारले कुनै न कुनै प्रकारको शौचालयको प्रयोग गर्ने गरेका छन् भने १.१ प्रतिशत परिवारको आफ्नो चर्पी नै नभएको देखिन्छ ।

सम्पन्नताको वर्गीकरणअनुसार परिवार

जनगणना २०७८ अनुसार यस उप–महानगरपालिकामा न्यून आर्थिक अवस्था भएका तल्लो बर्गमा १४.३ प्रतिशत र माथिल्लो वर्गमा १५.४ प्रतिशत परिवार रहेका छन् भने मध्यम वर्गमा पर्ने परिवारमा २१.९ प्रतिशत छन् ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खाता हुने परिवार र व्यक्ति

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा कम्तीमा एउटा बैंक खाता भएको परिवार ५६.३ प्रतिशत रहेको छ । बैंक खाता हुने परिवारका सदस्यमध्ये पनि पुरुषको अंश १२.७ प्रतिशत छ भने महिलाको अंश १७.१ प्रतिशत छ । यस मानेमा पुरुष सदस्यभन्दा महिला सदस्यको पहुँच सबल रहेको निचोडमा पुग्न सकिन्छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिएका परिवार

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा कुनै पनि बैंक तथा वित्तीय संस्था (सहकारी संस्थासमेत) बाट ऋण लिएका घरपरिवार ३०.६ प्रतिशत रहेका छन् ।

घर, जग्गामा महिलाको स्वामित्व

उपमहानगरपालिकाका १२.९ प्रतिशत परिवारका कम्तीमा एक जना महिला सदस्यको घर र जग्गा दुवैमा स्वामित्व रहेको छ भने १३.४ प्रतिशत परिवारका महिलाहरूको जग्गामा मात्र स्वामित्व रहेको छ। त्यसैगरी २.९ प्रतिशत परिवारमा महिला सदस्यको स्वामित्वमा घरमात्र रहेको छ। घर वा जग्गा कुनै पनि सम्पत्तिमाथि स्वामित्व नभएका महिला भएका घरपरिवारको अंश ६९.१ प्रतिशत रहेको छ।

कृषि बाहेकका साना घरेलु व्यवसाय सञ्चालन गर्ने परिवार

उप–महानगरपालिकामा कुनै पनि सरकारी निकायमा दर्ता नभएका र एक जना पनि तलबी कामदार नराखिएका कृषि बाहेकका साना घरेलु व्यवसाय सञ्चालन गरेका परिवार ३७४८ (८.१४%) रहेका छन् ।

साना घरेलु व्यवसाय सञ्चालन गरेका कुल ३७४८ परिवारमध्ये ५५.१% ले व्यापार व्यवसाय सञ्चालन गरेको देखिन्छ भने घरेलु उद्योगमा १४.९ प्रतिशत परिवार संलग्न देखिन्छ। अन्य क्षेत्र तेस्रो (११.०%) स्थानमा छ भने सेवा क्षेत्र चौथो (१०.४%) स्थानमा रहेको छ। यातायात क्षेत्रमा संलग्न परिवार ८.७ प्रतिशत रहेका छन्।

परिवारमा अनुपस्थित विदेश (विदेशमा बस्ने परिवारका सदस्य)

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा कुल ४६१०८ परिवार मध्येमा १२०९ (२६.३%) परिवारमा अनुपस्थित भई कम्तीमा एक जना सदस्य अक्सर विदेशमा बसोबास गरेका छन्। कुल 'अनुपस्थित विदेश' रहेका १४८५१ जना मध्येमा १३०८९ जना (८८.१%) पुरूष र १७६२ जना (११.९%) महिला रहेका छन्।

विदेश बस्ने व्यक्ति र गन्तव्य देश

उप–महानगरपालिकाबाट परिवारमा अनुपस्थित (विदेश) रहेका व्यक्तिमध्ये सर्वाधिक (४३.६%) मध्यपूर्वका देशमा गएको देखिन्छ। दोस्रोमा भारत (२४.७%) र तेस्रोमा आसियान मुलुकहरू (१५.०%) मा घरपरिवारबाट अक्सर अनुपस्थित भई विदेशमा हुने व्यक्तिहरू देखिएका छन्। चौथो (५.५%) गन्तव्यमा उत्तर अमेरिकी देशहरू रहेका छन् भने पाँचौंमा (३.९%) अन्य एसियाली देशहरू रहेका छन्।

अनुपस्थित व्यक्ति विदेश जानुको कारण

उप–महानगरपालिकाका ६७.९ प्रतिशत व्यक्तिहरू तलव वा ज्यालाका लागि विदेशिएको पाइएको छ भने दोस्रो ठुलो (१५.३%) कारणमा कामको खोजी रहेको छ। त्यस्तै, विदेश जाने कारणमा अध्ययन तथा तालिम ७.९ प्रतिशत हिस्सासहित तेस्रो स्थानमा रहेको छ।

पुरूषहरू तलब/ज्याला (७१.० %), कामको खोजी (१५.८ %) तथा अध्ययन तालिममा (६.३%) विदेश गएका देखिन्छन् भने महिलाहरूको प्रमुख तीनओटा कारण क्रमशः तलब/ज्याला (४५.१%), (२८.० %), अध्ययन तालिम (१९.६%) र कामको खोजी (११.४%) रहेका छन्।

मृत्युसम्बन्धी विवरण

उप–महानगरपालिकामा रहेका कुल ४६१०८ परिवारमध्ये २.४ प्रतिशत परिवारमा जनगणना गरिएको दिनभन्दा १२ महिना अगाडि कम्तीमा एक जनाको मृत्यु भएको पाइएको छ। सो अवधिमा मृत्यु भएका ११२७ जना मध्येमा ७१६ जना पुरूष र ४११ जना महिला रहेका छन्।

मृत्यु भएका व्यक्ति र उनीहरूको उमेर

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा जनगणनाको समयअघि विगत १२ महिनामा ११२७ परिवारका जम्मा १३११ जना व्यक्तिको मृत्यु भएको देखिन्छ। जसमध्ये पुरूष मृत्यु ७१६ जना र महिला मृत्यु ४११ जना रहेको देखिन्छ। उमेर समूहअनुसार मृत्यु हेर्दा १७.८ प्रतिशत व्यक्तिको मृत्यु ८० वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरमा भएको देखिन्छ। त्यसै गरी मृत्यु अधिकतम हुने दोस्रो ठुलो (११.५%) उमेर समूह ७० देखि ७४ वर्ष रहेको छ। तेस्रो ठुलो उमेर समूह (१०.३%) ७५ देखि ७९ वर्षको रहेको छ। चौथो (९.७%) मा ६५ देखि ६९ वर्षको उमेरमा समूह र पाँचौं (८.०%), ६० देखि ६४ वर्षको उमेर समूह रहेको छ।

मृत्युको कारण

कुल मृत्यु हुनेमध्ये ५१.८ प्रतिशत नसर्ने रोगबाट, १७.९ प्रतिशतको अन्य कारणबाट, १६.२ प्रतिशत सरूवा रोगबाट, ४.२ प्राकृतिक प्रकोपबाट, ३.७ प्रतिशत अन्य दुर्घटना, २.३ प्रतिशत आत्महत्याबाट, १.६ प्रतिशत, यातायात दुर्घटना र ०.६ प्रतिशत गर्भवतीसम्बन्धी कारणबाट भएको देखिन्छ ।

कृषिसम्बन्धी विवरण

राष्ट्रिय कृषिगणना २०७८ को नतिजाअनुसार तुलसीपुर उप–महानगरपालिकामा कृषक परिवारको जम्मा सङ्ख्या २५२१६ रहेको छ ।

उप–महानगरपालिकामा रहेका २५२१६ कृषक परिवारले जम्मा ५४,९११ ओटा कित्ता जग्गामा १२५२३.४ हेक्टर जमिनमा कृषि चलन गरेको देखिन्छ । यस हिसाबले औसतमा एउटा कृषक परिवारले २.२ कित्ता जग्गामा खेती गरेको देखिन्छ भने औसतमा एक कृषक परिवारसँग २.२ कित्ता जग्गा रहेको देखिन्छ । यहाँ कुल सिञ्चित क्षेत्रफल १०७३९.३ हेक्टर रहेको छ ।

जग्गाको उपभोग

यस उप–महानगरपालिकामा कृषक परिवारले आफ्नो स्वामित्वको जग्गामा मात्र कृषिचलन गर्ने परिवार सङ्ख्या १९,११० (७५.८ %) रहेको देखिन्छ जसले ७२५०.३३ हेक्टर (५७.९%) जग्गामा कृषि चलन गरेको पाइन्छ । त्यस्तै अरूको स्वामित्वको जग्गामा मात्रै कुनै सर्तनामा लिई खेतीपाती गर्ने कृषक परिवारको सङ्ख्या ३४३ (१.८%) रहेको देखिन्छ जसले ३२८.७ हेक्टर (४.५%) जग्गामा खेतीपाती गरेको देखिन्छ । त्यस्तै एकभन्दा बढी प्रकारको स्वामित्व भएको जग्गा कमाउने कृषक परिवार सङ्ख्या ६१०७ (२४.२%) रहेको र यस्तो जग्गाको क्षेत्रफल ५२७३.१ हेक्टर (४२.१%) रहेको छ ।

जग्गाको उपयोग

उप–महानगरपालिकामा खेतीयोग्य जग्गामा कृषिचलन गर्ने परिवार सङ्ख्या २४८९९ छ भने खेतीयोग्य जमिनको कुल क्षेत्रफल ११४३४.४ हेक्टर रहेको छ जुन ९१.३ प्रतिशत हुन आउँछ ।

पशुपन्छी

तुलसीपुर उप–महानगरपालिकाका कुल २५,२१६ कृषक परिवारहरूमध्ये जम्मा २०८४९ कृषक परिवार (८२.७ %) ले पशुचौपाया पालन गरेको देखिन्छ ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची १: वडाअनुसार महिलाको नाममा घर, जग्गा र दुबै हुने परिवार

वडा	जम्मा परिवार	महिलाको नाममा घर, जग्गा वा दुवै हुने परिवार सङ्ख्या	महिलाको नाममा घर, जग्गा वा दुवै हुने परिवार %
१	१,२३२	३४९	२८.३
२	१,१८२	३५५	३०
३	२,००३	४०७	२०.३
४	२,३३९	६४२	२७.४
५	३,६११	१०८०	२९.९
६	६,०७८	२४८६	४०.९
७	३,५२६	७७३	२१.९
८	२,२०९	७४२	३३.६
९	३,७७३	८१८	२१.७
१०	१,६००	४८५	३०.३

वडा	जम्मा परिवार	महिलाको नाममा घर, जग्गा वा दुवै हुने परिवार सङ्ख्या	महिलाको नाममा घर, जग्गा वा दुवै हुने परिवार %
११	२,१५०	५२३	२४.३
१२	२,६७५	७११	२६.६
१३	१,४८१	४४२	२९.८
१४	१,६२८	३५०	२१.५
१५	१,९२८	४७०	२४.४
१६	१,९०८	६८४	३५.८
१७	२,२९४	८७२	३८
१८	२,३८६	७५४	३१.६
१९	२,०३५	५१०	२५.१
तुलसीपुर	४६,०३८	१३,४५३	२९.२

अनुसूची २ : परिवारको संरचनागत विवरण

वडा	जम्मा जनसङ्ख्या	एकल परिवारमा	संयुक्त परिवारमा	संयुक्त परिवारमा	एकल परिवार
		बसोबास गर्ने जनसङ्ख्या		जनसङ्ख्या प्रतिशत	
१	४,६६०	२,४५४	२,२०६	४७.३	५२.७
२	४,८७७	२,३३६	२,५४१	५२.१	४७.९
३	८,०२५	४,२०६	३,८१९	४७.६	५२.४
४	९,२६०	४,५३१	४,७२९	५१.१	४८.९
५	१३,६४७	७,९६२	५,६८५	४१.७	५८.३
६	२१,६५६	१३,१४४	८,५१२	३९.३	६०.७
७	१३,८६८	६,९९३	६,८७५	४९.६	५०.४
८	८,७९५	४,६८१	४,११४	४६.८	५३.२
९	१३,४६४	८,१६५	५,२९९	३९.४	६०.६
१०	६,५८७	२,९६०	३,६२७	५५.१	४४.९
११	८,९०९	३,९२७	४,९८२	५५.९	४४.१
१२	१०,८९७	५,२३०	५,६६७	५२.०	४८.०
१३	५,९०८	२,८७२	३,०३६	५१.४	४८.६
१४	६,४१५	२,८७९	३,५३६	५५.१	४४.९
१५	७,८५०	३,२९२	४,५५८	५८.१	४१.९
१६	७,९२९	३,४६१	४,४६८	५६.४	४३.६
१७	९,३१२	४,३३५	४,९७७	५३.४	४६.६
१८	९,४६२	४,५२२	४,९४०	५२.२	४७.८
१९	८,२३४	४,१३९	४,०९५	४९.७	५०.३
तुलसीपुर	१७९,७५५	९२,०८९	८७,६६६	४८.८	५१.२

अनुसूची ३: अक्सर बसोबास, स्वदेश अनुपस्थित र विदेश अनपस्थित विवरण

वडा	अक्सर बसोबास			अनुपस्थित स्वेदश			अनुपस्थित विदेश		
	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला
१	४६६०	२१३४	२५२६	४६५	२५२	२१३	५२१	४५३	६८
२	४८७७	२३५५	२५२२	३२६	१८७	१३९	२८७	२५९	२८
३	८०२५	३८२९	४१९६	२४७	१६२	८५	७०४	६१६	८८
४	९२६०	४३४०	४९२०	२४६	१५५	९१	१०३२	९१९	११३
५	१३६४७	६५४०	७१०७	५२३	३२२	२०१	८८७	७५९	१२८
६	२१६५६	१०२५५	११४०१	१४५२	९२३	५२९	१६६५	१४०३	२६२
७	१३८६८	६४६२	७४०६	६०३	३६५	२३८	१२५५	१०९६	१५९
८	८७९५	४२१९	४५७६	३७४	२५२	१२२	६०४	५२४	८०
९	१३४६४	६३५१	७११३	७३४	४९३	२४१	१२१७	१०५८	१५९
१०	६५८७	३११०	३४७७	४९३	३०८	१८५	५०१	४३२	६९
११	८९०९	४१९६	४७१३	६४९	३६४	२८५	७९५	६९५	१००
१२	१०८९७	५१८८	५७०९	४९२	३३८	१५४	७३१	६४५	८६
१३	५९०८	२७३३	३१७५	३३६	१९३	१४३	६५३	५७६	७७
१४	६४१५	२९८२	३४३३	४५६	२७०	१८६	५६४	५३४	३०
१५	७८५०	३६०९	४२४१	५४९	३५९	१९०	६४८	५९२	५६
१६	७९२९	३७७०	४१५९	६७४	४१५	२५९	६५९	६०९	५०
१७	९३१२	४३८७	४९२५	४५८	३००	१५८	७१२	६२९	८३
१८	९४६२	४४९३	४९६९	४६४	२७६	१८८	७५४	६७३	८१
१९	८२३४	३८११	४४२३	२१७	१३२	८५	६६२	६१७	४५
तुलसीपुर	१७९७५५	८४७६४	९४९९१	९७५८	६०६६	३६९२	१४८५१	१३०८९	१७६२

अनुसूची ४ : उमेर समूहअनुसारको जनसङ्ख्या

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
तुलसीपुर उपमहानगरपालिका						
जम्मा	१७९७५५	१००.०	८४७६४	१००.०	९४९९१	१००.०
००-०४	१३९१२	७.७	७४६३	८.८	६४४९	६.८
०५-०९	१६५८७	९.२	८८०८	१०.४	७७७९	८.२
१०-१४	१७७३१	९.९	९२०५	१०.९	८५२६	९.०
१५-१९	१९९१७	११.१	९८२०	११.६	१००९७	१०.६
२०-२४	१७६०३	९.८	७४७४	८.८	१०१२९	१०.७
२५-२९	१६१८३	९.०	६५४३	७.७	९६४०	१०.१
३०-३४	१४६९५	८.२	६०६८	७.२	८६२७	९.१
३५-३९	१३०४६	७.३	५६१०	६.६	७४३६	७.८
४०-४४	११३८२	६.३	५१५१	६.१	६२३१	६.६
४५-४९	९११४	५.१	४३२२	५.१	४७९२	५.०
५०-५४	८४५३	४.७	४०४५	४.८	४४०८	४.६
५५-५९	५८८७	३.३	२८७२	३.४	३०१५	३.२
६०-६४	५४९०	३.१	२६८९	३.२	२८०१	२.९
६५-६९	४०७७	२.३	१९७२	२.३	२१०५	२.२
७०-७४	३००१	१.७	१४३४	१.७	१५६७	१.६
७५-७९	१६९२	०.९	८३३	१.०	८५९	०.९
८०-८४	५९५	०.३	२८०	०.३	३१५	०.३
८५-८९	२४५	०.१	११७	०.१	१२८	०.१
९०-९४	९५	०.१	४२	०.०	५३	०.१
९५+	५०	०.०	१६	०.०	३४	०.०
वडा नं.१						
जम्मा	४६६०	१००.०	२१३४	१००.०	२५२६	१००.०
००-०४	३७२	८.०	१८९	८.९	१८३	७.२
०५-०९	४६३	९.९	२३२	१०.९	२३१	९.१
१०-१४	४६६	१०.०	२२०	१०.३	२४६	९.७
१५-१९	४६५	१०.०	२१८	१०.२	२४७	९.८
२०-२४	४२७	९.२	१८५	८.७	२४२	९.६
२५-२९	३५२	७.६	१२५	५.९	२२७	९.०
३०-३४	३४०	७.३	१४६	६.८	१९४	७.७
३५-३९	२७६	५.९	११९	५.६	१५७	६.२
४०-४४	२८८	६.२	१२१	५.७	१६७	६.६
४५-४९	२६१	५.६	१२२	५.७	१३९	५.५
५०-५४	२४९	५.३	११९	५.६	१३०	५.१
५५-५९	१८६	४.०	८७	४.१	९९	३.९
६०-६४	१९२	४.१	१००	४.७	९२	३.६
६५-६९	१२३	२.६	५९	२.८	६४	२.५
७०-७४	९५	२.०	४५	२.१	५०	२.०
७५-७९	६१	१.३	२३	१.१	३८	१.५

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
८०–८४	२४	०.५	१५	०.७	९	०.४
८५–८९	१३	०.३	६	०.३	७	०.३
९०–९४	६	०.१	३	०.१	३	०.१
९५+	१	०.०	०	०.०	१	०.०
वडा नं. २						
जम्मा	४८७७	१००.०	२३५५	१००.०	२५२२	१००.०
००–०४	३७७	७.७	२०२	८.६	१७५	६.९
०५–०९	४०४	८.३	२१६	९.२	१८८	७.५
१०–१४	४८४	९.९	२४९	१०.६	२३५	९.३
१५–१९	४९५	१०.१	२५२	१०.७	२४३	९.६
२०–२४	४७७	९.८	१९६	८.३	२८१	११.१
२५–२९	४४४	९.१	२१३	९.०	२३१	९.२
३०–३४	३९३	८.१	१८५	७.९	२०८	८.२
३५–३९	३४५	७.१	१५७	६.७	१८८	७.५
४०–४४	२८०	५.७	१२१	५.१	१५९	६.३
४५–४९	२४२	५.०	११९	५.१	१२३	४.९
५०–५४	२६६	५.५	१२९	५.५	१३७	५.४
५५–५९	२०४	४.२	१०२	४.३	१०२	४.०
६०–६४	१५७	३.२	८२	३.५	७५	३.०
६५–६९	११७	२.४	४४	१.९	७३	२.९
७०–७४	१०६	२.२	४३	१.८	६३	२.५
७५–७९	५१	१.०	२६	१.१	२५	१.०
८०–८४	१७	०.३	१२	०.५	५	०.२
८५–८९	११	०.२	४	०.२	७	०.३
९०–९४	२	०.०	०	०.०	२	०.१
९५+	५	०.१	३	०.१	२	०.१
वडा नं. ३						
जम्मा	८०२५	१००.०	३८२९	१००.०	४१९६	१००.०
००–०४	६७६	८.४	३६८	९.६	३०८	७.३
०५–०९	८४७	१०.६	४५८	१२.०	३८९	९.३
१०–१४	८३८	१०.४	४३७	११.४	४०१	९.६
१५–१९	८६८	१०.८	४३१	११.३	४३७	१०.४
२०–२४	७०४	८.८	२९८	७.८	४०६	९.७
२५–२९	६५८	८.२	२५४	६.६	४०४	९.६
३०–३४	६५८	८.२	२९७	७.८	३६१	८.६
३५–३९	५०९	६.३	२२६	५.९	२८३	६.७
४०–४४	४४०	५.५	१९२	५.०	२४८	५.९
४५–४९	३९६	४.९	१९०	५.०	२०६	४.९
५०–५४	३६७	४.६	१७९	४.७	१८८	४.५
५५–५९	२८१	३.५	१२६	३.३	१५५	३.७
६०–६४	२८३	३.५	१२४	३.२	१५९	३.८

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
६५–६९	२२२	२.८	१०८	२.८	११४	२.७
७०–७४	१४९	१.९	७४	१.९	७५	१.८
७५–७९	७९	१.०	४२	१.१	३७	०.९
८०–८४	३४	०.४	१५	०.४	१९	०.५
८५–८९	१०	०.१	७	०.२	३	०.१
९०–९४	४	०.०	२	०.१	२	०.०
९५+	२	०.०	१	०.०	१	०.०
वडा नं. ४						
जम्मा	९२६०	१००.०	४३४०	१००.०	४९२०	१००.०
००–०४	७५७	८.२	४२१	९.७	३३६	६.८
०५–०९	८३८	९.०	४५८	१०.६	३८०	७.७
१०–१४	९८३	१०.६	५२९	१२.२	४५४	९.२
१५–१९	१०४०	११.२	५००	११.५	५४०	११.०
२०–२४	८७८	९.५	३६०	८.३	५१८	१०.५
२५–२९	७५९	८.२	३०५	७.०	४५४	९.२
३०–३४	६५६	७.१	२६०	६.०	३९६	८.०
३५–३९	५९६	६.४	२३५	५.४	३६१	७.३
४०–४४	५१४	५.६	२२०	५.१	२९४	६.०
४५–४९	४५६	४.९	२२३	५.१	२३३	४.७
५०–५४	४७३	५.१	१९४	४.५	२७९	५.७
५५–५९	३५५	३.८	१७३	४.०	१८२	३.७
६०–६४	३५९	३.९	१७३	४.०	१८६	३.८
६५–६९	२३०	२.५	११७	२.७	११३	२.३
७०–७४	२००	२.२	१००	२.३	१००	२.०
७५–७९	१०२	१.१	४८	१.१	५४	१.१
८०–८४	४३	०.५	१६	०.४	२७	०.५
८५–८९	१०	०.१	३	०.१	७	०.१
९०–९४	८	०.१	५	०.१	३	०.१
९५+	३	०.०	०	०.०	३	०.१
वडा नं. ५						
जम्मा	१३६४७	१००.०	६५४०	१००.०	७१०७	१००.०
००–०४	१००६	७.४	५३४	८.२	४७२	६.६
०५–०९	१२७५	९.३	६८५	१०.५	५९०	८.३
१०–१४	१४१९	१०.४	७४९	११.५	६७०	९.४
१५–१९	१६४२	१२.०	७७३	११.८	८६९	१२.२
२०–२४	१४८२	१०.९	६५७	१०.०	८२५	११.६
२५–२९	१३४९	९.९	५५७	८.५	७९२	११.१
३०–३४	१२५५	९.२	५३२	८.१	७२३	१०.२
३५–३९	१०७३	७.९	४८९	७.५	५८४	८.२
४०–४४	८९४	६.६	४३०	६.६	४६४	६.५
४५–४९	६१५	४.५	३१६	४.८	२९९	४.२

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
५०–५४	५०९	३.७	२५५	३.९	२५४	३.६
५५–५९	३४१	२.५	१६४	२.५	१७७	२.५
६०–६४	२७२	२.०	१३८	२.१	१३४	१.९
६५–६९	२२१	१.६	१११	१.७	११०	१.५
७०–७४	१६३	१.२	८३	१.३	८०	१.१
७५–७९	८१	०.६	४३	०.७	३८	०.५
८०–८४	३०	०.२	१७	०.३	१३	०.२
८५–८९	१२	०.१	५	०.१	७	०.१
९०–९४	७	०.१	१	०.०	६	०.१
९५+	१	०.०	१	०.०	०	०.०
वडा नं. ६						
जम्मा	२१६५६	१००.०	१०२५५	१००.०	११४०१	१००.०
००–०४	१४२१	६.६	७८१	७.६	६४०	५.६
०५–०९	१८८५	८.७	१०३६	१०.१	८४९	७.४
१०–१४	२१३०	९.८	१११३	१०.९	१०१७	८.९
१५–१९	२५३७	११.७	१२४६	१२.२	१२९१	११.३
२०–२४	२२२५	१०.३	९७२	९.५	१२५३	११.०
२५–२९	१८७०	८.६	७३८	७.२	११३२	९.९
३०–३४	१९९३	९.२	७७१	७.५	१२२२	१०.७
३५–३९	१८१२	८.४	७६२	७.४	१०५०	९.२
४०–४४	१५९२	७.४	७५५	७.४	८३७	७.३
४५–४९	११७६	५.४	६०१	५.९	५७५	५.०
५०–५४	९५१	४.४	४९०	४.८	४६१	४.०
५५–५९	६००	२.८	३०४	३.०	२९६	२.६
६०–६४	५२९	२.४	२५६	२.५	२७३	२.४
६५–६९	३५५	१.६	१६३	१.६	१९२	१.७
७०–७४	२८५	१.३	१३७	१.३	१४८	१.३
७५–७९	१८२	०.८	८६	०.८	९६	०.८
८०–८४	७८	०.४	३२	०.३	४६	०.४
८५–८९	२३	०.१	९	०.१	१४	०.१
९०–९४	९	०.०	२	०.०	७	०.१
९५+	३	०.०	१	०.०	२	०.०
वडा नं. ७						
जम्मा	१३८६८	१००.०	६४६२	१००.०	७४०६	१००.०
००–०४	१०१७	७.३	५४८	८.५	४६९	६.३
०५–०९	१३१५	९.५	६९७	१०.८	६१८	८.३
१०–१४	१३८२	१०.०	७३५	११.४	६४७	८.७
१५–१९	१५५५	११.२	७४९	११.६	८०६	१०.९
२०–२४	१३३५	९.६	५५९	८.७	७७६	१०.५
२५–२९	१२६९	९.२	४९१	७.६	७७८	१०.५
३०–३४	११८२	८.५	४७१	७.३	७११	९.६

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
३५-३९	९८२	७.१	४३५	६.७	५४७	७.४
४०-४४	८८९	६.४	३८५	६.०	५०४	६.८
४५-४९	६२८	४.५	३०१	४.७	३२७	४.४
५०-५४	६५१	४.७	२९१	४.५	३६०	४.९
५५-५९	४४०	३.२	२१८	३.४	२२२	३.०
६०-६४	४३९	३.२	२१४	३.३	२२५	३.०
६५-६९	३२२	२.३	१४७	२.३	१७५	२.४
७०-७४	२३०	१.७	१०२	१.६	१२८	१.७
७५-७९	१२९	०.९	६५	१.०	६४	०.९
८०-८४	६५	०.५	३५	०.५	३०	०.४
८५-८९	२६	०.२	११	०.२	१५	०.२
९०-९४	७	०.१	७	०.१	०	०.०
९५+	५	०.०	१	०.०	४	०.१
वडा नं. ८						
जम्मा	८७९५	१००.०	४२१९	१००.०	४५७६	१००.०
००-०४	७२४	८.२	३९७	९.४	३२७	७.१
०५-०९	८३६	९.५	४२४	१०.०	४१२	९.०
१०-१४	८६३	९.८	४८१	११.४	३८२	८.३
१५-१९	९३७	१०.७	४७२	११.२	४६५	१०.२
२०-२४	८२०	९.३	३४९	८.३	४७१	१०.३
२५-२९	८४०	९.६	३३८	८.०	५०२	११.०
३०-३४	७४७	८.५	३२७	७.८	४२०	९.२
३५-३९	६८४	७.८	२९४	७.०	३९०	८.५
४०-४४	५२६	६.०	२६१	६.२	२६५	५.८
४५-४९	४३१	४.९	२२०	५.२	२११	४.६
५०-५४	३८७	४.४	१७२	४.१	२१५	४.७
५५-५९	२४८	२.८	११८	२.८	१३०	२.८
६०-६४	२५५	२.९	१२१	२.९	१३४	२.९
६५-६९	१८२	२.१	९५	२.३	८७	१.९
७०-७४	१५७	१.८	७६	१.८	८१	१.८
७५-७९	१०६	१.२	५३	१.३	५३	१.२
८०-८४	२८	०.३	१३	०.३	१५	०.३
८५-८९	१६	०.२	७	०.२	९	०.२
९०-९४	६	०.१	०	०.०	६	०.१
९५+	२	०.०	१	०.०	१	०.०
वडा नं. ९						
जम्मा	१३४६४	१००.०	६३५१	१००.०	७११३	१००.०
००-०४	११४५	८.५	६४१	१०.१	५०४	७.१
०५-०९	१४१४	१०.५	७७०	१२.१	६४४	९.१
१०-१४	१३९४	१०.४	७७३	१२.२	६२१	८.७
१५-१९	१७९३	१३.३	८८४	१३.९	९०९	१२.८

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
२०–२४	१५५६	११.६	६२४	९.८	९३२	१३.१
२५–२९	१३५१	१०.०	५३०	८.३	८२१	११.५
३०–३४	११७२	८.७	४४८	७.१	७२४	१०.२
३५–३९	१०९२	८.१	४८६	७.७	६०६	८.५
४०–४४	७२८	५.४	३२९	५.२	३९९	५.६
४५–४९	५०५	३.८	२५१	४.०	२५४	३.६
५०–५४	३७६	२.८	१८३	२.९	१९३	२.७
५५–५९	२६१	१.९	१२८	२.०	१३३	१.९
६०–६४	२१५	१.६	१०१	१.६	११४	१.६
६५–६९	१८०	१.३	८०	१.३	१००	१.४
७०–७४	१४६	१.१	६७	१.१	७९	१.१
७५–७९	८४	०.६	३७	०.६	४७	०.७
८०–८४	३०	०.२	१०	०.२	२०	०.३
८५–८९	१५	०.१	७	०.१	८	०.१
९०–९४	५	०.०	२	०.०	३	०.०
९५+	२	०.०	०	०.०	२	०.०
वडा नं. १०						
जम्मा	६५८७	१००.०	३११०	१००.०	३४७७	१००.०
००–०४	४६३	७.०	२६९	८.६	१९४	५.६
०५–०९	५२८	८.०	२७७	८.९	२५१	७.२
१०–१४	५८८	८.९	२८८	९.३	३००	८.६
१५–१९	७४३	११.३	३७७	१२.१	३६६	१०.५
२०–२४	६४७	९.८	२५५	८.२	३९२	११.३
२५–२९	५६०	८.५	२३९	७.७	३२१	९.२
३०–३४	४९३	७.५	२०८	६.७	२८५	८.२
३५–३९	४९३	७.५	२०१	६.५	२९२	८.४
४०–४४	४३४	६.६	२००	६.४	२३४	६.७
४५–४९	३८५	५.८	१८०	५.८	२०५	५.९
५०–५४	३४३	५.२	१७०	५.५	१७३	५.०
५५–५९	२७०	४.१	१३१	४.२	१३९	४.०
६०–६४	२४१	३.७	११७	३.८	१२४	३.६
६५–६९	१९५	३.०	९५	३.१	१००	२.९
७०–७४	१२०	१.८	५५	१.८	६५	१.९
७५–७९	६७	१.०	३८	१.२	२९	०.८
८०–८४	११	०.२	७	०.२	४	०.१
८५–८९	२	०.०	२	०.१	०	०.०
९०–९४	३	०.०	१	०.०	२	०.१
९५+	१	०.०	०	०.०	१	०.०
वडा नं. ११						
जम्मा	८९०९	१००.०	४१९६	१००.०	४७१३	१००.०
००–०४	७२७	८.२	३६५	८.७	३६२	७.७

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
०५-०९	७३०	८.२	३८७	९.२	३४३	७.३
१०-१४	८१४	९.१	४२२	१०.१	३९२	८.३
१५-१९	९११	१०.२	४४०	१०.५	४७१	१०.०
२०-२४	८३७	९.४	३८०	९.१	४५७	९.७
२५-२९	८०६	९.०	३२३	७.७	४८३	१०.२
३०-३४	६६५	७.५	२८८	६.९	३७७	८.०
३५-३९	६२३	७.०	२७५	६.६	३४८	७.४
४०-४४	५८२	६.५	२६१	६.२	३२१	६.८
४५-४९	४८७	५.५	२२४	५.३	२६३	५.६
५०-५४	५०३	५.६	२४२	५.८	२६१	५.५
५५-५९	३२६	३.७	१५५	३.७	१७१	३.६
६०-६४	३०२	३.४	१५५	३.७	१४७	३.१
६५-६९	२५९	२.९	१२०	२.९	१३९	२.९
७०-७४	१९५	२.२	९४	२.२	१०१	२.१
७५-७९	१०५	१.२	४६	१.१	५९	१.३
८०-८४	२३	०.३	१०	०.२	१३	०.३
८५-८९	९	०.१	५	०.१	४	०.१
९०-९४	४	०.०	४	०.१	०	०.०
९५+	१	०.०	०	०.०	१	०.०
वडा नं. १२						
जम्मा	१०८९७	१००.०	५१८८	१००.०	५७०९	१००.०
००-०४	८३४	७.७	४४५	८.६	३८९	६.८
०५-०९	९२८	८.५	४९१	९.५	४३७	७.७
१०-१४	१००५	९.२	५०३	९.७	५०२	८.८
१५-१९	१२३१	११.३	६१८	११.९	६१३	१०.७
२०-२४	१०३७	९.५	४५०	८.७	५८७	१०.३
२५-२९	१०३९	९.५	४३७	८.४	६०२	१०.५
३०-३४	८५२	७.८	३६९	७.१	४८३	८.५
३५-३९	७४७	६.९	३३३	६.४	४१४	७.३
४०-४४	७०६	६.५	३११	६.०	३९५	६.९
४५-४९	६२७	५.८	२८८	५.६	३३९	५.९
५०-५४	५५३	५.१	२७१	५.२	२८२	४.९
५५-५९	३७६	३.५	१८१	३.५	१९५	३.४
६०-६४	३३५	३.१	१६२	३.१	१७३	३.०
६५-६९	३०३	२.८	१६४	३.२	१३९	२.४
७०-७४	१७८	१.६	९०	१.७	८८	१.५
७५-७९	१०१	०.९	५५	१.१	४६	०.८
८०-८४	२३	०.२	११	०.२	१२	०.२
८५-८९	१७	०.२	७	०.१	१०	०.२
९०-९४	४	०.०	१	०.०	३	०.१
९५+	१	०.०	१	०.०	०	०.०

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
वडा नं. १३						
जम्मा	५९०८	१००.०	२७३३	१००.०	३१७५	१००.०
००-०४	४७६	८.१	२४१	८.८	२३५	७.४
०५-०९	५७५	९.७	३००	११.०	२७५	८.७
१०-१४	६३२	१०.७	३२५	११.९	३०७	९.७
१५-१९	६३८	१०.८	३०१	११.०	३३७	१०.६
२०-२४	५२३	८.९	२०५	७.५	३१८	१०.०
२५-२९	४९०	८.३	२०२	७.४	२८८	९.१
३०-३४	४१३	७.०	१७६	६.४	२३७	७.५
३५-३९	३९९	६.८	१७१	६.३	२२८	७.२
४०-४४	३६३	६.१	१६७	६.१	१९६	६.२
४५-४९	३०४	५.१	१२९	४.७	१७५	५.५
५०-५४	३२२	५.५	१४१	५.२	१८१	५.७
५५-५९	२३२	३.९	१०५	३.८	१२७	४.०
६०-६४	२१३	३.६	११२	४.१	१०१	३.२
६५-६९	१४१	२.४	६९	२.५	७२	२.३
७०-७४	११२	१.९	५४	२.०	५८	१.८
७५-७९	४७	०.८	२२	०.८	२५	०.८
८०-८४	२०	०.३	७	०.३	१३	०.४
८५-८९	५	०.१	३	०.१	२	०.१
९०-९४	२	०.०	२	०.१	०	०.०
९५+	१	०.०	१	०.०	०	०.०
वडा नं. १४						
जम्मा	६४१५	१००.०	२९८२	१००.०	३४३३	१००.०
००-०४	५०८	७.९	२५२	८.५	२५६	७.५
०५-०९	६४६	१०.१	३४१	११.४	३०५	८.९
१०-१४	५८७	९.२	३०८	१०.३	२७९	८.१
१५-१९	५९७	९.३	२८४	९.५	३१३	९.१
२०-२४	५८८	९.२	२४४	८.२	३४४	१०.०
२५-२९	६१५	९.६	२४४	८.२	३७१	१०.८
३०-३४	४९७	७.७	२१९	७.३	२७८	८.१
३५-३९	४२१	६.६	१६२	५.४	२५९	७.५
४०-४४	३७७	५.९	१६३	५.५	२१४	६.२
४५-४९	३६३	५.७	१६३	५.५	२००	५.८
५०-५४	३५४	५.५	१७१	५.७	१८३	५.३
५५-५९	२३२	३.६	११०	३.७	१२२	३.६
६०-६४	२४२	३.८	१२०	४.०	१२२	३.६
६५-६९	१७१	२.७	९१	३.१	८०	२.३
७०-७४	११५	१.८	५५	१.८	६०	१.७
७५-७९	६३	१.०	३४	१.१	२९	०.८
८०-८४	१९	०.३	१०	०.३	९	०.३

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
८५-८९	११	०.२	७	०.२	४	०.१
९०-९४	५	०.१	२	०.१	३	०.१
९५+	४	०.१	२	०.१	२	०.१
वडा नं. १५						
जम्मा	७८५०	१००.०	३६०९	१००.०	४२४१	१००.०
००-०४	७१०	९.०	३७३	१०.३	३३७	७.९
०५-०९	६८८	८.८	३२६	९.०	३६२	८.५
१०-१४	६६०	८.४	३३३	९.२	३२७	७.७
१५-१९	७२६	९.२	३५८	९.९	३६८	८.७
२०-२४	७४१	९.४	३०१	८.३	४४०	१०.४
२५-२९	७५६	९.६	२९७	८.२	४५९	१०.८
३०-३४	५९७	७.६	२६९	७.५	३२८	७.७
३५-३९	४९१	६.३	१९५	५.४	२९६	७.०
४०-४४	५२८	६.७	२३८	६.६	२९०	६.८
४५-४९	४१३	५.३	१८२	५.०	२३१	५.४
५०-५४	४२७	५.४	१९५	५.४	२३२	५.५
५५-५९	३१७	४.०	१५२	४.२	१६५	३.९
६०-६४	२९९	३.८	१५१	४.२	१४८	३.५
६५-६९	२१३	२.७	१०३	२.९	११०	२.६
७०-७४	१४८	१.९	७१	२.०	७७	१.८
७५-७९	९४	१.२	४६	१.३	४८	१.१
८०-८४	२७	०.३	१३	०.४	१४	०.३
८५-८९	१०	०.१	४	०.१	६	०.१
९०-९४	१	०.०	१	०.०	०	०.०
९५+	४	०.१	१	०.०	३	०.१
वडा नं. १६						
जम्मा	७९२९	१००.०	३७७०	१००.०	४१५९	१००.०
००-०४	६१५	७.८	३२२	८.५	२९३	७.०
०५-०९	६८५	८.६	३८६	१०.२	२९९	७.२
१०-१४	७२६	९.२	३६७	९.७	३५९	८.६
१५-१९	८०५	१०.२	४२३	११.२	३८२	९.२
२०-२४	७८३	९.९	३४१	९.०	४४२	१०.६
२५-२९	६९१	८.७	२८१	७.५	४१०	९.९
३०-३४	६०९	७.७	२४६	६.५	३६३	८.७
३५-३९	५३१	६.७	२२७	६.०	३०४	७.३
४०-४४	५०३	६.३	२१७	५.८	२८६	६.९
४५-४९	४५२	५.७	१९४	५.१	२५८	६.२
५०-५४	४३५	५.५	२१५	५.७	२२०	५.३
५५-५९	३१५	४.०	१६४	४.४	१५१	३.६
६०-६४	३०४	३.८	१५०	४.०	१५४	३.७
६५-६९	२२५	२.८	११४	३.०	१११	२.७

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
७०-७४	१४०	१.८	६९	१.८	७१	१.७
७५-७९	७०	०.९	३२	०.८	३८	०.९
८०-८४	२४	०.३	१३	०.३	११	०.३
८५-८९	९	०.१	७	०.२	२	०.०
९०-९४	७	०.१	२	०.१	५	०.१
९५+	०	०.०	०	०.०	०	०.०
वडा नं. १७						
जम्मा	९३१२	१००.०	४३८७	१००.०	४९२५	१००.०
००-०४	६७८	७.३	३७०	८.४	३०८	६.३
०५-०९	८३२	८.९	४३७	१०.०	३९५	८.०
१०-१४	८७९	९.४	४२७	९.७	४५२	९.२
१५-१९	९७२	१०.४	५१३	११.७	४५९	९.३
२०-२४	९००	९.७	३९७	९.०	५०३	१०.२
२५-२९	८१०	८.७	३३४	७.६	४७६	९.७
३०-३४	७६४	८.२	३०९	७.०	४५५	९.२
३५-३९	६६१	७.१	२७७	६.३	३८४	७.८
४०-४४	६३४	६.८	२७४	६.२	३६०	७.३
४५-४९	४९७	५.३	२२८	५.२	२६९	५.५
५०-५४	४६२	५.०	२२२	५.१	२४०	४.९
५५-५९	३४८	३.७	१८३	४.२	१६५	३.४
६०-६४	३०१	३.२	१४२	३.२	१५९	३.२
६५-६९	२२५	२.४	११४	२.६	१११	२.३
७०-७४	१८७	२.०	८५	१.९	१०२	२.१
७५-७९	९८	१.१	४७	१.१	५१	१.०
८०-८४	३२	०.३	१३	०.३	१९	०.४
८५-८९	२०	०.२	१०	०.२	१०	०.२
९०-९४	५	०.१	४	०.१	१	०.०
९५+	७	०.१	१	०.०	६	०.१
वडा नं. १८						
जम्मा	९४६२	१००.०	४४९३	१००.०	४९६९	१००.०
००-०४	७१६	७.६	३७९	८.४	३३७	६.८
०५-०९	८५७	९.१	४७५	१०.६	३८२	७.७
१०-१४	९९४	१०.५	५०७	११.३	४८७	९.८
१५-१९	१०४१	११.०	५१४	११.४	५२७	१०.६
२०-२४	९००	९.५	३८५	८.६	५१५	१०.४
२५-२९	७८९	८.३	३३१	७.४	४५८	९.२
३०-३४	७४५	७.९	३०३	६.७	४४२	८.९
३५-३९	६८५	७.२	२८८	६.४	३९७	८.०
४०-४४	६११	६.५	२७४	६.१	३३७	६.८
४५-४९	५०८	५.४	२३३	५.२	२७५	५.५
५०-५४	४५०	४.८	२२४	५.०	२२६	४.५

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
५५-५९	३१३	३.३	१५३	३.४	१६०	३.२
६०-६४	३१५	३.३	१६०	३.६	१५५	३.१
६५-६९	२३४	२.५	११६	२.६	११८	२.४
७०-७४	१४५	१.५	७०	१.६	७५	१.५
७५-७९	९९	१.०	५१	१.१	४८	१.०
८०-८४	३७	०.४	१८	०.४	१९	०.४
८५-८९	१२	०.१	९	०.२	३	०.१
९०-९४	६	०.१	१	०.०	५	०.१
९५+	५	०.१	२	०.०	३	०.१
वडा नं. १९						
जम्मा	८२३४	१००.०	३८११	१००.०	४४२३	१००.०
००-०४	६९०	८.४	३६६	९.६	३२४	७.३
०५-०९	८४१	१०.२	४१२	१०.८	४२९	९.७
१०-१४	८८७	१०.८	४३९	११.५	४४८	१०.१
१५-१९	९२१	११.२	४६७	१२.३	४५४	१०.३
२०-२४	७४३	९.०	३१६	८.३	४२७	९.७
२५-२९	७३५	८.९	३०४	८.०	४३१	९.७
३०-३४	६६४	८.१	२४४	६.४	४२०	९.५
३५-३९	६२६	७.६	२७८	७.३	३४८	७.९
४०-४४	४९३	६.०	२३२	६.१	२६१	५.९
४५-४९	३६८	४.५	१५८	४.१	२१०	४.७
५०-५४	३७५	४.६	१८२	४.८	१९३	४.४
५५-५९	२४२	२.९	११८	३.१	१२४	२.८
६०-६४	२३७	२.९	१११	२.९	१२६	२.८
६५-६९	१५९	१.९	६२	१.६	९७	२.२
७०-७४	१३०	१.६	६४	१.७	६६	१.५
७५-७९	७३	०.९	३९	१.०	३४	०.८
८०-८४	३०	०.४	१३	०.३	१७	०.४
८५-८९	१४	०.२	४	०.१	१०	०.२
९०-९४	४	०.०	२	०.१	२	०.०
९५+	२	०.०	०	०.०	२	०.०

समाप्त

प्रकाशक:

नेपाल सरकार
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय
थापाथली, काठमाडौँ
फोन नं.: ५३६५३२३, ५३४१८०१, ५३२८४०६, ५३४५९४६ (४७,४८) फ्याक्स नं.: ९९७-१-५३२७७२०
इमेल : info@cbs.gov.np वेबसाइट : www.cbs.gov.np
इमेल : population@cbs.gov.np वेबसाइट : www.censusnepal.cbs.gov.np